Acta Academiae Beregsasiensis,

Philologica

2026

ISSN 2786-6726 (online)
ISSN 2786-6718 (print)

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem

Acta Academiae Beregsasiensis,

Philologica

Науковий журнал / Scientific journal / Tudományos folyóirat

Випуск V, №3 / Volume V, Issue 3 / V. évfolyam, 3. szám

Берегове / Berehove / Beregszász
2026

УДК / UDC / ETO 001.891:81'(05)
DOI (журнал / journal / folyóirat): 10.58423/2786-6726
DOI (випуск / issue / szám): 10.58423/2786-6726/2026-3

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – науковий журнал, заснований у 2021 році Закладом вищої освіти «Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ». Мета видання – висвітлення та популяризація результатів сучасних наукових досліджень у галузі української, угорської та зарубіжної філології, а також поширення наукових здобутків України в галузях мовознавства та літературознавства. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* is a scientific journal established in 2021 by Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University. The journal aims to present and promote the findings of contemporary research in Ukrainian, Hungarian, and foreign philology, as well as to disseminate the achievements of Ukrainian scholarship in the fields of linguistics and literary studies. / Az *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem által 2021-ben alapított tudományos folyóirat. A kiadvány célja az ukrán, a magyar és a külföldi filológia területén folyó korszerű tudományos kutatások eredményeinek bemutatása és népszerűsítése, valamint az ukrajnai tudományos élet nyelvészeti és irodalomtudományi eredményeinek széles körű megismertetése.

Журнал виходить 3 рази на рік. / The journal is published 3 times a year. / A folyóirat évente 3 alkalommal jelenik meg.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа з присвоєнням ідентифікатора «R30-05813» в державному Реєстрі суб'єктів у сфері медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№507 (Протокол №7 від «13» березня 2025 року) і №2657 (Протокол №26 від «04» грудня 2025 року)

An entity in the field of print media with the identifier "R30-05813" in the State Register of Media Entities:
Decision No. 507 (record No. 7 of March 13, 2025) and Decision No. 2657 (record No. 26 of December 4, 2025)
made by the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine

A médiaszolgáltatók állami nyilvántartásában „R30-05813" azonosítóval rendelkező nyomtatott sajtó területén működő média (tudományos folyóirat): *Ukrajna Nemzeti Televíziós és Rádiós Műsorszolgáltatási Tanácsának 507. számú határozata (2025. március 13., 7. számú jegyzőkönyv) és 2657. számú határozata (2025. december 4., 26. számú jegyzőkönyv)*

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України №928 від 11 червня 2026 р. наш науковий журнал «Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» включений до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б».

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці ІІ (Протокол №9 від 26.10.2026) / Recommended for publication by the Academic Council of Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University (protocol No. 9 dated 26.10.2026) / Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Szenátusa (9. sz. jegyzőkönyv, 2026.10.26.).

Головний редактор / Editor-in-Chief / Főszerkesztő:
Берегсасі Аніко, доктор наук з галузі мовознавства, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, Україна) /
Anikó Beregszászi, habilitated doctor, associate professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine) /
Beregszászi Anikó, habilitált doktor, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna)

Заступник головного редактора / Deputy Editor-in-Chief / Főszerkesztő-helyettes:
Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, Україна) /
Vilmos Gazdag, PhD, associate professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine) /
Gazdag Vilmos, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna)

Відповідальні секретарі редколегії / Executive secretaries of the Editorial Board / Felelős szerkesztők:
Барань Єлизавета, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, Україна) /
Erzsébet Bárány, PhD, associate professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine) /
Bárány Erzsébet, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna)

Вараді Крістіян, доктор філософії, старший викладач (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, Україна) /
Krisztián Váradi, PhD, senior lecturer (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine) /
Váradi Krisztián, PhD, adjunktus (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna)

Контактні дані редакції / Contact details of the editorial office / A szerkesztőség kapcsolattartási adatai:
90202, Закарпатська обл., м. Берегове (пн), вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2 / 90202, Transcarpathia, Berehove, Ivan Franko Street 14, Building 2 / 90202, Kárpátalja, Beregszász, Ivan Franko u. 14, 2. számú épület.

Офіційний сайт журналу / The official website of the journal / A folyóirat hivatalos honlapja:
https://aab-philologica.kmf.uz.ua/
E-mail: *aab-philologica@kmf.org.ua*

ISSN 2786-6726 (online)
ISSN 2786-6718 (print)

© Автори / The Authors / A szerzők, 2026
© Редактори / The Editors / A szerkesztők, 2026
© Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ /
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University/
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, 2026

Зміст / Contents / Tartalom

Дослідження / Studies / Tanulmányok

Sebestyén Zsolt
Az 1921-es csehszlovák népszámlálás névtani sajátosságai Bereg vármegyében 9

Шийка Світлана
Прізвища Рівненщини, похідні від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями: лексико-семантичний аспект 31

Váradi Krisztián
Szláv kölcsönszavak ismerete a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem filológushallgatói körében 54

Gazdag Vilmos
A tudományos hagyaték sorsa és a Hodinka-reneszánsz: Hodinka Antal halálának 80. évfordulójára 85

Калита Оксана, Підкамінна Людмила
Мовна норма в медіадискурсі українців Румунії 103

Іщук Наталія
Метафора в сучасному англомовному рекламному дискурсі 123

Медведь Олена
Структурна неоднорідність метафор у художньому дискурсі початку XXI ст. 142

Кондратюк Ольга
Міфопоетичний архетип Змія як лінгвокогнітивна матриця хаосу: від фольклорної традиції до мілітарного наративу сьогодення 158

Annamária Kacsur
An interview-based investigation of cross-lingual communication in Transcarpathian secondary education 181

Zlatina Nikolova
Unlocking latent productive competence in adult second-language learners 194

Andrea Pősze
Between cultures and languages: Ukrainian literature in Hungarian translation 221

Барань Єлизавета, Берта Елеонора
Новий переклад угорської поезії Дюли Ійеша «Egy mondat a zsarnokságról» українською мовою 245

Бахтіна Анна, Бурлака Марія
Авангард і влада: Семенко і Маплес Арсе у порівняльній перспективі 261

Меньок Віра, Данилишин Анастасія
Антропологія вагітності як акт спротиву культурним стереотипам: на прикладі роману Мануели Ґретковської «Полька» 281

Журба Світлана
Наративна стратегія роману Делії Овенс «Там, де співають раки»: композиція, фокалізація та часова організація 304

Клименко (Синьоок) Ганна
Кіноадаптації роману Емілі Бронте «Буремний перевал» як інтермедіальний дискурс: на перетині англійської літератури XIX століття та візуальної культури 318

Рецензії / Reviews / Szemle

Máté Réka
Hogyan kutassuk a nyelvpolitikát? 351

Karmacsi Zoltán
Nyelvi játék és nyelvi játékosság a nyelvelsajátításban 355

Mádi Gabriella
Múlt, hagyomány, közösség – jegyzetek egy kárpátaljai folklórkötet kapcsán 358

Редакційна колегія 363

Editorial Board 364

Szerkesztőbizottság 365

Дослідження

Studies

Tanulmányok

ETO 81’373.23:314(477.87)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-9-30
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.06.27.
Elfogadva: 2026.08.18.
Megjelent: 2026.10.30.

Sebestyén Zsolt

Az 1921-es csehszlovák népszámlálás névtani sajátosságai Bereg vármegyében

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb figyelmet kap a kárpátaljai személynevek vizsgálata. A története során mindig vegyes nemzetiségű régió személynevei egyaránt értékes forrást jelentenek mind a magyar, mind pedig a szláv, német, román névkutatók számára. Az eddigi vizsgálatok legkiemelkedőbb eredménye Pavlo Csucska 2005-ben megjelent családnévszótára, ami 11 500 családnév eredetét mutatja be a mai Kárpátalja ukránok lakta régióiból (Csucska, 2005).

A magyar névkutatók figyelme elsődlegesen a történelmi Bereg vármegye magyarlakta településeinek személyneveire irányult, a vizsgálatok eredményeiről Kovács András írt összefoglalót a Névtani Értesítőben (Kovács, 2008). Mizser Lajos és Kovács András számos tanulmányt közölt a Névtani Értesítő és a Magyar Nyelvjárások hasábjain a magyarlakta falvak családneveiről, s elkészült Mizser Lajos Bereg megyei családnévlexikona, ami egyelőre kéziratban vár megjelentetésre[1]. Az aktuális kutatások elsődlegesen az élő névanyagra, illetve a nevek névszociológiai vizsgálatára koncentrálnak,[2] a történeti személynévkutatás ennek következtében sajnos háttérbe szorult. E sorok írója a Magyar Nemzeti Levéltárban található, digitalizált urbáriumok, az 1715-ös és 1720-as országos összeírások, valamint a Mária Terézia-féle úrbéri felmérés anyagából összeállította Bereg megye középmagyar kori személynévszótárát, amiben az 1567 és 1814 között adatolt nevek szerepelnek (Sebestyén, 2026). A történeti névkutatók számára ezen

[1] Mizser Lajos Bereg megyei és kárpátaljai publikációinak listájáért lásd: Minya et al., 2021, 127–142. o.

[2] A kárpátaljai magyar személynévkutatásról Kovács (2008, 203–210. o.) írt összefoglalót.

© 2026 A szerző(k). Ez egy nyílt hozzáférésű tanulmány, amely a Creative Commons Nemzetközi Licenc (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) feltételei szerint terjeszthető.

túl is számos kiaknázatlan lehetőség kínálkozik a régió személynévtörténetének a vizsgálatára. A 20. századi történelmi események jelentős mértékben befolyásolták és ma is meghatározzák az itt élők névadási, névhasználati szokásait. Az impériumváltások következtében több fázisban, eltérő államnyelvi hatások érték a kárpátaljai személyneveket, aminek a következtében az írásképük és a nyelvi alkatuk is jelentősen megváltozott (Vörös, 2012, 78. o.)[3]. Az urbáriumok mellett számos más forrástípus áll a kutatók rendelkezésére, de a nehéz hozzáférhetőség miatt például továbbra is várat magára a kárpátaljai megyei levéltárban őrzött anyakönyvek vizsgálata. Ugyanakkor a digitalizáció révén, ha lassan is, de elérhetővé válnak nagyon fontos névadatbázisok.

2017-ben értékes forrás került fel a Hungaricana Közgyűjteményi Portálra: elérhetővé vált az 1920. november 1. és 1921. március 31. között Csehszlovákiában tartott első csehszlovák népszámlálás Kárpátaljára vonatkozó anyaga.[4] Az egykori Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa területén létrejött Kárpátaljának, ruszin elnevezéssel Podkarpatszka Rusznak az I. világháborút követően a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolása az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződéssel történt meg, amit Ausztriával írtak alá. Ezt a döntést a Magyarországgal 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés erősítette meg (Fedinec–Vehes, 2010, 47. o.). A Csehszlovák Köztársaság Nemzetgyűlése már ezt megelőzően, 1920. április 8-án elfogadta a népszámlálásról rendelkező 256/1920. sz. törvénycikket, ami megteremtette a népszámlálás törvényi hátterét, s rendelkezett a lebonyolításáról. A népszámlálás teljes kárpátaljai anyaga fennmaradt, amit napjainkban a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókjában őriznek. A hatalmas, mintegy 270 000 oldalnyi iratanyag részletes feldolgozására még nem került sor, amit eddig a kutatási nehézségek, a dokumentumokhoz való korlátozott hozzáférés is akadályozott. Az iratanyag digitalizálását Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériuma támogatásával Budapest Főváros Levéltára valósította meg, míg a georeferálást és a közzétételt az Arcanum Adatbázis Kft. végezte el.

Az első csehszlovák népszámlálás személyneveinek a kutatását 2022-ben kezdtem el, de a hatalmas iratmennyiség miatt nem vállalkozhattam egyelőre a teljes anyag feldolgozására. Munkám jelenleg a beregi településekre korlátozódik. A vizsgált anyag 44 516 ívet foglal magában, és 226 korabeli település népszámlálási adatait tartalmazza. Terjedelmi okok miatt, illetve elsődlegesen a magyar nevek kérdésére koncentrálva, az alábbiakban a magyarlakta településekről származó példákkal illusztrálom az új hatalom kisebbségekhez való viszonyát, s ennek a névírásban való megjelenését.

[3] Ennek a következményei számos problémát okoztak pl. az egyszerűsített honosítás során.
[4] https://library.hungaricana.hu/hu/collection/KarpataljaiNepszamlalas1921/

Az első csehszlovák népszámlálás ívei egy olyan időszakról rögzítenek pillanatképet, ami Kárpátalja, azon belül Bereg vármegye névtani szempontból is egyik legmozgalmasabb és legszínesebb korszaka: a magyar és ruszin nevek mellett ugyanis hatalmas számban vannak jelen zsidó, német, cseh és szlovák tulajdonnevek, ami szükségszerűvé teszi a korszak névadásának a vizsgálatát. Mindez azért is indokolt, mert a csehszlovák népszámlálások nemzetiségi adatait számos, a határon túli magyarság 20. századi történetét feldolgozó monográfia, szociográfia és tanulmány feldolgozta, névtani szempontú vizsgálatokra azonban eddig csak a felvidéki területek kapcsán került sor. A kárpátaljai tulajdonnevek a két világháború között a szlovákiaival azonos folyamatokban vettek részt, így számos hasonlóság mutatható ki a felvidéki kutatások eredményeivel, amikről Vörös Ferenc több írásában számolt be (lásd Vörös, 1999, 2003, 2004a, 2004b, 2005 stb.).

Mivel a magyarság létszáma a Munkácsi és a Beregszászi járásban elérte a 20%-ot, ezért lehetőség volt a magyar nyelv hivatalos használatára. Ennek ellenére meglepő, hogy a népszámlálási ívek Kárpátalján mindenhol kétnyelvűek voltak, mégpedig cseh és magyar nyelven készültek. Az ívek kitöltése is javarészt ezen a két nyelven történt, de olyan eset is előfordult, amikor magyarlakta településen (pl. Nagymuzsalyban) ruszin nyelven, cirill betűs írással töltötték ki az ívek egy részét. A magyarok által lakott régióban többnyire a vegyes nyelvhasználat jellemző (magyar és cseh), de pl. míg a Mezőkaszonyhoz sorolt falvak közül Bótrágy kivételével minden helységben szinte teljesen magyar nyelven töltötték ki az íveket, addig a Beregszász környéki településeken fordított az arány: magyarul töltötték ki az ívek többségét a ruszin Alsó- és Felsőremetén, Beregdédában, Haláboron, Kisbégányban, Macsolán, Nagybégányban, Nagygúton, Tiszacsomán és Váriban. Ezzel szemben a többi magyar faluban (Asztély, Badaló, Balazsér, Bene, Beregardó, Beregújfalu, Bulcsu, Csetfalva, Gát, Kígyós, Kisgút, Kovászó, Makkosjánosi, Mezőgecse, Mezőhomok, Nagybereg, Nagyborzsova, Nagymuzsaly, Sárosoroszi) és Beregszászban cseh nyelven készültek az ívek. Ugyancsak cseh nyelvűek az ívek a Munkácsi járáshoz tartozó, de magyar lakosságú Dercenben és Fornoson, valamint a vegyes lakosságú Izsnyétén. Az eltérő nyelveken készült összeírások között ebből fakadóan számos jelentős különbség figyelhető meg mind a nevek lejegyzésében, hangjelölésében, mind pedig a különböző névformák használatában.

Az adatközlők a kérdőíveket kisebb részt tollal, nagyobb részt ceruzával töltötték ki, aminek az elhalványulása sok településen olvashatatlanná teszi az adatok egy részét. Nem könnyítik meg az olvasást az utólagosan, piros tintával készült bejegyzések, összegzések sem, amik egész adat- és névsorokat érintenek. Az összeírási ívek egyes oszlopaiban a következő információk szerepelnek: 1a. a lakás száma; 1b. a házban jelenlévő személyek sorszáma; 2. a lakók vezetékneve, amiket a következő sorrendben kellett feljegyezni: a ház tulajdonosa, feleség vagy élettárs, gyerekek (születési sorrendben), rokonok, nevelt gyerekek, vendégek, szolgálók és

egyéb személyek, szállóvendégek, albérlők; 3. keresztnév; 4. rokoni vagy egyéb viszony a lakás tulajdonosához; 5. nem; 6. családi állapot; 7. születési dátum; 8. születési hely; 9. mióta lakik a beírt személy a községben? 10. honi illetőség.

A kétoldalas ív másik oldalán a 11. oszlopban szerepelt a nemzetiség, illetve anyanyelv kérdése. Minden esetben csak egy nemzetiséget lehetett beírni. A csehszlovák népszámlálás szándékos újítása volt a zsidó nemzetiség választhatósága[5]. 12. vallás; 13. olvasás- és írástudás, 14–19. oszlopok: a jelenlegi foglalkozásra és állásra, illetve az 1914. július 16-án aktuális állapotra kérdeztek rá.

1. ábra. Részlet Alsóremete népszámlálási íveiből

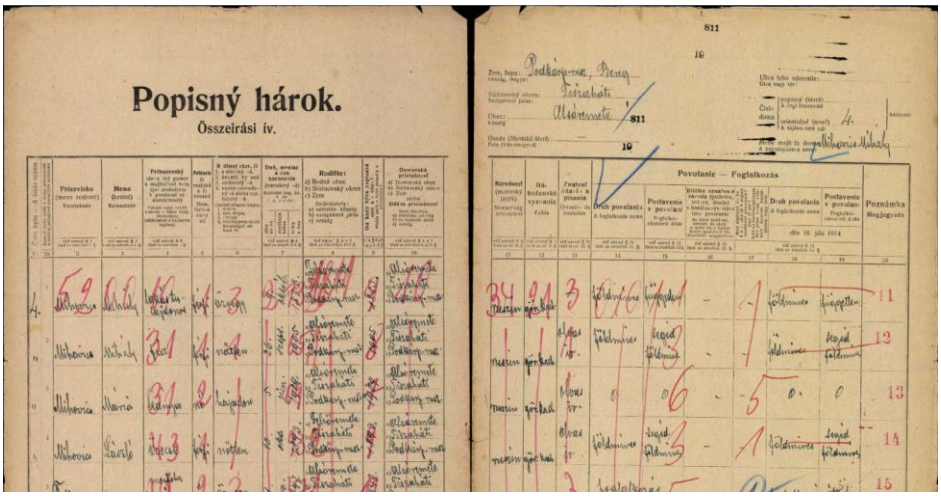

A népszámlálás eredménye a Csehszlovákia statisztikai kiadványai sorozat hét kötetében került publikálásra. Ezen kívül elemzésekkel egybekötve kiadták *A Csehszlovák Köztársaság településeinek első statisztikai lexikonja* (*Prvý štatistický lexikón obcí v Republike Československej*) című kiadványt.[6]

A népszámlálás lebonyolításáról és visszásságairól Popély Gyula írt részletes összefoglalást (Popély, 1999, 47–66. o.). Sejthető volt, hogy a számlálást végző állami szervek mindent megtesznek a kisebbségek számának csökkentéséért. Véleménye szerint a népszámlálás az első támadás volt a nemzeti kisebbségek hivatalos nyelv- és névhasználatának a korlátozása céljából (Popély, 1999, 47. o.). A legproblémásabb mozzanat a nemzetiségi adatok felvétele volt. A számlálóbiztosok inkorrekt gyakorlata miatt rengeteg visszaélés történt, szinte

[5] Ennek a következményeiről lásd alább.

[6] https://bparchiv.hu/elerhetoek-a-hungaricanan-az-1921-es-csehszlovakiai-nepszamlalas-karpataljara-vonatkozo-iratai/

kivétel nélkül a magyarság rovására (lásd Vörös, 2004a, 52–53. o.). A visszaélésekre az adott lehetőséget, hogy a törvény rendelkezése ellenére Szlovákiában és Kárpátalján csak a számlálóbiztosok tölthették ki az íveket, míg Csehország területén a lakosság önállóan végezte ezt a feladatot (Vörös, 2004a, 54. o.). Ennek nyomai a beregi íveken is azonosíthatók, ahol egész települések adatait jegyezték fel ugyanazzal a kézírással. A lakosságnak joga volt ugyan protestálni, ha nem értett egyet a beírt adatokkal vagy a biztosok tevékenységével, a tapasztalatok szerint azonban ennek semmilyen következménye nem volt. Kivételes esetekben mégis történtek korrekciók, pl. Beregsomban több esetben átírták az izraelita nemzetiséget magyarra, annak ellenére, hogy a vallás megmaradt izraelitának. Kisdobronyban ellenben a magyar nemzetiséget húzták ki, s írták át zsidóra, pedig a településen élő zsidók kb. 80%-a magyar nemzetiségűként szerepel az íveken. A nemzetiség módosítására máshonnan is vannak példák, pl. Balazséron az eredetileg magyarnak beírt *Becza* családot írták át ruszinná, ugyanígy jártak el a *Stima* család esetében is. Badalón a cigány nemzetiség is felkerült a nemzetiségek sorába, ahol a *Danó*, *Samók* és *Horváth* családokat jegyezték fel a képviselőiként, csökkentve ezáltal a falu magyar nemzetiségű lakosainak a számát[7]. A nemzetiség választása azonban nem befolyásolta a nevek lejegyzését vagy használatát.

2. ábra. A nemzetiségek javítása

[7] A magyarlakta falvakban máshol nem jelölik a cigány nemzetiséget, Munkácson azonban újra feltűnik.

A népszámlálási ívek fontos forrásai a kárpátaljai magyar névtörténetnek. Névtani szempontú vizsgálataim során három jelenségre térek ki. Elsőként a névírásnak a sajátosságait mutatom be, azaz milyen formában valósul meg a magyar, ruszin, német, zsidó stb. nevek cseh és bizonyos esetekben ruszin rögzítése.[8]

A második kérdés a keresztnevek használata. A korábbi magyar névátírás gyakran élt azzal az eljárással, hogy magyarosította a kisebbségek képviselőinek keresztneveit. Már a középmagyar kori urbáriumok is számos példát mutatnak erre, s ez a gyakorlat a későbbi korokban is jellemző (vö. Sebestyén, 2022a, 2022b, 2026). Azt szeretném kideríteni, hogy alig két évvel az impériumváltás után, a csehszlovák hatóságok és a számlálóbiztosok hogyan viszonyulnak a kisebbségi keresztnevekhez. Végezetül a női nevek használatára térek ki. Terjedelmi okokból csak a legjellemzőbb jelenségek bemutatására törekszem, a településszám és az adatgazdagság miatt a ruszin és német falvak sajátosságaira csak utalásszerűen, egy-egy jelenség bemutatása kapcsán hivatkozom.

2. A családnevek átírása

Az 1920. február 29-én kiadott 122/1920-as alkotmánytörvény meghozatalával a cseh hatóságok a családneveket hivatalosan államnyelvűvé formálták, a cseh írásmód szerint rögzítették, és az anyakönyveket is cseh nyelven kezdték vezetni (Botlik, 2012, 24. o.). Ezt a gyakorlatot alkalmazták a ruszin nevek átírásánál is. Vörös Ferenc egy 2004-ben megjelent tanulmányában a nevek átírásáról, a magyar személynevek anyakönyvezéséről úgy véli, hogy „Az államváltások következtében több időszakban is megbomlott az összhang névírás és névhasználat tekintetében” (Vörös, 2004c, 260. o.), s ennek az első fejezete a Felvidéken, illetve a Csehszlovákiához kapcsolt Kárpátalján (Podkarpatszka Rusz) is az első csehszlovák népszámlálás idejére tehető. A családnevek átírásánál transzkripciót alkalmaztak, azaz a magyar neveket a lehető legpontosabban igyekeztek visszaadni a cseh ábécé segítségével.

A történelmi Bereg megyében a szlovák lakosságú Újklenóc kivételével sem szlovák, sem cseh települések nem léteztek (vö. KSH, 1910)[9], így sem a szlovák, sem a cseh nyelvnek, írásnak és névhasználatnak nem voltak hagyományai. Az új országban ugyan a cseh nyelv válik hivatalossá, de az összeírásban még jórészt a magyar névformákat használták. Ennek következtében még hosszabb ideig a korábban ismert módon jegyzik le a magyar neveket. A szlovákiai részeken Vörös

[8] A magyar nevek ukrán átírásának problémáihoz lásd: Balla, 2011, 394–397. o.

[9] Az 1910-es utolsó magyar népszámlálási adatok szerint Beregben 113 090 magyar, 20 722 német, 1123 szlovák (tót) és 100 918 ruszin nemzetiségű személy élt (KSH, 1910).

Ferenc[10] vizsgálatai szerint első lépésként a keresztnevek „csehesítése" történt meg a magyarlakta helységekben, majd hosszabb időbeli eltolódással került sor a családnevek szlávosítására (Vörös, 2004a, 32–37. o.).

A népszámlálási ívek adatai a folyamat kezdetéről tanúskodnak, de általánosan érvényes, kötelező átírásról még nem beszélhetünk. A magyar és a cseh nyelv mind hangkészletében, mind a hangok jelölésében eltér, nem meglepő, hogy az első lépés a cseh helyesírásra és hangjelölésre való áttérés volt. Bár sok településen a magyar hangjelölés használatos, a magyarlakta falvakban, magyar biztosok által kitöltött íveken is használják a cseh betűket. Pl. a színmagyar Hetyen összeírásában az íveket magyar nyelven töltötték ki, azonban ugyanazzal a kézírással, amivel a személyneveket feljegyezték, a nemzetiséget már nem magyarul, hanem a csehesített „mădăr" szóval jelölték. A bizonytalan próbálkozásokat jelzi, hogy emellett „mădar", „madăr" alakok is előfordulnak.

Az egyéni kézírások sajátosságai alapján kitűnik, hogy a kérdőíveket rendszerint egy-két személy töltötte ki a kisebb településeken. A rögzítő személy hivatalnok lehetett: ha a hivatalos személy cseh nemzetiségű volt, akkor magától értetődően a cseh nyelvet használta. A biztosok nagy része azonban helyi személy volt, vagy a származási hely alapján a Felvidékről érkezett, így beszélhetett magyarul, s a magyar helyesírást is ismernie kellett. Ilyen például a Nagymuzsalyban tevékenykedő *Abt Gabriel* nevű biztos, aki saját magát is „összeírta" cirill betűkkel, megadván a származási helyét, ami a nógrádi Losonc melletti Kálnó.

A nevek „csehesítése" az ívek alapján a magyar összeíróknak sem okozott problémát, ugyanis a leggyakrabban a jellegzetes *č* és *š*, *ž* vagy *ň* betűk használata jelezte az átírást. Az 1. táblázatban néhány jellegzetes hangjelölési példa található az ívekről.

1. táblázat. Néhány példa a magyar nevek „csehesítésére"

Magyar betű	Cseh betű	Magyar betűs név	Cseh betűs név
u, ú	*ů*	*Vuvcsar, Lukács, Rosenblum, Dulo*	*Vůčař, Lůkács, Rosenblům, Důlo*
ü, ű	*u, i*	*Űveges, Üvegesová, Szűcs*	*Uveges, Uvegesova, Sziič~Siič~Sűcs~Sűcz~Seč~Šic~Syš*
cs	*č*	*Bacsó, Popovics, Csepák, Kocsis, Csubirka, Csenicska*	*Bačo, Popovič, Čepák~Čepak, Kočiš, Čubirka, Černičko*
gy	*ď*	*Medvegy, Fegyó, Hagymás, Gyurkovics, Gyulay, Gyákunik, Magyar, Nagy, Lengyel*	*Medveď, Feďo, Haďmáš, Ďurkovič, Ďulaj, Ďakunik, Maďar, Naď, Lenďel*
h	*ch*	*Halusz, Himinec, Kohan, Kurah, Petah*	*Chalus, Chymenic, Kochan, Kurach, Petách*

[10] A mai szlovák gyakorlatról – ami sok tekintetben megegyezik a korabeli cseh írásgyakorlattal – Vörös Ferenc számol be (vö. Vörös, 2004a, 32–37. o.).

Magyar betű	Cseh betű	Magyar betűs név	Cseh betűs név
ly	*ľ*	*Bidzilja, Csehely, Golyána, Kobály, Székely, Halyko, Gergely*	*Byziľo, Čeheľ, Goľana, Kobáľ, Sékeľ, Haľko, Gergeľ*
ny	*ň*	*Kalinjak, Canyko, Lanyó, Kemenyas, Knyaz, Csákány, Dékány*	*Kaliňak, Caňko, Laňo, Kemeňaš, Kňaz, Čákáň, Dékaň*
s	*š*	*Salamon, Baus, Svarc, Nemes, Kis, Sas*	*Šalamon, Bohuš, Švarts, Nemeš, Kiš, Šaš*
sz	*s*	*Ruszin*	*Rusín*
ty	*ť*	*Iltyó, Matyola, Matyika, Hotyko*	*Ilťó, Maťola, Maťiko, Hoťko*
zs	*ž*	*Zseleznik, Zsoldos, Gerzsenyi, Balázs, Zsidó, Izsák*	*Železnik, Žoldoš, Gerženi, Balož, Židov, Ižak*

Szabályszerűséget mutat a személynevekben előforduló képzőknek az átírása is. Az általában a származási helyre utaló ruszin *-ськиӣ* (magyar átírásban *-szki, -cki*) képzőt a cseh *-ský* vagy *-cký* forma váltja a családnevekben. A teljes megye családnevei közül 224-ben szerepel *-ský* formában a képző, ezeknek a neveknek a nagy része cseh névviselőkhöz kapcsolódik: pl. *Sudanský* (Ábránka), *Rychvaldský* (Alsóhrabonica), *Harikovský, Chriský* (Alsóverecke), *Javorský* (Alsóviznice), *Sozánský* (Bilaszovica), *Babinský* (Balazsér), *Grybovský, Vaturský* (Bukovec), *Družilovský* (Kálnik), *Nebelský* (Ploszkó) stb. Közel 70 családnév írásában – elsősorban magyar lakosságú falvakban – megmaradt a magyaros *-szki* forma: *Bruszki* (Asztély), *Kacsinszki* (Barkaszó), *Jávorszki, Polniszki* (Bátyú), *Podhradszki, Tabakovszki* (Beregdéda), *Palinszki* (Beregsom) stb., de előfordul vegyes vagy ruszin lakosságú helységekben is: *Brezsinszki* (Skuratóc), *Zagyilszki* (Bábakút), *Podhŭrszki* (Kisalmás), *Bilinszki* (Lohó), *Magurszki, Pelcsárszki* (Bilke) stb. Mindkét forma megtalálható Ignécen a *Lenyovszki~Lenyovsky,* Iloncán a *Romocsuszki~Romočivský,* Miszticén a *Dobromilszki~Dobromilský* stb. névvariánsokban. Benedekin pedig a *-szkij* alakban is találkozunk vele (*Jávorszkij*). 54 családnévben fordul elő a képző *-cky* változata: *Samocky* (Balazsér), *Remecky* (Beregdéda, Mezőhomok), *Balecky, Berbacky, Bihatunicky, Bocsicky, Lastovecky, Leocky, Savicky* (Beregszász) stb., míg 98 névben már a cseh *-cký* variáns: *Ilnický* (Almamező), *Csernický, Dravický, Golocký, Hradecký, Kamenický* (Beregszász), *Berecký* (Beregújfalu) stb.

A nevek átírása azonban rendszerint nem problémamentes. A magyar nevek lejegyzésében a legnagyobb problémát a magánhangzók jelölése okozza. Mivel a cseh nyelvből hiányoznak egyes hosszú magánhangzók, ezért elsősorban ez okozza a legtöbb gondot a magyarul nem beszélő/író biztosoknak. A bizonytalanságot és következetlenséget jól illusztrálja Bilke családneveinek a lejegyzése. A településnek 1910-ben még 1956 magyar lakosa volt a 2309 ruszin és 407 német nemzetiségű mellett, így nem meglepő, hogy a helységben nagy a magyar családnevek aránya. De nemcsak a magyar, hanem a német (zsidó) nevek cseh átírása is gondot okozott, aminek az az eredménye, hogy számos családnevet két–három (*Ábrahám ~*

Abraham, Berdar ~ Berdár, Biró ~ Bíró ~ Birov, Czohlová ~ Coglova, Csernicsko ~ Černičko, Davidovics ~ Dávidovics ~ Dávidovič, Iliaš ~ Iljaš ~ Ilyás stb.), sőt egyes esetekben négy–öt formában is lejegyeznek: *Baživ ~ Bažu ~ Bažó ~ Bazsó ~ Bazsű, Burachovich ~ Burachovič ~ Burechovics ~ Burehovics, Ilnicki ~ Ilniczki ~ Ilničky ~ Ilnicky ~ Ilnyckij, Matijko ~ Matyikó ~ Mátyika ~ Matiko, Osüsky ~ Osŭjsky ~ Osŭsky ~ Öszüsky ~ Öszüszky* stb. Ugyanakkor ez azt is bizonyítja, hogy a ruszin nevek kiejtése és latin betűkkel való átírása nemcsak a magyar közigazgatás, hanem a csehszlovák hivatalnokok számára is nehéz feladatnak bizonyult.

A családnevek tudatos szlávosítására, transzliterációjára csak szórványos adataink vannak. Kígyóson pl. a *Szőlősi* családnév *Szőlővšý*, a *Szabó Sabov*, a *Járó Jarov* alakban szerepel.

A népszámlálás adatai a nevek sorrendjével kapcsolatban nem nyújtanak releváns információkat. Mivel az egyes névtípusokat meghatározott rubrikákba, a megadott sorrend szerint kellett beírni, így a valós névhasználatról nem tudunk meg adatokat. A névsorrend a magyar hagyományoknak felel meg, míg a ruszin és a cseh névhasználatban a keresztnév szerepel első helyen, s ezt követi a családnév. A ruszin névadásban az apanév csak a családnevek kialakulásában játszott szerepet, aminek az eredményeként számos *-ics, -ovics* apanévi képzős családnév alakult ki. A terület Szovjetunióhoz való csatolása után jelent meg harmadik névelemként az apanév, ami kötelezően a magyar nemzetiségűek esetében is használatos a mai napig (vö. Csernicskó, 2003).

3. A keresztnévhasználat

A kisebbségi magyar névhasználat egyik sarkalatos kérdése a keresztnevek ügye. A tulajdonneveknek etnikai identitásjelző funkciója van, a nevek utalnak az egyén, illetve közösség etnikai identitására, nyelvi hovatartozására és anyanyelvére (vö. Baukó, 2019, 96. o.). Különösen fontos a keresztnévválasztás és -használat kisebbségi helyzetben, mert a családnevek öröklődése révén azok identitásjelölő funkciója kevésbé érvényesül[11], a keresztnév azonban a szülők választása, s szoros kapcsolatban van a család önazonosságtudatával, annak egyik kifejezőeszköze. A keresztnevek megváltoztatása, hangalakjuk átírása vagy államnyelvi formával való helyettesítése az állam részéről megnyilvánuló igen erős asszimilációs törekvés. Vörös Ferenc felhívja a figyelmet a csehszlovák parlament 11/1918. számú törvényének 2. cikkelyére, ami kimondja, hogy továbbra is érvényesek az elfoglalt területeken a korábbi tartományi és birodalmi törvények. A Magyar Királyságtól elcsatolt régiókban az anyakönyvekről és az anyakönyvezésről szóló 1895. október 1-

[11] Lásd Kovászót, ahol a lakosság nagy része magyar családnevet visel, de ruszin nemzetiségű, vagy Alsóschönbornt, ahol a német családnevek ellenére magyar nemzetiségűnek vallották magukat.

jétől hatályos törvény maradt érvényben. Eszerint a keresztneveket az állam nyelvén kell bejegyezni (Vörös, 2012, 81. o.). Ezt azonban a cseh hatóságok nem igyekeztek betartatni, sőt a 122/1920. és a későbbi, 17/1926. számú kormányrendelet sem rendelkezett erről a kérdésről. Ennek az lett a következménye, hogy a népszámlálás során a magyar neveket rendszerint magyarul jegyezték fel, de ugyanígy jártak el több esetben ruszin és német településeken is.

Vörös Ferenc szerint a keresztnevek nyelvi alkatának megváltoztatása két módon történt: az egyik esetben a nevet annak másik nyelvbeli párjával helyettesítették (pl. *József* helyett *Jozef*), a másik megoldás a nevek transzkripciója (pl. *Béla* helyett *Bela*). Ugyanakkor a közös, írásban és ejtésben is hasonló, neutrális nevek változatlanok maradtak (vö. Vörös, 2009, 68. o.).

A népszámlálási ívek alapján kijelenthető, hogy a keresztnevek feljegyzése is rendszertelenséget mutat. A színmagyar falvakban a magyar keresztneveket rendszerint az eredeti formájukban jegyezték fel. Kisgúton például csak szórványosan csehesítették a keresztneveket, ami a *cs* és *s* hangok átírásában nyilvánult meg, pl. *Eržebet, Jožef, Žuža* stb. A vegyes lakosságú Felsőremetén a ruszin lakosok keresztneveit is magyarul jegyezték fel, s csak szórványosan találkozunk ruszin nevekkel, pl. *Usztics Fedor, Usztics Ivan*. A magát ruszinnak valló *Bella* családban a következő nevek fordulnak elő: *Bella Gábor, Muszka Mária, Bella István, Bella János, Bella Mária, Bella Eszter, Bella Anna* és *Bella Julcsa*. Magyar keresztnevek használata más családokra is jellemző, pl. *Margitics Ádám, Aviní Mária, Margitics Erzsi, Margitics Béla, Margitics Lajos, Margitics Mária* stb.

3. ábra. A keresztnevek variációja *Elek Erzsébet~Alžbeta* példáján keresztül

Ez alól a gyakorlat alól azonban vannak kivételek. A magyar lakosságú Csetfalván például a magyar keresztnevek helyett már több esetben a nevek cseh változata

került rá az ívekre: *Zuzana (Zsuzsanna), Alžbeta (Erzsébet), Jozef (József), Štefan (István)* stb. A tudatos átírás érdekes bizonyítéka *Lakatos Mihály* lányunokájának, *Elek Erzsébet*nek a neve. A feljegyző magyarul kezdte el leírni a nevet, majd a cseh változatra javította a kislány nevét (lásd 3. ábra).

Kisbégányban a falu lakosságának felét magyarul, a másik felét cseh nyelven írták össze. Az összeíró azonban talán ruszin nemzetiségű volt, a szlávosított keresztnevek ugyanis ruszin jegyeket mutatnak, pl. *Oros Andrej, Kovač Andrej, Horvath Elizaveta, Šipošova Elizaveta, Rohovič Josif, Molnár Josif, Danč Žofija* stb.

Felvetődik a kérdés, hogy a keresztnevek csehesítése csak a magyar nevekre terjedt-e ki, vagy ugyanúgy vonatkozott a német, zsidó, netán a ruszin személynevekre is. Leginkább a ruszin nevek csehesítésére vannak adataink, pl. a vegyes lakosságú Izsnyétén nemcsak a magyar, hanem a ruszin keresztneveket is megváltoztatták egyes íveken, pl. a *Dudinský* család tagjai: *Ján, František, Mikuláš;* a *Čečur* családé *Ján, Anna, Juro;* a *Šufrič*-é *Ladislav, Juraj, Alžbeta, Michal* stb. Beregardóban pedig a magát ruszinnak valló *Petrás* család tagjait a következő névalakokkal említik: *Petraš Juraj, Petrašova Maria, Petrašova Roza, Petraš Mikulaš, Petrašova Otyl* stb.

A magyarlakta falvakban, ahol magyar nyelven töltötték ki az íveket, a magyar keresztneveket jegyezték fel a magyar helyesírási szabályoknak megfelelően. A cseh nyelvű összeírásokban kétféle megoldást követtek: a magyar keresztneveket cseh helyesírással és hangjelöléssel rögzítették, vagy cseh megfelelőjükkel helyettesítették.

A 2. és 3. táblázatban néhány gyakoribb férfi és női keresztnév átírására és helyettesítésére gyűjtöttem példákat az ívekről. Ezek a megoldások nemcsak a magyar helységekben, hanem a ruszin falvak jó részében is visszaköszönnek, azaz a ruszin lakosságot is érintették.

2. táblázat. A férfi keresztnevek átírása

Magyar keresztnév	A keresztnév átírása	Csehszlovák névalak	Ruszin névalak
János	*Janoš, Janos*	*Ján*	*Йоан*
József, Józsi	*Jozsef, Jožo*	*Josef, Jozef*	*Йосиф*
György	–	*Juraj*	*Георгій*
Tamás	*Tamaš, Tomás*	*Tomaš, Tomáš*	–
István, Pista	*Istvan, Pišto*	*Štefan, Štepan*	*Стефан*
Béla	*Bela, Bílo, Bilo*	–	*Бейла*
Gyula	–	*Ďula, Dŭla, Julius*	–
Pál	*Pal*	*Pavel*	*Павел*
Ferenc	–	*František, Franc*	*Франц*
Kálmán	*Kalman*	*Koloman*	–
Berti	*Berty*	–	*Вартоломій*
Miklós	*Miklos, Mikloš, Miklóš*	*Mikulaš, Mikuláš*	–
Sándor	*Šandor*	*Alexander*	*Александр*
András	*Andras, Andraš, Andráš*	*Ondrej*	*Андраш, Андрей*

Magyar keresztnév	A keresztnév átírása	Csehszlovák névalak	Ruszin névalak
Zoltán	*Zoltan*	–	–
Menyhért	*Meňhét*	–	*Мелхиор*
Lajos	*Lajoš*	*Ľudevíť, Ľudovíť, Ludvíg*	*Людвикъ*
Károly	*Karoly*	*Karol*	–
Zsiga	*Žíga*	–	*Сигісмунд*
László	*Laszlo*	*Ladislav, Václáv*	*Владислав*
Gáspár	*Gaspar, Gašpar*	*Kaspar*	–
Miksa	*Mikša*	–	–
Péter	*Peter*	*Petter*	*Петр*
Géza	*Geza*	–	*Гейза*
Alajos	–	*Alois*	*Алойс*
Elek	–	*Alex*	–
Ernő	–	*Arnost, Ernest*	–
Henrik	–	*Hendrich*	–
Imre	–	*Emerich*	–
Jenő	*Jene, Jőnő, Jenev*	*Eugen, Augen*	*Евжен*
Mihály	*Mihaly*	*Míchal*	*Михаил*
Dezső	*Deže*	*Desiderius*	–
Ignác	*Ignac*	–	*Ігнаційй*
Gábor	*Gabor*	–	*Гаврішл*
Vilmos	*Vilmoš*	*Vilem, Vilhelm*	–
Gusztáv	*Gusztav*	–	*Густаф*
Sámuel	*Šamuel, Samuel*	–	*Самуил*

3. táblázat. A női keresztnevek átírása

Magyar keresztnév	A keresztnév átírása	Csehszlovák névalak	Ruszin névalak
Ágnes	*Agneš, Agnes*	–	*Агнес*
Erzsébet, Erzsi	*Eržibet, Erži, Irži*	*Alžbeta, Elisabet*	*Елисавета*
Katalin	*Katalin*	*Katerina, Kateřína*	*Екатерина*
Juliska	*Juliška*	–	*Юлія, Юліана*
Piroska	*Piroška*	*Ružena*	*Пирожка, Пирошка*
Zsuzsanna, Zsuzsa, Zsuzsi	*Zúza, Žuži*	*Zuzana*	*Сусана*
Mária	*Maria*	*Marie*	*Мария*
Eszter	*Ester*	–	*Эстер*
Terézia	*Terezia*	*Tereza*	*Терезия*
Margit	*Margit*	*Margita, Marhítka, Markít*	*Маргарита*
Zsófia	*Zsofia*	*Žofia*	–
Borbála	*Borbala*	–	*Варвара*
Boriska	*Boriška*	–	–
Irén	*Iren*	*Irena*	*Ирина*
Ottília	*Ottilia*	*Otyl*	–
Veronika	*Veronika*	*Verona*	–
Márta	*Marta*	–	–
Szerén	*Seren, Serena*	*Serin, Serina*	–
Sarolta	–	*Šarlota, Charlota*	–

Magyar keresztnév	A keresztnév átírása	Csehszlovák névalak	Ruszin névalak
Máli	*Maly*	–	*Амалія*
Róza	*Roza*	–	*Роза*
Vilma	*Vilma*	*Wilma*	–
Emma	*Emma*	*Ema*	*Емма*
Anna, Annus	*Anuš*	–	*Анне*
Matild	*Matild*	*Matyld, Matylda*	–
Lídia	*Lída*	*Lydie*	–
Irma	*Irma*	–	*Ирма*
Olga	*Olga*	–	*Ольга*
Etel, Etelka	*Etel, Etelka*	–	*Этэль, Этэлька*
Ilona	*Ilona*	*Helena, Jelena*	*Елена*
Cecília	*Cecilia*	–	*Цецилія*
Gizella	*Gizella*	–	*Гизела*

Meglepő módon nemcsak a magyar nevek szlávosítására vannak példáink, hanem szórványosan ellentétes irányú változtatás is megfigyelhető. A magyarlakta falvakba betelepített cseh csendőrök, határőrök, finánc ok nevét néha megmagyarosították. Pl. Haranglábon az ott lakó öt csendőr közül kettőnek a nevét magyar formában jegyezték fel: *Holeček Ferenc* és *Zdražil József*. Három társuk neve azért maradt meg eredeti formában, mert nem volt magyar megfelelőjük: *Kolár Emanuel, Kopecký Jarosko* és *Podhorný Ottomar*. De hasonló jelenséggel – igaz szórványosan – más falvakban is találkozunk, pl. Barkaszón: *Hendl József, Caclavek Jákob* és *Anna,* Bátyúban *Pekař Károly, Kubát Ferenc, Kolafa János*, *Prajrik János* stb. „magyarosodott”.

4. A női nevek használata

A magyar asszonynévhasználat szabályai szerint a férjezett asszonyok törvényesen öt módon használhatják a nevüket (vö. Csernicskó, 2003, 154–155. o., Debreceni–Balogh, 1995, 341. o.):

1) a névviselő a *-né* asszonynévképzővel kiegészítve felveszi a férje családnevét: pl. *Buda István* neje *Buda Istvánné, Bakos József* neje *Bakos Józsefné*;
2) a második változat szerint az első névváltozathoz kapcsolódik a leánykori név: pl. *Körte Sándorné Bahus Mária, Kató Jánosné Bek Mária*;
3) a férj családnevéhez illesztett *-né* képző, amihez a feleség leánykori neve kapcsolódik: pl. *Fábiánné Szabó Magda, Tóthné Kecskés Teréz*;
4) a feleség felveszi a férj családnevét: *Kis András* neje *Kis Eszter, Udvarhelyi Istváné Udvarhelyi Erzsébet*;
5) a feleség megtartja leánykori nevét.

4. ábra. Az asszonynévhasználat példája: *Hagya Jánosné Szakács Juliánna* (Zápszony)

A népszámlálási íveken minden típussal találkozunk, az egyes variációk használata gyakran akár falun belül is eltérhet. A hagyományos magyar *-né* képzős alakok az alföldi magyarlakta településeken fordulnak elő, de nem mutatható ki rendszerszerűség a használatban. Asztélyban például minden házas asszonyt asszonynévképzős névvel jegyeztek fel: *Pál Károlyné, Pál Lajosné, Olasz Bertalanné, Badak Pálné, Csok Imrene, Olasz Mózesné, Illes Belane, Verbias Pálné, Szőllősi Jozsefné, Somi Andrásné, Verbias Karolyné, Sepak Józsefné, Kovács Andrásné* stb. Ugyanebben a formában jegyezték fel a helyi zsidó asszonyok nevét is: *Grünbaum Zelmané, Rothfeld Davídné, Beck Martoné, Grosz Hermanné, Breiner Mórné* stb. Ez a névforma csak a házasságra utal, nem derül ki belőle a feleség eredeti neve. Ennek rögzítése érdekében más hivatalos névformák is használhatók, amikkel a népszámlálás ívein is találkozhatunk. Zápszonyban például az asszonynevek mellett feltüntették a leánykori személynevet is: *Balla Dávid* felesége *Balla Dávidné Baksa Ilona, Gazdag Péter* felesége *Gazdag Péterné Sütő Mária* stb.

A házas asszonyok leánykori nevének a feljegyzésére Csongoron találunk példákat: *Orosz Ignáczné szül. Kopasz Piroska, özv. Molnár Mihályné szül. Tóth Irma, Marton Miklósné szül. Tóth Ágnes, Földi Jánosné szül. Molnár Erzsébet, Goldberger Ignáczné szül. Veís Antónia, Grünzweig Sámuelné szül. Grünberger Jetti* stb. Ezt a gyakorlatot azonban nem követik az egész faluban, a népszámlálási ívek nagy részén csak a leánykori név kerül feltüntetésre: *Hadar Miklós* felesége *Baksa Sára, Badó József* felesége *Toth Erzsébet* stb.

A ruszin lakosságú Kovászón az íveket ugyan cseh nyelven töltötték ki, a tulajdonneveket ellenben magyar helyesírással jegyezték fel. Az asszonynevek esetében pedig egy érdekes, hibrid megoldással találkozhatunk: *Markó Mihályné*

roz. Palatas Anna, Csalaninec Lászlóné roz. Markó Anna, Vaskó Jánosné roz. Špák Marie, Csehil Michalné roz. Krepics Vilma, Kalanics Lászlóné roz. Martin Marie stb.

5. ábra. *György János* és *György Jánosné szül. Pallagi Ilka* (Csongor)

A magyarlakta falvak adatai alapján a leggyakrabban alkalmazott eljárás a feleség leánykori nevének a feltüntetése, pl. Szernyén *Tar József* neje *Orbán Veron, Klímper Antal* felesége *Bimba Eszter, Tamási Sándoré Tar Borbála* stb.

A magyar névváltozatok mellett azonban cseh formák is megjelennek. Ennek oka a cseh számlálóbiztosok tevékenységén túl az a sajátosság, hogy a szláv nyelvekkel ellentétben a magyar nyelv nem különbözteti meg a nyelvtani nemeket, míg a cseh és a ruszin nyelv igen. A nemek elkülönítése nemcsak a közszavak esetében, hanem a tulajdonneveknél is érvényesül, aminek a nyelvi kifejezője a női nevekhez kapcsolódó *-ová* nőinév-képző. Az első csehszlovák népszámlálás idején ennek használata a megszállt területeken még nem volt kötelező, ezért a képző használata a magyar falvakban a népszámlálás idején nem volt jellemző (pl. Barkaszón, Alsóremetén, Asztélyban, Balazséron, Csongoron stb.). Leggyakrabban azokban a helységekben fordul elő, ahol a feljegyzés nyelve cseh vagy ruszin. A magyarlakta helységeken kívül a képző használata a ruszin falvakra is jellemző, megoszlása és elterjedtsége azonban hasonló a magyar helységekhez. Számos településen egyáltalán nem találkozunk cseh nőnévképzős alakokkal, más településeken azonban általánosan elterjedt a használata (pl. Beregkisfaludon, Beregkövesden, Beregnagyalmáson, Beregpálfalván, Falucskán stb.), s a ruszinok, zsidók és németek esetében is használják, pl. Alsóschönbornban: *Csernicskova, Demhugova, Féhnova, Fogelova, Frikkerova, Hoffnerova, Humpelstäterova, Hungräderova, Kebelova, Kizmanova, Kŏbelova, Kracsova, Kroóova, Kunertova, Leiszová, Liebova, Liebermannova, Mártinova, Maurerova, Metzova, Neubauerova, Nuszerova, Palagova, Petzova, Pfeiferova, Plattnerova, Popovicsova, Schinova,*

Szekeresova, Szinicskova, Szulczerova, Schwarczova, Tadlerova, Tamáskova, Tasingerova, Taugelova, Tellingerova stb.

Az *-ová* képző használata Beregszászra sem jellemző. Bár szórványosan előfordulnak ilyen névalakok, azok jellemzően a cseh családnevekhez járulnak: *Bončinova, Čikova, Dankulovičova, Eržlingerova, Febrichova, Gandiova, Chaloupkova, Honneimanova, Hušerova, Janatova, Kahounova, Kakrdova, Kašparcova, Kovařovičova, Kraklova, Križova, Lenderova, Maliničova, Mrzenova, Pospíšilova, Poubova* stb. Ugyanez érvényes a szomszédos Bulcsúra (*Lukovitsova, Šulova, Titlova, Slepáková*). Egy-egy névalak fordul elő Bátyúban (*Bobrova, Polohova*), Beregsomban (*Bartošova*), Benében (*Ivanova, Kováčova*), Beregardóban (*Bermanova, Illyešova, Kleinova, Kulešova, Sirčakova*), Beregújfaluban (*Kovačova, Lőrincova, Simonova, Szabova*) stb.

Nemcsak a férjezett vagy özvegyasszonyok nevéhez illesztették a képzőt, hanem a lánygyermekek neve is *-ová* végződést kapott. Kígyóson pl. a *Tóth* családban *Toth András* a családfő, a felesége *Tothova Eržebet*, a gyerekek pedig *Toth Jožef, Tothova Roza* és *Tothova Erži*. A *Hežer* családban a családfő *Hežer Šandor*, a neje *Hežerova Berta*, a gyerekek *Hežerova Irena, Piroška* és *Mariška*, valamint ifjabb *Šandor* stb.

Említést kell tennem a női nevek egy másik, sajátosan hibrid változatáról, amivel pl. Balazséron találkozhatunk. A vegyes lakosságú faluban, hasonlóan több más helységhez, két személy töltötte ki az íveket. Az első magyarul, a második csehül írta be az adatokat. Az utóbbi által készített íveken a következő névformák fordulnak elő: *Fodor Andrášnej, Bohuš Ištvánej, Pogáň Palnej, Kováč Jožefnej, Gabor Janošnej, Bakuráš Šandornej* stb.

5. Összegzés

A bemutatott példák ízelítőt adnak abból a hatalmas és változatos adatmennyiségből, amit a népszámlálás iratanyaga kínál a névkutató számára. A népszámlálás adatainak közzététele, valamint névtani szempontú vizsgálata vitathatatlanul fontos a magyar névtudomány számára. Egy adott idősíkból, egy fontos történelmi fordulópontot közvetlenül követő időszakból, egységes, többnemzetiségű területről származó névanyagot tartalmaz. A több tízezer tételből álló névkorpusz a névtörténeti vizsgálatok széles spektrumát teszi lehetővé a családnevek etimológiai elemzésén túl a keresztnevek, a névdivat, a nevek öröklődésének a vizsgálatáig. Az ekkor még együtt élő magyar, ruszin, zsidó és német közösségek névadásának összehasonlító elemzése feltárhatja az egyes névrendszerek közös jegyeit, összefüggéseit, egymásra hatását. A névviselők adatainak (születési idő, foglalkozás stb.) ismeretében pedig történeti névszociológiai vizsgálatokra is lehetőség nyílik. A nevek lokalizáltsága révén névföldrajzi térképek nyújthatnak lehetőséget az egyes nevek területi elterjedtségének a vizsgálatára.

Irodalom

1. Balla Andrea 2011. A rendszerváltások következménye a kárpátaljai magyar névhasználatban. In: Hires-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 394–397. o.
2. Baukó János 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK.
3. Botlik József 2012. Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján. *Turul* 85: 23–28. o.
4. Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
5. Csucska Pavlo 2005 = Чучка Павло 2005. *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*. Львів: Видавництво «Світ».
6. Debreceni Anikó – Balogh Lajos 1995. Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* 91/4: 340–345. o.
7. Fedinec Csilla – Vehes Mikola szerk. 2010. *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
8. Kovács András 2008. Magyar személynévkutatás Kárpátalján. *Névtani Értesítő* 30: 203–210. o. https://doi.org/10.29178/NevtErt.2008.18
9. KSH 1910. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest: Magyar Statisztikai Hivatal.
10. Minya Károly – Sebestyén Zsolt – Tomori Tímea szerk. 2021. *Emlékkönyv Mizser Lajos tiszteletére.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem.
11. Popély Gyula 1999. *Népfogyatkozás – A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Budapest: Írók Szakszervezete – Széphalom Könyvműhely – Regio.
12. Sebestyén Zsolt 2022a. *A munkácsi uradalom 1613. évi urbáriuma*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem.
13. Sebestyén Zsolt 2022b. *A munkácsi uradalom 1625. évi urbáriuma*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem.
14. Sebestyén Zsolt 2026. *Bereg vármegye középmagyar kori személynevei I–II*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem.
15. Vörös Ferenc 1999. Anyakönyvi adalékok a csehszlovákiai és szlovákiai magyarság jogfosztottságához 1918-tól napjainkig. *Névtani Értesítő* 21: 204–212. o. https://doi.org/10.29178/NevtErt.1999.39
16. Vörös Ferenc 2003. Felvidéki magyar neveink sorsa a XX. században. *Szőrös Kő (Nyelvész különszám)* 8/1: 24–40. o.
17. Vörös Ferenc 2004a. *Családnévkutatások Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
18. Vörös Ferenc 2004b. Névpolitika a Felvidéken. In: Balázs Géza szerk. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 367–381. o.
19. Vörös Ferenc 2004c. Nyelvcsere – névcsere a Zobor-vidéken. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit szerk. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 259–268. o.

20. Vörös Ferenc 2005. Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után. *Névtani Értesítő* 27: 197–213. o. https://doi.org/10.29178/NevtErt.2005.26
21. Vörös Ferenc 2009. Névváltoztatás és névhelyreállítás a kisebbségi magyar névhasználat tükrében: terminológiai javaslat egy névtani jelenség megnevezésére. In: Farkas Tamás – Kozma István szerk. *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 57–74. o.
22. Vörös Ferenc 2012. Személynévhasználat és impériumváltások a 20. századi Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr* 136/1: 78–88. o.

References

1. Balla, Andrea 2011. A rendszerváltások következménye a kárpátaljai magyar névhasználatban [The consequences of regime changes for Transcarpathian Hungarian name use]. In: Hires-László, Kornélia – Karmacsi, Zoltán – Márku, Anita eds. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, pp. 394–397. (In Hungarian)
2. Baukó, János 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában* [Society and name use. Hungarian onomastic research in Slovakia]. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK. (In Hungarian)
3. Botlik, József 2012. Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján [Possibilities for register-based research in Transcarpathia]. *Turul* 85: pp. 23–28. (In Hungarian)
4. Csernicskó, István ed. 2003. *A mi szavunk járása* [The way we speak]. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. (In Hungarian)
5. Csucska, Pavlo = Chuchka, Pavlo 2005. *Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: a historical-etymological dictionary]. Lviv: Vydavnytstvo «Svit». (In Ukrainian)
6. Debreceni, Anikó – Balogh, Lajos 1995. Magyar asszonynevek a Kárpátalján [Hungarian married women's names in Transcarpathia]. *Magyar Nyelv* 91/4: pp. 340–345. (In Hungarian)
7. Fedinec, Csilla – Vehes, Mikola eds. 2010. *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra* [Transcarpathia 1919–2009. History, politics, culture]. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. (In Hungarian)
8. Kovács, András 2008. Magyar személynévkutatás Kárpátalján [Hungarian personal-name research in Transcarpathia]. *Névtani Értesítő* 30: pp. 203–210. https://doi.org/10.29178/NevtErt.2008.18 (In Hungarian)
9. KSH, 1910. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint* [The 1910 census of the countries of the Hungarian Holy Crown. Part one. Main population data by municipalities and more populous outlying settlements and colonies]. Budapest: Magyar Statisztikai Hivatal. (In Hungarian)

10. Minya, Károly – Sebestyén, Zsolt – Tomori, Tímea eds. 2021. *Emlékkönyv Mizser Lajos tiszteletére* [Festschrift in honour of Lajos Mizser]. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem. (In Hungarian)
11. Popély, Gyula 1999. *Népfogyatkozás – A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945* [Population decline – The Hungarian minority in Czechoslovakia in the light of censuses, 1918–1945]. Budapest: Írók Szakszervezete – Széphalom Könyvműhely – Regio. (In Hungarian)
12. Sebestyén, Zsolt 2022a. *A munkácsi uradalom 1613. évi urbáriuma* [The 1613 urbarium of the Munkács estate]. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem. (In Hungarian)
13. Sebestyén, Zsolt 2022b. *A munkácsi uradalom 1625. évi urbáriuma* [The 1625 urbarium of the Munkács estate]. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem. (In Hungarian)
14. Sebestyén, Zsolt 2026. *Bereg vármegye középmagyar kori személynevei I–II* [Personal names of Bereg County in the Middle Hungarian period I–II]. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem. (In Hungarian)
15. Vörös, Ferenc 1999. Anyakönyvi adalékok a csehszlovákiai és szlovákiai magyarság jogfosztottságához 1918-tól napjainkig [Register-based data on the disenfranchisement of Hungarians in Czechoslovakia and Slovakia from 1918 to the present]. *Névtani Értesítő* 21: pp. 204–212. https://doi.org/10.29178/NevtErt.1999.39 (In Hungarian)
16. Vörös, Ferenc 2003. Felvidéki magyar neveink sorsa a XX. században [The fate of our Hungarian names in Southern Slovakia in the 20th century]. *Szőrös Kő* (*Nyelvész különszám*) 8/1: pp. 24–40. (In Hungarian)
17. Vörös, Ferenc 2004a. *Családnévkutatások Szlovákiában* [Family-name research in Slovakia]. Pozsony: Kalligram Kiadó. (In Hungarian)
18. Vörös, Ferenc 2004b. Névpolitika a Felvidéken [Name policy in Southern Slovakia]. In: Balázs, Géza ed. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, pp. 367–381. (In Hungarian)
19. Vörös, Ferenc 2004c. Nyelvcsere – névcsere a Zobor-vidéken [Language shift – name change in the Zobor region]. In: P. Lakatos, Ilona – T. Károlyi, Margit eds. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, pp. 259–268. (In Hungarian)
20. Vörös, Ferenc 2005. Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után [Place-name and personal-name neologisms in Southern Slovakia after Trianon]. *Névtani Értesítő* 27: pp. 197–213. https://doi.org/10.29178/NevtErt.2005.26 (In Hungarian)
21. Vörös, Ferenc 2009. Névváltoztatás és névhelyreállítás a kisebbségi magyar névhasználat tükrében: terminológiai javaslat egy névtani jelenség megnevezésére [Name change and name restoration in the light of minority Hungarian name use: a terminological proposal for naming an onomastic phenomenon]. In: Farkas, Tamás – Kozma, István eds. *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó, pp. 57–74. (In Hungarian)
22. Vörös, Ferenc 2012. Személynévhasználat és impériumváltások a 20. századi Kárpátalján [Personal-name use and changes of sovereignty in twentieth-century Transcarpathia]. *Magyar Nyelvőr* 136/1: pp. 78–88. (In Hungarian)

Az 1921-es csehszlovák népszámlálás névtani sajátosságai Bereg vármegyében

Sebestyén Zsolt, PhD. Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, egyetemi docens. sebestyen.zsolt@nye.hu, ORCID: 0000-0002-1817-424X.

A 20. század nagy történelmi változásai közül a magyarság szempontjából kétségtelenül az I. világháborút lezáró trianoni békediktátum, valamint az azt követő területi felosztás tekinthető a legfontosabb, hatásait tekintve máig aktuális eseménynek. Az új államok létrejötte nemcsak területek elcsatolásával, hanem a magyarság harmadának anyaországon kívülre kerülésével járt. Az idegen állampolgárrá váló határon túli magyarok kisebbségi helyzetbe kerülve nyelvi és politikai jogfosztottságban szenvedtek, ami nemcsak az anyanyelvhasználatban, hanem a névhasználatban is megnyilvánult.

A mai Kárpátalja, azon belül a történelmi Bereg vármegye nagy része Csehszlovákiához került. A fiatal csehszlovák államban 1921-ben tartották az első népszámlálást, aminek a célja egyrészt az állam lakosságának az összeírása volt, másrészt a magyarság számának különböző módszerekkel való csökkentésével annak igazolása, hogy az elcsatolás jogszerűen történt. A népszámlálásnak a Kárpátaljai Állami Levéltárban őrzött íveit 2017-ben digitalizálták, így azok ma hozzáférhetők és kutathatók az interneten. Az összeírás adatait számos történeti, szociológiai munka feldolgozta napjainkig, névtani jellegű vizsgálatára azonban még nem került sor. A tanulmány erre tesz részleges kísérletet.

A tanulmány célja az összeírás névtani sajátosságainak az ismertetése a Bereg vármegyei magyarlakta falvak ívei alapján. A vizsgálat bemutatja a magyar és ruszin családnevek cseh helyesírás és hangjelölés szerinti átírásának jellemzőit. Ezt követően foglalkozik a keresztnevek szlávosításának a kérdésével, a magyar keresztnevek szláv, cseh vagy ruszin megfelelővel való helyettesítésével. Végül a nő- és asszonynevek lejegyzéséről, a cseh *-ová* képző használatáról esik szó. A digitalizált iratanyag a kárpátaljai magyar és ruszin családnevek kutatásának fontos forrása, további, részletes kutatása hozzájárul a régió személy- és népességtörténetének a feltárásához.

Kulcsszavak: *csehszlovák népszámlálás, Bereg vármegye, magyarlakta települések, személynevek, névtörténet*.

Ономастичні особливості чехословацького перепису населення 1921 року в Березькому комітаті

Шебештєн Жолт, доктор філософії. Ніредьгазький університет, Інститут мовознавства та літературознавства, доцент. sebestyen.zsolt@nye.hu, ORCID: 0000-0002-1817-424X.

Серед масштабних історичних змін XX століття для угорців, безсумнівно, однією з найважливіших подій, наслідки якої залишаються актуальними й донині, можна вважати Тріанонський мирний договір, що завершив Першу світову війну, а також подальший територіальний перерозподіл. Утворення нових держав супроводжувалося не лише відокремленням територій від Угорщини, а й тим, що третина угорського населення опинилася за межами материнської держави. Угорці, які проживали за новими кордонами, отримавши громадянство інших держав і

опинившись у становищі національної меншини, зазнавали обмежень мовних і політичних прав, що проявлялося не лише у використанні рідної мови, а й у практиці вживання особових імен.

Більша частина території сучасного Закарпаття, зокрема значна частина історичного Березького комітату, увійшла до складу Чехословаччини. Перший перепис населення в молодій Чехословацькій державі було проведено 1921 року. Його метою було, з одного боку, здійснення обліку населення держави, а з іншого — обґрунтування правомірності територіальних змін шляхом зменшення за допомогою різних методів офіційно зафіксованої чисельності угорського населення. Переписні листи, що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області, було оцифровано 2017 року, завдяки чому нині вони доступні в Інтернеті для перегляду та наукового вивчення. Дані перепису на сьогодні опрацьовано в численних історичних і соціологічних працях, однак спеціального ономастичного дослідження цього матеріалу досі не проводилося. У цій статті здійснено часткову спробу заповнити цю прогалину.

Метою дослідження є характеристика ономастичних особливостей перепису на основі переписних листів сіл з угорським населенням Березького комітату. У дослідженні розглянуто характерні способи передавання угорських та русинських прізвищ відповідно до чеських орфографічних і фонетичних норм. Далі проаналізовано питання слов'янізації особових імен, зокрема заміни угорських особових імен їхніми чеськими або русинськими відповідниками. Насамкінець розглянуто особливості фіксації жіночих імен та імен заміжніх жінок, з особливою увагою до вживання чеського суфікса *-ová*. Оцифрований архівний матеріал становить важливе джерело для дослідження угорських та русинських прізвищ Закарпаття, а його подальше систематичне вивчення може сприяти глибшому пізнанню антропонімної та демографічної історії регіону.

Ключові слова: *перепис населення чехословацького періоду, Березький комітат, населені пункти, де проживають угорці, ономастикон, історія особових імен*.

Onomastic features of the 1921 Czechoslovak census in Bereg County

Zsolt Sebestyén, PhD. University of Nyíregyháza, Institute of Language and Literature, associate professor. sebestyen.zsolt@nye.hu, ORCID: 0000-0002-1817-424X.

Among the major historical transformations of the twentieth century, from the perspective of Hungarians, the Treaty of Trianon, which concluded the First World War, and the subsequent territorial reorganisation can undoubtedly be regarded as among the most significant events, with consequences that remain relevant to the present day. The creation of the new states involved not only the loss of territories by Hungary but also the incorporation of approximately one third of the Hungarian population into neighbouring states. Hungarians living beyond the newly established borders, having become citizens of other states and members of minority communities, experienced restrictions on their linguistic and political rights, which were reflected not only in the use of their mother tongue but also in naming practices.

Most of present-day Transcarpathia, including a large part of historical Bereg County, became part of Czechoslovakia. The first census in the newly established Czechoslovak state was conducted in 1921. Its purpose was, on the one hand, to register the population of the state and, on the other, to demonstrate the legitimacy of the territorial changes by reducing the officially recorded number of Hungarians through various methods. The census forms preserved in the State Archives of Transcarpathian Oblast were digitised in 2017 and are now accessible online for research purposes. Although the census data have been analysed in numerous historical and sociological studies, no specifically onomastic investigation of this material has yet been undertaken. The present study represents a preliminary attempt to fill this gap.

The aim of the study is to describe the onomastic characteristics of the census on the basis of forms from Hungarian-inhabited villages in Bereg County. The analysis examines the characteristic ways in which Hungarian and Rusyn surnames were transcribed according to Czech orthographic and phonetic conventions. It then addresses the Slavicisation of given names, including the replacement of Hungarian given names with their Slavic, Czech, or Rusyn equivalents. Finally, it discusses the recording of women's names, particularly those of married women, with special attention to the use of the Czech suffix *-ová*. The digitised archival material constitutes an important source for research on Hungarian and Rusyn surnames in Transcarpathia, and its further systematic study may contribute to a better understanding of the region's anthroponymic and demographic history.

Keywords: *Czechoslovak census, Bereg County, Hungarian-inhabited settlements, personal names, history of names.*

© Sebestyén Zsolt, 2026

УДК 81’373.23(477.81)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-31-53
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 06.07.2026
Схвалено до друку: 20.08.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Шийка Світлана

Прізвища Рівненщини, похідні від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями: лексико-семантичний аспект

1. Актуальність

Бажання мовознавців та пересічних громадян з’ясувати генетичні витоки сучасних асемантичних прізвищ, пояснити мотиви й умови іменування перших носіїв, вибудувати певну цілісну систему власних особових назв, зокрема з урахуванням регіонального дослідного матеріалу, набуває особливої значимості. Актуальною в цьому плані постає проблематика дослідження прізвищ Рівненщини (Рівненської області України) – самобутнього слов’янського краю, похідних від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями.

Відапелятивні регіональні прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв, становлять значну частину місцевого антропонімікону і, з огляду на висловлювання І. Желєзняк про те, що «антропонімом у давні часи могло бути будь-яке слово, принаймні, із серйозними застереженнями щодо семантики» (Желєзняк, 2014, с. 58), мають давню, часто праслов’янську, історію. Природно вважати, що в процесі антропонімізації якась загальна характеристична ознака зовнішнього вигляду людини чи особливість її внутрішнього світу, позначена особовим апелятивом (*nomina personalia*) і використана для іменування конкретної особи, шляхом лексико-семантичного переосмислення трансформувалася в індивідуальне

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

прізвисько, яке згодом стало спадковим прізвищем. Для розуміння лінгвістичної еволюції прізвищевої системи сьогодні важливо також здійснити та зрозуміти зворотний хід: реконструювати із сучасних особових назв вихідні апелятиви, визначити їхнє релевантне мотиваційне значення, класифікувати прізвища за семантикою твірних основ.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукові основи дослідження прізвищ, похідних від назв зовнішнього вигляду і внутрішніх особливостей людини, закладені в комплексних антропонімічних працях Ю. Редька (Редько, 1966, с. 64–73) та П. Чучки (Чучка, 2008, с. 411–414), активно розвинені в дисертаційних роботах українських учених кінця XX – початку XXI ст., зокрема О. Ющишиної (Ющишина, 2019, с. 70–75). Загальні назви осіб чоловічого роду за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями XVI–XVIII ст. проаналізувала О. Кровицька (Кровицька, 2002, с. 55–64); класифікацію українських прізвищ, утворених від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності, здійснила О. Чорноус (Чорноус, 2018). Протягом останнього часу оприлюднено результати регіональних досліджень аналізованої тематичної групи прізвищ, зокрема досліджень прізвищ Житомира, виконаних Л. Ящук (Ящук, 2025, с. 79–86), та прізвищ Бойківщини, проведених Н. Хібебою (Хібеба, 2025, с. 252–254). Широкий спектр онімного матеріалу представлено в генетично праслов'янських лексико-словотвірних мікросистемах В. Шульгача (Шульгач, 2023).

Пропонована розвідка – частина комплексного вивчення регіональної прізвищевої системи (поряд із науково-популярними працями Я. Пури (КНН), матеріалами дослідження Н. Мандрик (Мандрик, 2010) та науковими дописами С. Шийки (Шийка, 2025а; Шийка, 2025б; Шийка, 2025в та ін.)) й органічно вкладається в парадигму сучасних українських і слов'янських антропонімічних студій.

3. Мета і завдання дослідження

Мета пропонованої наукової розвідки – дослідження лексико-семантичних особливостей прізвищ Рівненщини, похідних від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

1) проаналізувати наявні в ономастичних джерелах сучасні підходи до класифікації прізвищ за ознаками зовнішності та внутрішніх властивостей людини;

2) визначити критерії, за якими можна групувати відібрані особові назви;

3) диференціювати антропоніми в лексико-семантичні групи / підгрупи відповідно до визначених критеріїв;

4) з'ясувати семантику лексем, відображених в основах прізвищ;

5) типологізувати оніми в межах кожної з утворених груп.

Наукова новизна статті полягає в уведенні до наукового обігу значного регіонального антропонімного матеріалу, комплексному дослідженні окресленої тематичної групи прізвищ.

4. Матеріал дослідження

Джерельною базою дослідження слугували регіональні антропоніми, зафіксовані в історичних джерелах та архівних матеріалах, сучасних довідкових та науково-популярних працях, зокрема місцевого краєзнавця Я. Пури (КНН; СПР), а також дібрані із соціальних мереж (усього 460 антропонімних одиниць).

5. Методи дослідження

Дослідження здійснене за методикою вивчення (аналізу) прізвищ у лексико-семантичних об'єднаннях, репрезентованою Л. Ящук на сторінках «Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» (Ящук, 2025) та С. Шийкою у фаховому виданні «Українська мова» (Шийка, 2026).

Роботу виконано інтеграцією взаємодоповнювальних методів: описового – для опису результатів вивчення та вибудовування цілісної системи дослідження, порівняльно-історичного – для розгляду проблематики в еволюційному розвитку, групування й класифікації – для інтеграції прізвищ у лексико-семантичні групи, лінгвістичного аналізу – для комплексного дослідження антропонімів.

6. Виклад результатів дослідження

Відібрані для дослідження прізвища Рівненщини класифіковано в розвідці за семантикою твірних основ у дві тематичні групи (за зовнішністю і внутрішніми рисами), кожну з яких поділено на лексико-семантичні групи, підгрупи тощо. Подібна практика впорядкування асоціативно об'єднаних власних особових назв і подальшого їх розгляду характерна для сучасних антропонімічних студій (пор. Редько, 1966, с. 64–73; Хібеба, 2025, с. 252–254; Чорноус, 2018, с. 208–222; Чучка, 2008, с. 411–414; Шийка, 2026, с. 51–59; Ющишина, 2019, с. 70–75; Ящук, 2025, с. 79–86). Критерії для інтеграції прізвищ – значення їхніх мотиваційних особових апелятивів, що позначають загальнофізичні, анатомічні та функційні ознаки зовнішності

людини (услід за О. Чорноус замість поняття «зовнішні ознаки людини» віддаємо перевагу «ознакам зовнішності людини», які описують її зовнішній вигляд як сукупність характерних особливостей, що створюють відповідне враження і за якими в подальшому можна ототожнити особу (Чорноус, 2018, с. 205, 207–208)), її внутрішні риси, напр.: вдача, характер, поведінка, моральні якості, інтелектуальність тощо (варто мати на увазі, що з огляду на полісемантичний характер значної частини твірних лексем пропонована класифікація є умовною).

Серед найпродуктивніших способів творення прізвищ – лексико-семантичний і морфологічний (переважно суфіксальний). Лексико-семантичний спосіб передбачає «безпосередню антропонімізацію загальних особових назв (непохідних чи афіксальних апелятивних дериватів), унаслідок якої вони формалізуються до розряду власних назв», морфологічний спосіб полягає «в нарощенні твірної антропонімної основи (прізвиська, прізвища) відповідним суфіксом (патронімним, суб'єктивної оцінки)» (Шийка, 2026, с. 50).

Прізвища Рівненщини, похідні від загальних назв, що позначають особливості зовнішнього вигляду людини, відносимо до трьох лексико-семантичних груп за загальнофізичними, анатомічними та функціональними ознаками. У складі першої з них виокремлюємо антропоніми, утворені від особових апелятивів, зокрема:

а) назв загальної характеристики зовнішності людини: ***Богати́р*** (СПР, IV, с. 13), (похідне) *Богатирчук* (КНН, 4, с. 164) < укр. *богати́р* 'людина-велетень з надзвичайною силою і відвагою', 'про дужу, кремезну, працьовиту, відважну людину' (СУМ, I, с. 208); ***Го́жий*** (СПР, V, с. 33), (похідні) *Гоженко* (URL1), *Гожик* (КНН, 3, с. 170) < укр. *го́жий* 'гарний на вроду; вродливий (про людину)' (СУМ, II, с. 105); пор. також ст.-укр. *гожий*, *гожый*, *гожъ* 'придатний, гожий', укр. діал. *го́жий* 'гарний, хороший, смачний', похідні прізвищеві назви: ст.-укр. Юско *Гожый*, 1649 р., ст.-блр. Иван *Гожий*, 1691 р. та інші рефлекси праантропонімів з коренем **God-* (Шульгач, 2023, с. 137–148); ***Горба́нь*** (СПР, V, с. 35), (похідне) *Горбанюк* (URL1) < укр. *горба́нь* 'горбата людина' (СУМ, II, с. 125); Гаврило ***Го(р)бач***, Прокопъ ***Го(р)бачъ***, 1603 р. (ОО, с. 96), ***Горба́ч*** (СПР, IV, с. 27), (похідні) Леле(ц) *Го*(*р*)*бачш*(*к*), 1570 р. (ОО, с. 41), *Горба́чик*, *Горбачу́к* (СПР, V, с. 35) < ст.-укр. *горбачъ* 'горбач, горбань' (СУМ XVI–XVII ст., 7, с. 22); укр. *горба́ч* 'те саме, що горба́нь' (СУМ, II, с. 126); ***Красний***, (похідне) *Краснюк* (URL1) < *кра́сний* 'те саме, що га́рний', 'який має приємну зовнішність; уродливий' (СУМ, IV, с. 327), діал. 'дуже гарний' (Онишкевич, 1, с. 385); ***Красун*** (URL1) < укр. *красу́н*, діал. 'красень', кра́сень 'уродливий хлопець, чоловік; уродливець' (СУМ, IV, с. 326, 329); ***Мальований*** (PI, 6, с. 283) < укр.

мальо́ваний перен., розм. ‘дуже гарний’, (СУМ, IV, с. 614), у порівнянні ‘хлопець як мальований’ (Редько, 1966, с. 68); ***Хорошун*** (КНН, 3, с. 267) < укр. *хорошу́н* розм., рідко ‘те саме, що кра́сень’, *кра́сень* ‘уродливий хлопець, чоловік; уродливець’ (СУМ, IV, с. 326; СУМ, XI, с. 131);

б) назв на позначення людини за зростом: ***Бреус*** (URL1) < укр. *бре́ус* ‘людина великого зросту і незграбна, неповоротка’ (Грінченко, 1, с. 96); (похідне) *Велетик* (URL1) < ****Велет*** < укр. *ве́лет* ‘те саме, що велетень’, *ве́летень* ‘людина, що виділяється серед інших дуже великим зростом’ (СУМ, I, с. 317, 318); ***Вели́кий*** (СПР, I, с. 33) < укр. *вели́кий* ‘значний своїми розмірами, величиною’ (СУМ, I, с. 318), ‘рослий, високий’ (Грінченко, 1, с. 131); Дми(т)рикъ ***Ды(л)да***, 1595 р. (ОО, с. 73) < укр. *ди́лда* ‘здоровило’ (ЕСУМ, 2, с. 69), ‘людина, що відзначається силою, міцною будовою і перев. високим зростом’, (СУМ, II, с. 276; СУМ, III, с. 547); ***Довга́ль***, ***Довга́нь*** (СПР, V, с. 45), (похідні) *Довгалець* (КНН, 3, с. 181), *Довгалю́к*, *Довгане́ць* (СПР, IV, с. 36) < укр. *довга́ль* = *довга́нь* ‘висока і худа людина’ (Грінченко, 1, с. 401); ***До́вгий*** (СПР, IV, с. 36), (похідні від основи *довг-* < *до́вгий*) *Довгу́н*, *До́вжик* (СПР, V, с. 45), *Довже́нко* (СПР, IV, с. 37) < укр. *до́вгий*, розм. ‘високий на зріст (про людину)’ (СУМ, II, с. 330); ***Дирда*** (ТДМ, с. 215) < укр. **дирда* < *ди́рдати* ‘тупотіти; стрибати; підстрибувати’ (ЕСУМ, 2, с. 74); ***Карлик*** (URL1) < укр. *ка́рлик* ‘неприродно мала на зріст людина; ліліпут, недоросток куцак, куцан’ (СУМ, IV, с. 107); ***Ки́рик*** (СПР, IV, с. 50) < укр. *ки́рик* ‘мала на зріст людина’ (ЕСУМ, 2, с. 436); ***Коротун*** (PI, 5, с. 403), (похідне) *Коротуне́нко* (СПР, V, с. 78) < укр. *коротю́н*, розм. ‘низькоросла людина; куцан’ (СУМ, IV, с. 300); ***Куций***, (усічене) *Куц*, (суфіксальні похідні), *Куцевич*, *Куценко*, *Куцюк* < укр. *ку́ций* розм. ‘низького зросту; малий’ (СУМ, IV, с. 422); *Куцан* (URL1) < укр. *куца́н* ‘низькоросла людина’ (СУМ, IV, с. 421) або від антропооснови *Куц* + суфікс *-ан*; ***Лома́ка*** (СПР, IV, с. 69) < укр. *лома́ка* ‘людина високого зросту’ (Грінченко, 2, с. 376); Цєрє(т) ***Малы(и)***, 1603 р. (ОО, с. 90), ***Малий***, (похідні) *Малевич*, *Малега*, *Маленко*, *Маленький*, *Малець*, *Малик*, *Малиш*, *Малишенко*, *Малишко*, *Малка*, *Малко*, *Малько*, *Малюга*, *Малюта* (URL1) < ст.-укр. *малый*, *малий*, *малъ* ‘незначний за розміром, величиною, об’ємом; малий’, ‘малий, малолітній’ (СУМ XVI–XVII ст., 17, с. 34–36), укр. *мали́й* (про людину) ‘невисокий, низький’, ‘невеликий віком; малолітній’ (СУМ, IV, с. 606); ***Пижик*** (URL1) < укр. діал. *пы́жик* ‘низька на зріст людина’ (Чучка, 2005, с. 446);

в) назв, що характеризують людину за статурою: ***Барило***, (похідні) *Барилович*, *Барилюк* (URL1) < укр. діал. *бари́ло* ‘людина з великим животом’ (Хібеба, 2025, с. 252); ***Гладки́й*** (СПР, I, с. 34), ***Гладкий***, (похідні) *Гладкевич*, *Гладких*, *Гладун*, *Гладюк*, *Гладьо* (URL1), *Гла́дченко*, *Гладчу́к* (СПР, IV, с. 25) < укр. *гладки́й* ‘жирний, повний, товстий’ (Грінченко, 1,

с. 287), пор. інші регіональні прізвища з *-ук*, *-юк*, *-чук* від прикметникових основ (Шийка, 2025а, с. 14); ***Грубий*** (Довідник, с. 52) < укр. *гру́бий* ‘який має огрядне, гладке тіло’ (СУМ, II, с. 178), ‘товстий’ (Грінченко, 1, с. 331); (похідні) *Круглик*, *Кругляк* (КНН, 3, с. 204) < укр. *кру́глий* ‘гладкий, опасистий’ (СУМ, IV, с. 368); ***Дебе́лий***, (похідне) *Дебельчу́к* (СПР, V, с. 41) < укр. *дебе́лий* ‘міцної будови тіла; повний, здоровий’ (СУМ, II, с. 228), пор. ст.-укр. *дебелый*, *дебелий* ‘грубий, товстий; огрядний’ (СУМ XVI–XVII ст., 7, с. 215); ***Сали́й***, (похідне) *Салійчу́к* (СПР, IV, с. 105) < укр. діал. *сали́й* ‘товстий, повний чоловік, хлопець’ (Хібеба, 2025, с. 252); ***Сухи́й*** (СПР, IV, с. 119) < укр. *сухи́й* ‘худий, худорлявий’ (СУМ, IX, с. 864); ***Пи́шний*** (СПР, IV, с. 93), (похідні) *Пишнюк* (РІ, 7, с. 523), *Пишня́к* (СПР, V, с. 127) < укр. *пи́шний* ‘повний, розповнілий (про людину, її фігуру, частини тіла’ (СУМ, VI, с. 372); ***Пухкий*** (URL1) < укр. *пухки́й* ‘досить повний, з округлими формами, рисами (про людину, її обличчя, тіло)’ (СУМ, VII, с. 408); ***Товстий*** (КНН, 3, с. 259), (похідне) *Товстюк* (URL1) < укр. *товсти́й* ‘ситий, гладкий, з тілом, що має більшу, ніж звичайно, повноту (про людину)’ (СУМ, X, с. 166); ***Худи́й*** (СПР, V, с. 171), (похідні) *Ху́даш* (СПР, V, с. 171), *Худе́нко* (СПР, I, с. 60), *Худик* (URL1), *Худич* (КНН, 3, с. 267), *Худко* (РІ, 9, с. 272) < антропооснови *Худ-* < укр. *худи́й* ‘худорлява, виснажена людина’ (СУМ, XI, с. 166);

г) назв, які характеризують стан здоров’я та фізичну силу людини: ***Бугай́*** (СПР, I, с. 32), (похідні) *Бугае́нко*, *Бугайчу́к* (СПР, IV, с. 16) < укр. *бугай́* ‘сильна і здорова людина’ (Грінченко, 1, с. 105), укр. діал. перен. *бугай́* ‘здоров’як, велетень’ (Хібеба, 2025, с. 252); ***Бурило*** (КНН, 3, с. 158) < укр. діал. *бури́ло* ‘вайлуватий мужчина’ (Хібеба, 2025, с. 253); ***Дуб*** (КНН, 3, с. 183) < укр. *дуб*, в народі, як зазначав П. Чучка, «лексема *дуб* асоціюється з назвою відомого дерева і пов’язується з поняттям ‘здоровий, великий, упертий’, ‘уперта людина’ (Чучка, 2011, с. 178), пор. також діал. перен. *дуб* ‘нерозумна людина’ (Аркушин, 1, с. 145), *ду́ба* ‘людина високого зросту’ (Яворницький, с. 208), вислів І. Котляревського: «стоїть, як твердий *дуб*» (СУМ, II, с. 428); (похідні) *Дужак*, *Дужик*, *Дужук* < ду́жий ‘який має велику фізичну силу; сильний’, ‘фізично здоровий, не хворий’ (СУМ, II, с. 433); ***Каліка*** (РІ, 5, с. 139) < укр. *кали́ка* ‘каліка, понівечений’ (Грінченко, 2, с. 211); ***Кре́мезь*** (СПР, I, с. 43) < укр. *кре́мез* ‘те саме, що *кре́м’язень*’, *кре́м’язень* ‘кремезний чоловік; велетень, здоровило’ (СУМ, IV, с. 333, 334), пор. укр. *кремезни́й* ‘міцний, здоровий’ (Грінченко, 2, с. 302); Нита(р) ***Кривы(и)***, 1603 р. (ОО, с. 90), ***Кривий*** < ст.-укр. *кривый*, *кривий*, *кривъ*, *крывый* ‘одноокий’, ‘у знач. ім. Каліка’ (СУМ XVI–XVII ст., 15, с. 111–112), *кривый* ‘кривий; косий, неприязний, незадоволений, заздрісний’ (Тимченко, 1, с. 385), укр. *кривы́й* ‘який має одну ногу пошкоджену або коротшу від другої; кульгавий’ (СУМ, IV, с. 339), (похідні) *Кривець*,

Кривичук, *Кривко*, *Кривун*, *Кривченко*, *Кривчик*, *Кривчук* (URL1); *Кривуля* (URL1) < укр. *кривýля* зневажл. ‘про криву, кульгаву людину’ (СУМ, IV, с. 341) або від антропооснови *Крив-* < *Кривий* + суфікс *-уля*; ***Лось*** (КНН, 3, с. 211) < укр. *лось* ‘лось’, у порівнянні ‘здоровий, як *лось*’ (Грінченко, 2, с. 378); (похідне) ***Моцнюк*** (РІ, 6, с. 500) < **Моцний* < укр. *мóцний = міцний* ‘потужний, сильний, міцний’ (Грінченко, 2, с. 434, 450); (похідні) *Силéнко* (СПР, IV, с. 110), *Сúлка*, *Силóк* (СПР, V, с. 146), *Силюк* (РІ, 8, с. 307) < особового імені ***Сила*** – сильний, міцний, силач < *сила* ‘якість, достойність, краса і міць’ (Лозко, 2011, с. 194); (похідні) *Слабéць* (СПР, V, с. 149), *Слáбик* (СПР, IV, с. 112), *Слабко*, *Слабун* (URL1) < *****Слабий*** < *слабúй* ‘хворий, недужий’, ‘який не відрізняється міцністю (про здоров’я)’ ‘той, хто не має великої фізичної сили’ (СУМ, IX, с. 240); прізвища *Сліпко*, *Сліпачук*, *Сліпчук* (РІ, 8, с. 356), *Сліпенко* (КНН, 3, с. 250) утворені суфіксальним способом від антропоніма (прізвиська, прізвища) **Сліпий* < укр. *сліпúй* ‘позбавлений зору, здатності бачити; протилежне зрячий’ (СУМ, IX, с. 361); ***Тетéря*** (СПР, I, с. 58) < укр. тетéря ‘про глуху, ледачу й т. ін. людину’, у порівнянні ‘глухий, як тетеря’ (СУМ, X, с. 102), діал. *тетéря* ‘той (та), хто недочуває’ (Хібеба, 2025, с. 253); ***Тюхтій*** (РІ, 9, с. 174) < укр. *тюхтíй* розм. ‘про вайлувату, неповоротку людину’ (СУМ, X, с. 336); ***Хромий*** (URL1) < укр. *хромúй* ‘кульгавий’ (Грінченко, 4, с. 415); Ива(ш)ко ***Шу(л)га***, 1570 р. (ОО, с. 41), ***Шульгá*** (СПР, IV, с. 148), (похідні) *Шульгай*, *Шульгач* (РІ, 9, с. 441), *Шульгáн* (СПР, IV, с. 148) < ст.-укр. *шулга* ‘лівша’ (Тимченко, 2, с. 504), укр. *шульгá* ‘лівша (про людину)’ (СУМ, XI, с. 560);

ґ) назв, які вказують на стать та вікові особливості людини: ***Бахур*** (РІ, 3, с. 215) < укр. діал. *бахýр* ‘хлопець; дитина’ (СУМ, I, с. 114); *Дідéнко*, *Дíдик* (СПР, V, с. 44), *Дідоха*, *Дідула*, *Дідушенко*, *Дідушок* (URL1) – суфіксальні деривати від антропоніма *****Дід*** < укр. *дід* ‘чоловік похилого віку; старець’ (СУМ, II, с. 299); прізвище *Дідóк* (СПР, IV, с. 36) утворене антропонімізацією апелятива *дідóк* ‘зменш.-пестл. до *дід*’ (СУМ, II, с. 299) або від антропоніма *Дід* із додаванням прізвищетворчого форманта *-ок*; ***Дідусь*** (URL1) < укр. *дідýсь* ‘зменш.-пестл. до *дід*’ (СУМ, II, с. 300) або від *Дід* + *-усь*, (похідне) *Дідусенко* (URL1); ***Малюк*** (СПР, IV, с. 72) < укр. *малюк* розм. ‘мала дитина’ (СУМ, IV, с. 613); ***Молодик*** (URL1) < укр. *молодúк* ‘молода неодружена людина’ (Грінченко, 2, с. 441); прізвище *Молодченко* (КНН, 3, с. 219) похідне від антропоніма **Молодчик* < *молóдчик* < *молодéць* ‘юнак, хлопець’ (Грінченко, 2, с. 441–442); Дави(д) ***Стари(и)***, 1603 р. (похідне) Зенюта *Стару(ш)* (ОО, с. 90) < д.-руськ. *старъ* < псл. *starъ-jь* ‘старий; давній’ (ЕСУМ, 5, с. 398), ***Старий***, (похідні) *Стариченко*, *Старко*, *Старун*, *Старушко*, *Старчак*, *Старченко* (URL1), ***Стари́к***, (похідне) *Старичýк* (СПР, IV, с. 116) < укр. *стар = стари́й = старик* ‘старик’ (Грінченко, 4, с. 197–198),

стари́к ‘чоловік, що прожив багато років, досяг старості’ (СУМ, IX, с. 656); ***Хлопак*** (URL1) < укр. *хлопа́к* діал. ‘хлопець’ (СУМ, XI, с. 84); (похідне) ***Хлопчу́р*** (СПР, IV, с. 132) < укр. *хлоп*, діал. ‘чоловік, мужчина, хлопець’ (СУМ, XI, с. 83–84), пор. також *хлопчу́рка* ‘дівчина, що має прийоми і вчинки чоловічі’ (Б-Н, с. 376); ***Шугай*** (URL1), (похідне) *Шугайло* (КНН, 3, с. 277) < укр. *шуга́й* ‘хлопець, молода людина’ (Грінченко, 4, с. 517);

д) назв, які репрезентують інші (додаткові чи супутні, напр., зовнішня привабливість та охайність людини, особливості одягу та взуття або його відсутність тощо) характеристики зовнішності людини: Фили(п) ***Босы(и)***, 1603 р. (ОО, с. 95), ***Бо́сий***, (похідні) *Бо́сик*, *Босю́к* (СПР, V, с. 16), *Босенко* (РІ, 3, с. 350) < ст.-укр. *босый*, *босий* ‘босий’ (СУМ XVI–XVII ст., 3, с. 40), укр. *бо́сий* ‘невзутий, без взуття’ (СУМ, I, с. 222); *Боса́к* (СПР, V, с. 16) < ст.-укр. *босакъ* ‘людина, що ходить босо, босоніж’ (СУМ XVI–XVII ст., 3, с. 39) або від *Бос-ий* + суфікс *-ак*; васко ***голый***, 1385 р. (Грамоти, с. 64), (похідні) *Голенко*, *Голик* (РІ, 4, с. 143) < ст.-укр. *голый*, *голъ* ‘голий (без одягу, оголений)’ (СУМ XVI–XVII ст., 7, с. 12), укр. *го́лий* ‘який не має на собі одягу, без одягу; оголений (про людину)’ (СУМ, II, с. 106); Корній ***Драньь***, 1657 р. (КНН, 1, с. 45) < укр. *дрань* ‘дрантя, старі речі, лахміття’ (Грінченко, 1, с. 441); ***Ковтун*** (КНН, 3, с. 197), (похідні) *Ковтунець*, *Ковтунович* (РІ, 5, с. 295), *Ковтунюк* (КНН, 3, с. 197) < укр. *ковту́н* ‘жмут збитого волосся’ (СУМ, IV, с. 206), діал. *ковтун* ‘неохайний’, ‘патлатий’ (КНН, 3, с. 197); (1603) Чапни(к) ***Ла(х)***, 1603 р. (ОО, с. 95) < укр. *лах* ‘лахміття’ (Грінченко, 2, с. 348); (1868) Микита ***Мурза***, 1868 р. (ІМС, с. 575), ***Му́рза*** (СПР, V, с. 111), (похідні) *Мурзак* (URL1), *Мурзи́н* (СПР, I, с. 48) < укр. *му́рза* ‘забруднене, невмите обличчя’, пор. *мурза́тий* ‘із забрудненим обличчям, грязний, брудний’ (Грінченко, 2, с. 455); ***Огар*** (КНН, 3, с. 225) < укр. *ога́р* ‘неохайна, обшарпана людина’ (ЕСУМ, 4, с. 152); ***Чистий*** (КНН, 3, с. 271), (похідне) *Чистяке́вич* (СПР, IV, с. 140) < укр. *чи́стий* ‘одягнений у незабруднений одяг; охайний, чепурний’ (СУМ, XI, с. 331); ***Чепу́рний***, (похідні) *Чепу́ра*, *Чепу́рко* (СПР, V, с. 174) < укр. *чепурни́й* ‘який відзначається чистотою, акуратністю, охайністю’ (СУМ, XI, с. 294); ***Штанько́*** (СПР, IV, с. 147) < укр. *штанько́* ‘той, хто носить штани’ (Грінченко, 4, с. 512).

Другу лексико-семантичну групу становлять прізвища, утворені від назв анатомічних ознак зовнішності людини, зокрема:

а) назв, що характеризують людину за особливостями шкіри, волосяного покриву (або його відсутності): ***Балан*** (URL1) < укр. *бала́н* ‘білявий хлопець’ (ЕСУМ, 1, с. 124); ***Біла́н*** (СПР, V, с. 12) < укр. *біла́н* ‘блондин’ (Грінченко, 1, с. 64); ***Білокур*** (URL1) < *білокудрий* ‘білокурий’ (Чорноус, 2018, с. 215); Хо(р)бачибъ ***Бури(и)***, 1603 р. (ОО, с. 95), ***Бурий*** (КНН, 3, с. 158), (похідне) *Бурик* (URL1) < ст.-укр. *бурый*, *буръ* ‘бурий’ (СУМ

XVI–XVII ст., 3, с. 102), укр. *бу́рий* ‘темно-коричневий із сіруватим або червонуватим відтінком’ (СУМ, І, с. 258); (похідні) *Кошла*, *Кошлай*, *Кошляк* (URL1) < **Кошлатий* < укр. *кошла́тий* ‘з розкуйовдженим, розкошланим волоссям’ (СУМ, IV, с. 316); ***Вус*** (КНН, 3, с. 165), (похідні) *Безусяк* (КНН, 3, с. 149), *Білоу́с* (СПР, І, с. 30), *Вусок* (КНН, 3, с. 165), *Уса́ч* (СПР, IV, с. 126), (похідне) *Усачук* (РІ, 9, с. 183) < укр. *вус*, *ус* ‘вус’ (Грінченко, 4, с. 354), за ознакою *уса́тий* ‘який має вуса’ (СУМ, І, с. 788); ***Кудла***, (похідні) *Кудлачик*, *Кудленко* (URL1) < укр. *ку́дла* ‘кудлата голова’ (ЕСУМ, 3, с. 124), ‘скуйовджена голова’ (Грінченко, 2, с. 319), пор. ст.-укр. *кудла* ‘кудлата голова’ (СУМ XVI–XVII ст., 15, с. 172); ***Кудра*** (КНН, 3, с. 204), (похідні) *Ку́дрик*, *Кудри́шко* (СПР, V, с. 83), *Кудрій* (URL1), ***Ку́дря***, (похідні) *Кудря́вець* (СПР, V, с. 83) < укр. *ку́дра* ‘кучерява жінка’, одн. *ку́дер*, мн. *ку́дрі* ‘кучері’ (ЕСУМ, 3, с. 124), *ку́дрик* ‘зменш. від *ку́дер*’ (Грінченко, 2, с. 319), пор. також ст.-укр. *кудеръ* ‘кучер, локон’ (СУМ XVI–XVII ст., 15, с. 172); ***Кучеря́вий***, (похідне) *Кучеря́венко* (СПР, IV, с. 64) < укр. *кучеря́вий* ‘який має кучері; з кучерями’, ‘людина з волоссям, що закручується’ (СУМ, IV, с. 423); ***Лиса́к*** (СПР, IV, с. 67) < укр. *лиса́к*, рідко ‘той, у кого є лисина’ (СУМ, IV, с. 489); ***Патлан*** (URL1) < укр. *патла́нь* розм. ‘те саме, що *патла́ч*’, патла́ч ‘людина з довгим, густим, скуйовдженим волоссям’ (СУМ, VI, с. 94); ***Патлатий*** (URL1) < укр. *патла́тий* розм., зневажл. ‘людина з довгим, густим, скуйовдженим волоссям’ (СУМ, VI, с. 94); ***Пе́лех*** (СПР, IV, с. 91), (похідне) *Пелехович* (КНН, 4, с. 232) < укр. *пе́лех* перен., розм. ‘людина з довгим, густим, скуйовдженим волоссям’ (СУМ, VI, с. 114); Паве(л) ***Рудыш***, 1603 р. (ОО, с. 95), ***Руди́й***, *Ру́дик* (СПР, IV, с. 103), *Рудика* (КНН, 3, с. 242) < укр. *рудий* ‘рижий, червоний, кривавий’ (Б-Н, с. 317), *руди́й* ‘людина з волоссям червоно-жовтого кольору або з рясним ластовинням на обличчі’ (СУМ, VII, с. 895), укр. діал. *руди́й* ‘темно-коричневий’ (Аркушин, 2, с. 130); ***Рябий***, (похідні) *Рябко*, *Рябунець*, *Рябуха*, *Рябушенко*, *Рябушко*, *Рябченко*, *Рябчук*, *Рябчун* (URL1) < укр. *рябий* ‘віспувата або ластовинчата людина’ (СУМ, VII, с. 920); ***Смаглю́к*** (СПР, V, с. 149) < укр. *смаглю́к* ‘те саме, що смагля́й’, *смагля́й*, розм. ‘смаглявий чоловік, юнак’ (СУМ, IX, с. 391); ***Сухи́й***, (похідні) *Суха́н*, *Сухля́к*, *Сухля́р* (СПР, IV, с. 119) < укр. *сухи́й* ‘худий, худорлявий’ (СУМ, IX, с. 864); Ива(н) ***Чарны(и)***, 1603 р. (ОО, с. 92), ***Чорний*** (URL1) < д.-руськ. *чорныи*, *чьрныи*, *чрьныи*, *чьрьныи*, *черныи* ‘чорний’, укр. *чо́рний* ‘кольору сажі, вугілля, найтемніший (протилежне білий); темний, брудний’ (ЕСУМ, 6, с. 341–342); ***Червоний*** (похідні) *Червонюк* (URL1) < укр. *черво́ний* ‘кольору крові та близьких відтінків’ (ЕСУМ, 6, с. 299), ‘з рожевими щоками’ (СУМ, XI, с. 296);

б) назв на позначення особливостей різних частин тіла людини (непохідних і похідних апелятивів), серед яких – голова: *Білоголо́вко* (СПР,

V, с. 12), *Головай*, *Головайчук*, *Голованчук*, *Головань*, *Головатюк*, *Головчук* (РІ, 4, с. 145–146, 148–149), *Голова́тий*, *Голова́ч* (про генезу прізвища *Головацький* < з роду *Головацьких* < *Головач* див. Шийка, 2025в, с. 141), *Головачу́к*, *Голові́й*, *Головко́*, *Голо́вче́нко* (СПР, V, с. 34), *Голованюк* (КНН, 4, с. 178), Иса(и)ко *Голове*(*н*)*ка*, 1576 р. (ОО, с. 48); лоб: *Лоба́й*, *Лоба́тий*, *Лобчу́к* (СПР, IV, с. 68), *Лобас* (КНН, 3, с. 210), Савка *Лоба*(ч), 1576 р. (ОО, с. 57), *Лоба́ч* (СПР, І, с. 45); ніс: *Безноско* (РІ, 3, с. 225), *Безносю́к* (СПР, V, с. 9), *Безно́щенко* (СПР, IV, с. 11), з ватаги *Довгоноса*, 1655 р. (КНН, 2, с. 114), *Нос*, *Носик* (РІ, 6, с. 604), *Носа́ль*, *Носа́ч*, *Носоне́ць*, *Носу́лько* (СПР, V, с. 117), *Носарчу́к*, *Носю́к* (СПР, IV, с. 84), *Носко* (КНН, 3, с. 224), Курило *Носови*(ч), 1576 р. (ОО, с. 48), *Перебу́йніс* (СПР, V, с. 125); вуха: *Безу́х* (СПР, IV, с. 11), *Безу́шко* (СПР, V, с. 9), *Білоушко* (РІ, 3, с. 264), *Карнаух* (РІ, 5, с. 157); губи: *Білогуб*, *Губаренко*, *Губарик*, *Губенко*, *Губеня* (URL1), *Губа́*, *Губа́р*, *Губеню́к* (СПР, IV, с. 30), *Тригу́б*, *Тригу́ба*, *Тригу́бець* (СПР, IV, с. 124), *Чорногуб* (РІ, 9, с. 334); зуби: *Білозу́б* (СПР, І, с. 30), *Зуб*, *Зубарчук*, *Зубачук* (КНН, 3, с. 189), *Зу́бар*, *Зу́ба́ч*, *Зу́бик*, *Зубчу́к* (СПР, IV, с. 45), Григорей *Зубович*, 1486 р. (AS, с. 84), *Зубо́к*, *Зу́бчик* (СПР, V, с. 59); шия: Ста(с) *Кривошея*, 1603 р. (ОО, с. 97), *Шийка* (URL1), *Ши́я* (СПР, І, с. 63); руки: Ива(н) *Бе*(*з*)*руки*(*и*), 1603 р. (ОО, с. 97), Кали(с) *Бе*(*з*)*ручко*, 1603 р. (ОО, с. 92), *Безру́к*, *Безру́чко* (СПР, IV, с. 11); пальці: *Безпаленко*, *Безпалько* (КНН, 3, с. 149); *Пальчак* (РІ, 7, с. 414), *Пальчук* (URL1); ноги – *Ногай* (РІ, 6, с. 603), *Нога́ль* (СПР, V, с. 117); п'яти: *Безп'ятко* (КНН, 4, с. 161), *П'яткó* (СПР, IV, с. 99) та ін. (пор. також регіональні прізвища, пов'язані з окремими частинами людського тіла, в дослідженні Н. Мандрик (Мандрик, 2010, с. 435).

Прізвища, утворені від назв функційних ознак зовнішності людини, відносимо до двох лексико-семантичних підгруп, зокрема:

а) назв на позначення особливостей ходи, різних рухів: ***Бігу́н***, (похідне) *Бігуне́ць* (СПР, IV, с. 12) < укр. *бігу́н* 'той, хто може швидко і легко бігти, бігати' (СУМ, І, с. 175); ***Го́нчий*** (СПР, V, с. 35) < укр. *го́нчий* перен. 'пов'язаний з гонитвою за ким-, чим-небудь' (СУМ, ІІ, с. 124); ***Гупало*** (РІ, 4, с. 250), (похідні) *Гупаленко* (URL1), *Гупальчук* (КНН, 4, с. 182) < укр. *гу́пати* 'тупати' (ЕСУМ, 1, с. 621); ***Ди́ба***, (похідне) *Ди́бач* (СПР, IV, с. 35) < укр. *ди́ба* 'костиль, ходуля' < *ди́бати* 'іти, ходити поважно' (Б-Н, с. 115), укр. діал. *ды́бач* 'той, що вайлувато ходить' (Чучка, 2008, с. 411); ***Дробот***, (похідні) *Дроботенко*, *Дроботюк* (URL1) < антропооснови *Дробот-* < укр. діал. *дроботати* 'дріботати'; пор. з цього приводу укр. *дрібота́ти* 'швидко перебираючи ногами, йти дрібними частими кроками' (СУМ, ІІ, с. 419), поліське *дроботу́н* 'людина, яка ступає дрібними, частими кроками' (СПГ, с. 69); ***Канди́ба*** (СПР, IV, с. 48) < ст.-укр. *кандыба* 'шкапа', діал. 'кандиба' (СУМ XVI–XVII ст., 14, с. 35), укр. *канди́ба* 'шкапа' (ЕСУМ, 2, с. 363), пор. ще

шкандиба́ти ‘кульгати, йти насилу’ (Грінченко, 4, с. 498); ***Клигач*** (URL1) < укр. *кли́гати* ‘важко, повільно йти’ (СУМ, IV, с. 181); ***Морґу́н*** (СПР, IV, с. 79) < укр. *моргу́н* розм. ‘той, хто часто моргає’ (СУМ, IV, с. 801); ***Скорохо́д*** (СПР, I, с. 56) < укр. *скорохо́д* ‘той, хто швидко ходить’ (СУМ, IX, с. 303); ст.-укр. *Иван Скороход*, 1548 р., Сидоръ *Скороходъ*, 1649 р. та інші похідні відтвореного праантропоніма **Skoroxodъ* (Шульгач, 2023, с. 167); ***Ступа́к*** (СПР, IV, с. 118), (похідне) *Ступаче́нко* (СПР, V, с. 155) < укр. діал. *ступа́к* ‘крок’ (Аркушин, 1, с. 183), ст.-укр. *ступакъ* ‘бігун, рисак’ та антропоніми лексико-словотвірної мікросистеми **Stǫpakъ* (Шульгач, 2023, с. 250); ***Ту́пало*** (СПР, I, с. 59) < укр. *ту́пало* ‘людина, яка тупає’ (Грінченко, 4, с. 294); ***Швидкий*** (КНН, 3, с. 273), (похідні) *Швиденко*, *Швидук* (КНН, 4, с. 268) < укр. *швидки́й* ‘здатний до стрімких, інтенсивних рухів, дій (про людину)’ (СУМ, XI, с. 429);

б) назв на позначення особливостей мовлення та голосу (інших звуків): ***Бас*** (КНН, 3, с. 148), (похідні) *Басик*, *Басюк* (КНН, 4, с. 161), *Баси́стий* (СПР, V, с. 8) < укр. *бас* ‘низький чоловічий голос’ (СУМ, I, с. 108); ***Бормотько*** (URL1) < укр. *бормота́ти* = *бурмота́ти* ‘бурмотіти, бурчати’ (Грінченко, 1, с. 87, 113); ***Бурчак*** (PI, 3, с. 409) < укр. *бурча́к* ‘дзюркотливий, стрімкий потік води’, у порівнянні (про людину) ‘він, як бурчак’ < *бурча́ти* ‘говорити невиразно, нерозбірливо’ (СУМ, I, с. 261), ‘бурчати’ (Грінченко, 1, с. 115); Янъ ***Го(р)кавы(и)***, 1603 р. (ОО, с. 97), ***Гаркавий*** (URL1) < ст.-укр. *горкавый*, *горъкавый* прикметник у значенні імені *Гаркавий* (СУМ XVI–XVII ст., 7, с. 26), укр. *гаркавий* ‘який нечітко вимовляє окремі звуки’ (СУМ, II, с. 31); ***Заїка***, (похідне) *Заїче́нко* (СПР, IV, с. 43) < укр. *заїка* ‘людина, яка заїкається’ (СУМ, III, с. 132); ***Кректун*** (PI, 5, с. 477) < укр. *кректу́н*, розм. ‘той, хто крекче’ (СУМ, IV, с. 333); ***Німий*** (URL1) < укр. *німи́й* ‘людина, позбавлена здатності говорити’ (СУМ, V, с. 424); ***Свисту́н*** (СПР, V, с. 144) < укр. *свисту́н* ‘людина, яка свистить’ (Грінченко, 4, с. 107); (похідні) *Храпай*, *Храпко* (URL1), *Хропа́н* (СПР, V, с. 171), *Хропенко* (КНН, 4, с. 260), *Хропонюк* (PI, 9, с. 271) < **Храп* < укр. *храп* розм. ‘те саме, що хропіння’ (СУМ, XI, с. 137); ***Хрипу́н*** (СПР, V, с. 170) < укр. *хрипу́н* розм. ‘людина з хрипким голосом’ (СУМ, XI, с. 147); ***Шептун*** (PI, 9, с. 398) < укр. *шепту́н* ‘той, хто говорить, співає і т. ін. пошепки, дуже тихо’ (СУМ, XI, с. 442).

Прізвища Рівненщини, утворені від особових назв, що характеризують людину за внутрішніми властивостями, відносимо до таких лексико-семантичних підгруп:

а) назви, що вказують на вдачу, характер, поведінку людини: ***Бала*** (PI, 3, с. 186) < укр. *ба́ла* ‘бовдур, тюхтій’ (ЕСУМ, 1, с. 121); ***Балаба*** (КНН, 4, с. 159), (похідні) *Балаба́й* (СПР, V, с. 7), *Балабан*, *Балабат* (PI, 3, с. 186), *Балабей* (КНН, 3, с. 147) < укр. діал. *балабе́нити* ‘базікати’ (Аркушин, 1,

с. 8), пор. ***Балаба*** ‘базіка’, ‘пустун’ (КНН, 3, с. 147); ***Бу́хало***, (похідне) *Бухалю́к* (СПР, IV, с. 17) < укр. *бу́хало* ‘вайло, незграбний’ (Грінченко, 1, с. 117); ***Бовку́н*** (СПР, IV, с. 13) < укр. *бовку́н* зневажл. ‘про відлюдкувату, мовчазну, похмуру людину’ (СУМ, I, с. 206), діал. *бо́вкун* ‘бовдур’ (Онишкевич, 1, с. 61); ***Будько́*** (СПР, I, с. 32) < укр. *будько́* ‘той, що обіцяє кажучи: буде чи буду’ (Грінченко, 1, с. 106); ***Бу́йний*** (СПР, V, с. 18) < укр. *бу́йний* перен. ‘невгамований, нестримний’ (СУМ, I, с. 251); ***Вереда*** (PI, 3, с. 470) < укр. *вереда́* розм. ‘вередлива людина; той, хто вередує’ (СУМ, I, с. 327); ***Весе́лий*** (URL1) < укр. *весе́лий* ‘веселий’, ‘приємний, що справляє гарне враження’ (Грінченко, 1, с. 141); ***Гала́й*** (КНН, 4, с. 175), (похідні) *Галайко* (КНН, 3, с. 166), *Галайчу́к* (СПР, IV, с. 23) < укр. *гала́й* = *гала́йко* ‘крикун, верескун’ (Грінченко, 1, с. 267), діал. *гала́й* ‘криклива й дурна людина’ (Онишкевич, 1, с. 158); ***Галянт*** (КНН, 3, с. 167) < укр. *гала́нт* розм. ‘галантна людина’ (СУМ, II, с. 18); ***Говорун*** (URL1) < укр. *говору́н* ‘той, хто любить поговорити; балакун’ (СУМ, II, с. 101); ***Гула*** (PI, 4, с. 239) < укр. діал. *гула* ‘ненажера’ (Онишкевич, 1, с. 198); ***Ди́кий*** (СПР, IV, с. 35) < укр. *ди́кий* ‘сором’язливий, відлюдкуватий’ (СУМ, II, с. 274); ***Дику́н*** (СПР, IV, с. 35), (похідне) *Дикунець* (URL1) < укр. *дику́н* перен., розм. ‘відлюдна, сором’язлива людина’ (СУМ, II, с. 276); ***Крутько*** (URL1) < укр. *крутько́* розм. ‘непосидюча, вертлява, занадто рухлива людина; вертун’ (СУМ, IV, с. 378); ***Лиха́ч*** (СПР, IV, с. 67) < укр. *лиха́ч* розм. ‘нестримно, нерозсудливо смілива людина’ (СУМ, IV, с. 495); ***Мовча́н*** (СПР, IV, с. 78), (похідні) *Мовчанець* (PI, 6, с. 469), *Мовчанюк* (PI, 6, с. 470) < укр. *мовча́н* ‘мовчазна людина’ (Грінченко, 2, с. 437); ***Мовчу́н*** (СПР, I, с. 48) < укр. *мовчу́н* ‘мовчальник, неговірка людина’ (Грінченко, 2, с. 438); Федо(р) ***Плакса***, 1576 р. (ОО, с. 50), (похідні) *Пла́ксин* (СПР, I, с. 52), *Плаксюк* (КНН, 3, с. 233) < укр. *пла́кса* розм. ‘людина, яка часто плаче, схильна до плачу’ (СУМ, VI, с. 559); ***Плаксун*** (КНН, 4, с. 234) < укр. *плаксу́н* ‘те саме, що пла́кса’ (СУМ, VI, с. 560); ***Плескач*** (PI, 7, с. 534) < укр. *плеска́ч* ‘ляпанець’ (ЕСУМ, 4, с. 438), укр. діал. *плеска́ч* ‘балакун’ (Чучка, 2008, с. 414); ***Сердю́к*** (СПР, I, с. 56), (похідне) *Сердюченко* (КНН, 4, с. 244) < укр. *сердю́к* ‘сердитий, дратівливий’ (Грінченко, 4, с. 115); ***Тихий*** (КНН, 3, с. 259) < укр. *ти́хий* ‘тихий, повільний’, ‘тихий, спокійний’ (Грінченко, 4, с. 263); ***Чуда́к*** (СПР, IV, с. 141) < укр. *чуда́к* ‘те саме, що *дива́к*’ (СУМ, XI, с. 373), *дива́к* ‘той, хто своєю поведінкою і вчинками викликає здивування’ (СУМ, II, с. 270); (похідні) *Шала́й* (СПР, I, с. 62), *Шалайко* (PI, 9, с. 353) < укр. *шали́ти*, *шалені́ти* ‘ставати надмірно збудженим від якогось сильного почуття’, ‘діяти нерозумно, нерозсудливо’ (СУМ, XI, с. 399–400); ***Шлапа́к*** (СПР, IV, с. 146) < укр. *шлапа́к* перен., зневажл. ‘тюхтій, роззява’ (СУМ, XI, с. 488);

б) назви, що характеризують особу за моральними якостями, ставленням до інших людей: ***Бабій***, (похідне) *Бабійчу́к* (СПР, IV, с. 9) < укр. *баб|й* розм. ‘той, хто дуже упадає за жінками; залицяльник, зальотник’ (СУМ, I, с. 76); ***Ба́йда*** (СПР, V, с. 6), (похідне) *Байдю́к* (СПР, I, с. 30) < укр. *ба́йда* рідко ‘безтурботна, гуляща людина, гульвіса’ (СУМ, I, с. 89); ***В’ю́н*** (СПР, IV, с. 23) < укр. *в’юн* перен. ‘дуже спритна й хитра людина; пролаза’ (СУМ, I, с. 795); ***Драч***, (похідне) *Драчук* (URL1) < укр. *драч* ‘обдирало, збирач податків’ (Грінченко, 1, с. 441), діал. ‘здирник’ (Хібеба, 2025, с. 254), ‘задерака’, ‘хабарник’ (КНН, 3, с. 182); ***Капарнік*** (URL1) < укр. *капа́рник* ‘ганебний’, ‘повільний’, ‘поганий працівник’ (Грінченко, 2, с. 216); ***Крут|й*** (СПР, I, с. 43) < укр. *крут|й* ‘хитра та спритна в своїх учинках людина; шахрай, ошуканець’ (СУМ, IV, с. 376); ***Лизунъ***, 1576 р. (ОО, с. 48), ***Лизун*** (РІ, 6, с. 169) < ст.-укр. *лизунъ* ‘лизун, підлабузник’ (СУМ XVI–XVII ст., 16, с. 37); укр. *лизу́н* зневажл., перен. ‘те саме, що *лизоблю́д*’, *лизоблю́д* ‘той, хто догожає комусь-небудь, підлабузнюється до когось заради власної вигоди; підлабузник’ (СУМ, IV, с. 484); ***Лобур***, (похідне) *Лобуренко* (URL1) < укр. *ло́бур* зневажл. ‘бездіяльна й ледача людина; лоботряс’ (СУМ, IV, с. 536); ***Лотра*** (КНН, 3, с. 211) < укр. *ло́тра* ‘розпусниця’, *лотр* ‘злодій, розбійник, грабіжник, нероба, шахрай, негідник’ (Грінченко, 2, с. 378); пор. також ст.-укр. *лотръ* ‘розбійник, грабіжник, нероба, негідник’ (Тимченко, 1, с. 409); Гаврило ***Лох*** (СПР, I, с. 45) < укр. *лох* ‘пристрасть, пристрасне бажання’, *ло́хник* ‘жадібна, користолюбна людина’ (ЕСУМ, 3, с. 294); ***Маняк*** (РІ, 6, с. 297) < укр. *маня́к* ‘примара, привид; дурень’ < *мани́ти* ‘вводити в оману’ (ЕСУМ, 3, с. 388), пор. також ст.-укр. *манія* ‘божевілля’ (Тимченко, 1, с. 420); (похідне) *Мерзу́н* (СПР, I, с. 47) < **Мерза* < укр. *мерза́* ‘гидота, мерзота’ (Грінченко, 2, с. 418), діал. *мерза́* ‘мерзотник’ (Хібеба, 2025, с. 253); ***Статечний*** (КНН, 4, с. 249) < укр. *стате́чний* ‘розсудливо-серйозний, розважливий у вчинках; з позитивними якостями (про людину); поважний’ (СУМ, IX, с. 668); ***Хоро́ший*** (СПР, V, с. 170) < укр. *хоро́ший* ‘який відзначається позитивними моральними якостями (про людину)’ (СУМ, XI, с. 129); ***Шахрай***, (похідне) *Шахрайчук* (РІ, 9, с. 361) < укр. *шахра́й* ‘хитра, спритна й нечесна в своїх вчинках людина’, ‘дрібний злодій’ (СУМ, XI, с. 423);

в) назви, що вказують на інтелект, розумові здібності людини: ***Балда*** (РІ, 3, с. 189), (похідні) *Балдак*, *Балдик*, *Балдич* (РІ, 3, с. 189), *Ба́лдиш* (СПР, I, с. 30) < укр. *балда́* ‘телепень’ (ЕСУМ, 1, с. 126); пор. ще ст.-укр. *балда* розм. ‘балда’ (СУМ XVI–XVII ст., 2, с. 15), укр. діал. *балд|кать* ‘говорити багато, беззмістовно, неістотно; базікати’ (СПГ, с. 28); ***Бевз*** (КНН, 4, с. 161), (похідне) *Бевзюк* (КНН, 3, с. 149) < укр. *бевзь* лайл. ‘те саме, що *бе́взень*’, *бе́взень* ‘вайло, йолоп, бовдур’ (СУМ, I, с. 118); (похідне) *Бе́йлах* (СПР, IV, с. 11) < ****Бейла*** < укр. *бейла* ‘дурень, остолоп, бовдур’ (Грінченко, 1, с. 48);

Гуль, (похідні) *Гулько*, *Гульчук* (РІ, 4, с. 240–241) < укр. *гуль* ‘йолоп, дурень’ (ЕСУМ, 1, с. 618); (похідне) *Мозговець* < діал. *мозгун* ‘розумний’ (Шийка, 2025б, с. 239); апелятивними відповідниками до ***Мудрак*** (РІ, 6, с. 502) є укр. *мудра́к* ‘розумна людина; мудрий’ (Грінченко, 2, с. 452), ***Му́дрик*** (СПР, IV, с. 80) – укр. *му́дрик* ‘розумна людина; мудрий’ (Грінченко, 2, с. 452); ***Му́дрий*** (СПР, IV, с. 80) < укр. *му́дрий* ‘про розумну, досвідчену людину’ (СУМ, IV, с. 819), ‘мудрий, розумний’ (Грінченко, 2, с. 452), інші прізвища можна розглядати як суфіксальні деривати від антропооснови *Мудр-* < *мудр-*: *Мудренко*, *Мудрук* (РІ, 6, с. 502), *Мудри́нець* (СПР, IV, с. 80); ***Ро́зум*** (СПР, I, с. 54) < укр. *ро́зум* перен. ‘людина, що характеризується високими розумовими, інтелектуальними здібностями’ (СУМ, VII, с. 838), ***Розу́мний*** (СПР, IV, с. 102) < укр. *розу́мний* ‘розумний, обдарований розумом’ (Грінченко, 4, с. 60), суфіксальні похідні від *Розум-*: *Розуме́нко* (СПР, I, с. 54), *Розуме́ць*, *Розумню́к* (СПР, IV, с. 102).

7. Висновки й перспективи дослідження

Дослідження генетичних витоків сучасних асемантичних прізвищ Рівненщини, похідних від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями, пояснення мотивів й умов іменування перших носіїв та вибудування цілісної системи власних особових назв із позицій сьогодення пов’язані з об’єктивними (історичними, знаннєвими тощо) обмеженнями й труднощами. Проте наукова ономастична база та значний регіональний антропонімний матеріал дають змогу схарактеризувати певні факти й тенденції розвитку цього пласту антропонімної лексики, зокрема такі:

1) прізвища від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями становлять окрему, чисельно значну групу антропонімної лексики в системі регіонального антропонімікону та забезпечують реалізацію соціальних потреб жителів краю в розрізненні й ідентифікації осіб;

2) відібрані власні особові назви класифіковано за семантикою твірних основ, віднесено до двох тематичних груп, кожну з яких поділено на лексико-семантичні групи / підгрупи; використана методика розподілу онімів відзначається всеохопністю й оптимальністю;

3) у тематичній групі «за ознаками зовнішності» кількісно переважають антропоніми, утворені від назв на позначення особи за зростом, назв, які характеризують стан здоров’я та її фізичну силу, назв анатомічних ознак зовнішності людини; значною продуктивністю відзначаються прізвища, утворені від загальних особових назв, що характеризують людину за

внутрішніми властивостями: вдачею, характером, поведінкою, моральними якостями, інтелектуальністю тощо;

4) частина мотиваційних апелятивних основ є полісемантичною, проте в аналізованій групі лексики реалізує переважно одне зі своїх значень (переносне, розмовне тощо), пов'язане з релевантними індивідуальними особливостями іменованої особи;

5) аналізовані прізвища утворені за допомогою лексико-семантичної формалізації загальних особових назв (непохідних чи афіксальних апелятивних дериватів) до розряду власних назв або нарощенням твірної антропонімної основи (прізвиська, прізвища) відповідним суфіксом (патронімним, суб'єктивної оцінки; серед продуктивних прізвищетворчих формантів – *-енк*(*о*), *-евич*, *-ець*, *-ик*, *-ук*, *-юк* та ін.);

6) значна частина історичних і сучасних власних особових назв має глибокі діалектні корені, які співвідносяться із загальноукраїнськими відповідниками, що засвідчує давність і автентичність регіональної української прізвищевої системи, яка продовжує розвиватися.

Прізвищевий регіональний фактаж, матеріали й методика його лінгвістичного аналізу синхронізовані з результатами схожих досліджень прізвищевих систем інших українських територій та можуть бути використані для вивчення інших груп онімної лексики.

Список умовних скорочень

діал. – діалектний, д.-руськ. – давньоруська мова, зменш.-пестл. – зменшено-пестливий, зневажл. – зневажливий, мн. – множина, одн. – однина, перен. – переносне значення, пор. – порівняйте, псл. – праслов'янська мова, р. – рік, розм. – розмовне слово, с. – сторінка, ст.-блр. – старобілоруська мова, ст.-укр. – староукраїнська мова, укр. – українська мова.

Література

1. Желєзняк Ірина 2014. *Київський топонімікон*. Київ: Кий.
2. Кровицька Ольга 2002. *Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
3. Лозко Галина 2011. *Рідні імена. Слов'янський іменослов*. Тернопіль: Мандрівець.
4. Мандрик Неля 2010. Сучасний стан та історія української антропоніміки (на матеріалі прізвищ Рівненщини). *Наукові записки. Серія «Філологічна»* 13: с. 430–437.
5. Редько Юліан 1966. *Сучасні українські прізвища*. Київ: Наукова думка.

6. Хібеба Назар 2025. Апелятивні означення людини як мотиватор прізвищ бойків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки* 104/1: с. 249–264. https://doi.org/10.35433/philology.1(104).2025.249-264
7. Чорноус Оксана 2018. Класифікація українських прізвищ, утворених від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності. *Onomastica* 62: с. 203–224.
8. Чучка Павло 2005. *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*. Львів: Світ.
9. Чучка Павло 2008. *Антропонімія Закарпаття*. Ужгород: Ужгородський національний університет.
10. Чучка Павло 2011. *Слов'янські особові імена українців*: *історико-етимологічний словник*. Ужгород: Ліра.
11. Шийка Світлана 2025а. Прізвища Рівненщини із суфіксами *-ук-*, *-юк-*, *-чук-* у контексті українсько-польських досліджень. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 60: с. 1–22. https://doi.org/10.11649/sfps.3466
12. Шийка Світлана 2025б. Прізвища Рівненщини із суфіксом *-ець* < **-ьсь* на слов'янському тлі. *Slavica Slovaca* 60/2: с. 227–240.
13. Шийка Світлана 2025в. Прізвища Рівненщини із суфіксом *-ськ* у контексті германо-слов'янського мовного розвитку. *Slavia Orientalis* 74/4: с. 129–146. https://doi.org/10.24425/slo.2025.157419
14. Шийка Світлана 2026. Прізвища Ровенщини від апелятивів за видом або сферою виробничої діяльності. *Українська мова* 98/2: с. 49–63. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.049
15. Шульгач Віктор 2023. *Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. VIII*. Київ: Інститут української мови НАН України.
16. Ющишина Оксана 2019. *Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст.: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса.
17. Ящук Леся 2025. Прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», похідні від особових апелятивів. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/2: с. 78–101. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-78-101
18. URL1. Телефонний довідник України. За алфавітом. Рівне. https://spravka109.net/ua/ukraine (Дата звернення: 23.07.2026).

Умовні скорочення джерел

1. **Аркушин** – Аркушин Григорій 2000. *Словник західнополіських говірок: у 2 т*. Луцьк: Вежа. Т. 1–2.
2. **Б-Н** – Білецький-Носенко Павло 1966. *Словник української мови* / упоряд. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка.
3. **Грамоти** – *Грамоти XIV ст.* / упоряд. М. М. Пещак. Київ: Наукова думка, 1974.
4. **Грінченко** – *Словарь української мови: в 4 т.* / упоряд., з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. Т. 1–4.

5. **Довідник** – *Довідник телефонів. Рівненська обласна державна адміністрація*. Рівне, 2008.
6. **ЕСУМ** – *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
7. **ІМС** – *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область* / редкол.; А. В. Мяловицький (голова редкол.). Київ: Головна редакція УРЕ, 1973.
8. **КНН** – Пура Ярослав 1991–2002. *Край наш у назвах: у 4 ч.* Рівне. Ч. 1–4.
9. **Онишкевич** – Онишкевич Михайло 1984. *Словник бойківських говірок: у 2 ч.* Київ: Наукова думка. Ч. 1–2.
10. **ОО** – *Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст.* / упоряд. В. Атаманенко; ред. Л. Винар. Острог: Українське Історичне Товариство, 2004.
11. **РІ** – *Реабілітовані історією. Рівненська область: у 10 кн.* / редкол.; відп. секр. А. А. Жив'юк. Рівне, 2013–2019. Кн. 3–9.
12. **СПГ** – Лисенко Панас 1974. *Словник поліських говорів*. Київ: Наукова думка.
13. **СПР** – Пура Ярослав 1984–1990. *Сучасні прізвища Рівненщини: у 5 ч.* Рівне. Ч. I, IV, V.
14. **СУМ** – *Словник української мови: в 11 т.* / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
15. **СУМ XVI–XVII ст.** – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* / відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1994–2022. Вип. 1–18.
16. **ТДМ** – *Телефонний довідник медичних установ та закладів Рівненської області*. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2002.
17. **Тимченко** – Тимченко Євген 2002–2003. *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 т.* / упоряд. В. В. Німчук, Г. І. Лиса; відп. ред. В. В. Німчук. Київ – Нью-Йорк. Т. 1–2.
18. **Яворницький** – Яворницький Дмитро 1920. *Словник української мови*. Катеринослав: Слово. Т. 1: А–К.
19. **AS** – *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* / pod kierownictwem Z. L. Radzimińskiego. Lwów, 1887. T. I: 1366–1506.

References

1. Zheliezniak, Iryna 2014. *Kyivskyi toponimikon* [Kyiv toponymicon]. Kyiv: Kyi. (In Ukrainian)
2. Krovytska, Olha 2002. *Nazvy osib v ukrainskii movnii tradytsii XVI–XVIII st. Semantyka i slovotvir* [Personal names in the Ukrainian linguistic tradition of the 16th–18th centuries. Semantics and word formation]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrainy. (In Ukrainian)
3. Lozko, Halyna 2011. *Ridni imena. Slov'yanskyi imenoslov* [Native names. Slavic onomastics]. Ternopil: Mandrivets. (In Ukrainian)
4. Mandryk, Nelia 2010. Suchasnyi stan ta istoriia ukrainskoi antroponimiky (na materiali prizvyshch Rivnenshchyny) [The current state and history of Ukrainian anthroponomics (based on the surnames of the Rivne region)]. *Naukovi zapysky. Seriia "Filolohichna"* 13: pp. 430–437. (In Ukrainian)

5. Redko, Yulian 1966. *Suchasni ukrainski prizvyshcha* [Modern Ukrainian surnames]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
6. Khibeba, Nazar 2025. Apeliatyvni oznachennia liudyny yak motyvator prizvyshch boikiv [Appellative designations of a person as a motivator of Boyko surnames]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. *Filolohichni nauky* 104/1: pp. 249–264. https://doi.org/10.35433/philology.1(104).2025.249-264 (In Ukrainian)
7. Chornous, Oksana 2018. Klasyfikatsiia ukrainskykh prizvyshch, utvorenykh vid nazv na poznachennia osib za oznakamy zovnishnosti [Classification of Ukrainian surnames formed from names for persons based on appearance]. *Onomastica* 62: pp. 203–224. (In Ukrainian)
8. Chuchka, Pavlo 2005. *Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical and etymological dictionary]. Lviv: Svit. (In Ukrainian)
9. Chuchka, Pavlo 2008. *Antroponimiia Zakarpattia* [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. (In Ukrainian)
10. Chuchka, Pavlo 2011. *Slov'yanski osobovi imena ukraintsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Slavic personal names of Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Uzhhorod: Lira. (In Ukrainian)
11. Shyika, Svitlana 2025a. Prizvyshcha Rivnenshchyny iz sufiksamy *-uk-*, *-yuk-*, *-chuk* u konteksti ukrainsko-polskykh doslidzhen [Surnames of the Rivne region with the suffixes *-uk-*, *-yuk-*, *-chuk* in the context of Ukrainian–Polish studies]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 60: pp. 1–22. https://doi.org/10.11649/sfps.3466 (In Ukrainian)
12. Shyika, Svitlana 2025b. Prizvyshcha Rivnenshchyny iz sufiksom *-ets* < **-s* na slov'yanskomu tli [Surnames of Rivne region with the suffix *-ets* < **-ьсь* on a Slavic background]. *Slavica Slovaca* 60/2: pp. 227–240. (In Ukrainian)
13. Shyika, Svitlana 2025c. Prizvyshcha Rivnenshchyny iz sufiksom *-sk* u konteksti hermano-slov'yanskoho movnoho rozvytku [Surnames of the Rivne region with the suffix *-sk* within the context of Germanic–Slavic linguistic development]. *Slavia Orientalis* 74/4, pp. 129–146. https://doi.org/10.24425/slo.2025.157419 (In Ukrainian)
14. Shyika, Svitlana 2026. Prizvyshcha Rovenshchyny vid apeliatyviv za vydom abo sferoiu vyrobnychoi diialnosti [Surnames of the Rivne Region from appellatives by type or field of production activity]. *Ukrainska mova* 98/2: pp. 49–63. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.049 (In Ukrainian)
15. Shulhach, Viktor 2023. *Narysy z praslov'yanskoi antroponimii. Ch. VIII* [Essays on Proto-Slavic anthroponymy. Part VIII]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. (In Ukrainian)
16. Yushchyshyna, Oksana 2019. *Prizvyshchevi nazvy i prizvyshcha Tsentralnoi Khmelnychchyny XVII–XXI st.: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [Surname denominations and surnames of Central Khmelnytskyi region of the 17th–21st centuries: Dissertation for the degree of candidate of philological sciences]. Vinnytsia: Vasyl Stus Donetsk National University. (In Ukrainian)

17. Yashchuk, Lesia 2025. Prizvyshcha zhyteliv Zhytomyra “Natsionalnoi knyhy pam’yati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini”, pokhidni vid osobovykh apeliatyviv [Surnames of Zhytomyr residents in the “National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”, derived from personal appellatives]. *Acta Academiae Beregsasiensis*, *Philologica* 4/2: pp. 78–101. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-78-101 (In Ukrainian)
18. URL1. Telephone directory of Ukraine. Alphabetical listing. Rivne. https://spravka109.net/ua/ukraine (Accessed: 23.07.2026). (In Ukrainian)

Abbreviations of sources

1. **Arkushyn** – Arkushyn, Hryhorii 2000. *Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok: u 2 t.* [Dictionary of western Polissian dialects: in 2 volumes]. Lutsk: Vezha. (In Ukrainian)
2. **B-N** – Biletskyi-Nosenko, Pavlo 1966. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] / comp. V. V. Nimchuk; ed. K. K. Tsiluiko. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
3. **Hramoty** – *Hramoty XIV st.* [Charters of the fourteenth century] / comp. M. M. Peshchak. Kyiv: Naukova dumka, 1974. (In Ukrainian)
4. **Hrinchenko** – *Slovar ukrainskoi movy: u 4 t.* [Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes] / compiled, with additional material, by B. Hrinchenko. Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 1958. Vol. 1–4. (In Ukrainian)
5. **Dovidnyk** – *Dovidnyk telefoniv. Rivnenska oblasna derzhavna administratsiia* [Telephone directory. Rivne Regional State Administration]. Rivne, 2008. (In Ukrainian)
6. **ESUM** – *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t.* [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 volumes] / ed. O. S. Melnychuk. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012. Vol. 1–6. (In Ukrainian)
7. **IMS** – *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR. Rovenska oblast* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Rivne Region] / ed. A. V. Mialovytskyi. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1973. (In Ukrainian)
8. **KNN** – Pura, Yaroslav 1991–2002. *Krai nash u nazvakh: u 4 ch.* [Our land in names: in 4 parts]. Rivne. Parts 1–4. (In Ukrainian)
9. **Onyshkevych** – Onyshkevych, Mykhailo 1984. *Slovnyk boikivskykh hovirok: u 2 ch.* [Dictionary of Boyko dialects: in 2 parts]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
10. **OO** – *Opysy Ostrozhchyny druhoi polovyny XVI – pershoi polovyny XVII st.* [*Descriptions of the Ostroh region from the second half of the sixteenth to the first half of the seventeenth century*] / comp. V. Atamanenko; ed. L. Wynar. Ostroh: Ukrainske Istorychne Tovarystvo, 2004. (In Ukrainian)
11. **RI** – *Reabilitovani istoriieiu. Rivnenska oblast: u 10 kn.* [Rehabilitated by history. Rivne region: in 10 books] / ed. A. A. Zhyviuk. Rivne, 2013–2019. Books 3–9. (In Ukrainian)
12. **SPH** – Lysenko, Panas 1974. *Slovnyk poliskykh hovoriv* [Dictionary of Polissian dialects]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
13. **SPR** – Pura, Yaroslav 1984–1990. *Suchasni prizvyshcha Rivnenshchyny: u 5 ch.* [Modern surnames of Rivne region: in 5 parts]. Rivne. Parts I, IV, V. (In Ukrainian)

14. **SUM** – *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] / ed. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. Vol. I–XI. (In Ukrainian)
15. **SUM XVI–XVII st.** – *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* [Dictionary of the Ukrainian language of the sixteenth and the first half of the seventeenth century] / ed. D. Hrynchyshyn. Lviv, 1994–2022. Issues 1–18. (In Ukrainian)
16. **TDM** – *Telefonnyi dovidnyk medychnykh ustanov ta zakladiv Rivnenskoi oblasti* [Telephone directory of medical institutions and facilities of Rivne region]. Rivne: VAT "Rivnenska drukarnia", 2002. (In Ukrainian)
17. **Tymchenko** – Tymchenko, Yevhen 2002–2003. *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st.: u 2 t.* [Materials for the dictionary of the written and literary Ukrainian language of the 15th–18th centuries: in 2 volumes] / comp. V. V. Nimchuk, H. I. Lysa; ed. V. V. Nimchuk. Kyiv–New York. Vol. 1–2. (In Ukrainian)
18. **Yavornytskyi** – Yavornytskyi, Dmytro 1920. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. Katerynoslav: Slovo. Vol. 1: A–K. (In Ukrainian)
19. **AS** – *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* [Archives of the Lubartowicz-Sanguszko princes in Slavuta] / under the direction of Z. L. Radzimiński. Lviv, 1887. Vol. I: 1366–1506. (In Polish)

Прізвища Рівненщини, похідні від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями: лексико-семантичний аспект

Шийка Світлана, кандидат філологічних наук, доцент. Національний університет водного господарства та природокористування, кафедра журналістики та українознавства, доцент. svitlanashyyka@ukr.net, ORCID: 0000-0002-8138-7205.

Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичних особливостей прізвищ Рівненщини, похідних від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями. Джерельну базу лінгвістичного аналізу склали 460 регіональних антропонімів, зафіксованих в історичних джерелах та архівних матеріалах, сучасних довідкових та науково-популярних працях, а також дібраних із соціальних мереж. У процесі дослідження проаналізовано наявні в ономастичних джерелах сучасні підходи до класифікації прізвищ за ознаками зовнішності та внутрішніх властивостей людини, визначено критерії, за якими можна групувати відібрані особові назви, диференційовано антропоніми у лексико-семантичні групи / підгрупи відповідно до визначених критеріїв, з'ясовано семантику лексем, відображених в основах прізвищ та типологізовано оніми в межах кожної з утворених груп.

Установлено, що прізвища від назв на позначення осіб за ознаками зовнішності та внутрішніми властивостями становлять окрему, чисельно значну групу антропонімної лексики в системі регіонального антропонімікону та забезпечують реалізацію соціальних потреб жителів краю в розрізненні й ідентифікації осіб. У тематичній групі «за ознаками зовнішності» кількісно переважають антропоніми,

утворені від назв на позначення особи за зростом, назв, які характеризують стан здоров'я та її фізичну силу, назв анатомічних ознак зовнішності людини; значною продуктивністю відзначаються прізвища, утворені від загальних особових назв, що характеризують людину за внутрішніми властивостями: вдачею, характером, поведінкою, моральними якостями, інтелектуальністю тощо. На прикладах доведено, що аналізовані прізвища утворені шляхом лексико-семантичної формалізації загальних особових назв (непохідних чи афіксальних апелятивних дериватів) до розряду власних назв або нарощенням твірної антропонімної основи (прізвиська, прізвища) відповідним суфіксом (патронімним, суб'єктивної оцінки тощо); серед продуктивних прізвищетворчих формантів відзначаються *-енк*(*о*), *-евич*, *-ець*, *-ик*, *-ук*, *-юк* та ін. Зазначається, що значна частина історичних і сучасних власних особових назв має глибокі діалектні корені, які співвідносяться із загальноукраїнськими відповідниками, що засвідчує давність і автентичність української регіональної прізвищевої системи та її подальший розвиток.

Ключові слова: *антропонім, апелятив, особова назва, прізвище, семантика твірних основ.*

Surnames of the Rivne region derived from names denoting persons by physical appearance and personal characteristics: a lexical-semantic aspect

Svitlana Shyika, candidate of philological sciences, associate professor. National University of Water and Environmental Engineering, Department of Journalism and Ukrainian Studies, associate professor. svitlanashyyka@ukr.net, ORCID: 0000-0002-8138-7205.

The article is devoted to the study of the lexical-semantic features of surnames in the Rivne region derived from names denoting persons according to their physical appearance and personal characteristics. The source base for the linguistic analysis comprises 460 regional anthroponyms recorded in historical sources and archival materials, contemporary reference works and popular-science publications, as well as items collected from social media. The study analyses current approaches represented in onomastic scholarship to the classification of surnames according to features of physical appearance and personal characteristics, identifies criteria for grouping the selected personal names, differentiates the anthroponyms into lexical-semantic groups and subgroups in accordance with these criteria, establishes the semantics of the lexemes reflected in the surname bases, and classifies the onyms within each of the resulting groups.

It has been established that surnames derived from names denoting persons according to physical appearance and personal characteristics constitute a distinct and numerically significant group of anthroponymic vocabulary within the regional anthroponymicon and serve the social needs of the local population in distinguishing and identifying individuals. Within the thematic group "by physical appearance", anthroponyms derived from names denoting a person's height, state of health and physical strength, and anatomical features of appearance are quantitatively predominant. Surnames derived from common personal designations characterising an individual according to personal qualities – such as disposition, character, behaviour, moral traits,

intellectual abilities, and others – also display considerable productivity. The examples demonstrate that the surnames under analysis were formed either through the lexical-semantic transition of common personal designations (underived appellatives or affixal appellative derivatives) into the class of proper names, or through the addition of an appropriate suffix (patronymic, evaluative, etc.) to an anthroponymic base (nickname or surname). Productive surname-forming suffixes include *-enk(o), -evych, -ets, -yk, -uk, -yuk*, among others. It is also noted that a considerable proportion of both historical and contemporary personal names have deep dialectal roots that correspond to general Ukrainian equivalents, which characterises the regional surname system under study as an old and authentic Ukrainian system that continues to develop.

Keywords: *anthroponym, appellative, personal name, surname, semantics of derivational bases*.

A külső megjelenésre és belső tulajdonságokra utaló személymegnevezésekből származó Rivne-vidéki családnevek: lexikai-szemantikai vizsgálat

Shyika Szvitlána, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Nemzeti Vízgazdálkodási és Környezetgazdálkodási Egyetem, Újságírás és Ukrán Tanulmányok Tanszék, docens. svitlanashyyka@ukr.net, ORCID: 0000-0002-8138-7205.

A tanulmány a Rivne-vidéki családnevek egy sajátos csoportjának lexikai-szemantikai jellemzőit vizsgálja: azokat a neveket, amelyek az ember külső megjelenésére vagy belső tulajdonságaira utaló személymegnevezésekből alakultak ki. A nyelvészeti elemzés forrásanyagát 460 regionális antroponima alkotja, amelyek történeti forrásokból és levéltári anyagokból, modern kézikönyvekből és tudományos-ismeretterjesztő munkákból, valamint közösségimédia-felületekről származnak. A kutatás áttekinti az onomasztikai szakirodalomban alkalmazott mai osztályozási megközelítéseket, meghatározza a vizsgált személynevek csoportosításának szempontjait, majd ezek alapján lexikai-szemantikai csoportokba és alcsoportokba sorolja az antroponimákat. Emellett feltárja a vezetéknevek alapjául szolgáló lexémák jelentését, és tipologizálja az egyes csoportokba tartozó neveket.

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a külső megjelenésre és belső tulajdonságokra utaló személymegnevezésekből származó családnevek a regionális antroponimikon önálló és számszerűen is jelentős rétegét alkotják. E nevek fontos szerepet töltenek be a személyek megkülönböztetésében és azonosításában. A „külső megjelenés” tematikus csoportján belül legnagyobb számban azok a vezetéknevek fordulnak elő, amelyek a személy testmagasságára, egészségi állapotára, fizikai erejére vagy valamely anatómiai sajátosságára utaló megnevezésekből alakultak ki. Ugyancsak produktívak azok a vezetéknevek, amelyek az ember belső tulajdonságait – temperamentumát, jellemét, viselkedését, erkölcsi sajátosságait, értelmi képességeit stb. – kifejező közszói személymegnevezésekből származnak.

A példák azt mutatják, hogy a vizsgált családnevek két fő módon keletkeztek. Egy részük közszói személymegnevezések – képzetlen vagy képzett appellatívumok – tulajdonnévvé válásával jött létre, más részük pedig valamely antroponimikus alaphoz,

például ragadványnévhez vagy már meglévő családnévhez kapcsolódó képző segítségével alakult ki. A produktív vezetéknévképzők között megtalálható többek között az *-enk(o), -evych, -ets, -yk, -uk* és *-yuk*. A kutatás arra is rámutat, hogy számos történeti és mai személynév mély nyelvjárási gyökerekkel rendelkezik, amelyek összefüggésbe hozhatók összukrán megfelelőikkel. Mindez arra utal, hogy a vizsgált regionális vezetéknévrendszer régi, autentikus ukrán névrendszeri hagyományokat őriz, miközben napjainkban is folyamatosan fejlődik.

Kulcsszavak: *antroponima, köznév, személynév, vezetéknév, névalkotó tövek szemantikája.*

© Шийка Світлана, 2026

ETO 81’373.45-057.87(477.87)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-54-84
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.07.04.
Elfogadva: 2026.08.29.
Megjelent: 2026.10.30.

Váradi Krisztián

Szláv kölcsönszavak ismerete a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem filológushallgatói körében

1. Bevezetés

A különböző nyelveket beszélő népcsoportok tartós együttélése gyakran vezet lexikai kölcsönzéshez, amely különösen a két- és többnyelvű régiókban figyelhető meg (Haugen, 1950, 210. o.). Ilyen többnyelvű régió az Ukrajna nyugati részén fekvő Kárpátalja is, ahol a legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 12,1%-a, összesen 151 516 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek (Molnár D., 2018, 150. o.). A helyi magyar nyelvhasználat egyik jellegzetessége az ukrán és az orosz nyelvi hatásra meghonosodott lexikai elemek jelenléte. Ezek egy része a szovjet időszakban hivatalos és közvetítő nyelvi funkciókat betöltő oroszból, másik része pedig Ukrajna függetlenné válását követően, az ukrán államnyelvből került be a helyi magyar beszélők szókincsébe (lásd Gazdag, 2021; Váradi, 2026).

Korábban több kutatás is foglalkozott a szláv eredetű lexikai elemek ismeretével és használatával a kárpátaljai magyar diákok körében. Györke Magdolna a kárpátaljai magyar diáknyelvet sajátos regiszterként értelmezte, amelynek szókészletét két nagy csoportra osztotta: 1) általános magyar diáknyelvi és szlengkifejezésekre, például *matek* ’matematika’, *töri* ’történelem’, *suli* ’iskola’; 2) ukrán és orosz eredetű lexikai kölcsönzésekre, például *lekcija* ’előadás’, *pára* ’órapár’, *obsi* ’kollégium’ (Györke, 1991, 71. o.).

A fiatal beszélők ugyanakkor sok esetben nincsenek tudatában annak, hogy nyelvhasználatukban szláv mintára létrejött regionális kifejezések fordulnak elő, és ezeket a standard magyar szókészlet részének tekintik. Ilyen például a *becsenget* ’felhív; telefonál’ tükörszó (Bárány et al., 2022, 53. o.). A jelenség nem kizárólag a

© 2026 A szerző(k). Ez egy nyílt hozzáférésű tanulmány, amely a Creative Commons Nemzetközi Licenc (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) feltételei szerint terjeszthető.

fiatalokra jellemző: a tükörfordítások, más néven kalkok, általában is nagyfokú elfogadottságot mutatnak a kárpátaljai magyar beszélők körében (Csernicskó–Fenyvesi, 2012, 21–22. o.). Hasonló folyamat figyelhető meg a jelentésbeli kölcsönzések esetében is. A beszélők többsége például nem érzékeli kontaktushatás eredményének a *láger* szó regionális 'nyári tábor' jelentését, amely a standard magyar 'fogolytábor; koncentrációs tábor' jelentések mellett használatos (Gazdag, 2013, 110. o.).

A jelen tanulmány célja annak feltárása, hogy az orosz–ukrán háborúhoz kapcsolódó szláv eredetű lexikai elemek milyen sajátosságokat mutatnak a vizsgált hallgatók lexikai repertoárjában, milyen fogalmi átfedések és bizonytalanságok figyelhetők meg a katonai-adminisztratív lexikában, továbbá milyen viszony jellemzi a regionális és a közmagyar lexikai elemek hozzáférhetőségét.

A vizsgálat ennek megfelelően három kutatási kérdésre keresi a választ:

1. Milyen sajátosságokat mutat az orosz–ukrán háborúhoz kapcsolódó új vagy újonnan aktiválódott szláv eredetű lexikai réteg a vizsgált hallgatók lexikai repertoárjában?
2. Milyen fogalmi átfedések és bizonytalanságok figyelhetők meg a háborúhoz kapcsolódó katonai-adminisztratív lexikai elemek felismerése és előhívása során?
3. Milyen viszony figyelhető meg a regionális szláv eredetű és a közmagyar lexikai elemek hozzáférhetősége között, és mely fogalmak esetében nem mutatható ki stabil, széles körben hozzáférhető közmagyar megfelelő?

2. A kárpátaljai magyar diáknyelv

Borbély Edit (2006) több mint 600, a kárpátaljai magyar diáknyelvhez kapcsolódó kifejezést gyűjtött össze, amelyek közül 160 ukrán vagy orosz eredetű kölcsönszó volt. Gazdag Vilmos (2011, 383. o.) ugyancsak rámutatott arra, hogy az államnyelvi oktatásban részesülő magyar tanulók nyelvhasználatára jelentős hatást gyakorol a nyelvi kontaktushelyzet. A diákok gyakran nem érzékelik idegen eredetűnek a regionális szláv elemeket, ezért azokat mondatba illesztve sem feltétlenül helyettesítik közmagyar megfelelővel (Márku, 2004). Egyes esetekben a szláv eredetű kifejezések közmagyar megfelelőjének felidézése is nehézséget okozhat számukra (Márku, 2008a, 84–87. o.).

Egy szakképző és két felsőoktatási intézmény hallgatói körében végzett kérdőíves vizsgálatban Dudics Lakatos Katalin és Gazdag Vilmos (2023) több mint harminc, az oktatáshoz kapcsolódó szláv eredetű lexikai elemet adatolt. Ezek között olyan kontaktuselemek is előfordultak, amelyek több alakváltozatban élnek a helyi nyelvhasználatban. Ilyen például a leckekönyvet jelölő *zalikova, zalikovka, zályikovka, záliková knézská* és *zályikavká knézská* (Dudics Lakatos–Gazdag, 2023, 37. o.). A szláv eredetű elemek a diákok online kommunikációjában is megjelennek,

míg a Magyarországon továbbtanuló kárpátaljai fiatalok körében a szláv lexikai hatás mérséklődését figyelték meg (Kiss, 2022).

Korábbi kutatások arra is rámutattak, hogy ugyanazon fogalom regionális szláv eredetű és közmagyar megnevezése párhuzamosan is hozzáférhető lehet a beszélők számára. Egy Szőlősgyulán és Aklihegyen végzett vizsgálat például azt mutatta, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulói ugyanazt a fogalmat szláv kölcsönszóval és magyar lexikai elemmel egyaránt képesek megnevezni (Dénes, 2013, 46. o.). A lexikai kontaktushatás ugyanakkor nem kizárólag egyirányú: míg a magyar anyanyelvű diákok repertoárjában ukrán és orosz eredetű elemek jelennek meg, addig az ukrán anyanyelvű tanulók magyar és angol eredetű lexikai kölcsönzéseket is ismernek (Váradi, 2023, 121–122. o.).

Az ukrán tannyelvű iskolák magyar tanulóinak nyelvhasználatában a szláv eredetű elemek különösen gyakran kapcsolódnak az oktatás fogalomköréhez, például a tantárgyak – *fizvih* 'tornaóra' – és az iskolai terek – *sztolova* 'étkezde' – megnevezéséhez (Gazdag, 2011, 385. o.). Az alsó tagozatos tanulók körében ugyanakkor a mindennapi élethez, a közlekedéshez, a gyümölcsökhöz, az állatokhoz és a bútorokhoz kapcsolódó szláv eredetű lexikai elemek is nagy számban előfordulnak (Gazdag, 2012). A kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében Márku (2008b) elsősorban az átadó nyelvi hangalakjukat nagyrészt megőrző közvetlen kölcsönszavak, azon belül pedig a főnevek gyakori előfordulását emeli ki. A szerző e jelenségeket a kétnyelvű környezet, illetve részben a lexikai hiányok összefüggésében értelmezi.

A korábbi eredmények ugyanakkor azt is jelzik, hogy a szláv eredetű regionális elemek ismerete nem feltétlenül jár együtt a közmagyar megfelelő hozzáférhetetlenségével. A kárpátaljai magyar diákok számos ilyen elem mellett ismerik annak közmagyar megfelelőjét is, és helyettesítési feladatokban rendszerint képesek megfelelő standard magyar ekvivalenst vagy körülírást megadni. Kivételt elsősorban a kultúra- és országspecifikus fogalmakat jelölő xenizmusok képezhetnek (Váradi, 2022, 58. o.). Ezek olyan, az ukrán vagy orosz nyelvi-kulturális környezethez szorosan kötődő reáliákat neveznek meg, amelyeknek vagy nincs pontos közmagyar megfelelőjük, vagy a rendelkezésre álló magyar megfelelő nem ismert széles körben Kárpátalján (Váradi, 2025, 295. o.). Ilyenek lehetnek például a pénznevek, mint a *kopek* 'az ukrán hrivnya váltópénze', az intézménynevek, mint a *meducsi* 'egészségügyi szakközépiskola', valamint egyes ételnevek, például a *pelmenyi* 'húsos derelye'.

Györke (1991) felosztása elsősorban a kárpátaljai magyar diáknyelv szókészletének eredetére és használati körére irányult, ezért nem tekinthető a kárpátaljai magyar lexikai kontaktusjelenségek általános tipológiájának. A későbbi kutatások a szláv eredetű lexikai elemeket szerkezeti, szemantikai, kronológiai és kölcsönzési mechanizmusuk alapján is vizsgálták. Márku (2008b)

a közvetlen kölcsönszavak jelentőségét emeli ki, Gazdag (2021) pedig részletesen tárgyalja a szláv eredetű elemek hangtani, alaktani és szemantikai beilleszkedését a kárpátaljai magyar nyelvváltozatba. Váradi (2026, 20–22. o.) a keleti szláv lexikai kölcsönzések tipológiájában kilenc típust különít el: közvetlen, alaki, jelentésbeli, stílusbeli, hibrid, másodlagos és többedleges kölcsönzéseket, valamint kalkokat és kölcsönhomonimákat. A kölcsönzés motivációja alapján emellett alap- és kulturális kölcsönzések különíthetők el (vö. Haspelmath, 2009, 46–48. o.).

A jelen kutatás nem e kölcsönzéstípusok teljes körű vagy gyakorisági alapú osztályozására vállalkozik. A vizsgálat szempontjából elsősorban az a kérdés, hogy az eltérő típusú szláv eredetű lexikai elemek miként hozzáférhetők a hallgatók lexikai repertoárjában, milyen viszonyban állnak közmagyar megfelelőikkel, illetve milyen új mintázatok figyelhetők meg az orosz–ukrán háborúhoz kapcsolódó katonai-adminisztratív lexikai rétegben.

3. A kutatás és az adatközlők bemutatása

A kutatás online kérdőíves felmérés alapján vizsgálja az ukrán és orosz eredetű lexikai elemek ismeretét, előhívhatóságát és önbevalláson alapuló használatát a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem magyar nyelvű filológusképzésében részt vevő hallgatók körében. A 42 kérdésből álló kérdőív demográfiai és nyelvhasználati kérdéseket, képleírási, helyettesítési, feleletválasztós, fogalommeghatározási és párosítási feladatokat, valamint két szabad felsorolást tartalmazott. A vizsgált lexikai elemek kiválasztásának alapját a kárpátaljai magyar kontaktológiai szakirodalomban dokumentált adatok és a szerző korábbi empirikus kutatásai képezték (vö. Váradi, 2022, 2023, 2026); a szólista nem gyakorisági szempontból kiegyensúlyozott mintaként készült.

Az eredmények értelmezésekor elkülönítésre kerül az *ismeret*, a *felismerés*, az *előhívás* és a *használat* fogalma. Az ismeret gyűjtőfogalomként a lexikai elem formájára és/vagy jelentésére vonatkozó passzív és aktív tudást jelöli. A felismerést elsősorban a feleletválasztós és párosítási feladatok, az aktív lexikai előhívást pedig a képleíró és fogalommeghatározási feladatok mérték. A helyettesítési feladatok a regionális elem jelentésének ismeretéről és a közmagyar megfelelő hozzáférhetőségéről szolgáltattak adatot. Mivel a vizsgálat kérdőíves, nem pedig spontán nyelvhasználati adatokon alapul, a tényleges mindennapi használatra csak korlátozottan lehet következtetni; erre elsősorban a szabad felsorolási feladat önbevallásos adatai nyújtanak támpontot.

A tanulmányban tágabb kategóriaként a *szláv eredetű lexikai kontaktuselem* megnevezés azokra a szókészleti elemekre vonatkozik, amelyek formája, jelentése vagy regionális használata ukrán és/vagy orosz nyelvi hatásra vezethető vissza. Ide tartoznak a közvetlen kölcsönszavak, a magyar morfológiai elemekkel

továbbképzett és hibrid alakok, valamint a jelentésbeli kölcsönzések is (vö. Váradi, 2026, 136–137. o.). Ha az ukrán és az orosz forma azonos vagy közel azonos, és a közvetlen átadó nyelv nem határozható meg egyértelműen, az elemet ukrán–orosz eredetűként kezeljük (vö. Gazdag, 2021, 145. o.). A besorolás alapját nem az adatközlők véleménye, hanem a kárpátaljai magyar kontaktológiai szakirodalomban dokumentált eredet és regionális használat képezi.

A nyílt válaszokat a szerző manuálisan kategorizálta közmagyar, szláv eredetű, hibrid, illetve egyéb vagy nem értelmezhető válaszokra. Egy válaszadó ugyanarra a feladatra több megnevezést is megadhatott, ezért egyes esetekben az előfordulások összege meghaladhatja a 160-at. Az üres válaszokat hiányzó adatként, az egyértelműen nem értelmezhető válaszokat külön kategóriaként kezeltem. Az elemzés leíró statisztikai módszereken, elsősorban abszolút gyakoriságokon és százalékos arányokon alapult; inferenciális statisztikai próbákat nem alkalmaztam.

Az online kérdőívet 2025 decembere és 2026 februárja között 160 első- és másodéves, nappali vagy levelező tagozatos hallgató töltötte ki a Google Űrlapok felületén. Valamennyien a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Filológia Tanszékének magyar nyelvű képzésében vettek részt. A részvétel önkéntes, az adatgyűjtés anonim volt; külön pilotvizsgálat nem készült. Az első két évfolyam kiválasztását az indokolta, hogy tanulmányaik kezdetén az egyetemi, kontaktusnyelvészeti és nyelvváltozatokra vonatkozó ismeretek feltehetően még kisebb mértékben befolyásolják nyelvi tudatosságukat. Ez különösen releváns, mivel a kárpátaljai magyar tanár- és filológusképzésben az additív anyanyelvoktatás a standard és regionális nyelvváltozatok tudatos megkülönböztetésére is hangsúlyt helyez (Beregszászi–Dudics Lakatos, 2023).

Az adatközlők közül 33 fő férfi (20,6%), 127 fő nő (79,4%) volt. A 16–18 éves korcsoportba 113 fő (70,6%), a 19–21 évesek közé 40 fő (25%), a 22 éves vagy idősebb korosztályba pedig 7 fő (4,4%) tartozott. A résztvevők közül 148 fő (92,5%) magyar, 12 fő (7,5%) ukrán anyanyelvűnek vallotta magát. Utóbbiak is magyar nyelvű filológusképzésben vettek részt, és megfelelő szintű magyar nyelvtudással rendelkeztek. A vizsgálat ezért nem kizárólag magyar anyanyelvűek, hanem egy döntően magyar anyanyelvű, magyar nyelvű felsőoktatási közegben tanuló hallgatói csoport lexikai repertoárjára irányul. Az ukrán anyanyelvű adatközlők kis száma miatt a két anyanyelvi csoport külön összehasonlítására nem került sor; ezt az eredmények értelmezésekor korlátozó tényezőként figyelembe kell venni.

A nyelvismeretre vonatkozó adatok önbevalláson alapulnak. A magyar nyelvet csaknem valamennyi adatközlő anyanyelvi vagy haladó szinten beszéli, míg ukrán nyelvtudását a többség kezdő vagy középszintűnek ítélte; az orosz nyelv esetében a legtöbben úgy nyilatkoztak, hogy egyáltalán nem beszélik azt. A magyar nyelvet 154 fő (96,3%) használja mindennap, az ukránt 93 fő (58,1%) naponta vagy hetente többször, míg az oroszt 96 fő (60%) saját bevallása szerint egyáltalán nem használja.

1. ábra. Az adatközlők nyelvismerete

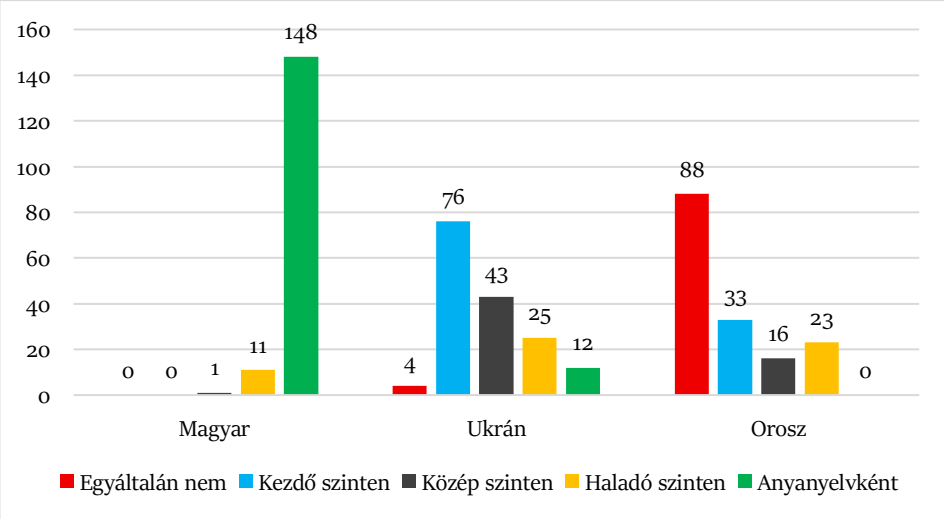

Forrás: Saját szerkesztés

4. Eredmények

4.1. Képleíró feladatok

Az adatközlőknek nyolc képen látható tárgyat, személyt vagy jelenséget kellett megnevezniük. A képek között mindennapi tárgyak, valamint az orosz–ukrán háborúhoz kapcsolódó reáliák egyaránt szerepeltek (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. A kutatásban használt képek

1.	2.	3.	4.
5.	6.	7.	8.
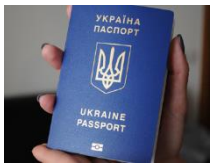			

Forrás: Saját szerkesztés

Az 1. képen egy villamos motorvonat, a magyarországi HÉV-hez hasonló helyközi vasúti járat látható. Az adatközlők többsége egyszerűen *vonatként* azonosította (112 fő). További közmagyar megnevezések voltak a *mozdony* (6 fő), *dízelvonat* (4 fő), *vasúti szerelvény* (3 fő), *villamos* (2 fő), *szovjet villamosmozdony* (2 fő), valamint egy-egy alkalommal a *személyszállító vonat, személyvonat* és *szovjet mozdony*. A szláv eredetű *elektricska* (ukr. *електричка*, or. *электричка*) alakot 14 hallgató önállóan, további 6 pedig a *vonat* mellett adta meg. Előfordult továbbá a *pojizd* (2 fő; ukr. *поїзд* 'vonat') és a *potyáh* (1 fő; ukr. *потяг* 'vonat') is. Öt hallgató a *marsutka* 'iránytaxi; kijelölt útvonalon közlekedő kisbusz' (ukr., or. *маршрутка*) lexémával nevezte meg a képen látható járművet.

A 2. képen egy atlétatrikó látható. A közmagyar válaszok között a *trikó* (15 fő), *atléta* (13 fő), *póló* (5 fő), *asszonyverő* (2 fő) és *atlétatrikó* (2 fő) szerepelt. A *májka* kölcsönszót (ukr., or. *майка*) 93 fő önállóan, további 27 fő pedig valamely magyar megnevezés mellett adta meg. Egy hallgató a magyar és szláv elemből álló *alsómájka* hibrid alakot írta, egy-egy válaszadó pedig a *futbolka* (ukr., or. *футболка* 'póló'), illetve a humoros vagy gúnyos árnyalatú *májká álkoholicská* (ukr. *майка-алкоголічка*, or. *майка-алкоголичка* 'atlétatrikó') kifejezést adta meg. Ez utóbbi az ujjatlan férfi alsóinget az alkoholfogyasztó, elhanyagolt külsejű férfi sztereotípiájához kapcsolja; szemléletében ezért párhuzamba állítható az angol *wife-beater* szlengkifejezéssel (Klein, 2016, 101–102. o.), közvetlen etimológiai kapcsolat azonban nem mutatható ki közöttük.

A 3. képen a háború idején alkalmazott áramszüneti beosztás látható. A közmagyar válaszok nem mutattak egységes megnevezést: előfordult többek között a *táblázat* (3 fő), *világításkimaradás ütemterve* (2 fő), *áramlekapcsolási táblázat* (2 fő), *ütemterv* (2 fő), valamint egy-egy alkalommal az *áramszünetek beosztása, áramkimaradási táblázat, áramszüneti táblázat, áramkimaradási beosztás* és *villanykapcsolgatási menetrend*. A *grafik / gráfik / hrafik / hráfik* alakokat 27 fő (ukr. *графік*, or. *график*), a *grafikon* jelentéskölcsönzést 13 fő, a fogyasztói csoportok váltakozó lekapcsolását jelölő *cserha* lexémát pedig további 13 fő adta meg (ukr. *черга*). Hibrid megnevezések is előfordultak, például *villanykikapcsolásos gráfik, áramkihagyási grafikon, villanyoltogatós cserha, villanykapcsolgatási hrafik, cserhatáblázat* és *áramkimaradási grafikon*.

A 4. képen a hadkiegészítő parancsnokság munkatársai egy férfi iratait ellenőrzik. A válaszok részben a személyekre, részben az általuk végzett cselekvésre vagy a helyzethez kapcsolódó intézményekre és dokumentumokra utaltak. A közmagyar megnevezések között a *katonák* (16 fő), *igazoltatás* (8 fő), *katonai ellenőrzés* (8 fő), *sorozás* (4 fő), *katonai behívó* (3 fő), *határellenőrzés* (2 fő), továbbá egy-egy alkalommal a *bírságolás, megbüntetés* és *sorozótisztek* szerepelt. A szláv eredetű vagy szláv nyelvű válaszok között megjelent a *TCK / tck* (27 fő; ukr. *ТЦК ← територіальний центр комплектування* 'területi toborzó

központ; hadkiegészítő parancsnokság'), *poveszka / povesztka* (26 fő; or. *повестка* 'behívóparancs'), *TCK-sok / tecekások* (5 fő), *vojenkomát / vajenkomát* (5 fő), *vojenkomátosok* (3 fő), *pripiszka* (3 fő), *vojenkom* (2 fő), *poszt* (2 fő), valamint egy-egy alkalommal a *perevirka* és *mobilizáció*. A válaszok között a hibrid *poveszkaosztás* alak is előfordult.

Az 5. képen egy ukrán útlevél látható. Az *útlevél* vagy *ukrán útlevél* választ összesen 73 fő adta meg. A *paszport / pászport / passzport / passport* (ukr., or. *паспорт*) valamely alakja 63 válaszban önállóan, további 24 esetben pedig valamely magyar megfelelő mellett szerepelt.

A 6. képen egy közúti katonai ellenőrző pont látható. Közmagyar válaszként az *ellenőrző pont* (6 fő), *barikád* (5 fő), *úttorlasz* (4 fő), *katonai ellenőrző pont* (3 fő), *útzár* (3 fő), *útlezárás* (2 fő) és *védőfal* (2 fő) fordult elő. A leggyakoribb regionális válasz a *poszt* volt (42 fő; ukr., or. *пост*), amely a *katonai poszt* és *ellenőrző poszt* szerkezetekben is megjelent. A szó a magyarban is létezik 'őrhely' jelentésben, a kárpátaljai magyar nyelvváltozatban azonban 'katonai vagy rendőri ellenőrző pont' jelentésben is használatos (Csernicskó–Váradi, 2026, 58. o.). A *blokposzt / blokkposzt* (ukr., or. *блокпост*) közvetlen kölcsönszót 22 fő adta meg.

A 7. képen különböző péksütemények láthatók. A közmagyar megnevezések között a *péksütemény* (15 fő), *pékáru* (8 fő), *kifli* (3 fő), *zsömle / zsemle* (3 fő), valamint egy-egy alkalommal a *fánk* és *kalács* szerepelt. A *bulocska / bulacska / bulocski* kölcsönszót (ukr., or. *булочка*) 93 hallgató önállóan, további 36 pedig valamely közmagyar megnevezés mellett adta meg.

Végezetül a 8. kép a légiriadó jelzésére szolgáló szirénákat ábrázolta. A közmagyar válaszok között a *sziréna* (41 fő), *légiriadó* (16 fő), *légvédelmi sziréna* (7 fő), *hangosbemondó* (5 fő), *hangszóró* (3 fő) és *riasztó* (3 fő) szerepelt. A *trivoga / trivoha / trevoga / trévoga / trevoha* alakok (ukr. *тривога*) 55 válaszban önállóan, további 30 esetben pedig valamely közmagyar megfelelő mellett jelentek meg.

4.2. Helyettesítési feladatok

A helyettesítési feladatokban az adatközlőknek nyolc mondat nagybetűvel kiemelt regionális lexikai elemét kellett valamely közmagyar megfelelővel felváltaniuk.

Az 1. mondat így hangzott: *Alig várom már, hogy megérkezzen a SZTIPI.* A *sztipi* (ukr. *стипендія*, or. *стипендия*) az *ösztöndíj* diáknyelvi megfelelője, amelyet 147 hallgató helyesen azonosított. Nyolc adatközlő a *sztipendium / sztippendium* alaki kölcsönszót adta meg, további öten pedig más megnevezéseket, például *tanulmányi támogatás, tanulópénz* és *diákfizetés*.

A 2. mondat a háborús helyzethez kapcsolódott: *A VOJENKOMÁT előtt sok férfi áll sorban, mert frissíteni akarják az adataikat.* A *vojenkomát* (or. *военкомат*) a hadkiegészítő parancsnokság orosz eredetű megnevezése. A fogalmat 145 adatközlő helyesen felismerte, és különböző közmagyar megfelelőket vagy

körülírásokat adott meg, például *hadkiegészítő parancsnokság, katonai hivatal, katonai toborzóiroda, katonai regisztrációs és sorozási hivatal, toborzóközpont, sorozóiroda* és *hadkiegészítő hivatal*.

A 3. mondat ismét a diáknyelvhez kapcsolódott: *Mi egy igazán összetartó GRUPPA vagyunk az egyetemen.* A *gruppa* (ukr. *гpyпa*, or. *гpyппa*) az iskolai vagy egyetemi csoportok regionális szláv eredetű megnevezése. Az adatközlők többsége a *csoport* (124 fő) vagy a *csapat* (23 fő) megfelelővel helyettesítette. Néhány válaszban ugyanakkor a lexéma másik, az egészségkárosodás vagy rokkantság fokozatához kapcsolódó jelentése aktiválódott; ilyen volt például a *rokkantsági csoport* vagy a *leszázalékolt betegek*.

A 4. mondatban a *cserha* (ukr. *чepгa*) lexémát kellett helyettesíteni: *Hányadik CSERHÁBAN van a mi utcánk? Tegnap óta nincs villanyunk!* A szó a tervezett áramszünetek rendszerében az egyes fogyasztói csoportok váltakozó lekapcsolását, illetve azok beosztását jelöli. A leggyakoribb megfelelő a *sor* volt (83 fő), emellett előfordult a *csoport* (9 fő), *beosztás* (9 fő), *oszlop* (6 fő), *részleg* (4 fő), valamint kisebb számban a *besorolás, körzet, szektor, szekció* és *szakasz*.

Az 5. mondat szintén a háborús mindennapokhoz kapcsolódott: *Peti fél kimenni az utcára BRONY nélkül.* A *brony* (ukr. *бpoнь*) a kritikus infrastruktúrában dolgozó hadköteles személyek katonai mozgósítás alóli ideiglenes mentesítését jelöli. A leggyakoribb magyar megfelelők a *felmentés* (46 fő), *védettség* (35 fő), *igazolás* (17 fő), *védelem* (8 fő) és *mentesítés* (7 fő) voltak; kisebb számban a *halasztás, védettségi igazolvány* és *munkaigazolás* is megjelent. Többen jelezték, hogy nem tudják magyarul megnevezni a fogalmat, mások pedig *golyóálló mellényként* értelmezték.

A 6. mondat így hangzott: *A szomszédom tegnap kapott POVESZKÁT.* A *poveszka* (or. *пoвecткa*) jelentése 'behívóparancs'. A legtöbb adatközlő a *behívó* (113 fő), *katonai behívó* (27 fő) vagy *behívólevél* (7 fő) közmagyar megfelelővel helyettesítette, míg néhányan körülírásos választ adtak.

A 7. mondat ugyancsak a háborús helyzethez kapcsolódott: *Amikor eltörte a lábát, egy egész életre LEGRUPPÁZTÁK.* A szláv eredetű *legruppáz* (ukr. *гpyпa*, or. *гpyппa*) jelentése 'egészségügyi okok miatt leszázalékol; rokkanttá nyilvánít'. A leggyakoribb magyar megfelelők a *leszázalékol* (42 fő), *orvosilag leszázalékol* (11 fő), *rokkanttá nyilvánít* (6 fő), *leír* (5 fő), *rokkantsági igazolványt kap* (4 fő) és *leszerel* (4 fő) voltak. Emellett számos szinonima és körülírás is előfordult. Egy-egy válaszban megjelent a *beteglap* jelentésbeli kölcsönszó, valamint az *invaliddá nyilvánít* hibrid alak is.

A 8. mondat a következő volt: *Az utcán a TCK-SOK igazoltatják a férfiakat.* A *TCK-s* magyar *-s* képzővel létrehozott alak (ukr. *ТЦК*) az ukrajnai hadkiegészítő parancsnokság munkatársát jelöli. A leggyakoribb magyar megnevezések a *katonák* (55 fő), *katonai toborzók* (20 fő), *hadkiegészítők* (11 fő), *rendőrök* (5 fő), *besorozók* (4 fő) és *katonai ellenőrök* (4 fő) voltak. Kisebb számban a *toborzó*

katonák, katonai sorozóbiztosok és *járőrök* is előfordultak. Egy adatközlő körülírása szerint ők a „povesztkát osztó katonák".

4.3. Feleletválasztós feladatok

A feleletválasztós feladatokban a hallgatóknak három megadott lehetőség közül kellett kiválasztaniuk az adott lexikai elem helyes jelentését. Szükség esetén az „Egyéb" mezőben saját meghatározást is megadhattak. Az eredményeket a 2. táblázat foglalja össze; zárójelben az egyes válaszokat megjelölő hallgatók száma szerepel.

2. táblázat. A feleletválasztós feladatok eredményei

Szláv kölcsönszó	Helyes jelentés	Helytelen jelentés 1.	Helytelen jelentés 2.	Egyéb
VLK	katonai orvosi bizottság (137)	gépkocsik műszaki vizsgája (14)	állami pénzügyi intézet (8)	katonai orvosi vizsgálat (1)
zálik	egyetemi beszámoló (141)	robbanószerkezet (13)	ösztöndíj (6)	–
NMT	Nemzeti Multidiszciplináris Teszt (155)	Nemzeti Multietnikus Társaság (5)	Nemzeti Magyar Tábor (0)	–
oblik	nyilvántartás (154)	fegyver (3)	búzatároló edény (2)	számvitel (1)
vidsztrocska	felmentés a katonai szolgálat alól (116)	bírság a katonai behívó át nem vételéért (37)	behívó katonai szolgálatra (4)	halasztás (3)
marsutka	iránytaxi (142)	vonatjárat (13)	harckocsi (4)	kisbusz (1)
Herojam szlava!	Dicsőség a hősöknek! (156)	Üdvözlet a hősöknek! (2)	Viszontlátásra! (0)	Dicsőség Ukrajnának! (1), Éljen a nemzet! (1)
gruppás	orvosilag leszázalékolt (154)	egyetemi szintű (4)	jogilag érvényes (0)	csoportos (2)

Forrás: Saját szerkesztés

Valamennyi vizsgált elem helyes jelentését az adatközlők többsége felismerte. A legnagyobb bizonytalanság a *vidsztrocska* és a *VLK* esetében mutatkozott. A *vidsztrocskát* 37 hallgató a katonai behívó át nem vételéért kiszabott bírsággal azonosította, míg a *VLK* esetében 14 fő a gépjárművek műszaki vizsgáját, 8 fő pedig egy állami pénzügyi intézetet választott helyes fogalommeghatározásként. Mindkét elem az orosz–ukrán háború időszakában nagyobb elterjedtségre szert tett katonai-adminisztratív fogalomkörhöz kapcsolódik, ezért alacsonyabb felismerési arányuk összefügghet viszonylagos újszerűségükkel is.

Az „Egyéb” mezőben megadott válaszok egy része nem teljesen téves jelentést tartalmazott, hanem a helyes fogalomhoz szorosan kapcsolódó megnevezést vagy az adott lexéma más használati köréhez tartozó jelentést. A *VLK* esetében például a *katonai orvosi vizsgálat* válasz az intézmény által végzett eljárásra utal, míg a *vidsztrocska* mellett megadott *halasztás* jelentés szorosan kapcsolódik a helyes fogalomhoz. A *gruppás* esetében előforduló *csoportos* válasz pedig az alapul szolgáló *gruppa* lexéma másik, oktatáshoz kapcsolódó jelentését tükrözi.

4.4. Fogalommeghatározási feladatok

A fogalommeghatározási feladatokban az adatközlőknek előre megadott definíciók alapján kellett megnevezniük az adott fogalmakat. A válaszokat a 3. táblázat összesíti; zárójelben az egyes megnevezéseket megadó hallgatók száma szerepel. A táblázat csak a kategorizált és értelmezhető válaszokat tartalmazza.

3. táblázat. A fogalommeghatározási feladatok eredményei

Definíció	Szláv kölcsönszó	Közmagyar szó	Hibrid alak
90 perces tanítási óra a felsőoktatásban.	*pára* (134)	*órapár* (10), *duplaóra* (2), *egyetemi óra* (2)	*órapára* (3)
Katonai behívókat kézbesítő személy.	*TCK* (51), *TCK-s / TCK-snik / tecekás* (30), *vojenkom* (11), *poveszka* (6), *vojenkomát* (4), *poveszkás* (2)	*katona* (15), *toborzó* (6), *katonai toborzó* (4), *sorozó* (4), *toborzó tiszt* (2)	*TCK-s ember* (1), *vojenes katona* (1)
Az áramszünetek időpontját jelző színes táblázat.	*grafik / gráfik* (69), *cserha / cserga* (32), *grafikon* (13), *rozklád* (1)	*ütemterv* (7), *áramszüneti táblázat* (3), *kikapcsolási táblázat* (2), *beosztás* (2)	*áramszüneti grafikon* (3), *áramszüneti grafik* (1)
Hangos szirénajelzés, amelynek megszólalásakor óvóhelyre kell vonulni.	*trivoga / trivoha / trévoga / trevoha* (101), *povitrjana trivoga* (3)	*légiriadó* (32), *sziréna* (6), *légvédelmi riadó* (2)	–
Hadköteles férfiak besorozása a hadseregbe.	*poveszka / povesztka* (28), *mobilizáció* (8), *buszifikációja* (1), *szluzsba* (1)	*sorozás* (25), *besorozás* (13), *mozgósítás* (7), *behívás* (6), *sorkatonaság* (3), *kényszersorozás* (3)	*kontraktos férfiak* (1), *oblikra áll* (1)
Érettségi vizsga, amit a 11. osztály befejezését követően kell teljesíteni.	*NMT* (121), *ZNO* (27), *multiteszt* (5)	*nemzeti multidiszciplináris teszt* (4), *záróvizsga* (2), *érettségi* (1)	–

Definíció	Szláv kölcsönszó	Közmagyar szó	Hibrid alak
Hadkiegészítő parancsnokság, ahol halasztást lehet kérni a katonai szolgálat alól.	*vojenkomát / vojemkomát* (98), *TCK* (20), *RTCK* (1), *vijszkomát* (1)	*katonai hivatal* (9), *sorozóiroda* (4), *sorozóbizottság* (2), *területi toborzó központ* (1)	–
Katonai orvosi vizsgálat, amely minden hadköteles korú férfi számára kötelező.	*VLK / vlk* (77), *komisszió* (6), *oblik* (4), *gruppázni* (2), *szprávka* (1), *komisszija* (1), *medoszmotr* (1)	*katonai vizsgálat* (6), *alkalmassági vizsgálat* (5), *orvosi bizottság* (3), *sorozás* (3)	*oblikra állás* (1)

Forrás: Saját szerkesztés

A regionális válaszok különösen nagy arányban jelentek meg a *pára, grafik, trivoga, NMT, vojenkomát* és *VLK* esetében. Ez azt mutatja, hogy e fogalmak megnevezésekor a hallgatók gyakran szláv eredetű vagy regionálisan meghonosodott formákat hívtak elő.

A válaszok között több, a korábbi feladatokban nem szereplő lexikai elem is megjelent, például a *rozklád* 'órarend; beosztás; ütemterv', *povitrjana trivoga* 'légiriadó', *buszifikácijá* 'kényszermozgósításhoz kapcsolódó elhurcolás', *szluzsba* 'szolgálat', *ZNO* 'külső független értékelés', *RTCK* 'járási területi toborzó központ', *vijszkomát* 'hadkiegészítő parancsnokság', *komisszió / komisszija* 'katonai orvosi bizottság', valamint *medoszmotr* 'orvosi vizsgálat'.

Egyes válaszok a definícióban megadott fogalom helyett ahhoz szorosan kapcsolódó személyt, intézményt, dokumentumot vagy eljárást jelöltek. A katonai behívókat kézbesítő személy esetében például a *TCK* és a *vojenkomát* 'hadkiegészítő parancsnokság', a mozgósítás meghatározásánál pedig 28 alkalommal a *poveszka* 'behívóparancs' jelent meg. E fogalmi átfedések részletesebb értelmezésére az 5.2. fejezetben térek vissza.

A válaszokban hibrid alakok is előfordultak, például *órapára, TCK-s ember, áramszüneti grafik* és *oblikra állás*, amelyek magyar és szláv eredetű elemek együttes jelenlétét mutatják.

4.5. Párosítós feladatok

Az adatközlőknek két feladatban kellett a vizsgált lexikai elemeket a megfelelő jelentésekkel párosítaniuk. Az első feladat hat ukrán, a második hat orosz eredetű elemet tartalmazott. A helyes válaszok számát és arányát a 4. táblázat mutatja be.

4. táblázat. A párosítós feladatok eredményei

Szláv kölcsönszó	Jelentés	Átadó nyelvi alak	Helyes válaszok
ATO	terrorellenes hadművelet	ukr. *АТО*	107 (66,9%)
csornovik	piszkozat	ukr. *чорновик*	139 (86,9%)
ZSzU	Ukrán Fegyveres Erők	ukr. *ЗСУ*	121 (75,6%)
hromáda	kistérség; közigazgatási egység	ukr. *громада*	135 (84,4%)
dovidka	hivatalos igazolás	ukr. *довідка*	149 (93,1%)
CNAP	adminisztratív szolgáltatásokat nyújtó központ	ukr. *ЦНАП*	118 (73,8%)
sztolova	étkezde	or. *столовая*	150 (93,8%)
vojenkom	a hadkiegészítő parancsnokság vezetője	or. *военком*	147 (91,9%)
szprávka	hivatalos igazolás	or. *справка*	155 (96,9%)
bábuska	idős asszony; nagymama	or. *бабушка*	152 (95%)
perevodcsik	tolmács; fordító	or. *переводчик*	151 (94,4%)
PMZs	állandó külföldi lakóhelyet igazoló pecsét az útlevélben	or. *ПМЖ*	138 (86,3%)

Forrás: Saját szerkesztés

A feladatban szereplő orosz eredetű elemeket az adatközlők 86,3–96,9%-a, az ukrán eredetű elemeket pedig a hallgatók 66,9–93,1%-a párosította helyesen a jelentésükkel. A hat-hat vizsgált elem átlagos felismerési aránya az orosz eredetű csoportban 93,1%, az ukrán eredetűben 80,1% volt. A jelen párosítási feladatban szereplő orosz eredetű elemek felismerési aránya tehát magasabbnak bizonyult, mint a kiválasztott ukrán eredetű elemeké. Ez az eredmény azonban kizárólag a vizsgált lexikai egységekre vonatkozik, és nem tekinthető az orosz eredetű kölcsönszavak általánosan magasabb ismertségére utaló bizonyítéknak.

A két csoport ugyanis fogalomköri, kronológiai és elterjedtségi szempontból sem volt teljesen összehasonlítható. A vizsgált orosz eredetű elemek között több régebb óta használatos lexéma szerepelt, míg az ukrán eredetűek között több újabb intézménynév és rövidítés – például az *ATO, ZSzU* és *CNAP* – is helyet kapott. A különbség ezért összefügghet az elemek eltérő átvételi idejével, helyi elterjedtségével és fogalomköri sajátosságaival. A minta egyetlen intézmény filológushallgatóira korlátozódik, ezért az eredmények a kárpátaljai magyar egyetemisták teljes közösségére sem általánosíthatók.

4.6. További kölcsönszavak ismerete

Egy további feladat azt vizsgálta, hogy a hallgatók mennyire képesek elkülöníteni a kárpátaljai magyar nyelvváltozatban használatos regionális szláv eredetű elemeket a közmagyar szókészlet elemeitől. Nyolc szó közül kellett kiválasztaniuk az általuk

ukrán vagy orosz eredetűnek tartott lexikai elemeket: *fotel, kupac, tumbocska* 'éjjeliszekrény', *hadkiegészítő, trivoga* 'légiriadó', *generátor, tábornok* és *vojenkom* 'a hadkiegészítő parancsnokság vezetője'. Az eredményeket a 2. ábra mutatja be.

2. ábra. A szláv kölcsönszavak felismerése

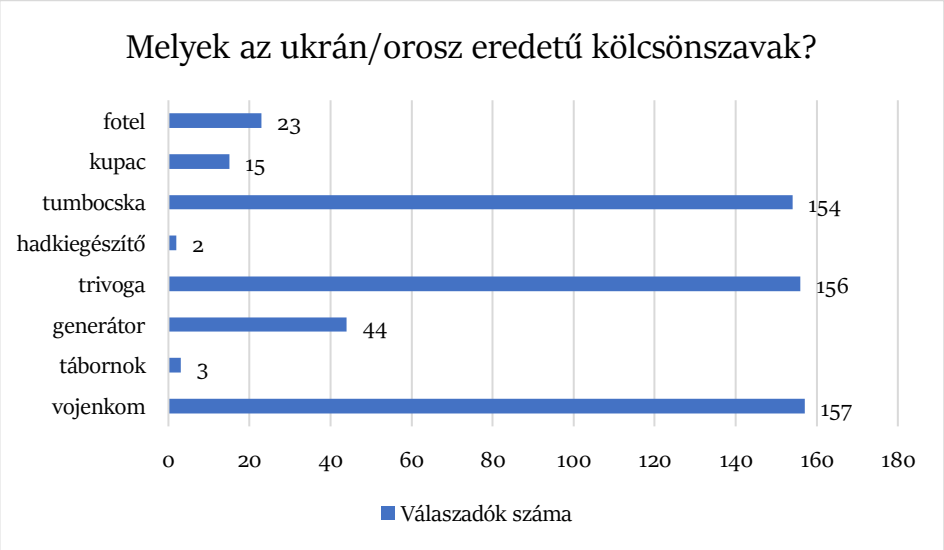

Forrás: Saját szerkesztés

A válaszadók többsége helyesen különítette el a regionális szláv eredetű elemeket a közmagyar lexémáktól. Ugyanakkor a *generátor* példája arra mutat rá, hogy a több nyelvben hasonló formában meglévő internacionalizmusok (ukr., or. *генератор*) eredetének megítélése bizonytalanabb lehet: 44 hallgató ezt az elemet is ukrán vagy orosz eredetűnek vélte. Ezzel szemben az egyértelműen magyar alakú *hadkiegészítő* és *tábornok* besorolása csak kevés adatközlőnek okozott nehézséget.

A kutatás külön figyelmet fordított az orosz–ukrán háborúhoz kapcsolódó lexikai rétegre. Egy szabad felsorolási feladatban ezért a válaszadóknak olyan szláv eredetű lexikai elemeket kellett megadniuk, amelyeket a háborúhoz kapcsolódónak tartanak. A válaszok alapján 34 különböző lexikai kölcsönzés volt elkülöníthető, amelyek a következő főbb fogalomkörökbe sorolhatók:

Felmentés a szolgálat alól: *brony* (ukr. *бронь* 'a kritikus infrastruktúrában dolgozó hadköteles férfiak állam általi ideiglenes mentesítése a katonai mozgósítás alól'); *gruppa* (ukr. *група*, or. *группа* 'az egészségkárosodás, illetve a rokkantság súlyosságát jelölő háromfokozatú kategória'); *invalid* (ukr. *інвалід*, or. *инвалид* 'rokkant; mozgássérült; leszázalékolt személy'); *vidsztrocska* (ukr. *відстрочка* 'halasztás; ideiglenes felmentés a katonai szolgálat alól').

Foglalkozások: *brigadir* (ukr., or. *бригадир* 'csapatvezető'); *milicista* (ukr. *міліціонер*, or. *милиционер* 'rendőr'); *szoldát* (ukr., or. *солдат* 'katona'); *vojenkom* (or. *военком* 'a hadkiegészítő parancsnokság vezetője').

Haderő és harci cselekmények: *bavovna* (ukr. *бавовна* 'robbanások után keletkező füstfelhő az orosz megszállás alatt álló területeken'); *ZSzU* (ukr. *ЗСУ* ← *Збройні Сили України* 'Ukrán Fegyveres Erők').

Katonai mozgósítás és ellenőrzés: *blokposzt* (ukr., or. *блокпост* 'közúti katonai ellenőrző pont'); *mobilizáció* (ukr. *мобілізація*, or. *мобилизация* 'katonai mozgósítás'); *oblik* (ukr. *облік* 'katonai nyilvántartás'); *perevirka* (ukr. *перевірка* 'ellenőrzés'); *poszt* (ukr., or. *пост* 'közúti katonai ellenőrző pont'); *poveszka* (or. *повестка* 'behívóparancs'); *prédátnéj* (ukr. *придатний* 'alkalmas [a katonai szolgálatra]'); *prépiszka* (ukr., or. *приписка* 'katonai nyilvántartási igazolás'); *TCK* (ukr. *ТЦК* ← *територіальний центр комплектування* 'területi toborzó központ; hadkiegészítő parancsnokság'); *uhiljánt* (ukr. *ухилянт* 'a katonai szolgálat teljesítése alól kibúvó hadköteles személy'); *VLK* (ukr. *ВЛК* ← *військово-лікарська комісія* 'katonai orvosi bizottság'); *vojenkomát* (or. *военкомат* 'hadkiegészítő parancsnokság').

Politika és történelem: *majdan* (ukr. *майдан* 'a 2004-es narancsos forradalom, illetve a 2013–2014-es Méltóság Forradalma megnevezése'); *ork* (ukr., or. *орк* 'orosz megszálló katona Ukrajnában'); *razvetka* (or. *разведка* 'hírszerzés; felderítés'); *Roszgvargyija* (or. *Росгвардия* 'Orosz Nemzeti Gárda'); *vatnyik* (ukr., or. *ватник* 'a Kreml propagandáját támogató oroszpárti személy'); *vojennéj sztán* (ukr. *воєнний стан* 'hadiállapot').

Társadalmi jelenségek: *bezsenc* (ukr. *біженець*, or. *беженец* 'menekült'); *cserha* (ukr. *черга* 'a tervezett áramszünetek rendszerében meghatározott fogyasztói csoportok váltakozó lekapcsolása'); *grafik* (ukr. *графік*, or. *график* 'a tervezett áramszünetek menetrendjét jelző táblázat; menetrend'); *pidvál* (ukr. *підвал* 'pince; óvóhely'); *trivoga* (ukr. *тривога* 'légiriadó'); *ukrittyá* (ukr. *укриття* 'óvóhely').

A 34 elem közül 16 kizárólag ukrán, 5 kizárólag orosz, 13 pedig az ukránhoz és az oroszhoz egyaránt kapcsolható volt. A jelen szóanyagban tehát az ukrán eredetű elemek száma meghaladta a kizárólag orosz eredetűekét, ami összhangban áll azzal a korábbi megfigyeléssel, hogy a háborúhoz kapcsolódó újabb lexikai rétegben megerősödött az ukrán nyelv átadó szerepe (vö. Csernicskó–Váradi, 2026, 64. o.; Váradi–Csernicskó, 2025, 125. o.). E megállapítás azonban kizárólag a jelen feladatban előhívott szóanyagra vonatkozik.

Az utolsó feladatban a hallgatóknak olyan szláv eredetű lexikai elemeket kellett felsorolniuk, amelyeket saját bevallásuk szerint mindennapi nyelvhasználatukban alkalmaznak. Összesen 154 különböző elem került elő. Mivel szabad felsorolásról van szó, az itt megadott formák nem tekinthetők automatikusan közösségi szinten

meghonosodott kölcsönszavaknak; az adatok elsősorban a válaszadók önbevalláson alapuló lexikai repertoárjáról tájékoztatnak.

A megadott elemek fogalomköri szempontból igen változatosak voltak. A legnagyobb csoportok az absztrakt fogalmakhoz, az ételekhez és italokhoz, a háztartáshoz, a járművekhez és közlekedéshez, valamint a háborúhoz kapcsolódtak. Emellett rokoni kapcsolatokkal, dokumentumokkal, egészségüggyel, építkezéssel, kereskedelemmel, közigazgatással, munkával, oktatással és ruházattal összefüggő elemek is megjelentek.

Absztrakt fogalmak: *csucsuty* (or. *чуть-чуть* 'egy kicsit; kevéssé'); *dá* (or. *да* 'igen'); *dáváj* (ukr., or. *давай* 'gyerünk; rajta; add ide'); *dobre* (ukr. *добре* 'jól; jó; rendben'); *geroj* (or. *герой* 'hős; vagány'); *harasó* (or. *хорошо* 'jó; jól; rendben'); *korocse* (ukr. *коротше*, or. *короче* 'röviden; egyszóval'); *mologyec* (ukr. *молодець*, or. *молодец* 'ügyes; szép munka'); *nyi* (ukr. *ні* 'nem'); *pácán* (ukr., or. *пацан* 'srác; haver; barát'); *perekur* (ukr., or. *перекур* 'cigarettaszünet'); *perezsivál* (ukr. *переживати*, or. *переживать* 'aggódik; nyugtalankodik'); *piskom* (ukr. *пішком* 'gyalog'); *podarunok* (ukr. *подарунок* 'ajándék'); *privet* (or. *привет* 'szia; üdv'); *rozklád* (ukr. *розклад* 'beosztás; órarend; menetrend'); *sztoj* (or. *стой* 'állj; megállj'); *ták* (ukr. *так* 'igen'); *továris* (ukr. *товариш*, or. *товарищ* 'társ; elvtárs'); *tupoj* (or. *тупой* 'buta; ostoba'); *tyipá* (ukr. *мина*, or. *типа* 'mintha; úgymond; olyan, mint'); *uzsász* (or. *ужас* 'borzalom; szörnyűség'); *vapse* (or. *вообще* 'egyáltalán; általában'); *vszja / vszjo* (or. *вся / всё* 'az egész; minden; kész'); *zápász* (ukr., or. *запас* 'tartalék; készlet'); *zdorov* (ukr. *здоров* 'szia; üdv').

Család: *bábuska* (or. *бабушка* 'nagymama; idős asszony'); *brátán* (ukr., or. *братан* 'fiútestvér; bizalmas megszólításként közeli férfi rokon vagy barát').

Dokumentumok: *dovidka* (ukr. *довідка* 'hivatalos igazolás'); *paszport* (ukr., or. *паспорт* 'személyazonosító igazolvány; útlevél'); *szprávka* (or. *справка* 'hivatalos igazolás'); *tekoszmot* (or. *техосмотр* 'jármű műszaki vizsgája; a műszaki vizsgát igazoló dokumentum'); *zajava* (ukr. *заява* 'kérelem; beadvány'); *zvit* (ukr. *звіт* 'jelentés; beszámoló').

Egészségügy: *gripp* (ukr. *грип*, or. *грипп* 'influenza'); *gruppa* (ukr. *група*, or. *группа* 'az egészségkárosodás, illetve a rokkantság súlyosságát jelölő háromfokozatú kategória'); *gruppás* (ukr. *група*, or. *группа* 'valamilyen fokú egészségkárosodással rendelkező, rokkant vagy orvosilag leszázalékolt személy'); *medicska* (ukr., or. *медичка* 'női egészségügyi dolgozó; orvos- vagy egészségügyi szakos hallgató'); *medszesztra* (ukr., or. *медсестра* 'ápolónő; nővér'); *szesztra* (ukr., or. *сестра* 'ápolónő; nővér').

Építkezés és épületek: *balkon* (ukr., or. *балкон* 'erkély'); *beszetka* (or. *беседка* 'kerti pavilon; lugas'); *blokk* (ukr., or. *блок* 'építőblokk; falazóelem'); *kvartira* (ukr., or. *квартира* 'lakás'); *podjezd* (or. *подъезд* 'társasházi bejárat; lépcsőház'); *remont* (ukr., or. *ремонт* 'javítás; felújítás'); *resztorán* (ukr., or. *ресторан*

'étterem'); *sztolova* (or. *столовая* 'étkezde; menza'); *sztrojka* (or. *стройка* 'építkezés; építési terület'); *vokzál* (ukr., or. *вокзал* 'pályaudvar').

Ételek és italok: *borscs* (ukr., or. *борщ* 'céklából és más zöldségekből készített leves'); *bulocska* (ukr., or. *булочка* 'zsemle; péksütemény'); *csáj* (ukr., or. *чай* 'tea'); *grecska* (ukr., or. *гречка* 'hajdinakása'); *haluska* (ukr. *галушка* 'lisztből készült főtt tésztaféle; galuska'); *horilka* (ukr. *горілка* 'vodka; égetett szeszes ital'); *kompót* (ukr., or. *компот* 'vízben főzött gyümölcsből készített édes ital'); *kvasz* (ukr., or. *квас* 'kenyérből erjesztett, alacsony alkoholtartalmú, savanykás ital'); *lopátka* (ukr., or. *лопатка* 'zöldbab; zöldbabból készült étel'); *murkó* (ukr. *морква*, or. *морковь* 'sárgarépa'); *pálocski* (or. *палочки* 'extrudált kukoricapehely'); *pelmenyi* (ukr. *пельмені*, or. *пельмени* 'húsos derelye'); *pirogi* (ukr., or. *пироги* 'töltött sült tészta'); *saslik* (ukr. *шашлик*, or. *шашлык* 'nyárson sütött pácolt hús'); *szálát* (ukr., or. *салат* 'saláta'); *számáhonka* (ukr., or. *самогонка* 'házilag főzött pálinka; házi szesz'); *szok / szakk* (or. *сок* 'gyümölcslé'); *szoljanka* (ukr., or. *солянка* 'sűrű, savanykás húsleves'); *szosziszki* (ukr., or. *сосиски* 'virsli'); *váfli* (ukr. *вафлі*, or. *вафли* 'ostya; nápolyi'); *varenyiki* (ukr., or. *вареники* 'különféle töltelékkel készített főtt tésztabatyu'); *zakuszka* (ukr., or. *закуска* 'előétel; harapnivaló'); *zapiva* (ukr., or. *запивка* 'étel vagy alkohol mellé, illetve után fogyasztott kísérőital').

Háború: *blokposzt* (ukr., or. *блокпост* 'közúti katonai ellenőrző pont'); *brony* (ukr. *бронь* 'a kritikus infrastruktúrában dolgozó hadköteles férfiak állam általi ideiglenes mentesítése a katonai mozgósítás alól'); *csász* (ukr., or. *часть* 'laktanya; katonai alakulat'); *grafik* (ukr. *графік*, or. *график* 'a tervezett áramszünetek menetrendjét jelző táblázat'); *oblik* (ukr. *облік* 'katonai nyilvántartás'); *poszt* (ukr., or. *пост* 'közúti katonai vagy rendészeti ellenőrző pont'); *poveszka* (or. *повестка* 'behívóparancs'); *Rezerv* (ukr. *Резерв+* 'a hadkötelesek katonai nyilvántartási adatainak megtekintésére és frissítésére szolgáló mobilalkalmazás'); *TCK* (ukr. *ТЦК* ← *територіальний центр комплектування* 'területi toborzó központ; hadkiegészítő parancsnokság'); *trivoga* (ukr. *тривога* 'légiriadó'); *vidsztrocska* (ukr. *відстрочка* 'ideiglenes felmentés; halasztás a katonai szolgálat alól'); *vojenkom* (or. *военком* 'a hadkiegészítő parancsnokság vezetője'); *vojenkomát* (or. *военкомат* 'hadkiegészítő parancsnokság'); *vojenkomátos* (or. *военкомат* 'a hadkiegészítő parancsnokság munkatársa; a hadkiegészítő parancsnoksággal kapcsolatos').

Háztartás: *bánka* (ukr., or. *банка* 'befőttesüveg'); *bloknot* (ukr., or. *блокнот* 'jegyzettömb'); *burzsujka* (ukr., or. *буржуйка* 'kisméretű vaskályha'); *csajnik* (ukr., or. *чайник* 'teáskanna; vízforraló'); *csemodán* (ukr., or. *чемодан* 'bőrönd'); *duhovka* (ukr., or. *духовка* 'sütő'); *fogpaszta* (ukr. *зубна паста*, or. *зубная паста* 'fogkrém'); *kolonka* (ukr., or. *колонка* 'bojler; hangszóró'); *kriska* (ukr. *кришка*, or. *крышка* 'fedő; kupak'); *lozska* (ukr., or. *ложка* 'kanál'); *mészka* (ukr., or.

миска 'tál; mélytányér'); *skafcsik* (or. *шкафчик* 'kisszekrény'); *szitka* (ukr. *сітка*, or. *сетка* 'háló; hálószerűen szőtt anyagból készült szatyor'); *szkoccs* (ukr., or. *скотч* 'ragasztószalag'); *sztol* (or. *стол* 'asztal'); *sztulcsék* (or. *стульчик* 'kisszék; gyerekszék'); *taburetka* (ukr., or. *табуретка* 'hokedli'); *tumbocska* (ukr., or. *тумбочка* 'éjjeliszekrény'); *zazsigálka* (or. *зажигалка* 'öngyújtó').

Járművek, alkatrészek és közlekedés: *aptecska* (ukr., or. *аптечка* 'elsősegélydoboz'); *avarijka* (ukr. *аварійка*, or. *аварийка* 'vészvillogó'); *bagázsnyik* (ukr., or. *багажник* 'csomagtartó'); *bordácski* (ukr., or. *бардачок* 'kesztyűtartó'); *elektricska* (ukr. *електричка*, or. *электричка* 'villamos motorvonat; helyi személyvonat'); *krán* (ukr., or. *кран* 'emelődaru'); *marsutka* (ukr., or. *маршрутка* 'menetrend szerint közlekedő kisbusz; iránytaxi'); *nákonyecsnyik* (ukr., or. *наконечник* 'kormányösszekötő gömbfej'); *pavarat / povorot* (ukr., or. *поворот* 'irányjelző; index'); *perejezd* (or. *переезд* 'vasúti átjáró'); *pojezd* (or. *поезд* 'vonat'); *pricep* (or. *прицеп* 'utánfutó; pótkocsi'); *szvetafor* (or. *светофор* 'közlekedési lámpa'); *zapravka* (ukr., or. *заправка* 'benzinkút; üzemanyagtöltő állomás'); *zsátki* (ukr., or. *жатка* 'aratógép vágóasztala; gabonavágó adapter').

Kereskedelem: *bázár* (ukr., or. *базар* 'piac'); *hrivnya* (ukr. *гривня* 'Ukrajna hivatalos pénzneme'); *hrosi* (ukr. *гроші* 'pénz'); *kopek* (ukr. *копійка*, or. *копейка* 'kopejka; a hrivnya és a rubel századrésze'); *magazin* (ukr., or. *магазин* 'üzlet; bolt'); *pacska / pácski* (ukr., or. *пачка / пачки* 'csomag; doboz'); *rubel* (or. *рубль* 'Oroszország és az egykori Szovjetunió hivatalos pénzneme'); *zarpláta* (ukr., or. *зарплата* 'fizetés; munkabér').

Közigazgatás és rendvédelem: *hromáda* (ukr. *громада* 'kistérség; önkormányzati közigazgatási egység'); *milicija* (ukr. *міліція*, or. *милиция* 'rendőrség'); *milicista* (ukr. *міліціонер*, or. *милиционер* 'rendőr'); *oblászty* (ukr., or. *область* 'megye; terület'); *policia* (ukr. *поліція*, or. *полиция* 'rendőrség'); *propiszka* (ukr., or. *прописка* 'a lakóhely hivatalos bejegyzése; bejelentett lakcím').

Munka: *brigád* (ukr., or. *бригада* 'közösen dolgozó munkacsoport'); *perevodcsik* (or. *переводчик* 'fordító; tolmács'); *szmena* (or. *смена* 'műszak; váltás'); *szubotnyik* (ukr. *суботник*, or. *субботник* 'rendszerint szombaton végzett közösségi vagy önkéntes munka').

Műszaki eszközök: *druzsba* (ukr., or. *Дружба* 'láncfűrész'); *mantyirovka* (ukr., or. *монтировка* 'feszítővas').

Oktatás: *csornovik* (ukr. *чорновик* 'piszkozat'); *pápka* (ukr., or. *папка* 'irattartó; mappa'); *pára* (ukr., or. *пара* 'órapár'); *scsodennék* (ukr. *щоденник* 'ellenőrző könyv; iskolai napló'); *sztipi / sztipendium* (ukr. *стипендія*, or. *стипендия* 'ösztöndíj'); *zálik* (ukr. *залік* 'tantárgyi beszámoló'); *zsurnál* (ukr., or. *журнал* 'osztálynapló; tanulmányi nyilvántartás').

Ruházat: *kroszovki* (ukr. *кросівки*, or. *кроссовки* 'sportcipő; edzőcipő'); *kurtka* (ukr., or. *куртка* 'kabát; dzseki'); *májka* (ukr., or. *майка* 'atlétatrikó'); *noszki*

(ukr., or. *носки* 'zokni'); *pufájka / kufajka* (ukr., or. *фуфайка* 'vattakabát; vattaruha'); *válinki* (ukr. *валянки*, or. *валенки* 'nemezcsizma').

A szabad felsorolások mindenekelőtt a vizsgált hallgatók lexikai repertoárjának fogalomköri sokszínűségét mutatják. A szláv eredetű elemek nemcsak intézményi és kultúraspecifikus reáliákhoz, hanem a mindennapi kommunikáció számos területéhez is kapcsolódnak. A fogalomköri besorolás ugyanakkor részben értelmezésfüggő, mivel egyes lexikai elemek több szemantikai területhez is kapcsolhatók.

5. Az eredmények értelmezése

Az egyes feladattípusok eredményeinek összevetése alapján a vizsgálat legfontosabb tanulsága nem pusztán az, hogy a hallgatók nagyszámú ukrán és orosz eredetű lexikai elemet ismernek, hiszen ezek széles körű jelenléte a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban korábbi kutatásokból is ismert (lásd Gazdag, 2021; Márku, 2008a, 2008b; Váradi, 2022, 2023, 2026). A jelen vizsgálat inkább három, egymással összefüggő jelenségre irányítja rá a figyelmet: az orosz–ukrán háborúhoz kapcsolódó új vagy újonnan aktiválódott lexikai rétegre, a katonai-adminisztratív fogalomkör egyes elemei között megfigyelhető fogalmi átfedésekre, valamint a regionális szláv eredetű és a közmagyar lexikai elemek párhuzamos hozzáférhetőségének eltérő mintázataira.

5.1. Az orosz–ukrán háborúhoz kapcsolódó lexikai réteg

A vizsgálat egyik legfontosabb eredménye az orosz–ukrán háborúhoz közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó lexikai elemek nagy száma és fogalomköri változatossága. A szabad felsorolási feladatban a válaszadók 34 ilyen elemet neveztek meg. Ezek között katonai és mobilizációs eljárásokhoz, intézményekhez és dokumentumokhoz kapcsolódó kifejezések (*TCK, VLK, oblik, poveszka, vidsztrocska, brony*), személymegnevezések (*vojenkom, uhiljánt*), a háborús mindennapokhoz kötődő elemek (*trivoga, ukrittyá, grafik, cserha*), valamint politikai és társadalmi jelentésű lexémák egyaránt megjelentek. A szóanyag tehát nem kizárólag szűk értelemben vett katonai terminológiából áll, hanem a háborús helyzethez kapcsolódó mindennapi élet több területét is lefedi.

A 34 elem közül 16 kizárólag ukrán, 5 kizárólag orosz, 13 pedig az ukránhoz és az oroszhoz mint átadó nyelvhez egyaránt kapcsolható volt. Ez arra utal, hogy a háborúhoz kötődő újabb lexikai rétegben megerősödött az ukrán nyelv átadó szerepe. Ez eltér a kárpátaljai magyar nyelvváltozat korábbi kölcsönszórétegeinek egy részétől, amelyek kialakulásában – különösen a szovjet időszakban – az orosz játszott jelentős szerepet (vö. Csernicskó, 1998, 213. o.; Lizanec, 1993, 54. o.; Váradi, 2026, 85–87. o.). A jelen adatok ugyanakkor nem az ukrán eredetű elemek általánosan nagyobb ismertségét mutatják, hanem azt, hogy az újabb politikai,

katonai és közigazgatási reáliák megnevezésében számos ukrán eredetű forma jelen van a vizsgált hallgatók lexikai repertoárjában.

A háborúhoz kapcsolódó lexikai réteg nem kizárólag új lexémákból áll. Egyes korábban is ismert elemek új jelentésben vagy új referenciával jelennek meg. Ilyen például a *grafik*, illetve a *grafikon*, amely az áramszünetek előre meghatározott beosztását is jelölheti, valamint a *poszt*, amely a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban 'katonai vagy rendőri ellenőrző pont' jelentésben is előfordul. A háborúhoz kapcsolódó lexikai rétegben tehát újabb átvételek és korábban meglévő elemek szemantikai vagy használati módosulásai egyaránt megfigyelhetők.

A szóanyag szerkezetileg sem homogén: régebbi orosz eredetű elemek, újabb ukrán kölcsönzések, az ukránban és az oroszban egyaránt meglévő formák, valamint hibrid alakok egyaránt előfordulnak benne. A *TCK-s, vojenkomátos, poveszkaosztás, áramszüneti grafik* és *oblikra állás* típusú regionális elemek azt mutatják, hogy egyes kölcsönzések magyar képzőkkel, ragokkal és lexikai elemekkel is összekapcsolódnak (lásd Csernicskó, 1995). Ez a morfológiai és szerkezeti alkalmazkodás a regionális lexikai repertoárba való beilleszkedés egyik jeleként értelmezhető.

5.2. Fogalmi átfedések a katonai-adminisztratív szókincsben

A háborúhoz kapcsolódó szóanyag egyik jellegzetes sajátossága, hogy az újabb katonai-adminisztratív fogalmak megnevezései a válaszokban nem minden esetben különültek el egyértelműen. Ez különösen a katonai mozgósításhoz kapcsolódó intézmények, személyek, dokumentumok és eljárások esetében figyelhető meg.

A katonai behívókat kézbesítő személy meghatározásakor a válaszadók nemcsak személyt jelölő alakokat (*TCK-s, tecekás, vojenkom, poveszkás*) adtak meg, hanem intézményneveket (*TCK, vojenkomát*), valamint a kézbesített dokumentumot jelölő *poveszka* lexémát is. Hasonló átfedés mutatkozott a mozgósítás fogalmánál, amelyre 28 hallgató a *poveszka* 'behívóparancs' megnevezést adta. Ezekben az esetekben tehát az intézmény, az eljárás, az abban részt vevő személy és a kapcsolódó dokumentum megnevezései részben egymás helyett aktiválódtak.

A *VLK* esetében ugyancsak fogalmi közelség figyelhető meg. A betűszó jelentése 'katonai orvosi bizottság', egyes válaszadók azonban a bizottság által végzett *katonai orvosi vizsgálat* megnevezést adták meg. Ez az intézmény és az általa végzett eljárás közötti metonimikus kapcsolatra utal. A *vidsztrocska* esetében szintén nagyobb bizonytalanság jelentkezett: több adatközlő más, a katonai szolgálathoz vagy mobilizációhoz kapcsolódó eljárással, illetve jogkövetkezménnyel társította a szót.

Ezeket a válaszokat nem minden esetben célszerű egyszerűen hibásnak tekinteni. Inkább arra utalnak, hogy az egymással szorosan összefüggő, részben új és országspecifikus fogalmak egy közös szemantikai mezőben aktiválódnak. A *TCK, TCK-s, vojenkom, vojenkomát, poveszka, oblik, VLK* és *vidsztrocska* ugyanannak a katonai-adminisztratív rendszernek különböző elemeit nevezik meg, amelyek a

háború és a mozgósítás időszakában a mindennapi kommunikációban is nagyobb jelentőségre tettek szert. A fogalmi határok bizonytalansága ezért összefügghet e lexikai réteg viszonylagos újszerűségével, valamint az egyes reáliák szoros funkcionális kapcsolatával.

A jelen vizsgálat ugyanakkor nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy ezek az átfedések mennyiben tekinthetők a résztvevők mentális lexikonja állandó sajátosságainak, illetve mennyiben függnek az alkalmazott elicitatív feladatoktól. Az adatok alapján ezért óvatosabban úgy fogalmazhatunk, hogy a katonai-adminisztratív fogalomkör egyes intézményei, szereplői, dokumentumai és eljárásai között részleges lexikai és fogalmi átfedés figyelhető meg. Ennek pontosabb feltárásához célzott asszociációs, interjús vagy spontán nyelvhasználati vizsgálatokra lenne szükség.

5.3. A regionális és közmagyar lexikai elemek párhuzamos hozzáférhetősége

A vizsgálat harmadik fontos eredménye, hogy a szláv eredetű regionális lexikai elemek ismerete sok esetben nem jár együtt a közmagyar megfelelő hozzáférhetetlenségével. Korábbi kutatások is kimutatták, hogy a kárpátaljai magyar beszélők ugyanazt a fogalmat regionális kölcsönszóval és közmagyar lexikai elemmel egyaránt képesek megnevezni (vö. Dénes, 2013, 46. o.; Váradi, 2022). A jelen vizsgálat ezt több feladattípusban is megerősíti, ugyanakkor azt is bemutatja, hogy a kétféle megnevezés viszonya fogalmanként eltérő.

Jól megfigyelhető a párhuzamos hozzáférhetőség a *paszport – útlevél* esetében. A képleírás során 73 adatközlő adott *útlevél* vagy *ukrán útlevél* választ, miközben a *paszport* valamely alakja 63 válaszban önállóan, további 24 esetben pedig valamely magyar megfelelő mellett jelent meg. Hasonló kettősség figyelhető meg a *trivoga* esetében is: a szláv eredetű alakot 55 hallgató önállóan, további 30 pedig közmagyar megfelelő mellett adta meg. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a regionális és a közmagyar forma ugyanazon beszélő lexikai repertoárjában egyaránt hozzáférhető lehet; a kérdőíves adatokból azonban nem állapítható meg, hogy spontán kommunikációban melyik forma milyen gyakorisággal vagy milyen helyzetben jelenik meg.

Más esetekben stabil, széles körben hozzáférhető közmagyar megfelelő rajzolódott ki. A *poveszka* jelentését a válaszadók többsége a *behívó, katonai behívó* vagy *behívólevél* megnevezéssel adta vissza; a *sztipi* mellett az *ösztöndíj*, a *gruppa* mellett pedig a *csoport* bizonyult széles körben hozzáférhetőnek. Ezek az esetek azt mutatják, hogy a regionális elem ismerete vagy előhívása nem feltétlenül lexikai hiány pótlásával magyarázható, hanem a kétféle megnevezés párhuzamos jelenlétével a beszélők repertoárjában. Ezeket a lexikai elemeket nevezte Haspelmath (2009, 48. o.) alapkölcsönzéseknek, Pulcini (2023, 54. o.) pedig luxuskölcsönzéseknek.

Ezzel szemben egyes kultúra- és országspecifikus fogalmak esetében nem rajzolódott ki egyetlen, széles körben hozzáférhető közmagyar megfelelő. Ilyen az áramszünetek beosztását jelölő fogalom, amelyre a válaszadók számos magyar körülírást adtak – például *áramszüneti táblázat, áramkimaradási beosztás, világításkimaradás ütemterve* –, miközben a *grafik, grafikon* és *cserha* regionális elemek is gyakran megjelentek. A magyar megnevezések nagy variabilitása arra utal, hogy ennél a reáliánál nincs egyetlen olyan közmagyar lexéma, amely a vizsgált hallgatók körében egységesen és tömören jelölné a fogalmat.

Hasonló jelenség figyelhető meg egyes ukrajnai katonai és közigazgatási intézmények esetében. A *vojenkomát* jelentését a hallgatók nagy többsége felismerte, magyar megfelelőként azonban több különböző megnevezést és körülírást adott, például *hadkiegészítő parancsnokság, katonai hivatal, toborzóiroda, sorozóiroda*, valamint *katonai regisztrációs és sorozási hivatal*. A fogalom tehát ismert és magyarul is körülírható, de a válaszokból nem rajzolódik ki egyetlen egységes közmagyar megfelelő.

A regionális és közmagyar elemek viszonya ezért nem írható le egyszerűen a „kölcsönszó vs. magyar szó” dichotómiájával. Az eredmények inkább egy kontinuumot mutatnak: egyes esetekben stabil és széles körben hozzáférhető közmagyar megfelelő áll a regionális elem mellett, máskor több, egymással párhuzamos magyar megnevezés vagy körülírás létezik, ismét más esetekben pedig a regionális forma bizonyult könnyebben előhívhatónak. A kontaktuselemek jelentős része tehát nem a közmagyar megfelelő hiányát jelzi, hanem a lexikai repertoár bővülését és a párhuzamosan hozzáférhető megnevezések jelenlétét (vö. Váradi, 2026, 99. o.). A kultúra- és országspecifikus reáliák esetében ugyanakkor a regionális forma funkcionálisan stabilabb lehet, mint bármely egyedi közmagyar megfelelő.

Összességében a három vizsgált jelenség szorosan összefügg egymással. A háborúhoz kapcsolódó lexikai rétegben újabb elemek és korábban is meglévő formák új vagy megnövekedett kommunikációs relevanciával egyaránt megjelennek; a katonai-adminisztratív fogalomkörben részleges lexikai és fogalmi átfedések figyelhetők meg; ezzel párhuzamosan pedig a regionális és közmagyar megnevezések hozzáférhetősége fogalmanként eltérő mintázatokat mutat. A vizsgálat újdonsága ezért nem önmagában a szláv eredetű elemek nagy számában, hanem annak feltárásában ragadható meg, hogy a változó társadalmi és háborús környezet miként tükröződik a vizsgált hallgatók lexikai repertoárjában, a fogalmak közötti kapcsolatokban, valamint a regionális és közmagyar megnevezések egymáshoz való viszonyában.

6. Következtetések

A 160 filológushallgató részvételével végzett kérdőíves vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a vizsgált ukrán és orosz eredetű lexikai elemek széles körben hozzáférhetők a résztvevők lexikai repertoárjában. A hallgatók többsége felismerte és helyesen értelmezte a vizsgált elemeket, és számos formát kép- vagy definícióalapú elicitatív feladatokban önállóan is előhívott. A mindennapi használatra vonatkozó önbevallásos adatok alapján több mint száz szláv eredetű elem képezi a hallgatók mindennapi nyelvhasználatának részét.

A válaszok ugyanakkor azt is mutatják, hogy a regionális elemek ismerete és előhívhatósága sok esetben nem jár együtt a közmagyar megfelelő hozzáférhetetlenségével. Számos vizsgált fogalom esetében a regionális és a közmagyar megnevezés párhuzamosan fordult elő, míg egyes kultúra- és országspecifikus reáliáknál több, egymással versengő magyar megnevezés vagy körülírás jelent meg. A kölcsönzött forma ismerete tehát nem feltétlenül a közmagyar megfelelő hiányával magyarázható, hanem a többnyelvű környezetben kialakult bővebb lexikai repertoár részeként értelmezhető.

A párosítási feladatban szereplő hat orosz eredetű lexikai elem átlagos felismerési aránya magasabb volt, mint a hat vizsgált ukrán eredetű elemé. Ez a különbség azonban nem általánosítható a két nyelvből származó kölcsönzések teljes állományára, mivel a két szólista kronológiai, fogalomköri és elterjedtségi szempontból sem volt teljesen összehasonlítható. A vizsgált orosz eredetű elemek között több régebb óta használatos lexéma, az ukrán eredetűek között pedig több újabb intézménynév, rövidítés és katonai-adminisztratív megnevezés szerepelt.

A háborúhoz kapcsolódó szabad felsorolásban ugyanakkor a kizárólag ukrán eredetű elemek száma meghaladta a kizárólag orosz eredetűekét. Ez az eredetmegoszlás az ukrán nyelv megerősödő átadó szerepére utal az újabb katonai-adminisztratív és háborús lexikai rétegben. A vizsgálat azt is megmutatta, hogy e lexikai rétegben az újabb átvételek mellett a korábban is meglévő elemek új jelentésben vagy megnövekedett kommunikációs relevanciával jelennek meg.

A magyar képzőkkel, ragokkal és lexikai elemekkel létrehozott formák – például *TCK-s, vojenkomátos, poveszkaosztás, áramszüneti grafik* és *oblikra állás* – a morfológiai és szerkezeti beilleszkedés jeleiként értelmezhetők. A szláv eredetű lexikai elemek tehát nem feltétlenül elszigetelt idegen nyelvi egységként jelennek meg, hanem a regionális magyar lexikai repertoár szerkezetéhez is alkalmazkodhatnak.

A kutatás eredményei egyetlen intézmény első- és másodéves filológushallgatóira vonatkoznak, ezért nem általánosíthatók sem a teljes kárpátaljai magyar egyetemista közösségre, sem a kárpátaljai magyar beszélők egészére. A későbbi kutatásokban más intézmények és korosztályok bevonásával, valamint interjús, asszociációs és spontán nyelvhasználati adatok elemzésével

lenne érdemes tovább vizsgálni a szláv eredetű lexikai elemek hozzáférhetőségét, tényleges használatát és hosszabb távú fennmaradását.

Köszönetnyilvánítás

A 2025-2.1.1-EKÖP-2025-00029 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a 2025-2.1.1-EKÖP pályázati program finanszírozásában valósult meg. Szerződés azonosítója: 2025-2.1.1-EKÖP-2025-00029/54.

Irodalom

1. Bárány Erzsébet – Beregszászi Anikó – Dudics Katalin – Gazdag Vilmos 2022. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat regionális jegyeiről és az ezekhez fűződő beszélői attitűdökről. *Linguistic Bulletin* 33: 47–59. o. https://doi.org/10.31651/2226-4388-2022-33-47-59
2. Beregszászi Anikó – Dudics Lakatos Katalin 2023. *Huszonkettő. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés 22 évének története*. Törökbálint: Termini Egyesület.
3. Borbély Edit 2006. Orosz–ukrán elemek a kárpátaljai magyar diákifjúság nyelvhasználatában. *Acta Hungarica* 15: 14–17. o.
4. Csernicskó István 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 129–145. o.
5. Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
6. Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna 2012. Sociolinguistic and contact-induced variation in Hungarian language use in Subcarpathia, Ukraine. *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association* 5: pp. 1–30. https://doi.org/10.5195/ahea.2012.91
7. Csernicskó István – Váradi Krisztián 2026. Az orosz–ukrán háború hatása a kárpátaljai magyarok szókincsére a Termini magyar–magyar szótár anyaga alapján. *Magyar Nyelv* 122/1: 52–68. o. https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.1.52
8. Dénes Marianna 2013. *A szőlősgyulai és aklihegyi diák- és ifjúsági nyelv (Magiszteri dolgozat)*. Ungvár: Ungvári Nemzeti Egyetem.
9. Dudics Lakatos Katalin – Gazdag Vilmos 2023. A kárpátaljai felsőoktatási intézmények hallgatóinak nyelvhasználati sajátosságai és nyelvi attitűdjei két felmérés részeredményei alapján. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 2/2: 32–48. o. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2023-2-32-48
10. Gazdag Vilmos 2011. Az ukrán tannyelvű iskolák magyar tanulóinak nyelvhasználata, különös tekintettel a keleti szláv kölcsönszavak fokozott használatára. In: Hires-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban.*

A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 383–391. o.
11. Gazdag Vilmos 2012. A Beregszászi járás ukrán tannyelvű iskoláiban tanuló magyar diákok nyelvhasználati sajátosságai. *Hungaro-Ruthenica* 6: 77–91. o.
12. Gazdag Vilmos 2013. Az anyanyelv használati körének módosulásai Kárpátalján. In: Kötél Emőke – Szoták Szilvia szerk. *Határhelyzetek IV. Hagyomány és jövőkép. Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 94–120. o.
13. Gazdag Vilmos 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Törökbálint: Termini Egyesület.
14. Györke Magdolna 1991. A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka szerk. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Budapest: Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, 70–71. o.
15. Haspelmath, Martin 2009. Lexical borrowing: concepts and issues. In: Haspelmath, Martin – Tadmor, Uri eds. *Loanwords in the world's languages: a comparative handbook*. Berlin–New York: De Gruyter Mouton, pp. 35–54. https://doi.org/10.1515/9783110218442.35
16. Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26/2: pp. 210–231. https://doi.org/10.2307/410058
17. Kiss Anita 2022. *Kárpátaljai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók nyelvhasználathoz és nyelvi változatossághoz kapcsolódó attitűdjei*. Nyíregyháza: IMI Print Kft.
18. Klein, Adam 2016. Using the "wife-beater" shirt to teach about hegemony and counterhegemony. *Communication Teacher* 30/2: pp. 100–105. https://doi.org/10.1080/17404622.2016.1139149
19. Lizanec Péter 1993. Ukrán, valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: Lizanec Péter – Horváth Katalin szerk. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 50–56. o.
20. Márku Anita 2004. Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint, 44–52. o.
21. Márku Anita 2008a. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
22. Márku Anita 2008b. Szókölcsönzés a kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 8/1–2: 27–37. o.
23. Molnár D. István 2018. *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram.
24. Pulcini, Virginia 2023. Direct borrowings. In: Pulcini, Virginia ed. *The influence of English on Italian: lexical and cultural features*. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, pp. 51–100. https://doi.org/10.1515/9783110755114-003
25. Váradi Krisztián 2022. Kontaktushatások vizsgálata a kárpátaljai diákok nyelvhasználatában. *Anyanyelv-pedagógia* 15/4: 38–61. o. https://doi.org/10.21030/anyp.2022.4.3

26. Váradi Krisztián 2023. Kétnyelvűséghez fűződő attitűdök vizsgálata többnyelvű környezetben élő főiskolai filológus hallgatók körében. *Argumentum* 19: 88–123. o. https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2023/6
27. Váradi, Krisztián 2025. An example of multilingual language use: Ukrainian and Russian loanwords in the Transcarpathian variety of the Hungarian language in Ukraine. *OLBI Journal* 14: pp. 277–301. https://doi.org/10.18192/olbij.v14i1.6822
28. Váradi, Krisztián 2026. *A typology of East Slavic (Ukrainian and Russian) lexical borrowings in the Transcarpathian Hungarian contact variety (PhD Dissertation)*. Veszprém: University of Pannonia. https://doi.org/10.18136/PE.2026.998
29. Váradi, Krisztián – Csernicskó, István 2025. Slavic loanwords in the speech of Transcarpathian Hungarians as a result of the first one thousand days of the Russo–Ukrainian war. *Hungarian Cultural Studies* 18: pp. 111–130. https://doi.org/10.5195/ahea.2025.588

References

1. Bárány, Erzsébet – Beregszászi, Anikó – Dudics, Katalin – Gazdag, Vilmos 2022. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat regionális jegyeiről és az ezekhez fűződő beszélői attitűdökről [About the regional features of Transcarpathian Hungarian language and related attitudes of speakers]. *Linguistic Bulletin* 33: pp. 47–59. https://doi.org/10.31651/2226-4388-2022-33-47-59 (In Hungarian)
2. Beregszászi, Anikó – Dudics Lakatos, Katalin 2023. *Huszonkettő. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés 22 évének története* [Twenty-two: The history of 22 years of Hungarian mother-tongue education in Transcarpathia]. Törökbálint: Termini Egyesület. (In Hungarian)
3. Borbély, Edit 2006. Orosz–ukrán elemek a kárpátaljai magyar diákifjúság nyelvhasználatában [Russian–Ukrainian elements in the language use of Transcarpathian Hungarian students]. *Acta Hungarica* 15: pp. 14–17. (In Hungarian)
4. Csernicskó, István 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993) [The Hungarians of Transcarpathia and bilingualism (1945–1993)]. In: Kassai, Ilona ed. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, pp. 129–145. (In Hungarian)
5. Csernicskó, István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* [The Hungarian language in Ukraine (Transcarpathia)]. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. (In Hungarian)
6. Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna 2012. Sociolinguistic and contact-induced variation in Hungarian language use in Subcarpathia, Ukraine. *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association* 5: pp. 1–30. https://doi.org/10.5195/ahea.2012.91
7. Csernicskó, István – Váradi, Krisztián 2026. Az orosz–ukrán háború hatása a kárpátaljai magyarok szókincsére a Termini magyar–magyar szótár anyaga alapján [The impact of the Russo–Ukrainian war on the vocabulary of Transcarpathian Hungarians based on the material of the Termini Online Hungarian Dictionary and Database]. *Magyar Nyelv* 122/1: pp. 52–68. https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.1.52 (In Hungarian)

8. Dénes, Marianna 2013. *A szőlősgyulai és aklihegyi diák- és ifjúsági nyelv (Magiszteri dolgozat)* [The student and youth language of Diula and Okli Hed (Master's thesis)]. Ungvár: Ungvári Nemzeti Egyetem. (In Hungarian)
9. Dudics Lakatos, Katalin – Gazdag, Vilmos 2023. A kárpátaljai felsőoktatási intézmények hallgatóinak nyelvhasználati sajátosságai és nyelvi attitűdjei két felmérés részeredményei alapján [The characteristics of language usage and attitudes of students of higher education institutions in Transcarpathia based on the partial results of two surveys]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 2/2: pp. 32–48. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2023-2-32-48 (In Hungarian)
10. Gazdag, Vilmos 2011. Az ukrán tannyelvű iskolák magyar tanulóinak nyelvhasználata, különös tekintettel a keleti szláv kölcsönszavak fokozott használatára [The language use of Hungarian pupils in Ukrainian-medium schools, with special attention to the increased use of East Slavic loanwords]. In: Hires-László, Kornélia – Karmacsi, Zoltán – Márku, Anita eds. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, pp. 383–391. (In Hungarian)
11. Gazdag, Vilmos 2012. A Beregszászi járás ukrán tannyelvű iskoláiban tanuló magyar diákok nyelvhasználati sajátosságai [Characteristics of the language use of Hungarian pupils studying in Ukrainian-medium schools in the Berehove district]. *Hungaro-Ruthenica* 6: pp. 77–91. (In Hungarian)
12. Gazdag, Vilmos 2013. Az anyanyelv használati körének módosulásai Kárpátalján [Changes in the domains of native language use in Transcarpathia]. In: Kötél, Emőke – Szoták, Szilvia eds. *Határhelyzetek IV. Hagyomány és jövőkép. Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, pp. 94–120. (In Hungarian)
13. Gazdag, Vilmos 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban* [Slavic elements in the Hungarian dialects of the Berehove district in Transcarpathia]. Törökbálint: Termini Egyesület. (In Hungarian)
14. Györke, Magdolna 1991. A kárpátaljai magyar szaknyelvek [The Hungarian specialized languages of Transcarpathia]. In: Győri-Nagy, Sándor – Kelemen, Janka eds. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Budapest: Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, pp. 70–71. (In Hungarian)
15. Haspelmath, Martin 2009. Lexical borrowing: concepts and issues. In: Haspelmath, Martin – Tadmor, Uri eds. *Loanwords in the world's languages: a comparative handbook*. Berlin–New York: De Gruyter Mouton, pp. 35–54. https://doi.org/10.1515/9783110218442.35
16. Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26/2: pp. 210–231. https://doi.org/10.2307/410058
17. Kiss, Anita 2022. *Kárpátaljai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók nyelvhasználathoz és nyelvi változatossághoz kapcsolódó attitűdjei* [Attitudes of Transcarpathian Hungarian university and college students towards language use and linguistic variation]. Nyíregyháza: IMI Print Kft. (In Hungarian)

18. Klein, Adam 2016. Using the “wife-beater” shirt to teach about hegemony and counterhegemony. *Communication Teacher* 30/2: pp. 100–105. https://doi.org/10.1080/17404622.2016.1139149
19. Lizanec, Péter 1993. Ukrán, valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban [Ukrainian and Russian elements in the Hungarian dialects of Transcarpathia]. In: Lizanec, Péter – Horváth, Katalin eds. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, pp. 50–56. (In Hungarian)
20. Márku, Anita 2004. Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében [The use of loanwords among Transcarpathian Hungarian youth]. In: Beregszászi, Anikó – Csernicskó, István eds. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint, pp. 44–52. (In Hungarian)
21. Márku, Anita 2008a. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében* [Valid stories. Language choice and code-switching communication strategies among Transcarpathian Hungarian youth]. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. (In Hungarian)
22. Márku, Anita 2008b. Szókölcsönzés a kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében [Lexical borrowing among Transcarpathian Hungarian college and university students]. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 8/1–2: pp. 27–37. (In Hungarian)
23. Molnár D., István 2018. *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig* [From periphery to periphery. The population of Transcarpathia from 1869 to the present day]. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram. (In Hungarian)
24. Pulcini, Virginia 2023. Direct borrowings. In: Pulcini, Virginia ed. *The influence of English on Italian: lexical and cultural features*. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, pp. 51–100. https://doi.org/10.1515/9783110755114-003
25. Váradi, Krisztián 2022. Kontaktushatások vizsgálata a kárpátaljai diákok nyelvhasználatában [Investigation of contact effects in the language use of Transcarpathian students]. *Anyanyelv-pedagógia* 15/4: pp. 38–61. https://doi.org/10.21030/anyp.2022.4.3 (In Hungarian)
26. Váradi, Krisztián 2023. Kétnyelvűséghez fűződő attitűdök vizsgálata többnyelvű környezetben élő főiskolai filológus hallgatók körében [Examining the bilingual attitudes of philology students living in a multilingual environment]. *Argumentum* 19: pp. 88–123. https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2023/6 (In Hungarian)
27. Váradi, Krisztián 2025. An example of multilingual language use: Ukrainian and Russian loanwords in the Transcarpathian variety of the Hungarian language in Ukraine. *OLBI Journal* 14: pp. 277–301. https://doi.org/10.18192/olbij.v14i1.6822
28. Váradi, Krisztián 2026. *A typology of East Slavic (Ukrainian and Russian) lexical borrowings in the Transcarpathian Hungarian contact variety (PhD Dissertation)*. Veszprém: University of Pannonia. https://doi.org/10.18136/PE.2026.998
29. Váradi, Krisztián – Csernicskó, István 2025. Slavic loanwords in the speech of Transcarpathian Hungarians as a result of the first one thousand days of the Russo–Ukrainian war. *Hungarian Cultural Studies* 18: pp. 111–130. https://doi.org/10.5195/ahea.2025.588

Szláv kölcsönszavak ismerete a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem filológushallgatói körében

Váradi Krisztián, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, adjunktus. varadi.krisztian@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

A tanulmány az ukrán és orosz eredetű lexikai elemek ismeretét, előhívhatóságát és önbevalláson alapuló használatát vizsgálja a magyar nyelvű filológusképzésben részt vevő kárpátaljai egyetemisták körében. A kutatás alapját egy 2025 decembere és 2026 februárja között végzett online kérdőíves felmérés képezi, amelyben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Filológia Tanszékének 160 első- és másodéves hallgatója vett részt. A kérdőív képleíró, helyettesítési, feleletválasztós, fogalommeghatározási és párosítási feladatokat, valamint két szabad felsorolási feladatot tartalmazott. A vizsgálat arra irányult, hogy a hallgatók milyen mértékben ismerik fel és képesek önállóan előhívni a vizsgált szláv eredetű lexikai elemeket, illetve mennyiben hozzáférhetők számukra azok közmagyar megfelelői. Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált ukrán és orosz eredetű elemek széles körben ismertek a résztvevők körében, és közülük számos forma elicitatív helyzetben önállóan is előhívható. A hallgatók a legtöbb vizsgált elem jelentését helyesen azonosították, és rendszerint közmagyar megfelelővel vagy körülírással is helyettesíteni tudták. Ez arra utal, hogy a regionális szláv eredetű formák mellett közmagyar megfelelőik is széles körben hozzáférhetők. Nagyobb bizonytalanság főként az újabb, kultúra- és országspecifikus katonai-adminisztratív fogalmak esetében jelentkezett. A párosítási feladatokban a vizsgált orosz eredetű elemek felismerési aránya magasabb volt, mint a kiválasztott ukrán eredetű elemeké. Ez a különbség kizárólag a feladatban szereplő lexikai egységekre vonatkozik, és összefügghet azok eltérő átvételi idejével, helyi elterjedtségével és fogalomköri sajátosságaival. Az orosz–ukrán háborúhoz kapcsolódó szláv kölcsönzések eredetmegoszlása ugyanakkor az ukrán nyelv megerősödő átadó szerepére utal az újabb háborús és katonai-adminisztratív lexikában. A válaszadók az egyik feladatban 34 háborús vonatkozású, egy másikban pedig 154, a mindennapi élet különböző területeihez kapcsolódó szláv eredetű lexikai elemet soroltak fel. A hibrid, képzett és összetett alakok jelenléte a kontaktuselemek morfológiai és szerkezeti beilleszkedésének jeleként értelmezhető. A regionális és közmagyar megnevezések párhuzamos hozzáférhetősége a résztvevők összetett lexikai repertoárjára utal. A vizsgálat összességében azt mutatja, hogy a szláv eredetű lexikai elemek jelenléte nem egyszerűen a közmagyar megfelelő hiányával magyarázható, hanem a kárpátaljai többnyelvű kontaktushelyzet és a regionális nyelvhasználat sajátosságaként értelmezhető.

Kulcsszavak: *Kárpátalja, lexikai kölcsönzés, magyar kisebbség, nyelvi kontaktus, orosz–ukrán háború, regionális nyelvváltozat, szláv kölcsönszó.*

Слов'янські запозичення в мовній свідомості студентів-філологів Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II

Вараді Крістіян, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, старший викладач. varadi.krisztian@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

У статті охарактеризовано знання, лексичну доступність і вживання за самооцінкою респондентів лексичних одиниць українського та російського походження серед студентів Закарпаття, які навчаються на філологічних освітніх програмах з угорською мовою навчання. Дослідження ґрунтується на результатах онлайн-анкетування, проведеного з грудня 2025 року до лютого 2026 року серед 160 студентів першого та другого курсів кафедри філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II. В анкеті вміщено завдання на опис зображень, заміну лексичних одиниць, вибір правильної відповіді, називання понять за дефініціями, встановлення відповідностей, а також два завдання на вільне перерахування лексичних одиниць. Мета дослідження – з'ясувати, якою мірою студенти розпізнають і самостійно відтворюють лексичні одиниці слов'янського походження та наскільки активно вживають літературні угорські відповідники. Результати показують, що досліджені лексичні одиниці українського та російського походження широко відомі респондентам, а значну частину цих слів самостійно відтворюють в умовах еліцитації. Зазначено, що студенти правильно вказали значення більшості одиниць і здебільшого могли замінити їх літературними угорськими відповідниками або описовими конструкціями. Це свідчить про паралельне вживання студентами регіональних форм слов'янського походження та їхніх угорських відповідників. Підкреслено, що найбільша невпевненість спостерігалася в розумінні значення нових військово-адміністративних понять, які з'явилися в Україні останніми роками. У завданнях на встановлення відповідності рівень розпізнавання одиниць російського походження був вищим, ніж одиниць українського походження. Ця відмінність стосується лексем, представлених у цьому завданні, і може пояснюватися часом їх запозичення, ступенем місцевого поширення та тематичною належністю. Водночас відзначено, що походження одиниць, названих у завданні про російсько-українську війну, вказує на посилення ролі української мови як мови-джерела новішої військової та військово-адміністративної лексики. В одному із завдань респонденти назвали 34 пов'язані з війною лексичні одиниці, а в іншому – 154 одиниці слов'янського походження з різних сфер повсякденного життя. Наявність гібридних, похідних і складних форм свідчить про морфологічну та структурну інтеграцію контактних елементів. Паралельна доступність регіональних і літературних угорських найменувань указує на складний лексичний репертуар учасників. Загалом результати свідчать, що наявність лексичних одиниць слов'янського походження не можна пояснити лише відсутністю угорських відповідників; її доцільно розглядати як одну з особливостей багатомовної контактної ситуації та регіонального мововживання на Закарпатті.

Ключові слова: *Закарпаття, лексичні запозичення, угорська національна меншина, міжмовні контакти, російсько-українська війна, регіональний мовний різновид, слов'янські запозичення*.

Knowledge of Slavic loanwords among philology students at Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University

Krisztián Váradi, PhD. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, senior lecturer. varadi.krisztian@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

The study examines the knowledge, lexical accessibility, and self-reported use of Ukrainian- and Russian-derived lexical items among Transcarpathian university students enrolled in Hungarian-medium philology programmes. The research is based on an online questionnaire survey conducted between December 2025 and February 2026 with 160 first- and second-year students of the Department of Philology at Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University. The questionnaire included picture-description, substitution, multiple-choice, definition-based naming, and matching tasks, as well as two loanword-listing tasks. The study investigates the extent to which students recognise and independently retrieve the examined Slavic-derived lexical items and the extent to which their standard Hungarian equivalents are accessible to them. The results show that the examined Ukrainian- and Russian-derived items are widely known among the participants and that many of them can also be independently retrieved in elicitation tasks. The students correctly identified the meanings of most items and were generally able to replace them with standard Hungarian equivalents or paraphrases, indicating that Hungarian equivalents remain widely accessible alongside the regional Slavic forms. Greater uncertainty was observed mainly in the case of newer culture- and country-specific military-administrative concepts. In the matching tasks, the examined Russian-derived items had a higher recognition rate than the selected Ukrainian-derived words. This difference applies only to the lexical units included in the respective task and may be related to differences in their time of borrowing, local circulation, and semantic domains. At the same time, the etymological distribution of the items listed in connection to the Russo–Ukrainian war points to the growing role of Ukrainian as a donor language in newer war-related and military-administrative vocabulary. In one task, respondents listed 34 war-related lexical items, while in another they provided 154 Slavic-derived lexical items associated with various domains of everyday life. The presence of hybrid, derived, and compound forms can be interpreted as evidence of the morphological and structural integration of contact elements. The parallel accessibility of regional and standard Hungarian forms points to the participants' complex lexical repertoire. Overall, the study shows that the presence of Slavic lexical items cannot be explained simply by the absence of Hungarian equivalents, but is better understood as a feature of the multilingual contact situation and regional language use in Transcarpathia.

Keywords: *Transcarpathia, lexical borrowing, Hungarian minority, language contact, Russo–Ukrainian war, regional language variety, Slavic loanword.*

© Váradi Krisztián, 2026

ETO 81:930.1(477.87)(092)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-85-102
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.06.14.
Elfogadva: 2026.09.25.
Megjelent: 2026.10.30.

Gazdag Vilmos

A tudományos hagyaték sorsa és a Hodinka-reneszánsz: Hodinka Antal halálának 80. évfordulójára

Idén nyáron, július 15-én nyolcvan esztendeje annak, hogy Budapesten elhunyt Hodinka Antal, a magyar történettudomány és a szlavisztika kiemelkedő alakja, a kárpátaljai ruszinság múltjának első szakképzett tudósa, az Erzsébet Tudományegyetem (jogutódja a Pécsi Tudományegyetem) egykori rektora. Bár az 1945 utáni évtizedek hivatalos kárpátaljai történetírása szinte teljesen elhallgatta a nevét, s munkáit Ungváron évtizedeken át zárolt fondban tárolták (vö. Soós, 1995, 64. o.), tudományos örökségének súlyát ma sem szakmai, sem szélesebb nyilvánosság előtt nem szükséges külön bizonygatni: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye, a magyarországi ruszinok és általában a szláv–magyar érintkezések kutatásában még napjainkban is megkerülhetetlen forrásként szolgálnak. A jeles évforduló alkalmából rövid áttekintést kívánunk adni életútjáról, tudományos teljesítményéről, illetve hagyatékának sorsáról és utóéletéről.

1. Életút és pályakép

Hodinka Antal a Zemplén vármegyei Ladomér községben (ma Ladomirov, Szlovákia) látta meg a napvilágot 1864. január 13-án egy görögkatolikus lelkészi családban. Mind apai, mind anyai ágon papi felmenőkkel rendelkezett, s mint Soós Kálmán fogalmaz, „ebből a meglehetősen zárt, másrészt viszont nagyon is nyitott világból, családi és társadalmi környezetből emelkedett egyre magasabbra a közismertség, a szakmai nívó lépcsőfokán” (Soós, 1995, 62. o.). Gyermekkorának egy részét a máramarosi Szeklencén (ma Szokirnyica / Сокирниця, Ukrajna) töltötte, ahol édesapja paposkodott – a falu nevéből képezte később ruszin nyelvű írásainak álneveit (Szokirnyickij Szirohman, Szokirnyickij Szirotyuk) is (Fenych, 2026, 42. o.); gimnáziumi tanulmányait Máramarosszigeten és Ungváron végezte,

© 2026 A szerző(k). Ez egy nyílt hozzáférésű tanulmány, amely a Creative Commons Nemzetközi Licenc (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) feltételei szerint terjeszthető.

majd a görögkatolikus papok gyermekeinek hagyományos útját követve 1881-től az ungvári püspöki szemináriumba, 1882-től pedig a budapesti Központi Papnevelő Intézetbe iratkozott be.

A fővárosban azonban érdeklődése egyre inkább a történelem és a szláv filológia felé fordult, s teológiai tanulmányait befejezve nem lépett az egyház szolgálatába. 1888 őszétől a Magyar Nemzeti Múzeum (Országos Széchényi Könyvtár) munkatársaként a szláv nyelvű kéziratok rendezésével foglalkozott, majd 1889-ben állami ösztöndíjjal a bécsi Institut für Österreichische Geschichtsforschungba (Osztrák Történeti Kutatóintézet) került, ahol diplomatikai és paleográfiai stúdiumokat folytatott, a bécsi egyetemen pedig rendszeres szláv filológiai képzésben részesült. Itteni tanára, a kor egyik legnagyobb szlavistája, Vatroslav Jagić mélyrehatóan formálta tudományos szemléletét. Doktori értekezését 1891-ben *A szerb történelem forrásai s első kora* címmel (Hodinka, 1891) védte meg a budapesti tudományegyetemen szláv filológiából, magyar történetből és oklevéltanból, 1896-ban pedig teológiai diplomát is szerzett.

Már fiatal kutatóként felismerte, hogy a magyar történetírás egyik legnagyobb hiányossága a szomszéd népek történetének és forrásainak elégtelen ismerete. Ezért nem elégedett meg a magyar levéltárak anyagával: Bécsben, Rómában és számos egyházi levéltárban kutatott, miközben kivételes nyelvtudását is kamatoztatta (Zsatkovics, 1910, 107. o.). Hodinka a ruszin és a magyar nyelv mellett ugyanis magas fokon ismerte az egyházi szláv nyelvet, továbbá az oroszt és a szerbet, emellett kitűnően tudott latinul és németül (Abonyi, 2009, 58. o.), továbbá a román, francia, cseh, lengyel, szlovák, olasz és horvát nyelv ismeretét is bizonyította írásaiban (S. Benedek, 2000, 291. o.).

Bécsben ismerkedett meg Thallóczy Lajossal, a közös pénzügyminisztérium levéltárának igazgatójával, aki a magyar történettudomány legnagyobb hiányosságát, provincializmusát kívánta orvosolni, s ehhez szláv nyelveket tudó kutatókra volt szüksége. Hodinka az ő irányítása alatt 1891–92-ben a közös pénzügyminisztérium levéltárában, 1892–1906 között pedig a császári és királyi hitbizományi könyvtár őreként dolgozott (Perényi, 1965, 1403. o.). Bécsi éveiben kezdte el azt a kétirányú forrásgyűjtést, amely életművének alapját képezte: egyrészt a középkori magyar–balkáni kapcsolatok dokumentumainak feltárását, másrészt pedig a szülőföldjével és a felmenőivel is szoros kapcsolatot mutató Munkácsi Egyházmegye, valamint a kárpátaljai ruszinság múltját feltáró iratok lemásolását.

Pályája magyarországi szakasza 1906-ban indult, amikor a pozsonyi jogakadémián a magyar művelődéstörténet tanárává nevezték ki, miután 1905-ben a budapesti egyetemen *A magyar és szláv érintkezések története* tárgykörből magántanári képesítést szerzett (mai terminológia szerint habilitált). 1914-ben a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem jogi karán a magyar történet professzora

lett. Az első világháború után az egyetemet Pécsre telepítették, ahol 1923-tól az egyetemes történeti tanszéket vezette. Kétszer volt itt a bölcsészettudományi kar dékánja (1918–19, illetve 1926–27), 1932-ben pedig az egyetem rektorává választották. A Magyar Tudományos Akadémia 1910-ben levelező, 1933-ban rendes tagjává választotta. 1935-ben vonult nyugalomba, s a Kárpátaljai Tudományos Társaság megalakulásától, 1941-től 1943-ig annak első elnöki tisztségét töltötte be. 1946. július 15-én hunyt el Budapesten, sírja a Fiumei úti temető 24. parcellájában található.

2. Tudományos munkásság

A magyar tudománytörténet Hodinka Antalt elsősorban történészként tartja számon (lásd pl. Kenyeres szerk., 1967, 727. o.; Kollega Tarsoly, 2002, 830. o.). Életműve ugyanakkor ennél sokkal összetettebb és szerteágazóbb: a szlavisztikai, nyelvészeti, néprajzi és könyvészeti vonatkozások végigvonulnak a teljes pályán.

Mint azt a kutatók többször is hangsúlyozták, Hodinka munkássága hagyományosan három fő témakör köré csoportosítható: a szláv–magyar kapcsolatok története, Pécs város története, illetve a kárpátaljai ruszinok egyházi és világi múltja (vö. Babics, 1964; Soós, 1995). Mindezeken belül azonban munkája döntő részét egyértelműen a kárpátaljai ruszinság, s ezen belül is a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye történetének feltárása tette ki.

Első tudományos munkáját 1887-ben publikálta a boszniai eretnekmozgalmakról, ez azonban még inkább „egyházi polemikus mű, az apologetika egyik sajátos terméke” (Perényi, 1965, 1403. o.). A doktori értekezésében viszont már megmutatkoznak a bécsi iskola jellemző sajátosságai: a szigorú külső és belső forráskritika, valamint az alapos filológiai felkészültség. E munkamódszer, illetve az objektivitásra, a tárgyilagosságra való törekvés végigkíséri Hodinka egész életpályáját: csak annyit állít, amit bizonyítani tud; ismerteti és ütközteti a szembenálló véleményeket (Pirigyi, 1993, 93–113. o.).

Pályájának első két évtizedében – nem kis részben Thallóczy Lajos ösztönzésére – Hodinka kutatásainak súlypontját a délszláv, mindenekelőtt a szerb és a bosnyák múlt, illetve a magyar–délszláv kapcsolatok forrásainak feltárása jelentette. Munkásságának ez a vonulata ma kevésbé ismert, holott már a korabeli írói lexikon is éppen a déli szlávok történetéhez kapcsolódó levéltári forrásközléseit emelte ki (Szinnyei, 1896). Már első, a boszniai bogumil eretnekmozgalommal foglalkozó műve is balkáni tárgyú volt, a Magyar életrajzi lexikon adatai szerint pedig 1889-ben a szerb fejedelemség Magyarországhoz fűződő viszonyáról is közreadott egy dolgozatot (Kenyeres szerk., 1967, 727. o.). Doktori értekezése, *A szerb történelem forrásai s első kora* (Hodinka, 1891) előbb a Történelmi Tár hasábjain, folytatásokban, majd különnyomatként jelent meg

(Szinnyei, 1896). Hodinka ebben a szerb történelem legkorábbi időszakára vonatkozó bizánci, latin és szláv nyelvű források kritikai számbavételéből kiindulva tárgyalta a szerb államiság kezdeteit, s munkája a magyar nyelvű szakirodalomban úttörő vállalkozásnak számított.

A délszláv tárgykör a következő években is meghatározó maradt munkásságában. 1898-ban *Tanulmányok a bosnyák-dijakovári püspökség történetéből* címmel adott közre egyháztörténeti feldolgozást (Hodinka, 1898), 1903-ban pedig Thallóczy Lajossal közösen rendezte sajtó alá *A horvát véghelyek oklevéltára* 1490–1527 közötti iratanyagát, amely a *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* című sorozat első köteteként jelent meg, s a déli végvárrendszer és a korai oszmán előrenyomulás kutatása máig rendszeresen támaszkodik rá (Thallóczy–Hodinka szerk., 1903). E forrásfeltáró munkához kapcsolódik II. Bajazid szultánnak a II. Ulászló magyar és cseh királlyal 1498-ban kötött békéről szóló nyílt levelét tárgyaló értekezése is, amelyet Hodinka ruszin nyelven tett közzé (vö. Hodinka, 1922a, XXXI. o.). A balkáni tematikához pályája végén is visszatért: 1935-ben tartott akadémiai rendes tagi székfoglalója a karlócai békekötésből (1699) kimaradt kérdésekkel és azok következményeivel foglalkozott (Múlt-kor, 2009). Délszláv forráskutatásai tehát nem pusztán pályakezdő előtanulmányok voltak, hanem szervesen előkészítették azt a magyar–szláv kapcsolattörténeti szemléletet, amelynek alapján 1905-ben a magyar és szláv érintkezések történetéből magántanári képesítést szerzett.

Legjelentősebb és máig nélkülözhetetlen munkája a Magyar Tudományos Akadémia Ipolyi-díjával jutalmazott *A munkácsi görög-katholikus püspökség története* (Hodinka, 1909), amelyhez egy többkötetesre tervezett okmánytár első (és végül az egyetlen) megjelent része, *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára* (Hodinka, 1911) is kapcsolódott. E kötetekhez kapcsolódóan számos kisebb tanulmányt is írt: foglalkozott a Koriatovics Tódor-féle adománylevél hitelességének kérdésével, Olsavszky Manuel püspök levelezésével, a görögkatolikus papság Bacsinszky András előtti műveltségi állapotával, illetve a munkácsi bazilita kolostor egyházi felszereléseinek leltárával (Soós, 1995, 63. o.).

Az egyháztörténeti munkák lezárását követően érdeklődése egyre inkább a gazdaság- és társadalomtörténet, illetve a településtörténet felé fordult. *A tokaji görög kereskedő társulat kiváltságának ügye 1725–1772* címet viselő akadémiai székfoglaló értekezése (Hodinka, 1912) Perényi szerint „elsőként bizonyítja azt a fordulatot, amely az egyháztörténeti kutatások lezárása után következett életében” (Perényi, 1965, 1404. o.).

Szlavisztikai munkásságának talán legszélesebb körben ismert darabja *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* (Hodinka, 1916), amely a magyar honfoglalás és a középkori magyar történet keleti szláv forrásait kétnyelvű kiadásban tette közzé. Hodinka módszeresen gyűjtötte a cirill nyomtatványok

terjedésére vonatkozó adatokat az ungvári, munkácsi püspöki, az esztergomi prímási és a bécsi levéltárakból (Soós, 1995, 64. o.), s a problémakör hosszú éveken át foglalkoztatta.

Hodinka kifejezetten nyelvészeti munkáinak sorából külön kiemelendő a mintegy 7500 igét és több mint 600 igeváltozatot tartalmazó kéziratos szótárműve, *Ruszin–magyar igetár* (Hodinka, 1922a), amelyet Udvari István sajtó alá rendezésében a nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tett közzé fakszimile kiadásban 1991-ben. A munka kéziratos formában két változatban maradt fenn az MTA Könyvtárának Kézirattárában. Udvari István (1993, 78. o.) részletes elemzése szerint Hodinka célja az volt, hogy a kárpátaljai ruszin népnyelv igekészletét teljességében felgyűjtse. Az *Igetár* jelentősége nyelvtörténeti és kontaktnyelvészeti szempontból egyaránt megkerülhetetlen. Bár a XIX. század végi – XX. század eleji nyelvállapotot tükrözi, Hodinka történeti-etimológiai szempontokat is érvényesít: a szavak idézetes előfordulását XVI–XVIII. századi nyelvemlékekből vett szövegrészekkel támasztja alá, a nem ruszin eredetű szavakat pedig általában etimológiailag minősíti – jelölve a magyar, egyházi szláv, német, orosz és latin eredetet (Udvari, 1993, 79. o.). Módszeresen jelöli a magyarból átvett ruszin igéket is, ezáltal pedig az említett korszak kárpátaljai ruszin népnyelvében előforduló hungarizmusok elsőrangú forrásgyűjteményeként is értékelhető (Bárány, 2009, 25. o.).

Hodinka a pécsi rektorsága idején kiemelt hangsúlyt fektetett a ruszin kulturális élet és kutatás támogatására is. Például Hodinka személyes közbenjárására vállalta a Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Bonkáló Sándor ruszin irodalomról és művelődésről írott összefoglalójának megjelentetését. A két világháború között pedig számos dolgozata és forráskiadványa jelent meg ruszin nyelven; ezek közül kiemelkedik a görögkatolikus papság Bacsinszky András püspök előtti iskoláztatásáról írt tanulmánya, valamint Olsavszky Manuel püspök máriapócsi házfőnökökkel folytatott levelezésének kiadása (Abonyi, 2009, 61. o.).

Külön figyelmet érdemelnek Hodinka ruszin nyelvű tudományos írásai, amelyek a kárpáti ruszin tudományos írásbeliség úttörő darabjainak tekinthetők: a ruszin kutatók Hodinkát az első olyan tudósként tartják számon, aki tudományos szövegeit az élő ruszin népnyelven írta meg. Fenych (2026, 45. o.) a *Glagolnyica* (1922) ruszin nyelvű előszavát tartja Hodinka első ruszin nyelven írt munkájának; későbbi ruszin nyelvű írásaiban a tudós a szeklencei nyelvjárás hangtani, alaktani és lexikai sajátosságaira támaszkodott. E szövegek közé tartozik a II. Bajazid szultán 1498-as nyílt leveléről írt értekezés («Отвореный листъ султана Баязита II. о мирѣ его съ Владиславомъ корольомъ угорськымъ и чешськымъ р. 1498»; vö. Hodinka, 1922a, XXXI. o.), valamint *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk* (1923) ruszin nyelvű változata, az *Утюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатськых*

русинувъ, amelyet Udvari István 2000-ben Nyíregyházán hasonmás kiadásban tett újra hozzáférhetővé (Hodinka, 1923). Fenych adatai szerint a mű három éven belül Londonban, Budapesten és Párizsban is megjelent, ami a ruszin múlt nemzetközi megismertetésének addig példátlan kísérlete volt. Hodinka kéziratban maradt ruszin nyelvű szövegeiből Káprály Mihály állított össze és látott el jegyzetekkel egy gyűjteményt *Час гурше, ги вода…* címmel (Hodinka, 2005), amelyet egy évvel később újabb kötet követett. Fenych összesítése szerint ma Hodinka 204 műve ismert, ezek közül 72 kiadatlan, köztük több ruszin nyelvű kézirat is (Fenych, 2026, 62. o.).

Hodinka tudományos érdeklődéssel fordult a néprajz és folklorisztika felé is. Gyűjtéseit jelentős részben a kárpátaljai népéletből merítette. Első jelentős etnográfiai dolgozata *A rutének* címmel (Hodinka, 1900) jelent meg. Ez a munka „valójában olvasmányos, közérthető kismonográfia", amelyhez Hodinka „terepmunkái során számos tárgyleírást és rajzvázlatot készített, nem szorítkozott […] másodforrásokra" (S. Benedek, 2000, 291. o.). Hodinka a terepmunka során nemcsak adatokat gyűjtött, hanem „ruszin és magyar nyelven jegyezte fel az épületek, berendezési tárgyak, használati eszközök neveit, és saját kezűleg készített szabadtéri rajzvázlatokat" (Abonyi, 2009, 60. o.). A kétnyelvű feljegyzés módszertana már önmagában is jól mutatja, hogy a néprajzi gyűjtés Hodinka esetében elválaszthatatlan volt a nyelvi adatok rögzítésétől és a magyar–ruszin érintkezések dokumentálásától.

Folklorisztikai gyűjtéseinek talán legkiemelkedőbb darabja *Száz ruszin népdal* (*Пісні наших предків* – szó szerinti fordításban *Elődeink dalai*) című gyűjtemény (Hodinka, 1922b), amely Jurij Turjanica és Udvari István közös munkájának köszönhetően 1993-ban jelent meg nyomtatásban, s Voigt Vilmos (1994, 374. o.) szerint „szinte minden egyes műfaj értékelhető a magyar folklór szempontjából is".

Az életmű máig ható tudományos jelentősége nemcsak abban áll, hogy Hodinka az ukrán, ruszin, szerb, horvát, orosz és lengyel forrásokat egyaránt feltárta és kétnyelvű kiadásban közzétette, hanem abban is, hogy szilárd filológiai alapra építve dolgozta ki azt a kelet-európai kapcsolattörténeti szemléletet, amelyhez a magyar történettudomány csak évtizedekkel később jutott el szisztematikusan (Sziklay, 1978, 223. o.).

3. A hagyaték és annak sorsa

Hodinka eredeti elgondolása az volt, hogy a magyarországi ruszinok (rutének, ruszinok) teljes történetét megírja, s mint azt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában elhelyezett hatalmas anyaggyűjtése bizonyítja, az egyháztörténeti források mellett településtörténeti, gazdaság- és társadalomtörténeti iratok ezreit gyűjtötte össze. Ezt a munkát azonban nem

tudta befejezni: ahogyan Perényi József (1965, 1404. o.) fogalmaz, „egy ember erejét meghaladó munkára vállalkozott. Támogatást sehonnan sem kapott, saját anyagi eszközei pedig korlátoltak voltak".

A második világháború után a hagyaték mostoha körülmények közé került. Maga Hodinka megkísérelte ugyan rendbe szedni, ám ezt már csak részben sikerült véghezvinnie. A rendezés munkáját végül Perényi József folytatta, s a hatalmas, rendkívül értékes kéziratos anyag az MTA Könyvtárának Kézirattárába került (Perényi, 1965, 1405. o.). Itt található többek között a horvát véghelyek oklevéltárának két kéziratos kötete, a munkácsi püspökségre vonatkozó háromkötetnyi oklevélgyűjtés, a magyarországi szláv nyomdászattal kapcsolatos kéziratok, illetve a tokaji vár és a tokaji görögkatolikus egyház történetére vonatkozó jegyzetek (Babics, 1964, 1148. o.).

Hodinka jelentős részben kéziratban maradt életművének sorsa az 1945 utáni évtizedekben kettős pályán haladt. Magyarországon a szakma nem feledkezett meg a kiváló tudósról; ám a tudományos rehabilitáció és a hagyaték rendszerezett feltárása csak az 1990-es évek elejétől indulhatott meg igazán. Kárpátalján ezzel szemben a görögkatolikus egyház 1944-es betiltása után a sztálini rémuralom Hodinka Antal életművét is feledésre ítélte (Soós, 1995, 64. o.). Az ungvári egyetemi könyvtár különösen veszélyes irodalom tárolására fenntartott zárolt részlegén külön szekrénybe zárva őrizték a munkácsi püspökség történetét feldolgozó 1909-es kiadású kötetét, melyet Soós Kálmánék az 1990-es évek elején még felvágatlan nyomdai íveken találtak meg (Soós, 1995, 64–65. o.).

4. A Hodinka-reneszánsz

A Hodinka-reneszánsz, vagyis az életmű újrafelfedezése elsősorban nem Kárpátalján, hanem Magyarországon vette kezdetét (Soós, 1997, 16. o.). A munka úttörője Udvari István volt, aki a nyíregyházi tanárképző főiskolán létrejött Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke vezetőjeként mélyreható kutatásokkal térképezte fel a hatalmas hagyatékot. Munkájának köszönhetően 1991-ben látott napvilágot Hodinka *Ruszin–magyar igetára*, majd 1992-ben válogatott kéziratainak gyűjteményes kiadása, illetve a kéziratos hagyaték részletes jegyzéke (vö. Földvári, 1995). 1993. június 16–17-én Nyíregyházán nemzetközi emlékkonferenciát rendeztek *Hodinka Antal élete és munkássága* címmel a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola szervezésében, amelyen csaknem negyven magyar, ukrán, ruszin és szlovák kutató vizsgálta Hodinka életútját és munkásságát. A rendezvény anyaga a *Hodinka Antal Emlékkönyv* (Udvari szerk., 1993) lapjain jelent meg.

Udvari István életének utolsó éveiben is megőrizte elkötelezettségét a Hodinka-örökség iránt: szöveggyűjteményeket állított össze a XVIII. századi munkácsi püspökök – Blazsovszky Gábor, Olsavszky Manuel, Bradács János – cirill betűs iratainak közlésével, amelyek nagyobb részben éppen Hodinka kéziratos hagyatékára támaszkodtak (Zoltán, 2006, 128. o.). Udvari 2005-ben bekövetkezett korai halála jelentős vesztesége volt a Hodinka-kutatásnak, de munkássága szilárd alapokat teremtett az utódok számára.

A kárpátaljai recepció Soós Kálmán helyi történész tevékenységének köszönhetően kezdett megváltozni. Az 1992. február 15-én alapított Kárpátaljai Ruszin Társaság kéthetente megjelenő lapja, a Podkarpatszka Rusz 1993/4. számától kezdve sorozatot indított *Történelmünkből. Hodinka Antal* címmel, amelyben máramarosi nyelvjárásban közölték a kárpátaljai ruszinokról szóló 1923-as munkájának ruszin változatát. Ungváron utcát is elneveztek róla, a hivatalos ukrán történetírás elismerése azonban – ahogyan Soós Kálmán fogalmazott – akkor még váratott magára (Soós, 1995, 67–68. o.). Az azóta eltelt három évtizedben e helyzet jelentős mértékben megváltozott: Hodinka életműve ma az egyik leggyakrabban hivatkozott magyarországi szláv vonatkozású tudósi életműként él.

Az 1990-es évek közepétől az ukrán történetírás is foglalkozni kezdett Hodinka munkásságával: az ungvári Dmitro Danyljuk 1994-es doktori disszertációjában, majd 1997-es és 1999-es monográfiáiban, tanítványa, Okszana Ferkov pedig 2004-es kandidátusi értekezésében tárgyalta életművét. 2007 decemberében az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Karán a kar akkori dékánja, Volodymyr Fenych kezdeményezésére tizenöt neves történész domborművét helyezték el, köztük Hodinkáét is; 2013-ban pedig Joszip Kobal ungvári régész és történész fordításában ukrán nyelven is megjelent Hodinka *Gens fidelissima* című, II. Rákóczi Ferenc ruszin jobbágyairól írt 1915-ös tanulmánya.

A Hodinka-kutatás legújabb eredményeit összegzi Volodymyr Fenych ungvári történész *A történész, az egyház és a nép: Hodinka Antal, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye és a kárpáti ruszinok* című monográfiája (Fenych, 2026), amely Hodinka születésének 160. és halálának 80. évfordulója alkalmából, a Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesület (HORUE) kiadásában 2026-ban ukrán, magyar és ruszin nyelven is napvilágot látott. A kötet a szerzőnek a Hodinka Antal-díj 2023. évi átvételekor elhangzott előadásán, illetve egy 2024-ben Eperjesen publikált tanulmányán alapul (Fenych, 2026, 7. o.). Fenych a hagyományos kárpáti ruszin társadalomban a történész, az egyház és a nép fogalmainak szoros összefonódásából indul ki – e közösség szellemi vezetői, »etnarchái« rendszerint a görögkatolikus papság köreiből kerültek ki –, s ebben a keretben vizsgálja Hodinka és egyháza, illetve népe viszonyát (Fenych, 2026, 8–13. o.). A monográfia három nagy egységben tárgyalja a tudós életútját, kárpáti ruszin és görögkatolikus tudományos „paradigmáját", valamint kortársai és

utódai emlékezetét, s a Hodinka család archívumából származó fényképanyaggal kiegészített krónika zárja. Újdonságot jelentenek a Kárpátaljai Állami Levéltár anyakönyvei alapján rekonstruált családtörténeti adatok, Hodinka szeklencei éveinek és álneveinek értelmezése, valamint annak kimutatása, hogy a tudós nézetei a kárpáti ruszinok és a Munkácsi Egyházmegye történetéről hét fő tételben foglalhatók össze (Fenych, 2026, 8., 42–43., 62–63. o.).

5. Hodinka neve a mai tudományos életben

Hodinka Antal nevét számos emléktábla őrzi – többek között a Pécsi Tudományegyetem főépületén, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Karán (ahol 2007 óta domborműve is látható), a budapesti Benczúr utcában, illetve gyermekkorának színhelyén, Szeklencén (Сокирниця), ahol néhány éve szintén emléktáblát avattak tiszteletére; a tudós azonban nem itt, hanem a szlovákiai Ladomérban született. Szülőfalujában, a Szinnai járásbeli Ladomérban (Ladomirov) 2026. szeptember 12-én, halálának 80. évfordulója alkalmából, a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács és a község önkormányzatának közös kezdeményezésére, a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával háromnyelvű – szlovák, ruszin és magyar feliratú – emléktáblát lepleztek le (Pásztor, 2026; TASR, 2026). Budapesti, Fiumei úti sírját a HORUE, a Hodinka család és a ruszin nemzetiségi önkormányzatok által állíttatott, Kamasz Krisztián szobrászművész alkotta, 2010-ben elkészült és 2011 februárjában felavatott mellszobros síremlék díszíti, amelynél a magyarországi ruszinok évente kétszer, a tudós születésének és halálának évfordulóján emlékeznek meg róla (Fenych, 2026, 78–81. o.). Emlékét őrzi továbbá Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesület (HORUE) kezdeményezésére 2004-ben, az Országos Ruszin Önkormányzattal közösen létrehozott Hodinka Antal-díj, amelyet évente a ruszin kultúra, a hagyományőrzés, az anyanyelv és a görögkatolikus vallási értékek ápolása területén végzett kiemelkedő tevékenységért ítélnek oda. A díjat 2004 óta minden évben július 15-én, a tudós halálának évfordulóján, az egyesület tudományos konferenciájának keretében adják át, többek között a kárpáti ruszinok történetének kutatásában végzett kiemelkedő munkáért; 2004 és 2013 között 56-an részesültek benne (Fenych, 2026, 78–79. o.). Több forrás tévesen az Országos Ruszin Önkormányzatot nevezi meg a díj alapítójaként: a díj létrehozása valójában a 2002 végén megalakult HORUE ötlete volt, amelynek egyik alapítója és oszlopos tagja Udvari István volt (HORUE, 2018, 37. o.).

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (2025 októberétől már Egyetem) bázisán 2001-ben létrejött nyelvészeti kutatóhely Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont néven vette fel a kárpátaljai tudományos élet egyik legjelentősebb előzményét képviselő nagy elődjének nevét. A kutatóközpont az

elmúlt két és fél évtizedben a Kárpát-medencei magyar nyelvi kutatások egyik központjává vált; munkatársai a kárpátaljai magyar nyelvhasználat, a kétnyelvűség, a nyelvi tájkép, a nyelvpolitika és a kontaktológia területén végeznek folyamatos kutatómunkát.

Hodinka Antal a magyar történettudomány horizontját tágította a szláv nyelvű források és a szláv nyelvű szakirodalom felé; munkássága a történeti szlavisztika területén úttörő jellegű, viszonyítási alap és mérföldkő egyaránt. Életműve ugyanakkor nemcsak a történettudomány, hanem a szlavisztika, a nyelvtudomány, a néprajz, a folklorisztika és a könyvészet számára is megkerülhetetlen örökség.

Font Mártával (2021) egyetértve, a szakemberekre még ma is jelentős feladat vár Hodinka kéziratainak hasznosításával, egyes munkáinak kiadásával, illetve hiánypótló műveinek reprintben való újbóli megjelentetésével kapcsolatosan. A nyolcvanéves évfordulón történő főhajtás mellett e feladatok jelentőségére is fel szerettük volna hívni a figyelmet.

Irodalom

1. Abonyi Andrea Tímea 2009. *Lexikai germanizmusok vizsgálata ruszin népnyelvű kiadványban. Doktori disszertáció*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
2. Babics András 1964. Hodinka Antal. *Jelenkor* 7/12: 1147–1148. o.
3. Bárány Erzsébet 2009. *Magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás: hungarizmusok a magyar–ukrán (ruszin) nyelvhatáron (irodalmi művek alapján). Doktori disszertáció*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
4. Fenych Volodymyr 2026. *A történész, az egyház és a nép: Hodinka Antal, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye és a kárpáti ruszinok*. Ukránból fordította Ilnytska Tetyana. Budapest: Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesület – Józsefvárosi Ruszin Önkormányzat.
5. Font Márta 2021. *75 éve hunyt el Hodinka Antal, az Erzsébet Tudományegyetem rektora, a szláv népek történetének kutatója*. Évfordulós megemlékezés. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/75_eve_hunyt_el_hodinka_antal_az_erzsebet_tudomanyegyetem_rektora_a_szlav_nepek (Letöltés dátuma: 2026.06.28.).
6. Földvári Sándor 1995. Hodinka Antal életművének feldolgozása. *Debreceni Szemle* 3/4: 615–619. o.
7. Hodinka Antal 1891. *A szerb történelem forrásai s első kora*. Doktori értekezés. Budapest.
8. Hodinka Antal 1898. *Tanulmányok a bosnyák-dijakovári püspökség történetéből*. Budapest.
9. Hodinka Antal 1900. A rutének. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország 6. kötete. Felső-Magyarország (2. rész)*. Budapest: Magyar Királyi Állami Nyomda, 401–417. o.
10. Hodinka Antal 1909. *A munkácsi görög-katholikus püspökség története. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
11. Hodinka Antal 1911. *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. 1. kötet. 1458–1715*. Ungvár: Unió Könyvnyomda.

12. Hodinka Antal 1912. *A tokaji görög kereskedő társulat kiváltságának ügye 1725–1772. Székfoglaló értekezés*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
13. Hodinka Antal 1916. *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye köteteiből a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából fordította Hodinka Antal lev. tag. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
14. Hodinka Antal 1922a (nyomtatásban 1991). Udvari István szerk. *Ruszin–magyar igetár*. Nyíregyháza: Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.
15. Hodinka Antal 1922b (nyomtatásban 1993). Антон Годинка: *Пісні наших предків. Сто наших співанок. Száz ruszin népdal Hodinka Antal tiszteletére (1864–1946)*. Підготовка текстів Ю. Туряниці, І. Удворі, С. Арпи. Вступне слово І. Удворі. Упорядкування Ю. Туряниці. Будапешт–Ужгород: Інтермікс.
16. Hodinka Antal 1923 (hasonmás kiadásban 2000). [Сокырницькый Сирохмань:] *Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатськых русинувъ*. Budapest: Hornyánszky. Hasonmás kiadás: sajtó alá rendezte és az utószót írta Udvari István. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2000.
17. Hodinka Antal 2005. Годинка, Антоній: *Час гурше, ги вода… Русинські тексти*. Матеріал зобрав, ушорив, коментарії застачив и вступноє слово написав Михаил Капраль; спередслово: Іштван Удварі. Нїредьгаза: Вудала катедра украинськой и русинськой філології Нїредьгазськой Высшой Школы.
18. HORUE 2018. *15 éves Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesület (HORUE) (2003–2018). Матеріалы про исторію и діятелность ВОРИАГа*. Budapest: Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesület.
19. Kenyeres Ágnes szerk. 1967. *Magyar Életrajzi Lexikon 1. A–K*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
20. Kollega Tarsoly István főszerk. 2002. *Révai Új Lexikona. IX. kötet. Gym–Hol*. Szekszárd: Babits Kiadó.
21. Múlt-kor 2009. Hodinka Antal. *Múlt-kor történelmi portál*, 2009. május 8. https://mult-kor.hu/20090508_hodinka_antal_ (Letöltés dátuma: 2026.09.24.).
22. Pásztor Péter 2026. Háromnyelvű emléktáblát kap szülőfalujában Hodinka Antal. *Felvidék.ma*, 2026. szeptember 4. https://felvidek.ma/2026/09/04/haromnyelvu-emlektablat-kap-szulofalujaban-hodinka-antal/ (Letöltés dátuma: 2026.09.24.).
23. Perényi József 1965. Emlékezés Hodinka Antalról (1864–1946). *Századok* 99/6: 1403–1405. o.
24. Pirigyi István 1993. Hodinka Antal, a Munkácsi Egyházmegye történetírója. In: Udvari István szerk. *Hodinka Antal emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Szent Athanas Görögkat. Hittud. Főiskola Nyelvi Tanszéke, 93–113. o.
25. S. Benedek András 2000. A Szeklencei Szegényember üzenete. *Kisebbségkutatás* 9/2: 291–294. o.
26. Soós Kálmán 1995. Hodinka Antal hivatalos és tudományos megítélése Kárpátalján. *Honismeret* 23/5: 62–69. o.
27. Soós Kálmán 1997. A Hodinka-reneszánsz előzményei Kárpátalján. In: Csernicskó István szerk. *Tiszán innen… Társadalomtudományi tanulmányok*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 9–22. o.

28. Sziklay László 1978. Hodinka Antal a magyar szlavisztika egyik úttörője (1864–1946). *Filológiai Közlöny* 24/2: 223–226. o.
29. Szinnyei József 1896. Hodinka Antal. In: *Magyar írók élete és munkái* IV. Budapest: Hornyánszky Viktor.
30. TASR 2026. V Ladomírove odhalili pamätnú tabuľu Antonovi Hodinkovi. *Teraz.sk*, 2026. szeptember 17. https://www.teraz.sk/regiony/v-ladomirove-odhalili-pamatnu-tabulu/992992-clanok.html (Letöltés dátuma: 2026.09.24.).
31. Thallóczy Lajos – Hodinka Antal szerk. 1903. *A horvát véghelyek oklevéltára. I. köt. 1490–1527*. Magyarország melléktartományainak oklevéltára 1.; Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 31. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
32. Udvari István 1993. Magyar eredetű ruszin igék Hodinka Antal Ruszin–magyar igetárában. *Magyar Nyelv* 89/1: 77–81. o.
33. Udvari István szerk. 1993. *Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Szent Athanas Görögkat. Hittud. Főiskola Nyelvi Tanszéke.
34. Voigt Vilmos 1994. Антон Годинка: *Пісні наших предків. Сто наших співанок. Száz ruszin népdal Hodinka Antal tiszteletére (1864–1946)*. Підготовка текстів Ю. Туряниці, І. Удворі, С. Арпи. Вступне слово І. Удворі. Упорядкування Ю. Туряниці. Будапешт–Ужгород: Інтермікс, 1993. 167 p. *Ethnographia* 105/1: 374. o.
35. Zoltán András 2006. Elárvult kisebbség: Udvari István utolsó könyvéről. *Kisebbségkutatás* 15/1: 127–129. o.
36. Zsatkovics Kálmán 1910. A munkácsi görög-katolikus püspökség története. *Görög Katholikus Szemle* 11/13. 1910. március 27.

References

1. Abonyi, Andrea Tímea 2009. *Lexikai germanizmusok vizsgálata ruszin népnyelvű kiadványban* [The examination of lexical Germanisms in a Rusyn vernacular publication]. PhD dissertation. Budapest: Eötvös Loránd University. (In Hungarian)
2. Babics, András 1964. Hodinka Antal [Antal Hodinka]. *Jelenkor* 7/12: pp. 1147–1148. (In Hungarian)
3. Bárány, Erzsébet 2009. *Magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás: hungarizmusok a magyar–ukrán (ruszin) nyelvhatáron (irodalmi művek alapján)* [Hungarian–Ukrainian linguistic interaction: Hungarianisms along the Hungarian–Ukrainian (Rusyn) language border (based on literary works)]. PhD dissertation. Budapest: Eötvös Loránd University. (In Hungarian)
4. Fenych, Volodymyr 2026. *A történész, az egyház és a nép: Hodinka Antal, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye és a kárpáti ruszinok* [The historian, the church and the people: Antal Hodinka, the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo and the Carpatho-Rusyns]. Translated from Ukrainian by Tetiana Ilnytska. Budapest: Antal Hodinka National Association of Rusyn Intellectuals – Józsefváros Rusyn Self-Government. (In Hungarian)
5. Font, Márta 2021. *75 éve hunyt el Hodinka Antal, az Erzsébet Tudományegyetem rektora, a szláv népek történetének kutatója* [Antal Hodinka, rector of Elisabeth

University and researcher of the history of Slavic peoples, died 75 years ago]. Commemorative note. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/75_eve_hunyt_el_-hodinka_antal_az_erzsebet_tudomanyegyetem_rektora_a_szlav_nepek (Accessed: 28.06.2026). (In Hungarian)

6. Földvári, Sándor 1995. Hodinka Antal életművének feldolgozása [The processing of Antal Hodinka's life work]. *Debreceni Szemle* 3/4: pp. 615–619. (In Hungarian)
7. Hodinka, Antal 1891. *A szerb történelem forrásai s első kora* [The sources and early period of Serbian history]. Doctoral dissertation. Budapest. (In Hungarian)
8. Hodinka, Antal 1898. *Tanulmányok a bosnyák-dijakovári püspökség történetéből* [Studies on the history of the Bishopric of Bosnia–Đakovo]. Budapest. (In Hungarian)
9. Hodinka, Antal 1900. A rutének [The Ruthenians]. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország Vol. 6. Felső-Magyarország (Part 2)*. Budapest: Magyar Királyi Állami Nyomda, pp. 401–417. (In Hungarian)
10. Hodinka, Antal 1909. *A munkácsi görög-katholikus püspökség története* [The history of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo]. Budapest: Hungarian Academy of Sciences. (In Hungarian)
11. Hodinka, Antal 1911. *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. 1. kötet. 1458–1715* [Charter collection of the Greek-rite Eparchy of Mukachevo. Vol. 1: 1458–1715]. Ungvár: Unió Könyvnyomda. (In Hungarian)
12. Hodinka, Antal 1912. *A tokaji görög kereskedő társulat kiváltságának ügye 1725–1772* [The matter of the privileges of the Greek merchant company of Tokaj, 1725–1772]. Inaugural address. Budapest: Hungarian Academy of Sciences. (In Hungarian)
13. Hodinka, Antal 1916. *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* [The Hungarian aspects of the Russian chronicles]. Budapest: Hungarian Academy of Sciences. (In Hungarian)
14. Hodinka, Antal 1922a (published 1991). Udvari, István ed. *Ruszin–magyar igetár* [Rusyn–Hungarian verb dictionary]. Nyíregyháza: Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. (In Rusyn and Hungarian)
15. Hodinka, Antal 1922b (published 1993). Anton Hodynka: *Pisni nashykh predkiv. Sto nashykh spivanok. Száz ruszin népdal Hodinka Antal tiszteletére (1864–1946)* [Songs of Our Ancestors. One Hundred of Our Songs. One Hundred Rusyn Folk Songs in Honour of Antal Hodinka (1864–1946)]. Texts prepared by Yu. Turianytsia, I. Udvari, S. Arpy. Introduction by I. Udvari. Compiled by Yu. Turianytsia. Budapest–Uzhhorod: Intermix Kiadó. (In Rusyn)
16. Hodinka, Antal 1923 (facsimile edition 2000). [Sokyrnyts'kyi Syrokhman':] *Uttsiuznyna, hazdustvo y proshlost' iuzhnokarpats'kykh rusynuv* [Homeland, economy and past of the Southern Carpathian Rusyns]. Budapest: Hornyánszky. Facsimile edition, edited with an afterword by István Udvari. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2000. (In Rusyn)
17. Hodinka, Antal 2005. Hodynka, Antonii: *Chas hurshe, hy voda… Rusyns'ki teksty* ["Chas hurshe, hy voda…": Rusyn texts]. Collected, arranged and annotated, with an introduction, by Mykhail Kapral'; foreword by István Udvari. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. (In Rusyn)
18. HORUE 2018. *15 éves Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesület (HORUE) (2003–2018). Materialy pro istoriiu y diiatelnost' VORIAHa* [15 years of the Antal

Hodinka National Association of Rusyn Intellectuals (2003–2018): Materials on its history and activities]. Budapest: Antal Hodinka National Association of Rusyn Intellectuals. (In Hungarian and Rusyn)

19. Kenyeres, Ágnes ed. 1967. *Magyar Életrajzi Lexikon 1. A–K* [Hungarian Biographical Dictionary. Vol. 1: A–K]. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian)
20. Kollega Tarsoly, István ed. 2002. *Révai Új Lexikona. IX. kötet. Gym–Hol* [Révai's New Encyclopaedia. Vol. 9: Gym–Hol]. Szekszárd: Babits Kiadó. (In Hungarian)
21. Múlt-kor 2009. Hodinka Antal [Antal Hodinka]. *Múlt-kor historical portal*, 8 May 2009. https://mult-kor.hu/20090508_hodinka_antal_ (Accessed: 24.09.2026). (In Hungarian)
22. Pásztor, Péter 2026. Háromnyelvű emléktáblát kap szülőfalujában Hodinka Antal [Antal Hodinka to receive a trilingual memorial plaque in his native village]. *Felvidék.ma*, 4 September 2026. https://felvidek.ma/2026/09/04/haromnyelvu-emlektablat-kap-szulofalujaban-hodinka-antal/ (Accessed: 24.09.2026). (In Hungarian)
23. Perényi, József 1965. Emlékezés Hodinka Antalról (1864–1946) [In memory of Antal Hodinka (1864–1946)]. *Századok* 99/6: pp. 1403–1405. (In Hungarian)
24. Pirigyi, István 1993. Hodinka Antal, a Munkácsi Egyházmegye történetírója [Antal Hodinka, historian of the Eparchy of Mukachevo]. In: Udvari, István ed. *Hodinka Antal emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Szent Athanas Görögkat. Hittud. Főiskola Nyelvi Tanszéke, pp. 93–113. (In Hungarian)
25. S. Benedek, András 2000. A Szeklencei Szegényember üzenete [The message of the Poor Man of Szeklence]. *Kisebbségkutatás* 9/2: pp. 291–294. (In Hungarian)
26. Soós, Kálmán 1995. Hodinka Antal hivatalos és tudományos megítélése Kárpátalján [The official and scholarly reception of Antal Hodinka in Transcarpathia]. *Honismeret* 23/5: pp. 62–69. (In Hungarian)
27. Soós, Kálmán 1997. A Hodinka-reneszánsz előzményei Kárpátalján [The antecedents of the Hodinka renaissance in Transcarpathia]. In: Csernicskó, István ed. *Tiszán innen... Társadalomtudományi tanulmányok*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, pp. 9–22. (In Hungarian)
28. Sziklay, László 1978. Hodinka Antal a magyar szlavisztika egyik úttörője (1864–1946) [Antal Hodinka, one of the pioneers of Hungarian Slavic studies (1864–1946)]. *Filológiai Közlöny* 24/2: pp. 223–226. (In Hungarian)
29. Szinnyei, József 1896. Hodinka Antal [Antal Hodinka]. In: *Magyar írók élete és munkái* Vol. 4. Budapest: Hornyánszky Viktor. (In Hungarian)
30. TASR 2026. V Ladomírove odhalili pamätnú tabuľu Antonovi Hodinkovi [Memorial plaque to Antal Hodinka unveiled in Ladomirov]. *Teraz.sk*, 17 September 2026. https://www.teraz.sk/regiony/v-ladomirove-odhalili-pamatnu-tabulu/992992-clanok.html (Accessed: 24.09.2026). (In Slovak)
31. Thallóczy, Lajos – Hodinka, Antal eds. 1903. *A horvát véghelyek oklevéltára. Vol. 1: 1490–1527* [Charter collection of the Croatian border fortresses, Vol. 1: 1490–1527]. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 31. Budapest: Hungarian Academy of Sciences. (In Latin and Hungarian)

32. Udvari, István 1993. Magyar eredetű ruszin igék Hodinka Antal Ruszin–magyar igetárában [Rusyn verbs of Hungarian origin in Antal Hodinka's Rusyn–Hungarian verb dictionary]. *Magyar Nyelv* 89/1: pp. 77–81. (In Hungarian)
33. Udvari, István ed. 1993. *Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére* [Antal Hodinka Memorial Volume. Studies in Honour of Antal Hodinka]. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Szent Athanas Görögkat. Hittud. Főiskola Nyelvi Tanszéke. (In Hungarian)
34. Voigt, Vilmos 1994. Anton Hodynka: *Pisni nashykh predkiv. Sto nashykh spivanok. Száz ruszin népdal Hodinka Antal tiszteletére (1864–1946)*. Texts prepared by Yu. Turianytsia, I. Udvari, S. Arpy. Introduction by I. Udvari. Compiled by Yu. Turianytsia. Budapest–Uzhhorod: Intermiks, 1993. 167 p. [Review]. *Ethnographia* 105/1: p. 374. (In Hungarian)
35. Zoltán, András 2006. Elárvult kisebbség: Udvari István utolsó könyvéről [Orphaned minority: on István Udvari's last book]. *Kisebbségkutatás* 15/1: pp. 127–129. (In Hungarian)
36. Zsatkovics, Kálmán 1910. A munkácsi görög-katolikus püspökség története [The history of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo]. *Görög Katholikus Szemle* 11/13. 27 March 1910. (In Hungarian)

A tudományos hagyaték sorsa és a Hodinka-reneszánsz: Hodinka Antal halálának 80. évfordulójára

Gazdag Vilmos, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.

A tanulmány Hodinka Antal (1864–1946) halálának 80. évfordulója alkalmából rövid áttekintést nyújt a magyar történettudomány és a szlavisztika kiemelkedő alakjának életútjáról, tudományos teljesítményéről, illetve hagyatékának sorsáról és utóéletéről. Hodinka a Zemplén vármegyei Ladomér községben született görögkatolikus lelkészi családban; teológiai és történeti-szlavisztikai tanulmányait Ungváron, Budapesten és Bécsben végezte, ahol többek között Vatroslav Jagić irányítása alatt sajátította el a szláv filológia módszertanát. A magyar történetírás egyik legnagyobb hiányosságát, provincializmusát felismerve tudatosan bővítette forrásbázisát bécsi, római és számos egyházi levéltár anyagával, s kivételes, mintegy tíz-tizenkét nyelvre kiterjedő nyelvtudását következetesen kamatoztatta kutatásaiban. Pályája a Magyar Nemzeti Múzeumban indult, majd a bécsi közös pénzügyminisztérium levéltárában és a hitbizományi könyvtárban folytatódott; 1906-tól a pozsonyi jogakadémia, 1914-től az Erzsébet Tudományegyetem professzora, 1932-ben pedig a Pécsre települt egyetem rektora lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1910-ben levelező, 1933-ban rendes tagjává választotta. Tudományos munkássága három fő területet ölel át: a szláv–magyar kapcsolatok történetét, Pécs város múltját, valamint a kárpátaljai ruszinok egyházi és világi történetét. Pályája elején jelentős délszláv – szerb, bosnyák és horvát – forráskutatásokat végzett, később pedig álnéven ruszin nyelvű tudományos szövegeket is írt, amelyek a ruszin tudományos írásbeliség úttörő darabjai. Legjelentősebb műve a *Munkácsi görög-*

katholikus püspökség története (1909); emellett szlavisztikai (*Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, 1916), nyelvészeti (*Ruszin–magyar igetár*, 1922) és néprajzi munkái (*A rutének*, 1900; *Száz ruszin népdal*, 1922) is máig alapvető források. Hagyatéka az MTA Könyvtárának Kézirattárába került; kárpátaljai recepciója az 1945 utáni évtizedekben nagyrészt megszakadt, majd az 1990-es évektől Udvari István és Soós Kálmán úttörő munkája nyomán indult újra. Életművének legújabb összegzése Volodymyr Fenych 2026-ban megjelent monográfiája. Ma nevét viseli a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja, valamint Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesület kezdeményezésére, az Országos Ruszin Önkormányzattal közösen alapított Hodinka Antal-díj is. Szülőfalujában, Ladomérban 2026 szeptemberében háromnyelvű emléktáblát avattak tiszteletére. Az évforduló egyszerre főhajtás és emlékeztető: Hodinka kéziratos hagyatékának feldolgozása, egyes műveinek kiadása és reprintezése ma is a magyar és kárpátaljai tudományosság feladata.

Kulcsszavak: *Hodinka Antal, tudománytörténet, szlavisztika, kárpátaljai ruszinok, Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye, kontaktnyelvészet, tudományos hagyaték.*

Доля наукової спадщини Антонія Годинки та її відродження (до 80-х роковин від дня смерті вченого)

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.

Статтю присвячено 80-ій річниці від смерті Антонія Годинки (1864–1946), оглянуто життєвий шлях, науковий доробок, а також посмертне сприйняття спадщини визначного представника угорської історичної науки і славістики. А. Годинка народився в селі Ладомер комітату Земплен (нині Ладомирів, Словаччина) у родині греко-католицького священика; богословську та історико-славістичну освіту здобував в Ужгороді, Будапешті та Відні, де під керівництвом Ватрослава Ягича засвоїв методологію слов'янської філології. Усвідомлюючи одну з найбільших вад тогочасної угорської історіографії — її провінційність, — він свідомо розширював джерельну базу матеріалами віденських, римських та багатьох церковних архівів, послідовно використовував у своїх дослідженнях виняткове володіння приблизно десятьма-дванадцятьма мовами. Свою кар'єру розпочав в Угорському національному музеї, продовжив у Архіві спільного міністерства фінансів у Відні та у Фідеікомісній бібліотеці; з 1906 р. — професор Правничої академії у Пожоні (Братиславі), з 1914 р. — Єлизаветинського університету, а в 1932 р. був обраний ректором університету, переміщеного до Печа. У 1910 р. Угорська академія наук обрала його членом-кореспондентом, а в 1933 р. — дійсним членом. Його наукова діяльність охоплює три основні напрями: історію слов'янсько-угорських зв'язків, історію міста Печ, а також церковне і світське минуле закарпатських русинів. На початку наукової кар'єри він здійснив ґрунтовні дослідження південнослов'янських (сербських, боснійських і хорватських) джерел, а згодом під псевдонімами писав наукові тексти й

русинською мовою, які належать до перших пам'яток русинської наукової писемності. Найважливіша його праця — *Історія Мукачівської греко-католицької єпархії* (1909); поряд із нею його славістичні (*Угорські аспекти руських літописів*, 1916), мовознавчі (*Русинсько-угорський словник дієслів*, 1922) та етнографічні праці (*Русини*, 1900; *Сто русинських народних пісень*, 1922) залишаються базовими джерелами дотепер. Спадщина Годинки зберігається у Відділі рукописів Бібліотеки Угорської академії наук; на Закарпатті рецепція його наукової спадщини впродовж десятиліть після 1945 р. була фактично перервана, а з початку 1990-х років відновилася завдяки діяльності Іштвана Удварі та Калмана Шовша. Найновішим узагальненням його спадщини є монографія Володимира Фенича (2026). Сьогодні його ім'я носить Науково-дослідний центр мовознавства імені Антонія Годинки Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (м. Берегове), є премія імені Антонія Годинки, заснована з ініціативи Всеугорського товариства русинської інтелігенції імені Антонія Годинки спільно із Всеугорським русинським самоврядуванням. У вересні 2026 р. в його рідному селі Ладомирів відкрито тримовну меморіальну дошку. Ювілей є водночас даниною шани й нагадування: опрацювання рукописної спадщини А. Годинки, видання окремих його праць та перевидання ключових творів досі залишаються завданням для угорської та закарпатської науки.

Ключові слова: *Антоній Годинка, історія науки, славістика, закарпатські русини, Мукачівська греко-католицька єпархія, контактна лінгвістика, наукова спадщина.*

The fate of Antal Hodinka's scholarly legacy and the Hodinka renaissance: on the 80th anniversary of his death

Vilmos Gazdag, PhD, associate professor. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.

The study provides a brief overview of the life, scholarly achievements, and legacy of Antal Hodinka (1864–1946), one of the outstanding figures of Hungarian historiography and Slavic studies, on the occasion of the 80th anniversary of his death. Hodinka was born in the village of Ladomér in Zemplén County into a Greek Catholic clerical family. He pursued theological, historical, and Slavic studies in Uzhhorod, Budapest, and Vienna, where, among others, he acquired the methodology of Slavic philology under the guidance of Vatroslav Jagić. Recognising provincialism as one of the major shortcomings of Hungarian historiography, he consciously expanded the source base of his research by consulting materials held in archives in Vienna and Rome, as well as in numerous ecclesiastical archives. He also consistently drew upon his exceptional command of approximately ten to twelve languages in his scholarly work. Hodinka began his career at the Hungarian National Museum and later worked in the archives of the Joint Ministry of Finance in Vienna and in the Fideicommissary Library. From 1906 he taught at the Academy of Law in Pressburg, and from 1914 he served as a professor at Elisabeth University. In 1932 he became rector of the

university after its relocation to Pécs. The Hungarian Academy of Sciences elected him a corresponding member in 1910 and a full member in 1933. His scholarly oeuvre encompasses three principal areas: the history of Slavic–Hungarian relations, the history of the city of Pécs, and the ecclesiastical and secular history of the Rusyns of Transcarpathia. Early in his career, he conducted extensive research on South Slavic — Serbian, Bosnian, and Croatian — sources. Later, under a pseudonym, he also wrote scholarly texts in Rusyn, which rank among the pioneering works of Rusyn academic writing. His most important work is *The History of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo* (1909). His other publications in Slavic studies (*The Hungarian Aspects of the Russian Chronicles*, 1916), linguistics (*Rusyn–Hungarian Verb Dictionary*, 1922), and ethnography (*The Ruthenians*, 1900; *One Hundred Rusyn Folk Songs*, 1922) likewise remain fundamental sources to this day. Hodinka's scholarly estate was deposited in the Department of Manuscripts and Rare Books of the Library of the Hungarian Academy of Sciences. In Transcarpathia, the reception of his work was largely interrupted in the decades following 1945, but was revived from the early 1990s through the pioneering work of István Udvari and Kálmán Soós. The most recent comprehensive assessment of his life and work is Volodymyr Fenych's monograph, published in 2026. Today, his name is borne by the Antal Hodinka Research Centre for Linguistics at Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University in Berehove, as well as by the Antal Hodinka Award, established at the initiative of the Antal Hodinka National Association of Rusyn Intellectuals jointly with the National Rusyn Self-Government. In September 2026, a trilingual commemorative plaque was unveiled in his honour in his native village of Ladomér. The anniversary is both an act of tribute and a reminder: the processing of Hodinka's manuscript legacy, the publication of some of his works, and the preparation of reprint editions remain important tasks for Hungarian and Transcarpathian scholarship today.

Keywords: *Antal Hodinka, history of scholarship, Slavic studies, Transcarpathian Rusyns, Greek Catholic Eparchy of Mukachevo, contact linguistics, scholarly legacy.*

© Gazdag Vilmos, 2026

УДК 81’271.16(498)(=161.2)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-103-122
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 28.07.2026
Схвалено до друку: 04.09.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Калита Оксана, Підкамінна Людмила

Мовна норма в медіадискурсі українців Румунії

1. Вступ

Мова національної спільноти функціює не лише як засіб комунікації, а і як один із ключових чинників збереження її культурної та етнічної ідентичності. Особливого значення в цьому контексті набуває функціювання мови в медіа, оскільки медіадискурс поєднує комунікативну, інформаційну, культурно-репрезентативну та ідентифікаційну функції. Для національних меншин преса рідною мовою може виконувати додаткову функцію мовної консолідації спільноти, забезпечуючи циркуляцію культурних моделей, історичної пам’яті та мовних зразків.

Українська медіакомунікація в Румунії має тривалу історію, пов’язану з особливостями формування української етнічної спільноти, її територіальним розселенням, політичними змінами та різними етапами державної мовної політики. Історія українськомовної преси в Румунії є водночас історією боротьби за збереження української мови в умовах асиміляційних процесів, а сучасний стан українських медіа відображає складну взаємодію літературної української мови, місцевих українських говорів, румунської мови та мов інших етнічних спільнот. Сучасні українськомовні медіа Румунії — особливий об’єкт для дослідження літературної норми, бо на відміну від українських загальнонаціональних медіа, функціюють у специфічному багатомовному середовищі, а їхні автори мають різний рівень професійної журналістської та мовної підготовки.

Проблема функціювання української мови в Румунії вже привертала увагу дослідників. Комплексний історико-комунікаційний розвиток українських медіа Румунії проаналізували Ю. Бідзіля, З. Галаджун, В. Георгієвська,

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Є. Соломін та Н. Сидоренко, простеживши становлення української преси та окресливши проблеми сучасного стану українськомовної медіакомунікації (Bidzilya et al., 2021, с. 234–253). Етнокультурну історію та сучасний стан українців Румунії досліджував Т. Рендюк (Рендюк, 2019), проблеми національної ідентичності та реалізації культурних прав української меншини — Ю. Юрійчук (Yuriychuk, 2011). Значний матеріал для аналізу мовної ситуації містить праця М. Павлюка та І. Робчука, присвячена українським говорам Румунії (Павлюк–Робчук, 2003), а проблему літературної норми в публіцистичному дискурсі розглядає О. Ніка (Ніка, 2019, с. 163–169).

Теоретична основа дослідження мовної норми — праці С. Єрмоленко, С. Бибик, Т. Коць та ін., у яких розглянуто співвідношення літературної норми й мовної практики та динаміку кодифікації мовних явищ (Єрмоленко ред., 2013), монографія Т. Коць про літературну норму у функційно-стильовій і структурній парадигмі (Коць, 2010), а також її дослідження динаміки літературної норми в українській пресі (Коць, 2018, 2025).

Мета статті — дослідити особливості функціювання літературної норми в сучасному українськомовному медіадискурсі українців Румунії, визначити основні типи нормативної варіативності та відхилень від кодифікованої норми, а також з'ясувати чинники, що зумовлюють специфіку мовного оформлення медіатекстів. У роботі застосовано описовий, функційно-стилістичний та контекстуально-інтерпретаційний методи.

Матеріалом дослідження стали публікації двох випусків культурно-просвітницьких часописів Союзу українців Румунії: «Вільне слово» (2023, № 7–8) та «Український вісник» (2023, № 15–18). Обсяг кожного з цих повноколірних видань — 20 сторінок формату А3, кожен номер містить до 50 текстів різних жанрів: передові статті, репортажі, інформаційні замітки, депутатські звіти, короткі художні тексти (вірші, оповідання), некрологи, аналітичні статті, біографічні нариси, листи до редакції тощо. Картотека для аналізу, створена методом суцільної вибірки, містить понад 200 прикладів.

2. Українці Румунії: історико-демографічний та соціолінгвістичний контекст

Українська присутність на території сучасної Румунії має глибоке історичне коріння. Згадки про українців та східнослов'янське населення в регіонах, які нині входять до складу Румунії, сягають середньовіччя. Частина українців Румунії є автохтонним населенням територій, що в різні історичні періоди перебували в складі різних державних утворень. Наприклад, Т. Рендюк наголошує на автохтонності значної частини українців Румунії, водночас окремо виокремлюючи українців Добруджі та дельти Дунаю як нащадків

запорозького козацтва (Рендюк, 2019). Олекса Бевка докладно описав ойконіми, топоніми, історію, господарство, демографічний склад, релігію і церкву, освіту, культуру, місцеві медіа восьми українських сіл Марамарощини, наголошуючи на необхідності збереження української мови й культури в Румунії (Бевка, 2011).

Мовні контакти української і румунської мов формувалися на значній території, яка охоплювала Мармарощину, Буковину, Добруджу, Банат, а також українські землі, суміжні з Румунією. Їхнім наслідком стали численні лексичні та семантичні запозичення. С. Семчинський розглядав українсько-румунські мовні контакти в ширшій системі слов'яно-східноромансько‌ї взаємодії, зокрема аналізував семантичну інтерференцію як результат тривалого контакту мов (Семчинський, 1974). Окрему працю він присвятив лексичним запозиченням із російської та української мов у румунській, що засвідчує багаторівневий характер взаємодії мов у регіоні (Семчинський, 1958).

Тривале співіснування мов спричинило те, що українська залишила помітний відбиток у місцевих говорах, а елементи українського походження увійшли також до румунської лексики. При цьому мовний контакт не був одностороннім: українські говори самі зазнавали впливу румунської та інших контактних мов. Саме тому сучасний мовний матеріал українців Румунії доцільно розглядати не як ізольовану реалізацію української літературної мови, а як результат функціювання української мови в умовах тривалого багатомовного середовища.

Системний опис українських говорів Румунії здійснили М. Павлюк та І. Робчук. Їхня праця охоплює діалектні тексти з різних регіонів, зокрема Мараморощини, Сучавщини, Банату, і містить характеристику фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних особливостей відповідних говорів (Павлюк–Робчук, 2003). Значення цієї праці для сучасного дослідження медіамови полягає в тому, що вона дає змогу зіставляти літературну норму з реальною мовною практикою носіїв місцевих українських говорів.

Сучасне розселення українців Румунії має переважно регіональний характер. Найбільші українські осередки розташовані на півночі країни — у прикордонних із Україною районах Марамарощини та Буковини, а також у районах Подунав'я, Північної Добруджі та румунської Молдови. Ю. Юрійчук називає серед регіонів концентрації української меншини Марамуреш, Сучаву, Караш-Северін, Тулчу, Сату-Маре, Арад і Ботошані (Yuriychuk, 2011).

Сучасна мовна ситуація українців Румунії визначається кількома взаємопов'язаними чинниками: територіальною компактністю окремих громад, рівнем міжпоколінн‌євого передавання української мови, функціюванням української школи, культурних організацій і медіа, а також інтенсивністю контактів із румунською мовою.

Українці мають статус офіційно визнаної національної меншини. Один із проявів цього статусу — представництво в парламенті Румунії. Показовим у цьому контексті є розвиток Союзу українців Румунії (СУР) — організації, яка відіграє центральну роль у культурному та інформаційному житті громади. Її діяльність поєднує політичне представництво, культурно-просвітницьку роботу та підтримку медіа. Офіційний сайт СУР фактично виконує роль медіаплатформи, де представлені актуальні випуски видань організації (URL1).

Отже, соціолінгвістичне становище української меншини в Румунії не можна описати лише категорією «збереження мови». Ідеться про складну систему співіснування літературної української мови, місцевих говорів і румунської мови. Така ситуація безпосередньо позначається і на медіадискурсі.

3. Українські медіа Румунії та їхня комунікативна специфіка

Історія української преси в Румунії — важливий складник історії української культурної комунікації. Дослідження О. Бевки, Ю. Бідзілі, З. Галаджун, В. Георгієвської, Є. Соломіна та Н. Сидоренко показують, що розвиток українських медіа відбувався нерівномірно й залежав від політичних та соціокультурних умов. Автори простежують становлення українськомовної преси, її роль у культурній комунікації та сучасні проблеми функціювання українського інформаційного сегмента в Румунії (Bidzilya et al., 2021; Бевка, 2011).

Сучасний стан українських медіа репрезентований на офіційному сайті Союзу українців Румунії. Там зазначено, що під його егідою щомісяця виходять сім газет і журналів. Серед них українськомовні «Вільне слово», «Український вісник», «Наш голос», «Albinuţa», «Дзвоник», а також румунськомовні «Curierul ucrainean» та «Ecouri ucrainene». Тематика видань охоплює життя українців Румунії, діяльність СУР, освіту, родину, збереження традицій і розвиток рідної мови, а також зв'язки з Україною (URL1).

Така система видань демонструє функційну диференціацію медіадискурсу. Частина видань орієнтована на загальнополітичну та громадську інформацію, частина — на культурну, освітню та дитячу аудиторію. Водночас усі вони певною мірою виконують функцію культурної пам'яті та мовної підтримки.

Особливий інтерес для дослідження мовної норми становлять «Вільне слово» та «Український вісник». Перше має давню історію та функціює як офіційне друковане медіа української спільноти. Друге також репрезентує інформаційно-публіцистичний сегмент українськомовної комунікації.

Важливо, що сучасні українські медіа Румунії існують одночасно в традиційному та цифровому форматах. Сайт СУР забезпечує доступ до актуальних номерів видань, що переводить традиційну пресу в цифрове

середовище. На сайті, наприклад, представлені сучасні номери «Українського вісника», «Ecouri ucrainene» та «Дзвоника» (URL1). Це змінює саму природу медіадискурсу: газетний текст перестає бути суто локальним продуктом і потенційно стає доступним значно ширшій аудиторії. Відповідно, питання дотримання мовної норми в медіатекстах набуває нового значення.

За жанровою структурою в українських медіа Румунії представлені інформаційні повідомлення, репортажі, замітки про культурні заходи, інтерв'ю, матеріали про освіту, історико-культурні нариси, публіцистичні статті, привітання, матеріали про діяльність громадських організацій та політичних представників. Така жанрова різнорідність безпосередньо впливає на характер мовної норми.

Частина текстів має журналістську природу, частина — створюється представниками освітньої, культурної чи громадської сфери. Саме тому авторство є одним із чинників мовної варіативності. У цьому полягає одна з ключових особливостей українських медіа Румунії: вони одночасно є професійними медіа та інструментом громадської комунікації. Їхній авторський корпус формується не лише з професійних журналістів, а й із педагогів, громадських активістів, представників місцевих осередків, письменників, працівників культурних установ, політиків та інших членів громади.

У такому середовищі медіатекст стає особливим типом мовного документа: він одночасно відображає нормативну українську мову, реальну мовну практику громади та результати міжмовної взаємодії.

4. Мовна норма в медіадискурсі: теоретичні засади

Поняття мовної норми важливе для аналізу якості медіатексту. У традиційному розумінні літературна норма — це сукупність усталених, кодифікованих правил використання мовних одиниць у певний історичний період. Проте сучасна лінгвістика розглядає норму не як абсолютно статичну систему заборон, а як категорію, що взаємодіє з реальною мовною практикою.

У монографії «Літературна норма і мовна практика» проблему розглянуто саме через співвідношення кодифікованої норми та реального використання мовних одиниць; окрему увагу приділено динаміці лексичної та граматичної норми (Єрмоленко ред., 2013).

Т. Коць розглядає літературну норму в контексті функційно-стильової та структурної парадигми, тобто пов'язує її функціювання з конкретним стилем, жанром і структурою мовної системи (Коць, 2010). Це особливо важливо для медіадискурсу, адже одна й та сама мовна одиниця може мати різний нормативний статус залежно від функційного призначення.

У сучасному медіадискурсі норма не існує поза мовною практикою. Т. Коць, досліджуючи українське слово в пресі, показує динамічний характер літературної норми та її взаємодію із соціальними, культурними й комунікативними чинниками (Коць, 2018). О. Ніка, аналізуючи публіцистичний дискурс, також наголошує на необхідності розглядати літературну норму в тісному зв'язку з реальною практикою публіцистичного мовлення (Ніка, 2019, с. 163–169).

У найзагальнішому вигляді можна виокремити два підходи до розуміння норми — консервативний і динамічний. Консервативний підхід бере за основу пріоритет кодифікованого стандарту. У такій моделі медіа повинні максимально точно дотримуватися нормативних правил, оскільки журналістський текст має значний вплив на мовну практику суспільства. З цього погляду будь-яке відхилення від кодифікованої форми потребує пояснення.

Динамічний підхід акцентує на тому, що мовна норма змінюється разом із мовною практикою. Нові форми, варіанти, лексеми можуть спочатку перебувати поза кодифікованим стандартом, однак із поширенням у суспільній комунікації частина їх згодом може отримати нормативний статус. Саме тому поняття «помилка» та «варіант» не завжди тотожні.

Для медіадискурсу українців Румунії необхідно враховувати ще один вимір. Тут відхилення від української літературної норми може бути спричинене не внутрішньою динамікою української мови, а мовним контактом. Мовний контакт створює умови для інтерференції. У ситуації двомовності елементи однієї мови можуть переноситися в іншу — на фонетичному, лексичному, граматичному, синтаксичному або семантичному рівнях. Семчинський розглядав інтерференцію як закономірний результат взаємодії мов (Семчинський, 1974, с. 29). Сучасне визначення мовних контактів також пов'язує інтерференційні процеси з тривалим співіснуванням мовних систем.

Для українського медіадискурсу Румунії можна визначити щонайменше чотири основні джерела варіативності: 1) місцеві українські говори; 2) румунська мова як домінантна офіційна мова держави; 3) мови інших національних спільнот, з якими контактують українці; 4) російська мова, яка історично впливала на частину мовної практики українців. До них варто додати п'ятий чинник — непрофесійне або недостатньо професійне редакційне опрацювання тексту.

Отже, у досліджуваному матеріалі важливо розрізняти власне порушення української літературної норми, міжмовну інтерференцію, діалектну рису, авторську стилістичну особливість і редакційну помилку.

«Український правопис» 2019 року є важливою нормативною основою для аналізу орфографічних явищ (Мазніченко та ін. ред., 2019). Водночас для лексико-граматичної та стилістичної оцінки медіатексту необхідно

залучати ширший корпус джерел — від нормативних словників і довідників до праць зі стилістики та культури мови (Русанівський ред., 1990; Мацько, 2003; Дудик, 2005).

5. Варіативність мовної норми в медіа українців Румунії

У медіатекстах українців Румунії через значну частотність насамперед привертають увагу відхилення від таких типів мовної норми: граматичної, лексичної, орфографічної та стилістичної.

Граматична норма. У досліджуваному матеріалі зафіксовано кілька типових відхилень від граматичної норми. Найбільш показова група — порушення безприйменникового та прийменникового керування. Такі конструкції можуть бути пов'язані з прямим або опосередкованим впливом румунської мови. В «Українському віснику» зафіксовано, зокрема, конструкцію: *«Подаємо нову адресу по інтернету нашої редакції»* («Український вісник», 2023, № 15–18). У нормативному українському мовленні нормативними є конструкції «адресу в інтернеті», «інтернет-адресу», «адресу електронної пошти» — залежно від змісту. Конструкція «по інтернету» демонструє калькований характер і може бути наслідком впливу іншої мовної моделі.

Схожим є речення: *«Навчання в Петербурзької академії мистецтв»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Нормативною формою є «навчання в Петербурзькій академії мистецтв». Тут маємо порушення узгодження відмінкової форми прикметника з іменником.

Ще один приклад: *«Вона заслуговує поваги до найкращого ставлення»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Конструкція «заслуговує поваги» сама по собі нормативна, однак поєднання «до найкращого ставлення» створює синтаксично-семантичну невідповідність. Природнішими були б конструкції «заслуговує на повагу і найкраще ставлення», «заслуговує на повагу та добре ставлення».

Показовим є також: *«відповідні слова, якими можна було б звернутися в знак подяки»* («Вільне слово», № 7–8); *«в знак подяки за участь»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Тут конструкція «на знак подяки» є нормативною, тоді як «в знак подяки» має характер калькованого словосполучення.

Ще виразніше відхилення спостерігаємо в конструкції: *«На акцію, організовану Яською філією, були присутні представники місцевих органів»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Словосполучення «бути присутнім» не сполучається з прийменниковою конструкцією «на акцію» в такому значенні. Нормативний варіант: «На акції були присутні представники…» або «На акцію прийшли представники…».

Такі приклади свідчать, що частина порушень не має характеру випадкової друкарської помилки. Вони охоплюють синтаксичну модель речення і можуть бути результатом недостатнього володіння нормами українського літературного керування або впливом граматичних моделей контактних мов.

Цікава для редакторського аналізу конструкція: *«заклад буде здатний зміцнити свій престижний курс, якого він здобув в останні роки»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Тут спостерігаємо одночасно семантичну та синтаксичну невмотивованість. «Курс» не є тим, що «здобувають» у відповідному значенні. Ймовірно, автор прагнув передати значення «напрям розвитку», «позиція», «авторитет», однак вибір слова «курс» у поєднанні з дієсловом «здобути» створив неприродну конструкцію.

Схожий характер має: *«Василь Куриляк зробив презентацію школи імені Тарас Шевченко»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Нормативна форма — «школи імені Тараса Шевченка». Відсутність відмінкових закінчень у власній назві є типовим прикладом недостатнього граматичного опрацювання тексту.

Конструкція: *«на українській і румунській мовах»* («Вільне слово», 2023, № 7–8) також демонструє варіантність, що потребує редакторського контролю. У сучасній українській літературній мові нормативними є конструкції «українською і румунською мовами» або «українською та румунською мовами».

Увагу привертає й вислів: *«Пам'ятати його творчість, всю діяльність з його життя»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Тут проблема полягає не лише у відмінковому керуванні, а й у лексико-синтаксичній організації вислову. Нормативним було б «пам'ятати його творчість і все його життя», «пам'ятати про його творчість і діяльність» тощо.

Окрема група відхилень від граматичної норми — форми активних дієприкметників теперішнього часу: *«існуюча політична система»; «протестуюча молодь»; «дисонуюча нота»; «діючий парламентар»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Проблема таких конструкцій пов'язана не просто з формальною граматикою, а з нормативною традицією української літературної мови та сучасними рекомендаціями щодо уникнення непродуктивних для української мови моделей.

У медійному тексті ці форми часто є наслідком впливу російської мови або перекладних конструкцій. Водночас сучасний мовний стандарт не можна зводити до механічного вилучення всіх форм на *-учий / -ючий*. Потрібно враховувати конкретну функцію слова, можливість його лексикалізації, жанр та усталеність у сучасній мові.

У наведених прикладах редактор міг би замінити конструкції на питомі українські відповідники: «наявна політична система», «молодь, яка протестує», «нота, яка дисонує», «чинний парламентар».

Ці приклади особливо показові для медіамови українців Румунії, оскільки демонструють взаємодію кількох чинників: впливу російської мови, можливого калькування, недостатнього редакторського контролю та неповної актуалізації сучасних рекомендацій щодо літературної норми.

Лексична норма. Друга велика група відхилень від мовної норми — порушення нормативної сполучуваності слів, тобто лексичної норми. У досліджуваних текстах особливо помітні випадки вибору слова, семантично невмотивованого в конкретному контексті. Наприклад: *«Союз українців Румунії і надалі допомагатиме громадянам України та робитиме все залежне для прискорення перемоги України»* («Український вісник», 2023, № 15–18). Конструкція «робити все залежне» ненормативна. Українська літературна мова використовує сполучення «робити все можливе», «зробити все від себе залежне». Отже, наведений приклад — це результат контамінації моделей «робити все можливе» і «зробити все від себе залежне».

Інший приклад: *«Урочисте громадське відзначення 25-річчя відновлення Педагогічного ліцею імені Тараса Шевченка»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). У цьому випадку слово «відзначення» вжите замість природнішого для відповідного контексту «вшанування річниці», однак конструкція потребує уточнення з погляду стилістичної та семантичної сполучуваності.

Ще один приклад: *«Відмічення пам'яті поета-генія українського народу Т. Г. Шевченка»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Тут «відмічення» є небажаною калькованою формою; нормативним є «вшанування пам'яті».

Показовим є речення: *«Усі вони висловили визначення ролі та внесок українських жінок у румунське суспільство»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Тут відбувається змішування різних синтаксичних моделей. Нормативніше: «висловили оцінку ролі та зробили свій внесок…», «визначили роль і внесок…».

У реченні: *«У ньому прийняли участь представники української громади та гості події»* («Вільне слово», 2023, № 7–8) маємо поширену ненормативну модель «прийняли участь», яку доцільно замінити конструкцією «взяли участь».

Особливо цікавим є такий матеріал: *«українці нової хвилі переселення, спричиненого військовими діями на території України»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). У цьому разі проблема полягає у виборі лексеми «переселення» та її сполучуваності. Якщо йдеться про людей, які переїхали внаслідок війни, природніше говорити про «нову хвилю переселенців», «українців, які були змушені переселитися» або «нову хвилю міграції».

У тексті: *«Упродовж 1843–1845 рр. Шевченко здійснив першу подорож в Україну», — виділила дівчина»* («Вільне слово», 2023, № 7–8) спостерігаємо невдалий вибір дієслова «виділила» замість «зазначила», «наголосила»,

«підкреслила». Така заміна демонструє не стільки граматичну, скільки семантико-стилістичну недостатність.

У вислові: *«що перекликається з мріями не одного покоління українців»* («Вільне слово», 2023, № 7–8) лексема «перекликатися» може функціювати в українській мові, але в цьому контексті стилістично природнішим є «відгукується», «суголосне», «співзвучне».

Ще один показовий приклад: *«особливу увагу було зосереджено на шести пам'ятниках, які встановлено протягом часу на території Румунії»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Конструкція «протягом часу» є семантично надлишковою. Достатньо «протягом років», «упродовж певного періоду», або просто «які встановлено на території Румунії».

У реченні: *«Учасники заходу мали нагоду любоватися виставкою плакатів»* («Вільне слово», 2023, № 7–8) слово «любоватися» не є абсолютно ненормативним, однак у нейтральному інформаційному повідомленні його стилістична маркованість може бути невиправданою. Тут доречніше «ознайомитися з виставкою», «переглянути виставку».

Ці приклади демонструють принципову особливість медіатекстів: лексична норма пов'язана не лише з питанням «правильно / неправильно», а й із семантичною сполучуваністю, стилістичною доречністю та жанровою відповідністю.

Орфографічна норма. В окрему групу відхилень від орфографічної норми в досліджуваних текстах можна виокремити непослідовне використання великої та малої літери в назвах національностей, церковних, державних, освітніх установ тощо. Наприклад: *«У м. Галац створено Румунсько-Український культурний центр»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). У назві установи потребує уваги вживання великої літери в компоненті «український». Якщо це офіційна назва установи, її написання має відповідати зареєстрованій назві; якщо це описова назва, прикметник від назви національності пишеться з малої літери.

Схожу непослідовність спостерігаємо в: *«Шкільний Інспекторат Сучава»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Назви органів державної влади та установ мають оформлюватися відповідно до їх офіційного найменування.

Проблему непослідовності демонструє також: *«таке потужне джерело мужності і патріотизму, як Шевченківське слово»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Якщо йдеться про образне словосполучення, нормативно «шевченківське слово». Велика літера можлива лише за особливих стилістичних умов або якщо компонент входить до власної назви.

Подібне явище спостерігаємо в такому контексті: *«у православній церкві "Св. Великомученика Димитрія"»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Оформлення назв храмів потребує уніфікації відповідно до їхньої офіційної назви.

У назвах «Червона Калина», «Негостинські Голоси» також спостерігаємо непослідовне використання великої літери в багатослівних назвах музичних колективів. Особливо показовим є: *«75 років Нижньодунайському Університету»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Якщо йдеться про офіційну назву Університету «Нижнього Дунаю», потрібно відтворювати саме офіційний варіант. Натомість велика літера в слові «університет» як загальній назві не має нормативного обґрунтування.

Таку ж проблему маємо в написанні: *«Нижньо-Дунайської єпархії»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Тут, крім питання великої літери, виникає проблема написання складного прикметника. Непослідовність у написанні власних назв є особливо небажаною для медіа національної меншини, оскільки саме медіатекст часто виконує функцію мовного зразка для читача.

Специфічний рівень мовної організації медіатекстів українців Румунії — їхній антропонімікон. У середовищі української меншини функціюють українські, румунські та змішані іменні моделі. Особливу увагу привертають подвійні імена: *Микола-Мирослав Петрецький, Люба-Ірина Горват, Дімітрій-Валентин Роман* тощо. Уживання подвійних імен осіб є закономірним явищем для румунського антропонімікону. Воно відображає не порушення мовної норми, а специфіку антропонімної системи румунського суспільства та її взаємодію з українською традицією.

Водночас проблема виникає тоді, коли редактор не розрізняє офіційне ім'я людини, українську транслітерацію та адаптовану до української мови форму. Для медіа національної меншини правильне відтворення власних назв особливо важливе, оскільки антропонім у такому тексті часто має не лише номінативну, а й ідентифікаційну функцію.

З огляду на це редакційна політика мала б передбачати єдиний принцип передачі румунських імен українською мовою та єдиний принцип відтворення подвійних імен, зокрема написання їх окремо чи з дефісом (Див. «Український правопис», 2019, §49, 145, 146).

Стилістична норма. Поряд із граматичними, лексичними та орфографічними огріхами в досліджуваному матеріалі привертають увагу випадки недотримання стилістичної норми. Наприклад: *«Щоб ставати векторами увічнення української культури і традицій»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). У цьому реченні слово «вектор» використане в метафоричному значенні, але його сполучення з «ставати» та «увічненням» створює стилістично важку конструкцію. Природніше: «щоб сприяти збереженню й популяризації української культури та традицій».

Інший приклад: *«будучи емблемою освіти і місцем відліку для учнів»* («Вільне слово», 2023, № 7–8). Поєднання «емблема освіти» і «місце

відліку» створює метафоричну конструкцію, яка не відповідає нейтральному інформаційному стилю.

Натомість: *«відбувся концерт, присвячений великому Прометею думки»* («Вільне слово», 2023, № 7–8) демонструє стилістично марковану метафору. Вона може бути виправданою в художньо-публіцистичному матеріалі, але в інформаційній замітці її доречність залежить від загальної стилістичної організації тексту.

Тут проявляється принципова проблема: стилістична норма не тотожна граматичній правильності. Мовний вислів може бути граматично можливим, але стилістично невдалим у конкретному жанрі (Мацько, 2003, с. 212). Для українських медіа Румунії це особливо важливо, оскільки один і той самий автор може створювати тексти різних жанрів — інформаційні повідомлення, звіти, культурні нариси, привітання, публіцистичні матеріали. Відповідно, вимоги до стилістичної організації різних медійних жанрів не можуть бути однаковими. Крім того, частина дописувачів не є професійними журналістами, тому на стиль їхніх текстів може впливати живе розмовне мовлення регіону.

Одне з найважливіших спостережень проведеного аналізу полягає в тому, що мовна якість текстів істотно залежить від автора. У досліджуваному матеріалі представлені тексти, написані різними категоріями дописувачів: професійними журналістами чи редакторами, учителями, представниками громадських організацій, працівниками культурної сфери, письменниками та іншими членами громади. Матеріал, у якому шкільний учитель звітує про позакласну роботу, може містити значну кількість калькованих конструкцій, порушень слововживання та стилістичних невідповідностей. Натомість тексти авторів із професійним літературним чи журналістським досвідом, наприклад Аделі Григорук, Христини Штібець, Валерії Шовкалюк, Віктора Григорчука та інших, демонструють високий рівень лексичної, синтаксичної й стилістичної організації, а також дотримання жанрових норм. Ця різниця принципова для характеристики медіадискурсу українців Румунії. Вона засвідчує, що мовний стандарт видання не є повністю уніфікованим. Інакше кажучи, у межах одного медіа можуть співіснувати різні індивідуальні мовні стандарти.

Це явище можна пояснити кількома чинниками: 1) редакційний колектив може не мати достатнього кадрового ресурсу для повного мовного редагування кожного матеріалу; 2) значна частина текстів надходить від зовнішніх авторів, які не є професійними журналістами; 3) специфіка медіа національної меншини передбачає особливу роль громадської комунікації, для редакції важливо не лише забезпечити мовну якість, а й надати можливість різним осередкам громади представляти власну діяльність; 4) частина авторів формувала мовну компетентність в іншому мовному

середовищі, для них українська може бути мовою сімейної, культурної або локальної комунікації, але не мовою професійної писемної комунікації; 5) не можна виключати використання електронних перекладачів, оскільки деякі тексти мають ознаки перекладного синтаксису, тобто містять конструкції, які формально зрозумілі, але не відповідають природним моделям українського літературного мовлення. Отже, авторський фактор є одним із головних чинників варіативності.

Важливою методологічною проблемою є розмежування діалектної риси та помилки. Українські говори Румунії мають власну історію розвитку й внутрішню диференціацію. Їхні особливості не можна автоматично тлумачити як «неправильну українську». Діалект є формою існування загальнонародної мови, однак функціювання діалектної одиниці в медійному тексті залежить від жанру та комунікативної мети.

Якщо автор пише етнографічний нарис або передає живе мовлення персонажа, діалектна лексика може бути стилістично мотивованою. Якщо ж ідеться про офіційне інформаційне повідомлення, уживання локальної форми, замість літературного відповідника, небажане.

Не менш важливий вплив румунської мови. У медіатекстах він може виявлятися у виборі прийменника, структурі словосполучення, керуванні, семантиці слова, побудові речення, вживанні великої літери. Такі явища відповідають загальній закономірності мовного контакту, описаній у працях із теорії інтерференції (Семчинський, 1974).

Вплив російської мови має іншу природу. Він може бути пов’язаний із російськомовними джерелами інформації, мовними традиціями старших поколінь українців, перекладними моделями та загальноукраїнською історією двомовності, впливом російської мови як контактної (у Румунії є громада росіян-старовірів, які переселилися сюди ще у XVII–XVIII століттях, рятуючись від реформ патріарха Никона). У досліджуваному матеріалі вплив російської мови особливо помітний у використанні активних дієприкметників та окремих калькованих конструкцій.

Результати аналізу дають підстави говорити про неусталеність корпоративного мовного стандарту українських медіа Румунії. У професійній медіакомунікації корпоративний мовний стандарт охоплює не лише дотримання правопису. Він передбачає єдині принципи написання власних назв, географічних назв, назв установ, транслітерації іншомовних імен, використання термінів, побудови заголовків, оформлення цитат, вибору лексики та стилістичного оформлення текстів.

У досліджуваному матеріалі спостерігаємо непослідовність саме в таких параметрах. Наприклад, власні назви румунських установ можуть писати різними способами. Подвійні імена відтворюють без чітко визначеного

редакційного принципу. В одному виданні співіснують тексти з високим рівнем літературної обробки й матеріали, які містять численні граматичні, лексичні, орфографічні чи стилістичні відхилення від мовної норми.

Це дає змогу припустити, що редакційне втручання в частину матеріалів є мінімальним. Водночас саме редакція має потенційно найбільший вплив на мовний стандарт медіа. Якщо тексти повноцінно редагують, індивідуальні авторські відхилення усувають. Якщо ж редакційне опрацювання обмежується фактажем, заголовком і технічним оформленням, авторські мовні особливості зберігаються.

Попри виявлені відхилення від літературної норми, оцінювати українські медіа Румунії лише з позиції мовних помилок було б методологічно неправильно. Для національної меншини саме існування регулярної українськомовної преси — значущий чинник підтримки мовної ідентичності. Медіа створюють простір, у якому українську мову використовують для обговорення сучасних політичних, культурних, освітніх та соціальних питань.

Офіційний сайт СУР демонструє, що сучасна система медіа українців Румунії охоплює різні вікові та соціальні групи, а тематика спрямована на підтримку національної свідомості, освіти, родини, культурних традицій і рідної мови. Це означає, що навіть текст із певними мовними недоліками може виконувати важливу соціокультурну функцію: він підтримує присутність української мови в публічному просторі Румунії. Тут виникає своєрідна суперечність: чим значущіше медіа для збереження рідної мови, тим важливішою стає якість його мовного стандарту.

Отже, завдання полягає не в тому, щоб оцінювати тексти лише за кількістю помилок. Важливо визначити механізми, завдяки яким медіа можуть одночасно зберігати живу мовну різноманітність громади й забезпечувати доступ до якісного українського літературного стандарту.

6. Висновки

Виконаний аналіз дає підстави розглядати сучасний український медіадискурс Румунії як особливу форму функціювання української мови в умовах багатомовності та тривалого міжмовного контакту. Українська спільнота Румунії має давню історію, а її мовна ситуація сформувалася під впливом складних історичних, територіальних і соціолінгвістичних процесів. Українська мова в регіоні протягом століть взаємодіяла з румунською та іншими мовами, що спричинило формування специфічних місцевих українських говорів.

Сучасні українські медіа Румунії виконують подвійну функцію. З одного боку, вони є засобом інформування української громади, з іншого — важливим механізмом збереження української культурної та мовної

ідентичності. Водночас дослідження свідчить, що мовна практика цих медіа характеризується значною варіативністю. Найбільш помітні відхилення спостерігаємо на граматичному, лексичному, орфографічному та стилістичному рівнях. Частина таких явищ може бути пов'язана з впливом румунської мови, частина — з російськомовними моделями, а частина — з недостатньою мовною компетентністю автора.

Важливим результатом дослідження є встановлення залежності мовної якості тексту від типу автора. Професійний письменник або журналіст, як правило, демонструє вищий рівень мовної та стилістичної компетентності, тоді як тексти педагогів, громадських активістів та інших непрофесійних авторів можуть містити значну кількість відхилень від літературної норми. Це дає підстави говорити про неоднорідність авторського корпусу українських медіа Румунії.

Не менш важливий чинник, що впливає на мовну нормативність українськомовних медіа Румунії, — редакційна політика видань. Наявність у межах одного видання текстів із різним рівнем мовної якості дає підстави припустити, що значна частина матеріалів не проходить повного літературного редагування або редакційне втручання є мінімальним. Унаслідок цього індивідуальна мовна компетентність автора безпосередньо впливає на якість медіатексту.

Отже, сучасний медіадискурс українців Румунії доцільно характеризувати не лише через категорію «порушення мовної норми». Він є результатом взаємодії літературної української мови, місцевих українських говорів, румунської мови, російської мови, мовних практик інших національних меншин та індивідуальної мовної компетентності авторів.

Однак для українських медіа Румунії важливо враховувати баланс між збереженням локальної мовної специфіки та дотриманням загальноукраїнського літературного стандарту. Діалектні елементи, характерні для традиційного мовлення громади, не варто автоматично розглядати як помилки. Водночас у нейтральному інформаційному тексті вони мають бути стилістично вмотивованими.

Перспективним видається створення для українських медіа Румунії внутрішнього мовного стандарту, який міг би регламентувати написання власних назв, написання румунських антропонімів, використання географічних назв, основні граматичні та лексичні моделі, принципи редагування перекладних текстів і допустимі випадки використання діалектних елементів.

Такий стандарт не повинен бути механічним набором заборон. Його завданням має стати формування стабільної редакційної мовної політики, яка водночас ураховувала б специфіку української громади Румунії та забезпечувала б якісний український літературний медіадискурс.

Література

1. Бевка Олекса 2011. *Літопис сіл Мараморощини.* Бухарест: RCR Editorial.
2. *Вільне слово* 2023. № 7–8, квітень 2023 року. https://uur.ro/uk/publicatii/вільне-слово-н-р-7-8-квітень-2023/ (Дата звернення: 18.08.2026).
3. Дудик Петро 2005. *Стилістика української мови: навчальний посібник.* Київ: Академія.
4. Єрмоленко Світлана ред. 2013. *Літературна норма і мовна практика*. Ніжин: Аспект-Поліграф.
5. Коць Тетяна 2010. *Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі: монографія* / за ред. К. Г. Городенської. Київ: Логос.
6. Коць Тетяна 2018. *Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
7. Коць Тетяна 2025. Динаміка літературної норми в текстах сучасних українських медіаресурсів: функціонально-стильовий вимір. *Українська мова* 95/3: с. 95–110. https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.03.095
8. Мазніченко Є. І. – Македон В. Є. – Шарабанова С. В. – Яловнича І. Л. ред. 2019. *Український правопис*. Київ: Наукова думка.
9. Мацько Любов – Сидоренко Олеся – Мацько Оксана 2003. *Стилістика української мови: навчальний посібник*. Київ: Вища школа.
10. Ніка Оксана 2019. Публіцистичний дискурс і літературна норма. *Українська мова* 69/1: с. 163–169.
11. Павлюк Микола – Робчук Іван 2003. *Українські говори Румунії: діалектні тексти.* Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
12. Рендюк Теофіл 2019. Українці Румунії: етнокультурна історія і сучасний стан. *Народна творчість та етнологія* 4: с. 5–15.
13. Русанівський Віталій ред. 1990. *Культура української мови: довідник*. Київ: Либідь.
14. Семчинський Станіслав 1958. *Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові*. Київ: КДУ.
15. Семчинський Станіслав 1974. *Семантична інтерференція мов: на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів*. Київ: Вища школа.
16. *Український вісник* 2023. № 15–18, серпень–вересень 2023 року. https://uur.ro/uk/publicatii/український-вісник-№-15-18-серпень-верес-5/ (Дата звернення: 18.08.2026).
17. Bidzilya, Yuriy – Haladzhun, Zoriana – Georgiievska, Viktoriia – Solomin, Yevhen – Sydorenko, Nataliia 2021. Ukrainian communication and media in Romania: from birth and progress to regress. *Linguistics and Culture Review* 5/S4: pp. 234–253. https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1576
18. Yuriychuk, Yuriy 2011. Ukrainian minority in Romania: Problems of national identity preserving. In: Brie, Mircea – Horga, Ioan – Șipoș, Sorin eds. *Ethnicity, confession and intercultural dialogue at the European Union's east border*. Oradea: University of Oradea, pp. 73–82.
19. URL1: Союз українців Румунії. Офіційний сайт. https://uur.ro/uk/ (Дата звернення: 18.08.2026).

References

1. Bevka, Oleksa 2011. *Litopys sil Maramoroshchyny* [Chronicle of the Villages of Maramureş]. Bucharest: RCR Editorial. (In Ukrainian)
2. *Vilne slovo* [Free Word] 2023. No. 7–8, April 2023. https://uur.ro/uk/publicatii/вільне-слово-н-р-7-8-квітень-2023/ (Accessed: 18.08.2026). (In Ukrainian)
3. Dudyk, Petro 2005. *Stylistyka ukrainskoi movy: navchalnyi posibnyk* [Stylistics of the Ukrainian Language: A Textbook]. Kyiv: Akademiia. (In Ukrainian)
4. Yermolenko, Svitlana ed. 2013. *Literaturna norma i movna praktyka* [Literary Norm and Language Practice]. Nizhyn: Aspekt-Polihraf. (In Ukrainian)
5. Kots, Tetiana 2010. *Literaturna norma u funktsionalno-stylovii i strukturnii paradyhmi: monohrafiia* [The Literary Norm in the Functional-Stylistic and Structural Paradigm: A Monograph] / edited by K. H. Horodenska. Kyiv: Lohos. (In Ukrainian)
6. Kots, Tetiana 2018. *Ukrainske slovo v presi kintsia XIX – pochatku XXI st.: dynamika literaturnoi normy* [The Ukrainian Word in the Press from the Late Nineteenth to the Early Twenty-First Century: The Dynamics of the Literary Norm]. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho. (In Ukrainian)
7. Kots, Tetiana 2025. Dynamika literaturnoi normy v tekstakh suchasnykh ukrainskykh mediaresursiv: funktsionalno-stylovyi vymir [The Dynamics of the Literary Norm in the Texts of Contemporary Ukrainian Media Resources: A Functional-Stylistic Perspective]. *Ukrainska mova* 95/3: pp. 95–110. https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.03.095 (In Ukrainian)
8. Maznichenko, Ye. I. – Makedon, V. Ye. – Sharabanova, S. V. – Yalovnycha, I. L. eds. 2019. *Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian Orthography]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
9. Matsko, Liubov – Sydorenko, Olesia – Matsko, Oksana 2003. *Stylistyka ukrainskoi movy: navchalnyi posibnyk* [Stylistics of the Ukrainian Language: A Textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola. (In Ukrainian)
10. Nika, Oksana 2019. Publitsystychnyi dyskurs i literaturna norma [Journalistic Discourse and the Literary Norm]. *Ukrainska mova* 69/1: pp. 163–169. (In Ukrainian)
11. Pavliuk, Mykola – Robchuk, Ivan 2003. *Ukrainski hovory Rumunii: dialektni teksty* [Ukrainian Dialects of Romania: Dialect Texts]. Edmonton–Lviv–Niu-York–Toronto: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. (In Ukrainian)
12. Rendiuk, Teofil 2019. Ukraintsi Rumunii: etnokulturna istoriia i suchasnyi stan [Ukrainians of Romania: Ethnocultural History and the Current Situation]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* 4: pp. 5–15. (In Ukrainian)
13. Rusanivskyi, Vitalii ed. 1990. *Kultura ukrainskoi movy: dovidnyk* [Culture of the Ukrainian Language: A Reference Book]. Kyiv: Lybid. (In Ukrainian)
14. Semchynskyi, Stanislav 1958. *Leksychni zapozychennia z rosiiskoi ta ukrainskoi mov u rumunskii movi* [Lexical Borrowings from Russian and Ukrainian into Romanian]. Kyiv: KDU. (In Ukrainian)
15. Semchynskyi, Stanislav 1974. *Semantychna interferentsiia mov: na materiali slovianoskhidnoromanskykh movnykh kontaktiv* [Semantic Interference of Languages: Based on Slavic–Eastern Romance Language Contacts]. Kyiv: Vyshcha shkola. (In Ukrainian)

16. *Ukrainskyi visnyk* [Ukrainian Herald] 2023. No. 15–18, August–September 2023. https://uur.ro/uk/publicatii/український-вісник-№-15-18-серпень-верес-5/ (Accessed: 18.08.2026). (In Ukrainian)
17. Bidzilya, Yuriy – Haladzhun, Zoriana – Georgiievska, Viktoriia – Solomin, Yevhen – Sydorenko, Nataliia 2021. Ukrainian communication and media in Romania: from birth and progress to regress. Linguistics and Culture Review 5/S4: pp. 234–253. https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1576
18. Yuriychuk, Yuriy 2011. Ukrainian minority in Romania: Problems of national identity preserving. In: Brie, Mircea – Horga, Ioan – Șipoș, Sorin eds. Ethnicity, confession and intercultural dialogue at the European Union's east border. Oradea: University of Oradea, pp. 73–82.
19. URL1: Soiuz ukraintsiv Rumunii. Ofitsiinyi sait [Union of Ukrainians of Romania. Official Website]. https://uur.ro/uk/ (Accessed: 18.08.2026). (In Ukrainian)

Мовна норма в медіадискурсі українців Румунії

Калита Оксана, кандидат філологічних наук, доцент. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, кафедра журналістики, медіалінгвістики і української наукової мови, доцент. o.m.kalyta@udu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-3776-0575.

Підкамінна Людмила, кандидат філологічних наук, доцент. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, кафедра журналістики, медіалінгвістики і української наукової мови, доцент. l.v.pidkaminna@udu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-2100-9429.

У статті досліджено особливості функціювання літературної норми в сучасному українськомовному медіадискурсі українців Румунії. Актуальність дослідження зумовлена специфікою мовного середовища української національної меншини, у якому взаємодіють українська літературна мова, місцеві українські говори, румунська мова та мови інших національних меншин. Мета роботи — визначити основні типи нормативної варіативності й відхилень від кодифікованої норми та з'ясувати чинники, що впливають на мовне оформлення медіатекстів. Матеріалом дослідження стали публікації часописів «Вільне слово» (2023, № 7–8) та «Український вісник» (2023, № 15–18). У роботі застосовано описовий, функційно-стилістичний та контекстуально-інтерпретаційний методи.

Установлено, що мовна практика досліджуваних медіа характеризується варіативністю на граматичному, лексико-семантичному, орфографічному, ономастичному та стилістичному рівнях. Виявлено порушення керування й узгодження, ненормативне слововживання, кальковані конструкції, недотримання окремих орфографічних правил, непослідовність у написанні власних назв і стилістично невмотивовані мовні засоби. Визначено основні чинники варіативності: вплив румунської мови та мов інших контактних спільнот, російськомовні моделі, функціювання місцевих українських говорів, рівень мовної компетентності авторів і недостатнє редакційне опрацювання текстів. Наголошено на необхідності розмежування власне нормативного порушення, міжмовної

інтерференції, діалектної риси, авторської стилістичної особливості та редакційної помилки. Встановлено, що мовна якість текстів істотно залежить від типу автора, а в межах одного видання можуть співіснувати різні індивідуальні мовні стандарти. Обґрунтовано доцільність формування внутрішнього мовного стандарту українських медіа Румунії, який поєднував би збереження локальної мовної специфіки з дотриманням сучасної української літературної норми.

Ключові слова: *мовна норма, медіадискурс, редагування, медіастилістика, українці Румунії.*

Language norm in the media discourse of Ukrainians in Romania

Oksana Kalyta, candidate of philological sciences, associate professor. Drahomanov Ukrainian State University, Department of Journalism, Media Linguistics and Ukrainian Academic Language, associate professor. o.m.kalyta@udu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-3776-0575.

Liudmyla Pidkaminna, candidate of philological sciences, associate professor. Drahomanov Ukrainian State University, Department of Journalism, Media Linguistics and Ukrainian Academic Language, associate professor. l.v.pidkaminna@udu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-2100-9429.

The article examines the functioning of the literary norm in the contemporary Ukrainian-language media discourse of Ukrainians in Romania. The relevance of the study is determined by the specific linguistic environment of the Ukrainian national minority, in which standard Ukrainian, local Ukrainian dialects, Romanian, and the languages of other national minorities interact. The aim of the study is to identify the main types of normative variation and deviations from the codified norm, as well as to determine the factors influencing the linguistic form of media texts. The research material consists of publications from the periodicals *Vilne Slovo* [Free Word] (2023, No. 7–8) and *Ukrainskyi Visnyk* [Ukrainian Herald] (2023, No. 15–18). The study employs descriptive, functional-stylistic, and contextual-interpretative methods.

The analysis shows that the language use of the media under study is characterised by variation at the grammatical, lexical-semantic, orthographic, onomastic, and stylistic levels. The identified deviations include violations of government and agreement, non-standard word usage, calqued constructions, non-compliance with certain spelling rules, inconsistency in the spelling of proper names, and stylistically unmotivated language forms. The main factors contributing to this variation are the influence of Romanian and the languages of other contact communities, Russian-language models, the functioning of local Ukrainian dialects, the level of the authors' linguistic competence, and insufficient editorial revision of texts. The study emphasises the need to distinguish between actual violations of the norm, cross-linguistic interference, dialectal features, individual stylistic choices, and editorial errors. It is established that the linguistic quality of texts depends significantly on the authors, while different individual language standards may coexist within the same publication. The article argues for the development of an internal language

standard for Ukrainian media in Romania that would combine the preservation of local linguistic features with adherence to contemporary Ukrainian literary norms.

Keywords: *language norm, media discourse, editing, media stylistics, Ukrainians in Romania.*

A nyelvi norma a romániai ukránok médiadiskurzusában

Kalyta Okszána, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Mihajlo Drahomanov Ukrán Állami Egyetem, Újságírás, Médianyelvészet és Ukrán Szaknyelvi Tanszék, docens. o.m.kalyta@udu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-3776-0575.

Pidkaminna Ljudmilla, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Mihajlo Drahomanov Ukrán Állami Egyetem, Újságírás, Médianyelvészet és Ukrán Szaknyelvi Tanszék, docens. l.v.pidkaminna@udu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-2100-9429.

A tanulmány a nyelvi norma működésének sajátosságait vizsgálja a romániai ukránok kortárs ukrán nyelvű médiadiskurzusában. A kutatás aktualitását az ukrán nemzeti kisebbség sajátos nyelvi környezete indokolja, amelyben az ukrán irodalmi nyelv, a helyi ukrán nyelvjárások, a román nyelv, valamint más nemzeti kisebbségek nyelvei kölcsönhatásban állnak egymással. A kutatás célja a normatív variabilitás és a kodifikált normától való eltérések főbb típusainak meghatározása, valamint a médiaszövegek nyelvi megformálását befolyásoló tényezők feltárása. A vizsgálat anyagát a *Vilne slovo* [Szabad Szó] (2023, 7–8. szám) és az *Ukrainszkij visznik* [Ukrán Híradó] (2023, 15–18. szám) című folyóiratok publikációi képezik. A kutatás leíró, funkcionális-stilisztikai és kontextuális-interpretációs módszereket alkalmaz.

A vizsgálat megállapította, hogy az elemzett médiumok nyelvhasználatát grammatikai, lexikai-szemantikai, helyesírási, névtani és stilisztikai szinten egyaránt variabilitás jellemzi. A feltárt eltérések között megtalálhatók a vonzat- és egyeztetési hibák, a nem normatív szóhasználat, a tükörfordításos szerkezetek, egyes helyesírási szabályok be nem tartása, a tulajdonnevek írásmódjának következetlensége, valamint a stilisztikailag nem indokolt nyelvi eszközök alkalmazása. A variabilitás legfontosabb tényezői a román nyelv és más közösségek nyelveinek kölcsönhatása, az orosz nyelvi minták, a helyi ukrán nyelvjárások működése, a szerzők nyelvi kompetenciájának szintje, valamint a szövegek nem megfelelő szerkesztői gondozása. A tanulmány hangsúlyozza annak szükségességét, hogy elkülönítsük egymástól a tényleges normasértést, a nyelvközi interferenciát, a nyelvjárási sajátosságot, a szerző egyéni stilisztikai sajátosságát és a szerkesztési hibát. Megállapítható, hogy a szövegek nyelvi minősége jelentős mértékben függ a szerzők nyelvi készségeitől, és ugyanazon kiadványon belül különböző egyéni nyelvi normák is egymás mellett élhetnek. A tanulmány indokoltnak tartja egy belső nyelvi standard kialakítását a romániai ukrán média számára, amely a helyi nyelvi sajátosságok megőrzését a kortárs ukrán irodalmi nyelvi normák betartásával ötvözné.

Kulcsszavak: *nyelvi norma, médiadiskurzus, szerkesztés, médiastilisztika, romániai ukránok.*

© Калита Оксана, Підкамінна Людмила, 2026

УДК 811.111’373.612.2
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-123-141
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 20.06.2026
Схвалено до друку: 31.08.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Іщук Наталія

Метафора в сучасному англомовному рекламному дискурсі

1. Актуальність

Сучасна реклама вже давно перестала бути лише джерелом інформації про товар чи послугу. Вона перетворилася на особливий вид комунікації, де важливу роль відіграють не лише факти, а й відчуття, настрої та враження. Споживач більше не хоче просто знати, він хоче відчувати. Саме метафора дозволяє створити цей емоційний зв’язок, адже вона апелює не до логіки, а до уяви. Завдяки їй звичайний продукт може стати символом свободи, сили, ніжності або успіху.

Особливість метафори полягає також у її здатності спрощувати складне. Через знайомі образи вона пояснює нові або абстрактні ідеї, роблячи їх доступними для широкої аудиторії. Це особливо важливо в рекламі інноваційних продуктів або послуг, де необхідно швидко й ефективно донести суть пропозиції. Метафора в такому випадку виступає своєрідним перекладачем між мовою бренду та мовою споживача. Крім того, метафора сприяє створенню унікального стилю бренду. Вона формує впізнаваний образ, який може закріпитися в свідомості аудиторії на тривалий час. Вдале метафоричне повідомлення часто виходить за межі реклами і стає частиною культури, викликаючи асоціації навіть поза контекстом конкретного продукту. Саме тому бренди, які вміло використовують метафору, мають більше шансів побудувати сильний емоційний зв’язок зі своєю аудиторією.

Сучасна реклама дедалі більше орієнтується не на інформування, а на формування емоцій та вражень споживача. Метафора виступає ключовим

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

інструментом цього впливу, адже вона активізує асоціативне мислення та спрощує сприйняття складної інформації. Крім того, з розвитком цифрових медіа та мультимодальної комунікації роль метафори значно зростає, охоплюючи не лише текст, а й візуальні та аудіальні елементи. Вивчення механізмів метафоризації дозволяє глибше зрозуміти способи впливу реклами на свідомість і поведінку сучасного споживача.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблема використання метафори в рекламному тексті залишається однією з актуальних у сучасній лінгвістиці, медіазнавстві та маркетинговій комунікації. Дослідники розглядають метафору не лише як стилістичний засіб, а й як ефективний механізм когнітивного та емоційного впливу на споживача. У наукових працях останніх років особлива увага приділяється прагматичному потенціалу метафори, її мультимодальному характеру, культурним особливостям і ролі в формуванні рекламного образу. Так, українські науковці В. Кульчицький та С. Попадюк досліджують способи метафоризації лексичних одиниць у сучасному англомовному рекламному тексті, аналізуючи словотворчі, лексико-семантичні та граматичні способи творення метафори й доводять, що саме метафоричні конструкції забезпечують високий рівень комунікативного впливу реклами на адресата (Кульчицький–Попадюк, 2019). А. Король та О. Кравець розглядають культурно-лінгвістичні аспекти перекладу метафор у рекламі, наголошуючи, що рекламна метафора тісно пов'язана з національною культурою та ментальністю, а її переклад вимагає не буквального відтворення, а адаптації до культурного контексту цільової аудиторії (Король–Кравець, 2025). Н. Кравченко та О. Жихарєва аналізують візуальну метафору в рекламному дискурсі крізь призму теорії концептуальної інтеграції та візуальної граматики, доводячи, що поєднання вербальних і невербальних елементів створює складні когнітивні моделі, які підсилюють ефективність рекламного повідомлення (Кравченко–Жихарєва, 2023). Т. Безугла у своєму дослідженні мультимодальної метафори в англомовному рекламному тексті звертає увагу на взаємодію тексту та зображення, підкреслюючи, що сучасна реклама існує як полікодове утворення, у якому метафора реалізується не лише через слово, а й через візуальні образи (Безугла, 2019). О. Філонік та С. Вінтерс досліджують прагматичний ефект метафори в назвах товарів і рекламі, зазначаючи, що метафоричні назви сприяють формуванню позитивних асоціацій, підвищують довіру до бренду та впливають на емоційне сприйняття продукту (Filonik–Winters, 2019). Н. Ємець досліджує візуальні метафори в

рекламі з когнітивно-прагматичного погляду, акцентуючи увагу на тому, що візуальна метафора здатна одночасно виконувати естетичну, інформативну та маніпулятивну функції, посилюючи вплив рекламного повідомлення (Yemets, 2024).

Серед зарубіжних досліджень значну увагу привертає праця Д. Лантофа та Л. Боброової, присвячена аналізу мультимодальних метафор у американській та українській рекламі пива. Науковці встановили, що рекламні метафори відображають не лише маркетингові стратегії, а й культурні цінності суспільства (Lantolf–Bobrova, 2012). Е. Дехай та Я. Ландвер у роботі «A MAP for effective advertising: the metaphoric advertising processing model» розглядають механізми сприйняття метафори в рекламі, доводячи, що метафоричні образи активізують увагу споживача, полегшують сприйняття складної інформації та викликають позитивні емоції (Dehay–Landwehr, 2019). Дослідження Ч. Форсвілла, присвячене інтерпретації візуальної та мультимодальної метафори в рекламі та кіно, детально описує механізми зчитування метафоричних образів у зображенні та доводить, що рекламна метафора часто функціонує без вербального тексту, повністю покладаючись на візуальні коди (Forceville, 2024). П. Перес-Собріно у своїй корпусній роботі аналізує тисячі рекламних оголошень і показує, що найчастіше використовуються комбіновані метафорично-метонімічні структури (метафтонімія), демонструючи, що ефективність реклами залежить від складності концептуальних зв'язків, які створює метафора, та від мультимодального поєднання тексту й зображення (Pérez-Sobrino, 2016). Незважаючи на численні праці у цій тематиці, актуальність дослідження метафори в рекламному тексті визначається її значною роллю в сучасній комунікації, динамічністю розвитку рекламного дискурсу та необхідністю глибшого розуміння мовних і психологічних механізмів впливу на споживача.

3. Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – здійснити комплексне семантико-когнітивне та когнітивно-концептуальне вивчення функціонування метафори в рекламному тексті для з'ясування особливостей метафоричної концептуалізації рекламного повідомлення та її потенційного когнітивно-прагматичного ефекту. Об'єкт дослідження – вербальна метафора в англомовному рекламному дискурсі як особливому типі масової комунікації. Предмет дослідження – семантико-когнітивні та когнітивно-концептуальні особливості функціонування вербальної метафори в рекламних слоганах. Водночас дослідження не передбачає експериментальної або психолінгвістичної

перевірки фактичних реакцій реципієнтів, тому висновки щодо сприйняття та прагматичного ефекту метафор трактуються як результати лінгвістичної реконструкції їхнього потенційного комунікативного впливу, а не як безпосередньо виміряні психологічні чи поведінкові реакції.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки завдань: 1) проаналізувати теоретичні підходи до вивчення метафори в лінгвістиці; 2) охарактеризувати специфіку рекламного дискурсу як особливого типу масової комунікації; 3) визначити роль метафори як інструменту впливу на свідомість і поведінку споживача; 4) здійснити семантико-когнітивний аналіз метафоричних одиниць у сучасному англомовному рекламному тексті; 5) провести кількісний аналіз типів метафор та визначити їхню частотність у рекламному дискурсі; 6) класифікувати метафори за типами та виявити основні концептуальні моделі метафор.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом дослідження слугують 184 метафоричні одиниці, відібрані з сучасних англомовних рекламних повідомлень зарубіжних брендів, представлених на офіційних сайтах компаній, зокрема Apple, Nike, Coca-Cola, L'Oréal, Samsung, Lego, Chrysler, Energizer, Hallmark, Pillsbury, Skittles, Subway, Aveda, Bounty, Adidas, Monster Energy, Gold's Gym, Shell, U.S. Army, Johnnie Walker, Ford, Asics, Toyota, General Electric, Nissan, Hitachi, Philips, Adobe, а також у цифрових медіа, зокрема YouTube, Instagram і Facebook; додатково було використано матеріали рекламних архівів і креативних платформ, таких як Ads of the World та Cannes Lions International Festival of Creativity. Корпус формувався цільовим і критеріальним способом: до нього було включено англомовні рекламні повідомлення, у яких можна було встановити концептуальне перенесення між двома семантичними/концептуальними сферами. Ідентифікація метафоричних одиниць здійснювалася за адаптованою процедурою MIPVU (Steen et al., 2010), згідно з якою слово/конструкція вважалася метафоричною, якщо її значення в контексті відрізнялося від базового/буквального і пояснювалося через порівняння. Вибірка репрезентує сформований корпус рекламних матеріалів зазначених брендів і платформ, а не весь сучасний англомовний рекламний дискурс.

Для забезпечення відтворюваності відбору застосовано послідовність: (1) виявлення потенційно метафоричних рекламних формулювань; (2) перевірка наявності концептуального перенесення; (3) визначення джерельної та цільової сфер; (4) вилучення буквальних, суто оцінних одиниць; (5) первинне кодування за домінантною джерельною сферою.

5. Методи дослідження

У процесі дослідження було використано такі методи: описовий для систематизації та характеристики мовного матеріалу рекламних текстів; метод аналізу та синтезу для узагальнення теоретичних положень щодо метафори в лінгвістиці та рекламі; метод кількісного аналізу застосовано для визначення частотності використання різних типів метафор у сформованому корпусі; семантико-когнітивний та когнітивно-концептуальний аналіз – для встановлення способів концептуалізації рекламованого продукту, джерельних і цільових сфер та потенційних інтерпретаційних ефектів метафоричних конструкцій; а також елементи дискурс-аналізу, що дозволили розглянути метафору як складову рекламної комунікації в її соціокультурному контексті. Класифікацію метафор здійснено за домінантною джерельною сферою та характером концептуального перенесення. Персоніфікаційні метафори виокремлювалися за перенесенням людських властивостей, дій або соціальних ролей на продукт чи бренд; природні, просторові, військові й силові та технологічні – за домінантною джерельною сферою відповідного перенесення. Для відмежування метафор від суто образних або оцінних висловів застосовувалася вимога наявності концептуального перенесення ознак, властивостей чи структури однієї сфери досвіду на іншу. У випадках потенційної перехресної належності одиницю відносили до категорії за домінантною для конкретного рекламного контексту моделлю. Водночас семантико-когнітивний і когнітивно-концептуальний аналіз у цій роботі не передбачає процедури безпосереднього вимірювання реакції реципієнта; він дає змогу реконструювати потенційні способи інтерпретації рекламного повідомлення.

6. Виклад результатів дослідження

Рекламний дискурс – це особливий тип масової комунікації, у межах якого мова виконує не лише інформативну, а передусім впливову та сугестивну функцію. Його головна мета полягає у формуванні потреб, мотивуванні до дії та створенні позитивного образу товару або послуги. Саме тому рекламний текст відрізняється високим ступенем експресивності, стислістю та орієнтацією на емоційне сприйняття. У цьому контексті метафора виступає одним із ключових механізмів організації змісту та впливу на адресата, що підтверджується дослідженнями в когнітивній лінгвістиці та теорії дискурсу (Lakoff–Johnson, 1980).

Одна з головних особливостей рекламного дискурсу – його персуазивна спрямованість. На відміну від інформаційних або наукових текстів, реклама не просто передає факти, а намагається змінити поведінку споживача.

Метафора в цьому значенні стає інструментом непрямого переконання, оскільки вона впливає не на раціональний аналіз, а на асоціативне мислення. Як зазначає Дж. Серль: непрямі значення висловлювань дозволяють мовцю передавати додаткові смисли, які не містяться у буквальному змісті (Searle, 1979).

Друга важлива характеристика рекламного дискурсу – економія мовних засобів у поєднанні з високою семантичною щільністю. Рекламне повідомлення зазвичай обмежене в часі або обсязі (слоган, білборд, коротке відео), тому кожна мовна одиниця повинна бути максимально інформативною та емоційно насиченою. Це сприяє швидкому декодуванню повідомлення споживачем та підвищує рівень його запам'ятовуваності (Ishchuk–Svirhun, 2020).

Третьою особливістю виступає високий ступінь образності та візуалізації. Сучасний рекламний дискурс, залишаючись мультимодальним, поєднує вербальні, візуальні та аудіальні компоненти. Ч. Форсвілл підкреслює, що метафора в рекламі часто реалізується не лише через текст, а й через зображення, композицію, колір та звук (Forceville, 2024).

Четверта особливість — емоційна домінанта рекламного повідомлення. Реклама орієнтована на виклик позитивних емоцій, які повинні асоціюватися з брендом. Метафора відіграє тут ключову роль, оскільки вона активізує не лише інтелектуальне, а й емоційне сприйняття. Метафоричні конструкції формують позитивні емоційні реакції, що безпосередньо впливає на ефективність рекламної комунікації (Ishchuk–Svirhun, 2020). Таким чином, метафора може сприяти формуванню емоційного сприйняття рекламного повідомлення.

П'ята характеристика – інтерпретаційна відкритість рекламного тексту. На відміну від наукового дискурсу, який прагне однозначності, реклама часто допускає багатозначність. Метафора створює простір для інтерпретації, у якому споживач сам «додумує» значення повідомлення. Це підсилює ефект залучення адресата в комунікацію. Метафора структурує наше сприйняття реальності, впливаючи на те, як ми розуміємо абстрактні поняття (Lakoff–Johnson, 1980).

Шоста особливість полягає в орієнтації на культурні коди та соціальні цінності. Рекламний дискурс завжди функціонує в межах певної культури, тому метафори часто базуються на культурно значущих образах. Це підтверджує культурну зумовленість концептуальних метафор (Lakoff–Johnson, 1980).

Сьомою особливістю є маніпулятивний потенціал рекламного дискурсу. Метафора дозволяє приховано впливати на свідомість споживача, формуючи певні установки та асоціації. На думку дослідників, саме

непрямий характер метафори робить її ефективним інструментом сугестивного впливу, оскільки адресат не завжди усвідомлює процес навіювання (Searle, 1979).

Варто зауважити, що рекламний дискурс залишається ідеальним середовищем для реалізації різних теорій метафори. Тут поєднуються когнітивний рівень (формування образів), прагматичний рівень (вплив на поведінку), семіотичний рівень (знаки та символи), мультимодальний рівень (текст + зображення).

Традиційне розуміння метафори бере початок ще в античній риториці, де вона розглядалася як троп, тобто засіб образного перенесення значення. Аристотель визначав метафору як перенесення назви з одного об'єкта на інший на основі подібності. Він підкреслював її естетичну функцію та роль у прикрашанні мовлення (Aristotle, 2013).

У XX столітті відбувається переосмислення метафори як семантичного явища. У структурній лінгвістиці метафора починає розглядатися як механізм перенесення значення між словами або поняттями. Важливий внесок зробив М. Блек, який запропонував інтеракційну теорію метафори. Він стверджував, що метафора виникає не через просту заміну значення, а через взаємодію двох концептуальних сфер – «основного» та «допоміжного» значення, що створює новий смисл (Black, 1962).

Справжній переворот у вивченні метафори відбувається у 1980 році з появою праці Дж. Лакоффа та М. Джонсона «Metaphors We Live By». Автори доводять, що метафора – це не мовна прикраса, а базовий механізм мислення людини. Вони вводять поняття концептуальної метафори, згідно з яким одна концептуальна сфера (джерело) структурно відображається в іншій (цілі) (Lakoff–Johnson, 1980). Таким чином, метафора перестає бути лише мовним явищем і стає когнітивною структурою.

Подальший розвиток когнітивної лінгвістики призвів до появи нових моделей метафори. Ґ. Фокон'є та М. Тернер розробили теорію концептуального блендингу, згідно з якою метафора виникає в результаті змішування кількох ментальних просторів, що створює нові значення, які не зводяться до вихідних компонентів (Fauconnier–Turner, 2002). Цей підхід дозволив пояснити складні мультимодальні метафори, які активно використовуються в рекламі, де значення формується не лише словами, а й зображеннями, звуками та контекстом.

У прагматичній лінгвістиці метафора розглядається як інструмент комунікативного впливу. Дж. Серль стверджує, що метафора працює через непряме значення: мовці свідомо порушують буквальне значення висловлювання, щоб передати прихований смисл (Searle, 1979). З цієї точки

зору метафора виконує не лише семантичну, а й інтенційно-комунікативну функцію, тобто залежить від наміру мовця та інтерпретації слухача.

Сучасні дослідження розширюють поняття метафори до мультимодального рівня. Ч. Форсвілл доводить, що метафора може реалізуватися не лише в мові, а й у зображеннях, кольорах, звуках і навіть у структурі реклами (Forceville, 2024). Е. Дехай та Я. Ландвер наголошують, що метафора в рекламі викликає сильніші емоційні реакції, ніж буквальні висловлювання, оскільки вона залучає механізми асоціативного мислення (Dehay–Landwehr, 2019). В культурологічному контексті метафора розглядається як відображення системи цінностей суспільства. Дж. Лакофф і М. Джонсон підкреслюють, що концептуальні метафори є культурно зумовленими (Lakoff–Johnson, 1980).

Семантико-когнітивний аналіз рекламних текстів показує, що в досліджуваному корпусі можна виокремити кілька стійких типів метафор, кожен із яких пов'язаний із певним способом концептуалізації образу продукту. Найбільш поширеними є персоніфікаційні метафори (25%), у яких товар або бренд концептуалізується через людські риси, дії чи емоції. Так, Lego у слогані *We build smiles* може бути інтерпретовано як концептуалізація бренду через людську діяльність зі створення радості, Chrysler у *Engineered to move the human spirit* – як перенесення на автомобіль здатності впливати на внутрішній стан людини, Energizer у *It keeps going and going and going* – як концептуалізацію батарейки через образ невтомної істоти, Hallmark у *When you care enough to send the very best* – як актуалізацію людської турботи, а Pillsbury у *Baking miracles daily* – як представлення процесу випікання через образ творення дива. Наведені приклади розглядаються саме як метафоричні лише за наявності перенесення властивостей або дій із людської/абстрактної сфери на рекламований об'єкт.

Дещо меншу частку становлять *природні* метафори (23,9%), що апелюють до сенсорних асоціацій і викликають відчуття свіжості, сили чи гармонії. У слогані Skittles *Taste the rainbow* цукерки уподібнюються до веселки як природного феномену, Subway у *Eat fresh* асоціює продукт зі свіжістю живої природи, Aveda у *The luxury of nature* ототожнює догляд із природною розкішшю, а Bounty у *The taste of paradise* викликає образ незайманого природного раю.

Військові й *силові* метафори (20,7%) створюють образ боротьби й перемоги, особливо у рекламі техніки та спортивних товарів. Adidas у *Impossible is nothing* концептуалізує перешкоди як переможену силу, Monster Energy у *Unleash the beast* апелює до образу вивільненої бойової потужності, Gold's Gym у *Sore today, strong tomorrow* будує метафору фізичного загартування через випробування, Shell у *The energy to go further*

подає паливо як силу, що долає простір, а U.S. Army у *Be all that you can be* закликає до максимальної мобілізації внутрішніх ресурсів. Наведені приклади слоганів реалізують різні відтінки цього виду метафори: від подолання меж і вивільнення потужності до витривалості й повної бойової готовності, що свідчить про її багатошаровість.

Просторові метафори (22,8%) будують значення через уявлення про рух, висоту чи напрям. Johnnie Walker у *Keep walking* концептуалізує життєвий шлях як безперервний рух уперед, Ford у *Go further* позиціонує автомобіль як інструмент подолання меж простору, Asics у *Always one step ahead* будує образ постійного випередження суперника, Toyota у *Let's go places* асоціює бренд із спільним рухом до нових горизонтів, а Audi у *Ahead of its time* створює образ випередження не лише простору, а й самого часу.

Нарешті, *технологічні* метафори (7,6%) описують життя через системи, механізми та цифрові процеси. General Electric у *Imagination at work* подає уяву як виробничий механізм, Nissan у *Innovation that excites* концептуалізує технологію як емоційний двигун, Hitachi у *Inspire the next* трактує інновацію як системний імпульс для майбутнього, Philips у *Innovation and you* будує образ людини як рівноправного елемента технологічної системи, а Adobe у *The power to create* позиціонує програмне забезпечення як генератор творчої енергії.

Рисунок 1. Кількісний розподіл типів концептуальних метафор в англомовному рекламному дискурсі

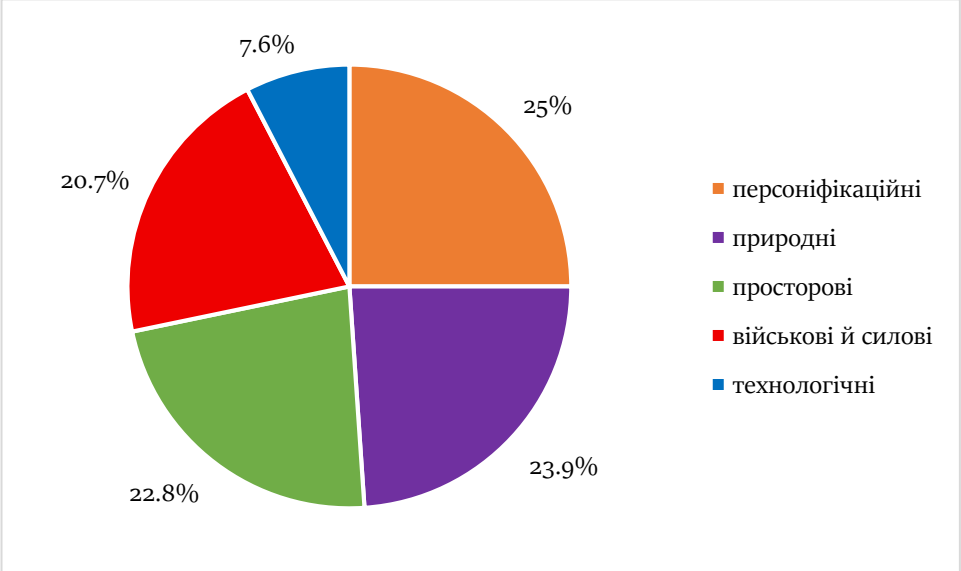

Джерело: Власна розробка автора

Кількісний аналіз (Рисунок 1) показав, що в досліджуваному корпусі домінують персоніфікаційні (25%) та природні (23,9%) метафори. Це дає підстави говорити про помітну представленість у вибірці образів, пов'язаних із людськими властивостями, природою та сенсорним досвідом. Просторові метафори (22,8%), а також військові й силові (20,7%) займають значну частку, тоді як технологічні метафори становлять 7,6%.

Розглянуті типи рекламних метафор – персоніфікаційні, природні, просторові, технологічні та силові – демонструють різноманітність образних реалізацій, однак усі вони ґрунтуються на єдиному когнітивному механізмі концептуального відображення (mapping), коли структура однієї сфери досвіду проєктується на іншу. У межах цього дослідження такий механізм інтерпретується як підстава для потенційного швидкого й образного кодування інформації та актуалізації асоціативних зв'язків; фактична швидкість опрацювання, емоційна реакція чи поведінкова ефективність метафори не вимірювалися.

У когнітивній лінгвістиці цей принцип був системно описаний Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, які довели, що метафора є не лише мовним, а насамперед концептуальним явищем (Lakoff–Johnson, 1980). Серед класичних прикладів концептуальних метафор вони наводять *Time is money* (напр. "витрачати час", "економити час"), *Love is a journey* ("наші стосунки зайшли в глухий кут", "ми рухаємося вперед") та *Argument is war* ("він атакував мої аргументи", "я захистив свою позицію"). Ці моделі демонструють, що повсякденна мова структурована системою стабільних концептуальних перенесень між доменами досвіду.

У досліджуваному рекламному матеріалі виявлено низку концептуальних метафоричних моделей, у яких ТОВАР функціонує як цільова сфера (target domain), що інтерпретується через різні джерельні сфери (source domains). На відміну від тематичної класифікації, розглянутої вище, когнітивний аналіз цих моделей дозволяє виявити не лише образний зміст метафори, а й структуру проєкції між доменами та імпліцитні прагматичні висновки, на формування яких орієнтована метафорична проєкція. Наведені нижче прагматичні висновки є авторськими інтерпретаційними гіпотезами щодо комунікативного потенціалу метафоричних моделей і не претендують на статус верифікованої реакції адресата без окремого психолінгвістичного дослідження.

1. Модель ТОВАР – ПРИРОДА (джерело: природне середовище; ціль: продукт). Проєкція переносить на товар такі структурні елементи source domain, як органічність, циклічність, невичерпність і сенсорна безпосередність. Потенційна інтерпретація рекламного повідомлення може полягати в тому, що продукт є природним, а отже — безпечним, автентичним і таким, що не потребує раціонального обґрунтування для

вибору. Aveda у *The luxury of nature* активує проєкцію природа = розкіш, переносячи на косметику конотації рідкісності та привілейованості; Skittles у *Taste the rainbow* будує проєкцію природний феномен = смаковий досвід, наділяючи цукерки ознаками видовищності та різноманіття; Subway у *Eat fresh* активує проєкцію свіжість природи = якість їжі, імплікуючи відсутність обробки та штучності; Bounty у *The taste of paradise* проєктує природний рай = смакове блаженство, потенційно актуалізуючи інтерпретацію про унікальність і недосяжність звичайного задоволення.

2. Модель ТОВАР – ЕНЕРГІЯ/СИЛА (джерело: фізична та внутрішня сила; ціль: продукт). Проєкція переносить на товар елементи source domain: потенційна енергія, що вивільняється, перетворення внутрішнього стану, подолання опору. Імпліцитний прагматичний висновок, на який орієнтована проєкція, може полягати в тому, що без продукту споживач слабший, із продуктом — здатний на більше. Red Bull у *It gives you wings* будує проєкцію продукт = фізичне розширення можливостей тіла, де крила є метафорою подолання гравітації власних обмежень; Monster Energy у *Unleash the beast* реалізує проєкцію прихована сила = звір у клітці, імплікуючи, що продукт є ключем до вивільнення того, що вже існує всередині споживача; Gold's Gym у *Sore today, strong tomorrow* активує проєкцію біль = інвестиція в силу, переносячи на бренд роль агента трансформації; Shell у *The energy to go further* проєктує паливо = воля до руху, потенційно актуалізуючи інтерпретацію про те, що межі є зовнішніми і подоланними; Adidas у *Impossible is nothing* реалізує проєкцію перешкода = ілюзія, де сам продукт імпліцитно постає як інструмент розвінчання цієї ілюзії.

3. Модель ТОВАР – ЕМОЦІЯ/ЦІННІСТЬ (джерело: емоційний та аксіологічний досвід; ціль: продукт). Проєкція переносить на товар нефункціональні, а суб'єктивно значущі властивості: радість, гідність, краса, самореалізація. У межах лінгвістичної реконструкції потенційний смисловий ефект може полягати в тому, що придбання продукту є не споживчим актом, а емоційним або ціннісним вибором. Coca-Cola у *Open happiness* реалізує проєкцію щастя = вміст контейнера, імплікуючи, що доступ до нього є механічно простим; L'Oréal у *Because you're worth it* активує проєкцію продукт = визнання власної цінності, де покупка набуває характеру самоствердження; Dove у *Real beauty* будує проєкцію автентичність = вища форма краси, потенційно актуалізуючи інтерпретацію про те, що бренд протистоїть штучним стандартам; Galaxy Chocolate у *Pure pleasure* проєктує продукт = незмішана, концентрована насолода, імплікуючи відсутність компромісу; Pandora у *Live unforgettable* активує проєкцію прикраса = незабутній досвід, переносячи на матеріальний об'єкт ознаки екзистенційної значущості.

4. Модель ТОВАР – ЛЮДИНА (джерело: людська агентивність і соціальні ролі; ціль: продукт/бренд). Проєкція переносить на товар структурні елементи людської суб'єктності: здатність діяти, мати фах, вступати у стосунки, нести відповідальність. У межах лінгвістичної реконструкції потенційний смисловий ефект може полягати в тому, що бренд є не анонімним виробником, а конкретним соціальним актором із визначеною роллю у житті людини. Disney у *The merchant of memories* реалізує проєкцію бренд = людина, що торгує спогадами, наділяючи компанію роллю посередника між людиною та її емоційним минулим; Nivea у *The skin care expert* активує проєкцію продукт = фахівець із компетентністю, імплікуючи довіру та авторитет; Goldman Sachs у *Your financial partner* будує проєкцію компанія = рівноправний партнер, потенційно актуалізуючи інтерпретацію про взаємність і спільну відповідальність; Colgate у *The clean breath expert* проєктує бренд = вузький спеціаліст, що підсилює довіру через конкретизацію компетенції; Rolex у *The master of tim*e реалізує проєкцію годинник = майстер свого ремесла, імплікуючи вершинну досконалість як невід'ємну властивість продукту.

5. Модель ТОВАР – ПОДОРОЖ/РУХ (джерело: просторове переміщення та цілеспрямований рух; ціль: продукт). Проєкція переносить на товар елементи динамічної просторової схеми: шлях, напрям, прогрес, досягнення пункту призначення. У межах лінгвістичної реконструкції потенційний смисловий ефект може полягати в тому, що використання продукту рівнозначне руху вперед, а відмова від нього – зупинці або відставанню. United Airlines у *Life is a journey, travel it well* реалізує проєкцію життя = подорож, де авіаперевізник концептуалізується як засіб її гідного здійснення, потенційно актуалізуючи інтерпретацію про те, що вибір бренду є вибором якості самого життєвого шляху; British Airways у *Keep the flag flying* активує проєкцію рух = тривалість присутності, імплікуючи, що бренд є незмінним супутником споживача у просторі та часі; Johnnie Walker у *Keep walking* будує проєкцію бренд = супутник безперервного руху, потенційно актуалізуючи інтерпретацію про те, що зупинка є регресом, а продукт — стимулом до невпинного просування вперед; Ford у слогані *Go further* будує проєкцію автомобіль = інструмент подолання меж, імплікуючи, що межі є відносними, а у *Built for the road ahead* реалізує проєкцію автомобіль = засіб, орієнтований на майбутній шлях, де дорога попереду концептуалізується як просторова схема прогресу, потенційно актуалізуючи інтерпретацію про те, що продукт створено не для теперішнього, а для ще не пройденого простору.

6. Модель ТОВАР – ТЕХНОЛОГІЯ/СИСТЕМА (джерело: організовані системи та інноваційні процеси; ціль: продукт). Проєкція переносить на

товар ознаки складності, точності, взаємозалежності елементів і керованості. У межах лінгвістичної реконструкції потенційний смисловий ефект може полягати в тому, що продукт є частиною більшого інтелектуального порядку, а його використання – долучення до цього порядку. Intel у *Your technology partner* реалізує проєкцію чіп = системний партнер користувача, імплікуючи рівноправність людини і технології; Apple у *Think different* активує проєкцію технологія = альтернативний когнітивний режим, потенційно актуалізуючи інтерпретацію про те, що вибір продукту є вибором способу мислення; General Electric у *Imagination at work* проєктує уяву = виробничий механізм у складі більшої системи, концептуалізуючи творчість як керований технологічний процес; Nissan у *Innovation that excites* реалізує проєкцію інновація = емоційний двигун, переносячи на технологію здатність активувати людський відгук як системний результат.

7. Висновки й перспективи дослідження

У результаті проведеного дослідження встановлено, що в досліджуваному корпусі метафора функціонує як механізм концептуалізації, що забезпечує перенесення значень між різними сферами досвіду. Аналіз рекламних одиниць дає підстави припускати, що метафоричні конструкції можуть сприяти асоціативному опрацюванню повідомлення, актуалізувати емоційні та ціннісні конотації й полегшувати концептуалізацію рекламованого продукту. Водночас ці положення характеризують потенційний когнітивно-прагматичний ефект, реконструйований на підставі мовного матеріалу, і не є результатом безпосереднього вимірювання психологічної або поведінкової реакції реципієнтів. У досліджуваному корпусі домінують персоніфікаційні (25%) та природні (23,9%) метафори; просторові (22,8%), військові й силові (20,7%) та технологічні (7,6%) також представлені в межах сформованої вибірки.

Проведений когнітивно-концептуальний аналіз дозволив виділити такі моделі метафоричного осмислення товару: ТОВАР – ПРИРОДА, ТОВАР – ЕНЕРГІЯ/СИЛА, ТОВАР – ЕМОЦІЯ/ЦІННІСТЬ, ТОВАР – ЛЮДИНА, ТОВАР – ПОДОРОЖ/РУХ та ТОВАР – ТЕХНОЛОГІЯ/СИСТЕМА. Це свідчить про те, що рекламний слоган функціонує не як просте називання продукту, а як когнітивна конструкція, що переносить на товар ціннісно навантажені властивості джерельної сфери та формує у споживача стійку асоціацію між брендом і певною системою цінностей, яка виходить за межі функціональних характеристик продукту.

Отже, метафора є одним із важливих інструментів організації досліджуваного рекламного дискурсу, що поєднує когнітивні, емоційні та

соціокультурні аспекти комунікації. Її використання може сприяти формуванню певного образу продукту, актуалізації ціннісних асоціацій і визначенню потенційних напрямів інтерпретації рекламного повідомлення. Водночас твердження про фактичне формування поведінкових установок або зміни споживчої поведінки потребують окремої емпіричної перевірки із залученням експериментальних, психолінгвістичних чи соціологічних процедур.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням того, як виявлені концептуальні метафоричні моделі відтворюються засобами машинного перекладу, зокрема в системах нейронного машинного перекладу, та наскільки автоматизований переклад здатний зберегти структуру проєкції між доменами й прагматичні висновки, закладені в оригінальному рекламному слогані.

Література

1. Безугла Тетяна 2019. Мультимодальна метафора у англомовному рекламному тексті. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»* 1: с. 23–30. https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2019-1-3
2. Король Антоніна – Кравець Оксана 2025. Культурно-лінгвістичні аспекти перекладу метафор у рекламі. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Серія: Германська філологія* 855–856: с. 94–105. https://doi.org/10.31861/gph2025.855-856.94-105
3. Кравченко Наталія – Жихарєва Олена 2023. Візуальна метафора у рекламному дискурсі: до проблеми інтеракції підходів концептуального блендінгу, візуальної граматики і теорії релевантності. In: *Philological education and science: Transformation and modern development vectors*. Riga: Baltija Publishing, pp. 238–257. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-10
4. Кульчицький Віктор – Попадюк Сергій 2019. Способи метафоризації лексичних одиниць у рекламному тексті (на матеріалі сучасної англійської мови). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* 40: с. 22–27. https://doi.org/10.18372/2520-6818.40.14265
5. Aristotle 2013. *Poetics*. Translated by Samuel Henry Butcher. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00258601
6. Black, Max 1962. *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*. Ithaca–New York: Cornell University Press. https://doi.org/10.7591/9781501741326
7. Dehay, Eliza K. – Landwehr, Jan R. 2019. A MAP for effective advertising: the metaphoric advertising processing model. *AMS Review* 9: pp. 289–303. https://doi.org/10.1007/s13162-018-0131-1
8. Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.

9. Filonik, Olha – Winters, Svitlana 2019. Metaphors in brand names and advertising: pragmatic effect. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series* 76/8: pp. 18–20. https://doi.org/10.25264/2519-2558-2019-8(76)-18-20
10. Forceville, Charles 2024. Identifying and interpreting visual and multimodal metaphor in commercials and feature films. *Metaphor and Symbol* 39/1: pp. 40–54. https://doi.org/10.1080/10926488.2023.2271544
11. Ishchuk, Natalia – Svirhun, Artem 2020. Linguistic aspects of advertising slogans. *Germanic Philology. Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University* 823: pp. 100–107. https://doi.org/10.31861/gph2020.823.100-107
12. Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
13. Lantolf, James P. – Bobrova, Larysa 2012. Happiness is drinking beer: A cross-cultural analysis of multimodal metaphors in American and Ukrainian commercials. *International Journal of Applied Linguistics* 22/1: pp. 42–66. https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2011.00292.x
14. Pérez-Sobrino, Paula 2016. Multimodal metaphor and metonymy in advertising: A corpus-based account. *Metaphor and Symbol* 31/2: pp. 73–90. https://doi.org/10.1080/10926488.2016.1150759
15. Searle, John R. 1979. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511609213
16. Steen, Gerard J. – Dorst, Aletta G. – Herrmann, Berenike J. – Kaal, Anna A. – Krennmayr, Tina – Pasma, Tryntje 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/celcr.14
17. Yemets, Nataliia 2024. Visual metaphors in advertising: A cognitive pragmatic interface. *International Journal of Philology* 15/2: pp. 24–31. https://doi.org/10.31548/philolog15(2).2024.03

References

1. Bezuhla, Tetiana 2019. Multymodalna metafora u anhlomovnomu reklamnomu teksti [Multimodal Metaphor in English Advertising Text]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia»* 1: pp. 23–30. https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2019-1-3 (In Ukrainian)
2. Korol, Antonina – Kravets, Oksana 2025. Kulturno-linhvistychni aspekty perekladu metafor u reklami [Cultural and Linguistic Aspects of Metaphor Translation in Advertising]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Hermanska filolohiia* 855–856: pp. 94–105. https://doi.org/10.31861/gph2025.855-856.94-105 (In Ukrainian)
3. Kravchenko, Nataliia – Zhykharieva, Olena 2023. Vizualna metafora u reklamnomu dyskursi: do problemy interaktsii pidkhodiv kontseptualnoho blendinhu, vizualnoi hramatyky i teorii relevantnosti [Visual Metaphor in Advertising Discourse: On the Problem of Interaction Between Conceptual Blending, Visual Grammar, and Relevance Theory]. In: *Philological education and science: Transformation and*

modern development vectors. Riga: Baltija Publishing, pp. 238–257. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-10 (In Ukrainian)

4. Kulchytskyi, Viktor – Popadiuk, Serhii 2019. Sposoby metaforyzatsii leksychnykh odynyts u reklamnomu teksti (na materiali suchasnoi anhliiskoi movy) [Ways of Metaphorization of Lexical Units in Advertising Text (Based on Modern English)]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh* 40: pp. 22–27. https://doi.org/10.18372/2520-6818.40.14265
5. Aristotle 2013. *Poetics*. Translated by Samuel Henry Butcher. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00258601
6. Black, Max 1962. *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*. Ithaca–New York: Cornell University Press. https://doi.org/10.7591/9781501741326
7. Dehay, Eliza K. – Landwehr, Jan R. 2019. A MAP for effective advertising: the metaphoric advertising processing model. *AMS Review* 9: pp. 289–303. https://doi.org/10.1007/s13162-018-0131-1
8. Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
9. Filonik, Olha – Winters, Svitlana 2019. Metaphors in brand names and advertising: pragmatic effect. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series* 76/8: pp. 18–20. https://doi.org/10.25264/2519-2558-2019-8(76)-18-20
10. Forceville, Charles 2024. Identifying and interpreting visual and multimodal metaphor in commercials and feature films. *Metaphor and Symbol* 39/1: pp. 40–54. https://doi.org/10.1080/10926488.2023.2271544
11. Ishchuk, Natalia – Svirhun, Artem 2020. Linguistic aspects of advertising slogans. *Germanic Philology. Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University* 823: pp. 100–107. https://doi.org/10.31861/gph2020.823.100-107
12. Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
13. Lantolf, James P. – Bobrova, Larysa 2012. Happiness is drinking beer: A cross-cultural analysis of multimodal metaphors in American and Ukrainian commercials. *International Journal of Applied Linguistics* 22/1: pp. 42–66. https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2011.00292.x
14. Pérez-Sobrino, Paula 2016. Multimodal metaphor and metonymy in advertising: A corpus-based account. *Metaphor and Symbol* 31/2: pp. 73–90. https://doi.org/10.1080/10926488.2016.1150759
15. Searle, John R. 1979. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511609213
16. Steen, Gerard J. – Dorst, Aletta G. – Herrmann, Berenike J. – Kaal, Anna A. – Krennmayr, Tina – Pasma, Tryntje 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/celcr.14
17. Yemets, Nataliia 2024. Visual metaphors in advertising: A cognitive pragmatic interface. *International Journal of Philology* 15/2: pp. 24–31. https://doi.org/10.31548/philolog15(2).2024.03

Метафора в сучасному англомовному рекламному дискурсі

Іщук Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент. Донецький національний університет імені Василя Стуса, кафедра іноземних мов професійного спрямування, доцент. ischuk.n@donnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-4726-9432.

Статтю присвячено дослідженню метафори як одного з важливих інструментів сучасного англомовного рекламного дискурсу. Актуальність роботи зумовлена зростанням ролі емоційно-образної складової реклами та переорієнтацією рекламної комунікації з інформування на формування певного образу продукту, бренду та потенційних способів інтерпретації рекламного повідомлення. У центрі уваги перебуває метафора як засіб не лише мовного оформлення, а й концептуалізації дійсності, що забезпечує перенесення ознак і властивостей між різними сферами досвіду та створює потенційні когнітивно-прагматичні передумови для сприйняття рекламного повідомлення. У роботі розглянуто теоретичні підходи до розуміння метафори – від класичного риторичного трактування до сучасних когнітивних концепцій. Особливу увагу приділено метафорі як механізму концептуалізації, що структурує досвід людини та визначає потенційні напрями інтерпретації рекламного повідомлення. Матеріалом дослідження слугують 184 метафоричні одиниці, відібрані з рекламних матеріалів зарубіжних брендів, представлених на офіційних сайтах компаній, у цифрових медіа та рекламних архівах і креативних платформах. Вибірка має цільовий, критеріальний характер і репрезентує сформований корпус рекламних матеріалів, а не весь сучасний англомовний рекламний дискурс. Семантико-когнітивний та когнітивно-концептуальний аналіз дали змогу виокремити такі типи метафор: персоніфікаційні (25%), природні (23,9%), просторові (22,8%), військові й силові (20,7%) та технологічні (7,6%). Класифікацію здійснено за домінантною джерельною сферою та характером концептуального перенесення; при цьому метафоричність розмежовано з простою образністю й оцінністю. Окрему увагу приділено концептуальним метафоричним моделям, зокрема ТОВАР – ПРИРОДА, ТОВАР – ЕНЕРГІЯ/СИЛА, ТОВАР – ЕМОЦІЯ/ЦІННІСТЬ, ТОВАР – ЛЮДИНА, ТОВАР – ПОДОРОЖ/РУХ, ТОВАР – ТЕХНОЛОГІЯ/СИСТЕМА, у межах яких товар концептуалізується через різні сфери досвіду. Аналіз показав, що такі моделі можуть актуалізувати певні асоціативні, емоційні та ціннісні конотації й створювати потенційні напрями інтерпретації рекламованого продукту. Зроблено висновок, що метафора залишається ефективним засобом організації рекламного повідомлення, який забезпечує його емоційну насиченість, впливовість і культурну релевантність. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням відтворення концептуальних метафор у нейронному машинному перекладі та здатності зберігати їхній зміст і прагматичний ефект.

Ключові слова: *метафора, рекламний дискурс, концептуальна метафора, асоціативне мислення, семантико-когнітивний аналіз, когнітивно-концептуальний аналіз.*

Metaphor in contemporary English-language advertising discourse

Nataliia Ishchuk, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Vasyl Stus Donetsk National University, Department of Foreign Languages for Professional Purposes, associate professor. ischuk.n@donnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-4726-9432.

The article examines metaphor as an important instrument of contemporary English-language advertising discourse. The relevance of the study is determined by the growing role of emotional and figurative elements in advertising and by the shift in advertising communication from providing information toward constructing a particular image of a product or brand and shaping potential interpretations of an advertising message. The study approaches metaphor not only as a means of linguistic expression but also as a mechanism for conceptualizing reality, enabling the transfer of features and properties between different domains of experience and creating cognitive and pragmatic conditions for the interpretation of an advertising message. The paper considers theoretical approaches to metaphor, ranging from its classical rhetorical interpretation to contemporary cognitive theories. Particular attention is paid to metaphor as a mechanism of conceptualization that structures human experience and influences potential interpretations of advertising messages. The research material comprises 184 metaphorical units selected from advertisements of international brands presented on official company websites, in digital media, advertising archives, and creative platforms. The sample is purposive and criterion-based and represents the selected corpus of advertising materials rather than contemporary English-language advertising discourse as a whole. Semantic-cognitive and cognitive-conceptual analyses made it possible to identify the following types of metaphors: personification metaphors (25%), nature-related metaphors (23.9%), spatial metaphors (22.8%), military and force-related metaphors (20.7%), and technological metaphors (7.6%). The classification was based on the dominant source domain and the nature of conceptual transfer, while metaphoricality was distinguished from mere figurativeness and evaluative meaning. Particular attention is devoted to the conceptual metaphorical models PRODUCT – NATURE, PRODUCT – ENERGY/FORCE, PRODUCT – EMOTION/VALUE, PRODUCT – PERSON, PRODUCT – JOURNEY/MOVEMENT, and PRODUCT – TECHNOLOGY/SYSTEM, within which a product is conceptualized through different domains of experience. The analysis shows that these models may activate particular associative, emotional, and value-related connotations and suggest potential ways of interpreting the advertised product. The study concludes that metaphor remains an effective means of organizing advertising messages, contributing to their emotional intensity, persuasive potential, and cultural relevance. Further research may focus on the representation of conceptual metaphors in neural machine translation and on the ability of such systems to preserve their meaning and pragmatic effect.

Keywords: *metaphor, advertising discourse, conceptual metaphor, associative thinking, semantic-cognitive analysis, cognitive-conceptual analysis.*

Metaforák a kortárs angol nyelvű reklámdiskurzusban

Ishchuk Natália, a pedagógiai tudományok kandidátusa, docens. Vaszil Sztusz Donyecki Nemzeti Egyetem, Szakmai Idegen Nyelvi Tanszék, docens. ischuk.n@donnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-4726-9432.

A tanulmány a metaforát a kortárs angol nyelvű reklámdiskurzus egyik fontos eszközeként vizsgálja. A kutatás aktualitását a reklámok érzelmi és képi elemeinek növekvő szerepe, valamint a reklámkommunikáció azon átalakulása adja, amelynek során az információközlés helyett egyre inkább a termékről vagy márkáról kialakított sajátos kép megteremtése és a reklámüzenet lehetséges értelmezéseinek formálása kerül előtérbe. A tanulmány a metaforát nem csupán nyelvi kifejezőeszközként, hanem a valóság konceptualizálásának mechanizmusaként is értelmezi, amely lehetővé teszi tulajdonságok és jellemzők átvitelét különböző tapasztalati tartományok között, ezáltal pedig kognitív és pragmatikai feltételeket teremt a reklámüzenetek értelmezéséhez. A tanulmány áttekinti a metaforával kapcsolatos elméleti megközelítéseket a klasszikus retorikai értelmezéstől a kortárs kognitív elméletekig. Különös figyelmet fordít a metaforára mint olyan konceptualizációs mechanizmusra, amely strukturálja az emberi tapasztalatot, és befolyásolja a reklámüzenetek lehetséges értelmezési irányait. A kutatás anyagát 184 metafora alkotja, amelyek nemzetközi márkák hivatalos honlapjain, az online médiában, valamint reklámarchívumokban és kreatív platformokon megjelent reklámokból származnak. A minta célzott és kritériumalapú, ezért csak a kiválasztott reklámanyagok korpuszát reprezentálja, nem pedig a teljes kortárs angol nyelvű reklámdiskurzust. A szemantikai-kognitív és kognitív-fogalmi elemzés alapján a következő metaforatípusokat azonosította a szerző: megszemélyesítő metaforák (25%), természeti vonatkozású metaforák (23,9%), térbeli metaforák (22,8%), katonai és erőhöz kapcsolódó metaforák (20,7%), valamint technológiai metaforák (7,6%). Az osztályozás a domináns forrástartományon és a fogalmi átvitel jellegén alapult, miközben a metaforikusság elkülönült a puszta képiségtől és az értékelő jelentéstől. A tanulmány különös figyelmet fordít a TERMÉK – TERMÉSZET, TERMÉK – ENERGIA/ERŐ, TERMÉK – ÉRZELEM/ÉRTÉK, TERMÉK – SZEMÉLY, TERMÉK – UTAZÁS/MOZGÁS és TERMÉK – TECHNOLÓGIA/RENDSZER konceptuális metaforamodellekre, amelyekben a termék különböző tapasztalati tartományokon keresztül konceptualizálódik. Az elemzés azt mutatja, hogy ezek a modellek sajátos asszociatív, érzelmi és értékelő konnotációkat aktiválhatnak, és lehetséges értelmezési irányokat kínálhatnak a reklámozott termék számára. A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a metafora továbbra is a reklámüzenetek szervezésének hatékony eszköze, amely hozzájárul azok érzelmi intenzitásához, meggyőző erejéhez és kulturális relevanciájához. A további kutatások középpontjába a konceptuális metaforák neurális gépi fordításban való megjelenése, valamint annak vizsgálata kerülhet, hogy az ilyen rendszerek milyen mértékben képesek megőrizni a metaforák jelentését és pragmatikai hatását.

Kulcsszavak: *metafora, reklámdiskurzus, fogalmi metafora, asszociatív gondolkodás, szemantikai-kognitív elemzés, kognitív-fogalmi elemzés.*

© Іщук Наталія, 2026

УДК 81’373.612.2:82-3
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-142-157
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 10.06.2026
Схвалено до друку: 31.07.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Медведь Олена

Структурна неоднорідність метафор у художньому дискурсі початку XXI ст.

1. Вступ

Мова художнього твору – складне й багатогранне явище, у якому органічно поєднано компоненти, що є предметом наукових студій як літературознавців, так і мовознавців. Проте сучасні філологи, аналізуючи текст, зокрема художній, прагнуть вийти за його межі, долучити широкий позамовний контекст (епоху, культурний фон, соціальні норми, наміри автора тощо), що в гуманітаристиці XX–XXI ст. прийнято кваліфікувати як дискурс. Щодо власне художнього дискурсу, то науковці відзначають, що він «…спрямований на естетичну трансформацію мовних засобів, посилення їх зображально-виражального навантаження задля мисленнєво-мовленнєвого “розкріпачення” сучасного адресата, якого приваблюють тексти, густо насичені образними засобами, системою тропів і фігур» (Колоїз та ін., 2024, с. 4). Своєю чергою, це ставить перед дослідниками прозових і поетичних творів складне багатоаспектне завдання – конкретизувати мовні механізми створення «густої насиченості» тропами сучасних художніх текстів.

Одним із найуживаніших тропів поетики художнього твору, чи, у мовознавчому аспекті, лінгвопоетики, традиційно вважають метафору. У найширшому розумінні метафоричними називають слова чи вислови, використані в переносному значенні. Цей класичний підхід акцентує, що саме художні тексти є «органічним середовищем» функціонування метафор як лінгвального явища тієї національної мови, якою написано той чи той твір художньої літератури. У межах дискурсивного підходу, який постулює

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

«густу насиченість» літературних творів поетичними тропами, набуває актуального звучання думка, що метафора має текстотвірний потенціал, вона є «конструктивним елементом ... формальної організації тексту» (Кравець, 2008, с. 409), що й визначає необхідність дослідити передусім формально-синтаксичну структуру метафоричних конструкцій у літературних творах і ті її особливості, які дозволяють таким метафоричним структурам формувати насичені тропами тексти.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. теоретики літератури й літературні критики характеризують як час нового повіву в мистецтві. Змінився характер розвитку літературного процесу, з'явилася нова генерація літераторів, яка намагалася вивести мистецтво за межі політики, ідеологічних й адміністративних втручань у літературу. «Одне слово, політика виснажувала до естетичного безсилля великі таланти... Ми повинні увійти в ХХІ століття очищеними від більшовицької скверни і пройти неминучий шлях європеїзації національної літератури, і творча молодь бунтує», – зазначав Микола Жулинський у статті «Українська література на межі тисячоліть» (Жулинський, 2000, с. 18). Очевидно, що такі зрушення художньо-образної системи мали певний вплив і на власне мовну тканину літературних творів початку ХХІ ст., що робить її дослідження актуальним для сучасного вітчизняного мовознавства, зокрема в аспекті метафорики.

Відзначимо, що художнє мовлення генерації українських поетів початку ХХІ ст., так званих «двотисячників», на сьогодні практично не аналізувалося. Тому метою нашого дослідження є розглянути метафору як лінгвопоетичне явище в українській поезії першого десятиліття ХХІ ст. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: визначити основні підходи до вивчення метафори в сучасній філології та формально-структурні типи метафоричних конструкцій зокрема; окреслити масив метафоричних мовних засобів у поетичних текстах авторів визначеного періоду; проаналізувати в межах формально-синтаксичного підходу особливості структурної реалізації метафори як лінгвопоетичного явища в українській поезії початку ХХІ ст.

Об'єкт дослідження – метафоричні слова та вирази (словосполучення, речення, тексти) у поетичних творах українських авторів-«двотисячників».

Предмет дослідження – особливості формально-синтаксичної структури метафор як художнього тропу із певними рисами їхнього функційного навантаження в українській поезії початку ХХІ ст.

Матеріалом дослідження є тексти творів так званих поетів-«двотисячників»: Анни Багряної, Тетяни Винник, Світлани Богдан, Ярослава Гадзінського, Богдана-Олега Горобчука, Надії Калениченко, Олександра Коржа, Дмитра Лазуткіна, Тані-Марії Литвинюк, Богдани Матіяш, Олега Коцарева.

Запропоноване дослідження ґрунтується на описовому методі лінгвістичного аналізу, прийоми якого полягають у виявленні лексичних і граматичних одиниць із необхідними характеристиками, їх описі й систематизації.

2. Сучасні підходи до вивчення метафори. Структурні особливості художньої метафори

На сьогодні теорія метафори ґрунтовно розроблена світовою філологічною наукою, над її проблемами працювало багато відомих теоретиків інших гуманітарних наук від епохи Античності й до наших днів. На феномені метафори зосередили свою увагу філософи, психологи, психолінгвісти, літературознавці, стилісти, семасіологи, лексикологи, лексикографи.

Віддаючи належне такій різноплановості, дослідники підкреслюють: «Підвищений і багатоаспектний інтерес до метафори зумовлений тим, що її розглядають як один з основних механізмів пізнання світу, відображення позамовної дійсності, як складник мовної картини світу» (Колесникова, 2019, с. 139).

У сучасній довідково-енциклопедичній літературі вказано, що «метафора (від грец. *μεταφορά* – перенесення) – мовне і мисленнєве явище, що полягає в перенесенні властивостей одного предмета (явища, дії) та його мовного знака на інший предмет (явище, дію) за принципом аналогії або контрасту» (URL1).

Як слушно зазначає Л. Кравець, «різноманіття концепцій метафор породжує багатство їхніх класифікацій» (URL1), у той же час «в україністиці метафору розглядають переважно в лексико-семантичному, лінгвостилістичному та граматичному аспектах (В. Ващенко, В. Русанівський, Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, О. Тараненко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, В. Калашник, В. Кононенко, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, Н. Бойко та ін.)» (URL1). Відтак унаслідок різноманітності підходів до вивчення аналізованого явища в науковому обігу співіснують кілька типологій метафор: у межах практично кожного підходу було розроблено відповідну класифікацію.

У літературі суто лінгвістичного чи лінгвістично-стилістичного спрямування виділяють такі типи метафор:

- загальномовні (або так звані стерті) метафори, які вже є не засобом створення образності, а джерелом виникнення нових значень, тобто одним із чинників формування багатозначності: *вушко голки, язик полум'я, наріжний камінь, перша ластівка* (приклади подаємо за Пономарівим, 2000, с. 43);
- лексичні метафори – уживання слова в непрямому значенні: *бджілка* – працьовита, невтомна людина, *трутень* – людина, що живе працею інших (приклади наводимо за Єрмоленко та ін., 2001, с. 88);

– індивідуальні авторські (або поетичні) метафори – випадки нової, оригінальної метафоризації (Пономарів, 2000, с. 43).

Також визнаною в мовознавстві є класифікація, згідно з якою метафори поділяються на такі типи:

– номінативні, що полягають у заміні одного дескриптивного значення іншим і становлять собою джерело омонімії;
– образні метафори, що слугують розвитку фігуральних значень і синонімічних засобів мови;
– когнітивні метафори, що виникають у результаті зсувів у поєднуваності предикатних слів (перенесення значення) і створюють полісемію;
– генералізувальні метафори (як кінцевий результат когнітивних метафор), що стирають у лексичному значенні слова межі між логічними розрядами та стимулюють виникнення логічної полісемії (див., наприклад, Колесникова, 2019, с. 146).

Важливо підкреслити, що практично в усіх класифікаціях окремо виділені саме художні, образні метафори як специфічний тип цього лінгвопоетичного явища. Стосовно образної метафори літературознавці зазначають: «Сконцентровуючи та узгоджуючи у своєму потужному семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації, метафора постає суцільним нечленованим тропом, який може розгортатися у внутрішній сюжет, не сприйнятний з погляду раціоналістичних концепцій. Метафора тут подібна до загадки, але з тією відмінністю, що не підлягає декодуванню, вимагаючи визнання за собою нової реальності, розбудованої за естетичними принципами» (Гром'як та ін., 2007, с. 444).

У широкому розумінні «образ (лат. *species* — вид, від нім. *Gestalt* — образ) – цілісна форма відображення й освоєння об'єктів в їх чуттєво-предметній даності чи в мисленнєво-абстрактній узагальненості» (URL2). У художньому творі образ – це втілення мислення автора, його унікальне бачення та яскраве зображення картини світу. Л. Кравець підкреслює: «Образ виникає в результаті пізнання світу, формується сприйманням, пам'яттю, уявою, враженнями та реалізує певний смисл. Це зумовлено властивістю асоціативного мислення виявляти подібність між несхожими об'єктами та виводити із цієї подібності смисл» (URL3).

Межі й структура художнього образу можуть бути практично будь-якими: образ може передаватися словом, словосполученням, реченням, надфразною єдністю, може охоплювати цілий розділ чи навіть композицію твору в цілому. Відповідно для образної метафори розрізняють такі її структурні типи: метафора-словосполучення, метафора-речення, метафора-текст (Єрмоленко та ін., 2001, с. 88). Очевидно, що для практичного аналізу структурних типів метафор категорії «словосполучення», «речення»,

«текст» є занадто широкими, тому доцільно залучити більш конкретні синтаксичні поняття, зокрема про граматичні форми компонентів словосполучення й речення, синтаксичні зв'язки між ними, а також їхні морфологічні характеристики.

3. Структурні типи реалізації метафори як художнього тропу в українській поезії початку XXI ст.

Аналіз відібраних за хронологічним принципом поезій дав змогу виділити кілька типів структурної реалізації метафор.

Метафори-словосполучення є найпростішим типом формально-синтаксичної організації метафоричних синтаксичних конструкцій. За типом синтаксичних відношень у межах такого типу конструкцій виділяємо атрибутивні, об'єктні та адвербіальні метафоричні словосполучення.

Типовою схемою побудови метафоричного вислову-словосполучення з атрибутивними відношеннями є узгоджене стійке метафоричне означення.

За морфологічною природою узгоджені переносні означення найчастіше є субстантивно-ад'єктивними конструкціями з метафоризованим прикметником. Саме прикметник як частина мови характеризує ознаки предмета в усьому їхньому різноманітті – за кольором, смаком, матеріалом тощо, крім того, він має «великий метафоризаційний і виражально-зображальний потенціал» (Кравець–Косько, 2025, с. 81).

Численними в досліджуваних поезіях є субстантивно-ад'єктивні метафоричні означення-колоративи, що ґрунтуються на перенесеному позначенні кольору: *І здіймається зухвало У* ***гранатовім*** *треммтінні…*(Анна Багряна «Про месію»); *Витанцьовує Шива загорнений в карту морів І терпіти цей* ***чорний*** *лоскіт стає найважче* (Т. Винник «Весняний мачо»). Метафоричність таких означень ґрунтується насамперед на тому, що предметам, із якими вони в тексті поєднуються, характеристика за кольором не властива: зокрема в наведених прикладах це абстрактні поняття *тремтіння, лоскіт*.

Відзначимо, що тільки окремі такі епітети підтримують традиційну для української поезії семантику кольоропозначення. Так, наприклад, усталеним є образне перенесення зеленого як кольору життя й оновлення: *Та мер Шумілкін проходить З руками в кишенях Й волоссям на голові – Химерна річ ця* ***зелена*** *весна…* (О. Коцарев «Газова служба»). Більшість кольорових метафоричних означень, виявлених у досліджуваних текстах, є немотивованими: ***Чорно-біла*** *калина Схилила в безпам'яті Вихудле зболене тіло* (Н. Калениченко «Фріді»); *Дід що постійно може дати* ***бузкову*** *пораду* (О. Коцарев «Сніг»). Ця немотивованість визначена або тим, що предмет має колір, але не такий

(калина *червона*, але ніколи не *чорно-біла*), або, як уже вказувалося, характеристика за кольором йому не властива (абстрактне поняття *порада*).

Виявлено також смакові метафоричні означення: *Заховані в невидимих солонках* ***Солоних*** *марень і* ***солодких*** *теж* (Анна Багряна «Ти – не кентавр, а я – не амазонка»); ***Солоний*** *місяць в боговій одежі* (Н. Калениченко «Солоний місяць в боговій одежі»). Їхня метафоричність має подібну до проаналізованих вище природу: іменники *марення, місяць* не мають ознаки за смаком.

В аналізованих текстах виділено метафоричні означення, пов'язані з часовими характеристиками: *В білій магії трав, У* ***липневому*** *сні Ти мене обіймав, Розчинившись в мені* (Анна Багряна «В липневу ніч»); *А ниточка-нитка рветься під пальцем і рветься Відмикає* ***весняні*** *легенди в своїй рушниці* (Т. Винник «Весняний мачо»); *Ображалися роги що їх носити не вміють Цілували маленьке Годо* ***березневі*** *боги* (Т. Винник «Квітень»); *Не гаси* ***новорічні*** *душі, бо душать випрані простині* (Т. Винник «Сесія»). Як правило, роль прикметникових часових означень полягає в тому, щоб визначати, коли саме відбуваються події, установлювати їх послідовність та зв'язок у часі, однак у наведених прикладах такі часові параметри не простежуються (*березневі боги, новорічні душі*).

Достатньо поширеними є метафоричні означення-прикметники, у підґрунті яких наявне образне перенесення за матеріалом, із якого виготовлено предмет: *Вгорі нагадують засохлі дерева Із німбами* ***скляного*** *розрідженого повітря* (Я. Гадзінський «Сепія»); *Ти заповнюєш мою* ***воскову*** *голову* (Б.-О. Горобчук «Воскове місто застигло й не тане»); *А самісінький ліхтар виточує кисень У* ***сніговому*** *акваріумі* (О. Коцарев «Сніг»). У наведених прикладах іменники *повітря, голова, акваріум* не можуть бути виготовлені з тих матеріалів, які постали в художній уяві митців.

У досліджуваних текстах узгоджені метафоричні означення можуть бути побудовані й на підставі перенесення інших ознак, зокрема людських якостей, рис, притаманних людині як тілесній істоті, на тварин чи предмети або абстрактні поняття: *Листочок – небесне лігво, Листочок* ***безрукий*** (Т. Винник «Свобода кольору»); *І піднімуться* ***п'яні*** *рядки у твоє прощення* (Т. Винник «Весняний мачо»); *В моєму тільки моєму саду Тепер чомусь так грузько Ні радісного світла Ні* ***безтілої*** *темряви* (Я. Гадзінський «Її величність лісопильня»); ***Бездихання*** *субота як стигми завузлена кров* (Т. Винник «Весняний мачо»). Цікаво відзначити, що відібрані приклади досить часто мають у своєму складі прикметник із префіксом *без-*: *безрукий, бездиханний, безтілий,* що певним чином відбиває поетичну тенденцію приписувати ознаку, водночас заперечуючи її.

На наш погляд, узгоджені метафоричні означення, виражені прикметником, відбивають спільну рису поетичного мислення митців

досліджуваного покоління – свідоме приписування предмету чи явищу ознаки, яка йому не властива.

В аналізованих текстах менш поширені узгоджені переносні означення, що є конструкціями з метафоризованим дієприкметником: *Щось сказати мені мав бездомний* ***зажурений*** *пес, Але глянув лише і в сніги жити далі пішов* (С. Богдан «Взимку голе гілля – кровоносні судини небес»); *Ти носиш намисто з розбитих сердець І п'єш на обід* ***нерозбавлені*** *сльози* (С. Богдан «Даша»); *Але* ***серце*** *моє* ***розламане*** *Ніколи не став навпроти* (Т. Винник «До чоловіка»); *Сніг на* ***зомлілому*** *листі* (Н. Калениченко «Притча»); *Враг гранатового тіла,* ***Закривавленого*** *січня…* (Анна Багряна «Про месію»).

Неузгоджені означення як окремий синтаксичний тип у досліджуваних поезіях найчастіше репрезентовані генітивними метафорами з атрибутивними відношеннями між складниками, коли залежний іменник у родовому відмінку виконує функцію неузгодженого означення іншого іменникового компонента: *І враз –* ***симфонія дощу*** (Анна Багряна «П'янкий бузок над спраглим серцем»); *Втік ніжний* ***вітер слів****, забрав з собою чари* (С. Богдан «Зірки покинули раптово твої очі»); *Два вікна* ***у галактиці віршів*** (Т. Винник «До чоловіка»); *І тільки мене врятує* ***Рук*** *чужих* ***демократія*** (Т. Винник «Демократія тіла»). Л. Кравець підкреслює насамперед інтелектуальність такої метафори: «Наявність її у тексті свідчить про досконалу конденсовану форму вислову з відчутною інтелектуальною домінантою. За допомогою цієї метафори твориться описовість, стисліть, лаконічність мовлення…» (Кравець, 2005, с. 62).

Відзначимо, що образне навантаження в метафорах такого типу може мати як стрижневий компонент (у формі знахідного, орудного, місцевого відмінка тощо), так і генітив. Зокрема поширеними є вислови, у яких іменник у прямому чи непрямому (крім родового) відмінку має пряме значення, а іменник у родовому – переносне: *Певно, десь за горами захований* ***вічності храм*** (Анна Багряна «Я писала тобі на затертому вічністю камені»); *Ти не приносиш більше в сни мої тривогу і не фарбуєш мрії* ***кольором омани*** (С. Богдан «Зірки покинули раптово твої очі»); *А мої листи читати ти не вмієш в* ***книжці неба*** (С. Богдан «Ти ніколи не почуєш і ніколи не побачиш…»).

В аналізованих текстах спорадичними є випадки, коли іменник у родовому відмінку має переносне значення, а іменник у називному – пряме: *Горілчані* ***горнятка віршів*** (Т. Винник «До чоловіка»); ***Фотокамер комети*** *спалили дитячий світ* (Я. Гадзінський «Житіє опісля слави»); *Засипле порізану стару* ***плоть асфальту*** (Я. Гадзінський «Газонокосилка»).

Відзначимо також, що в аналізованих текстах виявлено атрибутивні метафори, які при метафоризованих генітивах нарощують додаткові

уточнювальні епітети також метафоричного характеру: *Ти носиш* ***намисто*** *з* ***розбитих сердець*** (С. Богдан «Даша»); *Розплескалася* ***чорна хвиля*** *Чоловічих* ***розлучених брів***... (Т. Винник «До чоловіка»); *Драстуй* ***Салатно-янтарного Листя свинець*** (О. Коцарев «Неперспективне село»). Такі конструкції є виявом не тільки ускладнення формальної синтаксичної структури, але й розгортанням метафоричних комплексів у межах поетичного тексту.

Третім типом метафоризованих словосполучень з атрибутивними відношеннями є метафори-прикладки, уживання яких у поетичних творах початку XXI ст., за нашими спостереженнями, досить обмежене: *Вічне серце того пана, Що кайдани скинув людям Своїм словом закованим. Своїм словом, своїм нервом Своїм* ***болем-кровобоєм***... (Анна Багряна «Про месію»).

Метафоричність таких поєднань, з одного боку, достатньо прозора, оскільки немає дистанції в межах тексту, а з другого – часто несподівана: *Легко* ***сльозам-артеріям****: йдуть, все ідуть холодними* (Т. Винник «Сесія»). На наш погляд, саме ці метафори, разом із розшифрованими, можуть бути взірцями «поєднуваності непоєднуваного»: *І осінні* ***квіти-радіохвилі*** *обростуть без міри Все тло цих тихих стін, осоння і осанни* (Я. Гадзінський «Вибір мобільної мережі»); *Вже мітить новий день безбарвний* ***промінь-маркер*** (Я. Гадзінський «Вибір мобільної мережі»).

Метафоризовані словосполучення з об'єктними відношеннями, тобто словосполучення, де залежне слово вказує на різні об'єкти, пов'язані з дією чи станом, є достатньо непоказовими для аналізованих текстів. Так, наприклад, непоширеними є метафори, у яких іменник у родовому відмінку залежить від дієслова: *Ми ж* ***морозу наїлись****, як хрону* (Т. Винник «Загубленість»). Цікаво підкреслити, що в цьому словосполученні за контекстом перенесенням є саме іменник (*мороз*), водночас як дієслово використане в прямому значенні.

Так само обмежено трапляються генітивні метафори, у яких іменник має об'єктне, а не атрибутивне значення: *Кількість буклетів дорівнює кількості грішників: Кажуть* ***промоутери спасіння*** (О. Корж «Госпел»). У цьому метафоричному вислові прямим є вживання генітиву, а залежний від нього іменник в називному відмінку є перенесенням.

Дещо частіше спостерігаємо метафоричні словосполучення, утворені дієсловом і іменником в орудному відмінку зі значенням знаряддя виконуваної дії: *Йшла ніч і тяжко* ***ридала дощем****, Йшла ніч і* ***скиглила вітром*** *сумним* (С. Богдан «Йшла ніч і тяжко ридала дощем»); *Тільки* ***сном*** *п'янким* ***наплину****, тільки* ***тінню проберуся*** *в наших марних мрій країну* (С. Богдан «Ти ніколи не почуєш»); ***Віршем*** *вдосвіта не* ***божися****, Серце, мов пекло Розжарене* (Т. Винник «Загубленість»); ***Б'ють сльозами*** *у сірі очі Всі Замучені, Всі Розбещені, Всі роздощені...* (Тетяна Винник «Загубленість»).

Особливістю таких структур є те, що метафоризовані іменники є абстрактними поняттями, наприклад, назвами явищ природи або психофізіологічних явищ, і не можуть позначати знаряддя дії.

Адвербіальні метафоризовані конструкції репрезентовані словосполученнями, які складаються з дієслова й іменника в орудному відмінку зі значенням способу дії: *І Дажбог* ***розлетівся просом*** *У траур черленого Лісу* (Т. Винник «Загубленість»); *Хотів би швидше поїхати звідси Але гнізда пташині спущеними* ***шинами Лежать*** *на узбіччі* (Я. Гадзінський «Хтось прийшов уночі»); *Його зими* ***тишею говорять****, Її весни* ***піснею мовчать…*** (Анна Багряна «Заспокойте, зорі, свою Аню…»); *Я впущу сльозу журливу, вона* ***розтане*** *тихим* ***криком*** *під цим небом* (С. Богдан «Самозакохані сльози»).

Метафори-речення (їх також називають предикативними метафорами) характеризуються тим, що перенесення реалізується через зв'язок підмета й присудка, завдяки якому метафоризовану дію присудка приписувано предмету-підмету: ***Ображалися роги*** *що їх носити не вміють* (Т. Винник «Квітень»); ***липень відбивався*** від моєї голої спини дугою ***злітав*** і ***падав*** важко викрикуючи нутрощі прибережного верболозу (Б.-О. Горобчук «Я Застудив Серце»).

Структуру речення мають також розшифровані метафори – стислі образи, у яких чітко окреслено обидва складники метафоричного зсуву: те, що порівнюється, і те, з чим порівнюється. Такі метафори в аналізованих поетичних текстах достатньо типові, оскільки саме вони мають необмежені можливості для виявлення авторського оригінального художнього світу, наприклад: *Вона його любила, Дивний* ***промінь*** *– неземна* ***любов*** (Анна Багряна «Заспокойте, зорі, свою Аню…»); *Взимку* ***голе гілля*** *–* ***кровоносні судини*** *небес, І по них циркулює загусла до чорного кров* (С. Богдан «Взимку **голе гілля** – **кровоносні судини** небес»); *Твоя* ***тінь*** *– нещасних покинутих* ***гук*** (С. Богдан «Даші»); *Обов'язково треба прокинутися бо* ***світ*** *це* ***куля*** *а* ***ти – мішень*** *Мішень і куля колись зустрінуться* (Д. Лазуткін «Кожна хвилина і кожна мить»). У деяких випадках такі метафори набувають виразного афористичного звучання: *Може, завтра мене не стане, І* ***життя*** *– тільки* ***мотлох*** *днів…* (Анна Багряна «В безнадійно-сумнім зітханні…»).

Описані метафори-словосполучення й метафори-речення є найпростішим типом формально-синтаксичної організації метафоричних синтаксичних конструкцій у досліджуваних поезіях. Достатньо велика їхня кількість і структурна різноманітність уже є показником того, що метафори цих структурних типів «насичують» аналізовані тексти.

Однак, крім власне частотності вживання структурно простих метафор, для досліджуваних поезій характерні так звані ланцюжки метафор, коли в межах одного речення, традиційно сприйманого як єдина одиниця

висловлення, нагромаджується кілька простіших за структурою метафоричних поєднань.

Так, наприклад, у рядках *На цьому голому* ***фоні спорохнявілих слів – Завмерлих блискавок Із грубих мазків фарби****, які ні по кому не влучили* (Я. Гадзінський «Сепія») можна виокремити кілька атрибутивних метафор-словосполучень: *фон слів, слів спорохнявілих, блискавки завмерлі, блискавки із мазків фарби*. Особливістю цього речення є те, що в ньому є три метафоричні центри-іменники, кожен із яких має метафоризовані означення, причому іменник *блискавки* має водночас узгоджене й неузгоджене означення. Іншого типу поєднання метафоризованих структур наявне в рядках *І, ніколи не знаючи міри,* ***Жили яблук*** *на дощ* ***цвірінькали****...* (Т. Винник «До чоловіка»). Тут поєднано атрибутивну метафору – неузгоджене означення *жили яблук* і метафору-речення *жили цвірінькали,* причому їхнім спільним компонентом є іменник *жили.* У рядках *На їхній* ***вулиці імені вавилонської вежі Графіті із крил метеликів стікають у очі*** (Я. Гадзінський «Вибір мобільної мережі») простежуємо кілька атрибутивних метафор (*вулиця імені вавилонської вежі, графіті із крил метеликів*) і метафору-речення (*графіті стікають*), причому також іменник *графіті* є об'єднувальним для двох із них.

Наведені приклади свідчать, що метафори як лінгвопоетичні явища в аналізованих текстах часто утворюють певні метафоричні комплекси, до яких входять простіші метафоричні структури. Створюється своєрідний метафоричний ланцюг, досить широкий за обсягом і складний своєю внутрішньою побудовою, на якому структурно «розгортається», але в той самий час «згущується» метафоричність.

Текст-метафора є найскладнішим за структурою метафоричним утворенням. Яскравим зразком такого тропу вважаємо вірш Анни Багряної «Малиновий дзвін»: *Ви чули, як плаче спустошена Прип'ять, За скоєнний гріх розіп'ята живцем, Прип'ята до неба, щоб вічності випить, Щоб вмити від бруду змарніле лице? Регочуть іони малиновим дзвоном, Вбиваючи блиск нерозкритих очей, Ридає вночі божевільна мадонна, Приймаючи з лона холодних дітей В бездонність ночей. Ви бачили: небо вкривалося струпом І трупом ставала зомліла земля? Малинове лихо зачорненим круком Кружляло й кидало отруту в поля. Летіли прокльони з чорнобильським дзвоном, Просилося серце до інших сердець, Ридала вночі українська мадонна Над сонним сплетінням мільйонів тілець, Закинутих десь. Та Вічна Любов із іонів постала І стала вогнем чудотворних ікон, І падали сльози, неначе корали, З очей намальованих Божих мадонн. І сонце палило, і люди молились, І падали ниць у поклонах своїх, І серце до серця й до Бога хилилось, О Господи! Дай нам спокутувать гріх, Врятуй нас усіх!* У такому тексті виявляється не

просте складання метафоризованих слів і не «згущення» їх, а нова семантико-поетична якість, що потребує подальших досліджень.

4. Висновки

Художнє мовлення генерації українських поетів початку XXI ст. виявилося насиченим структурно неоднорідними метафоричними конструкціями, насамперед метафорами-словосполученнями з атрибутивними, об'єктними й адвербіальними синтаксичними відношеннями й відповідним функційним навантаженням, а також метафорами-реченнями.

З'ясовано, що типовою формально-синтаксичною схемою метафоричного словосполучення з атрибутивними відношеннями є стійке метафоричне означення: численними є переносні епітети-колоративи (наприклад, *біла магія, гранатове тремтіння*), а також метафоричні означення, що вказують на смак *(солоний місяць)*, матеріал *(*зокрема, *воскова голова*) тощо. До атрибутивних переносних словосполучень належать так звані генітивні метафори (наприклад, *симфонія дощу, плоть асфальту*). Третім типом метафоризованих словосполучень з атрибутивними відношеннями є метафори-прикладки, що за функційним навантаженням становлять «поєднування непоєднуваного» (*квіти-радіохвилі*).

Метафоризовані словосполучення з об'єктними відношеннями (*промоутери спасіння, не божитися віршем*) і адвербіальними відношеннями (*розлетітися просом*, *лежати шинами*) виявилися непоказовими для аналізованих текстів.

Метафори-речення реалізують перенесення завдяки тому, що дію присудка приписувано предмету-підмету (*липень відбивався … злітав* і *падав)* або через стислі образи афористичного характеру (*промінь – любов).*

Виявлені метафори-словосполучення й метафори-речення є найпростішим типом формально-синтаксичної організації метафоричних синтаксичних конструкцій. Не викликає сумніву, що їхня помітна частота вживання в аналізованих поетичних текстах є одним із факторів, що створює враження їхньої підвищеної «метафоричності».

Проте образну «густонасиченість», за нашими спостереженнями, формують метафоричні конструкції ускладненої структури, а також так звані ланцюжки метафор. Так, наприклад, характерною рисою аналізованих поетичних текстів є те, що метафори-словосполучення з атрибутивними відношеннями достатньо часто нарощують при собі додаткові уточнювальні метафоричні епітети (зокрема, *намисто з розбитих сердець*). Про «ланцюжки метафор» можна говорити, коли в межах одного речення, традиційно сприйманого як єдина одиниця висловлення, нагромаджується

кілька метафоричних поєднань (наприклад, *графіті із крил метеликів стікають у очі*), причому їх можна поділити на простіші метафори різної формально-синтаксичної структури.

Хоча тексти-метафори й виявлено серед поетичних творів початку XXI ст., природа їхньої метафоричності потребує подальших досліджень.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використати його результати для подальшого розгляду художнього, зокрема поетичного, україномовного дискурсу початку XXI ст., укладання словників ідіостилю митців зазначеного періоду.

Перспективи пропонованого дослідження вбачаємо у визначенні когнітивного підґрунтя насамперед ланцюжків метафор, які свідчать, що метафора як лінгвопоетичне явище має текстотворчі функції.

Література

1. Гром'як Роман – Ковалів Юрій – Теремко Василь ред. 2007. *Літературознавчий словник-довідник. Друге видання, виправлене, доповнене.* Київ: ВЦ «Академія».
2. Єрмоленко Світлана – Бибик Світлана – Тодор Олена 2001. *Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ: Либідь.
3. Жулинський Микола 2000. *Подих третього тисячоліття*. Луцьк: Терен.
4. Колесникова Лариса 2019. Теоретичні аспекти дослідження метафори. *Лінгвістика* 41/2: с. 138–149. https://doi.org/10.12958/2227-2631-2019-2-41-138-149
5. Колоїз Жанна ред. – Мішеніна Тетяна – Березовська-Савчук Наталя – Малюга Наталія – Білоконенко Людмила – Бузько Світлана – Асмаковська Ганна – Шарманова Наталя – Бакум Зінаїда 2024. *Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір (колективна монографія)*. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В.
6. Кравець Лариса 2005. Генітивна метафора як елемент текстової структури. *Українська мова* 1: с. 60–71.
7. Кравець Лариса 2008. Текстотвірний потенціал метафори. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови* 4: с. 409–414.
8. Кравець Лариса – Косько Віктор 2025. Семантико-граматична своєрідність субстантивно-ад'єктивних метафоричних конструкцій у прозі М. Дочинця. *Hungaro-Ruthenica* 10: с. 77–84.
9. Пономарів Олександр 2000. *Стилістика сучасної української мови: підручник*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
10. URL1: Кравець Лариса 2018. Метафора. *Енциклопедія Сучасної України*. https://doi.org/10.5281/zenodo.19801200 (Дата звернення: 20.07.2026).
11. URL2: Мельник Володимир 2022. Образ. *Енциклопедія Сучасної України*. https://doi.org/10.5281/zenodo.19775720 (Дата звернення: 20.07.2026).
12. URL3: Кравець Лариса 2022. Образність. *Енциклопедія Сучасної України*. https://doi.org/10.5281/zenodo.19775710 (Дата звернення:20.07.2026).

References

1. Hromiak, Roman – Kovaliv, Yurii – Teremko, Vasyl eds. 2007. *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. Druhe vydannia, vypravlene, dopovnene* [Literary studies dictionary and reference book. Second, revised and expanded edition]. Kyiv: «Akademiia». (In Ukrainian)
2. Yermolenko, Svitlana – Bybyk, Svitlana – Todor, Olena 2001. *Ukrainska mova: korotkyi tlumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv* [Ukrainian language: A concise explanatory dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Lybid. (In Ukrainian)
3. Zhulynskyi, Mykola 2000. *Podykh tretoho tysiacholittia* [The breath of the third millennium]. Lutsk: Teren. (In Ukrainian)
4. Kolesnykova, Larysa 2019. Teoretychni aspekty doslidzhennia metafory [Theoretical aspects of metaphor research]. *Linhvistyka* 41/2: pp. 138–149. https://doi.org/10.12958/2227-2631-2019-2-41-138-149 (In Ukrainian)
5. Koloiz, Zhanna ed. – Mishenina, Tetiana – Berezovska-Savchuk, Natalia – Maliuha, Nataliia – Bilokonenko, Liudmyla – Buzko, Svitlana – Asmakovska, Hanna – Sharmanova, Natalia – Bakum, Zinaida 2024. *Suchasnyi khudozhnii dyskurs: movnostylistychnyi vymir (kolektyvna monohrafiia)* [Contemporary literary discourse: A linguostylistic dimension (collective monograph)]. Kryvyi Rih: FOP Marynchenko S. V. (In Ukrainian)
6. Kravets, Larysa 2005. Henityvna metafora yak element tekstovoi struktury [The genitive metaphor as an element of text structure]. *Ukrainska mova* 1: pp. 60–71. (In Ukrainian)
7. Kravets, Larysa 2008. Tekstotvirnyi potentsial metafory [The text-forming potential of metaphor]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy* 4: pp. 409–414. (In Ukrainian)
8. Kravets, Larysa – Kosko, Viktor 2025. Semantyko-hramatychna svoieridnist substantyvno-adiektyvnykh metaforychnykh konstruktsii u prozi M. Dochyntsia [Semantic and grammatical specificity of substantive-adjectival metaphorical constructions in the prose of M. Dochynets]. *Hungaro-Ruthenica* 10: pp. 77–84. (In Ukrainian)
9. Ponomariv, Oleksandr 2000. *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy: pidruchnyk* [Stylistics of the modern Ukrainian language: A textbook]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. (In Ukrainian)
10. URL1: Kravets, Larysa 2018. Metafora [Metaphor]. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. https://doi.org/10.5281/zenodo.19801200 (Accessed: 20.07.2026). (In Ukrainian)
11. URL2: Melnyk, Volodymyr 2022. Obraz [Image]. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. https://doi.org/10.5281/zenodo.19775720 (Accessed: 20.07.2026). (In Ukrainian)
12. URL3: Kravets, Larysa 2022. Obraznist [Imagery]. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. https://doi.org/10.5281/zenodo.19775710 (Accessed: 20.07.2026). (In Ukrainian)

Структурна неоднорідність метафор у художньому дискурсі початку XXI ст.

Медведь Олена, кандидат філологічних наук, доцент. Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», кафедра прикладної лінгвістики, доцент. o.medved@khai.edu, ORCID: 0000-0001-5977-5773.

У дослідженні розглянуто структурну неоднорідність метафор у художньому дискурсі на прикладі української поезії початку XXI ст. Акцентовано, що в межах дискурсивного підходу останнім часом набуває актуального звучання думка, що метафора є не статичним, а динамічним явищем, нестабільним, здатним до розвитку.

Установлено, що одним із структурно простих типів є так звані генітивні метафори, тобто метафоричні словосполучення, які складаються з двох іменників, один із яких використано в родовому відмінку (наприклад, *симфонія дощу, плоть асфальту*). Деякі з них нарощують при собі додаткові уточнювальні епітети також метафоричного характеру (зокрема, *намисто з розбитих сердець*). Також як окремий різновид структурно простих метафор виділено метафори орудного відмінка, тобто образні словосполучення, які складаються з дієслова й іменника в орудному відмінку (*...його зими тишею говорять...*). З'ясовано, що типовою схемою побудови метафоричного вислову є стійке метафоричне означення, або метафоричний епітет: традиційно для української поезії численними є метафоричні епітети-колоративи (наприклад, *біла магія, гранатове тремтіння*), а також метафоричні означення, що вказують на матеріал (зокрема, *воскова голова*). Визначено, що метафора-прикладка в поетичних творах початку XXI ст. зустрічається достатньо рідко й має переважно абсурдний характер (*квіти-радіохвилі*).

Прикметною рисою аналізованих поезій є так звані ланцюжки метафор, коли в межах одного речення, традиційно сприйманого як єдина одиниця висловлювання, нагромаджується кілька простіших за структурою метафоричних висловлювань (наприклад, *графіті із крил метеликів стікають у очі*).

Практичне значення дослідження полягає в можливості використати його результати для подальшого розгляду художнього, зокрема поетичного, україномовного дискурсу початку XXI ст., укладання словників ідіостилю митців зазначеного періоду та ін. Перспективи пропонованого дослідження вбачаємо у визначенні когнітивного підґрунтя насамперед ланцюжків метафор, які свідчать, що метафора як лінгвопоетичне явище має текстотворчі функції.

Ключові слова: *метафора, структура метафори, поетичне мовлення, троп, художній дискурс.*

Structural heterogeneity of metaphors in literary discourse at the beginning of the 21st century

Olena Medved, candidate of philological sciences, associate professor. National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", Department of Applied Linguistics, associate professor. o.medved@khai.edu, ORCID: 0000-0001-5977-5773.

The study examines the structural heterogeneity of metaphors in literary discourse, using Ukrainian poetry of the early twenty-first century as its material. It is emphasised that, within the discourse-based approach, the view that metaphor is not a static but a dynamic phenomenon — unstable and capable of development — has recently gained particular relevance.

It has been established that one of the structurally simple types is represented by so-called genitive metaphors, that is, metaphorical word combinations consisting of two nouns, one of which is used in the genitive case (e.g., *symphony of rain*, *flesh of asphalt*). Some of these acquire additional specifying epithets that are themselves metaphorical in nature (e.g., *a necklace of broken hearts*). Instrumental-case metaphors are also distinguished as a separate subtype of structurally simple metaphors, that is, figurative word combinations consisting of a verb and a noun in the instrumental case (e.g., *...his winters speak with silence...*). It has been found that a typical pattern for constructing a metaphorical expression is a fixed metaphorical attribute, or metaphorical epithet. Traditionally, Ukrainian poetry contains numerous metaphorical colour epithets (e.g., *white magic*, *garnet-coloured trembling*), as well as metaphorical attributes denoting material (e.g., *waxen head*). It has also been determined that appositional metaphors occur relatively rarely in poetic works of the early twenty-first century and are predominantly absurd in character (e.g., *flowers–radio waves*).

A notable feature of the poetry analysed is the occurrence of so-called chains of metaphors, in which several structurally simpler metaphorical expressions accumulate within a single sentence, traditionally perceived as a unified utterance (e.g., *graffiti made of butterfly wings flows into the eyes*).

The practical significance of the study lies in the possibility of using its results for further research into Ukrainian-language literary, particularly poetic, discourse of the early twenty-first century, for compiling dictionaries of the individual styles of writers of the period, and for other related purposes. The prospects for further research are seen primarily in identifying the cognitive foundations of chains of metaphors, which demonstrate that metaphor, as a linguopoetic phenomenon, performs text-forming functions.

Keywords: *metaphor, metaphor structure, poetic language, trope, literary discourse.*

A metaforák szerkezeti sokszínűsége a 21. század eleji szépirodalmi diskurzusban

Medved Olena, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Nemzeti Repülési és Űrhajózási Egyetem „Harkivi Repülési Intézet", Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, docens. o.medved@khai.edu, ORCID: 0000-0001-5977-5773.

A tanulmány a metaforák szerkezeti heterogenitását vizsgálja a szépirodalmi diskurzusban, a 21. század eleji ukrán költészet példáján keresztül. Hangsúlyozza, hogy a diskurzusalapú megközelítésben az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet kap az a nézet, amely szerint a metafora nem statikus, hanem dinamikus jelenség, amely instabil és fejlődésre képes.

A kutatás megállapította, hogy a szerkezetileg egyszerű típusok egyikét az úgynevezett genitívuszi metaforák alkotják, vagyis olyan metaforikus szókapcsolatok, amelyek két főnévből állnak, és ezek egyike birtokos esetben szerepel (például *az eső szimfóniája*, *az aszfalt húsa*). Egy részük további pontosító, szintén metaforikus jellegű jelzőkkel egészül ki (például *összetört szívekből fűzött nyaklánc*). A szerkezetileg egyszerű szóképek külön típusaként jelennek meg az instrumentális metaforák is, vagyis olyan képszerű szókapcsolatok, amelyek egy igéből és egy eszközhatározói esetben álló főnévből épülnek fel (például *…telei csenddel beszélnek…*).

A vizsgálat szerint a metaforikus kifejezések egyik tipikus szerkezeti mintája az állandósult metaforikus jelző, illetve a metaforikus epitheton. Az ukrán költészetben hagyományosan nagy számban fordulnak elő metaforikus színjelzők (például *fehér mágia*, *gránátvörös remegés*), valamint anyagot megjelölő metaforikus jelzők is (például *viaszfej*). Megállapítható továbbá, hogy a metaforikus értelmező jelzős szerkezetek a 21. század eleji költészetben viszonylag ritkán fordulnak elő, és többnyire abszurd jellegűek (például *virágok–rádióhullámok*).

Az elemzett versek jellegzetes sajátossága az úgynevezett metaforaláncok megjelenése, amikor egyetlen, hagyományosan egységes megnyilatkozásként értelmezett mondaton belül több, szerkezetileg egyszerűbb metaforikus kifejezés halmozódik egymásra (például *a pillangószárnyakból készült graffiti a szemekbe csorog*).

A kutatás gyakorlati jelentősége abban rejlik, hogy eredményei felhasználhatók a 21. század eleji ukrán nyelvű szépirodalmi, különösen költői diskurzus további vizsgálatához, az adott korszak alkotói idiolektusát és egyéni stílusát bemutató szótárak összeállításához, valamint más hasonló kutatásokhoz. A további vizsgálatok egyik fő iránya elsősorban a metaforaláncok kognitív hátterének feltárása lehet, amelyek azt bizonyítják, hogy a metafora mint nyelvpoétikai jelenség szövegalkotó funkciókat is betölt.

Kulcsszavak: *metafora, metaforaszerkezet, költői nyelv, trópus, szépirodalmi diskurzus*.

© Медведь Олена, 2026

УДК 81’16:398:355
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-158-180
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 03.06.2026
Схвалено до друку: 15.09.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Кондратюк Ольга

Міфопоетичний архетип Змія як лінгвокогнітивна матриця хаосу: від фольклорної традиції до мілітарного наративу сьогодення

1. Формулювання проблеми

Колективна свідомість нації зазнає глибинної трансформації саме в періоди гострих історичних зламів, масштабних соціокультурних криз та екзистенційних загроз, якими є війни. Раціональні механізми сприйняття дійсності часто виявляються недостатніми для адаптації до травматичного досвіду, що зумовлює реактивацію архаїчних, дораціональних пластів мислення — міфопоетичних архетипів. Одним із таких універсальних концептів є архетип «Змія», який в українській та світовій культурі традиційно маркує первісний хаос, деструкцію, хтонічну загрозу та порушення сакральних кордонів (Войтович, 2014). У сучасному мовному просторі цей прадавній образ не просто зберігається як релікт минулого, а трансформується у потужну лінгвокогнітивну матрицю, яка структурує сприйняття поточної реальності, кодує образ ворога та виправдовує боротьбу з ним.

2. Наукова проблема

Суть проблеми зумовлена наявністю очевидних суперечностей: з одного боку, архетип «Змія» детально вивчений у класичній міфології та фольклористиці як статичний елемент традиційної культури, з іншого — його сучасний динамічний потенціал, механізми його мовної регенерації та специфіка функціонування як когнітивного інструменту в новітньому українському мілітарному наративі досі не отримали цілісного

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

лінгвістичного осмислення. Залишається невизначеним, за якими лінгвокогнітивними законами архаїчний код хаосу перетворюється на інструмент сучасного інформаційно-психологічного протистояння.

3. Актуальність дослідження

Актуальність дослідження полягає в тому, що мова сьогодення виступає ретранслятором культурної пам'яті. Розкриття лінгвокогнітивного потенціалу матриці Змія дозволяє не лише реконструювати міфопоетичні витоки українського світосприйняття, а й експлікувати приховані ментальні важелі, які допомагають нації структурувати хаос війни та трансформувати його у впорядкований простір перемоги. Прагматичне втілення хтонічної матриці Змія у сучасному вітчизняному мілітарному дискурсі виявляє високий рівень лінгвокреативності українського соціуму, оскільки аналіз емпіричного матеріалу дозволяє простежити ці мовні вияви на різних комунікативних рівнях, починаючи від офіційних медіатекстів і завершуючи живим окопним сленгом.

4. Аналіз досліджень

Мовна тканина сучасної війни демонструє, що прадавні фольклорні моделі не зникли, а трансформувалися у новітні текстові стратегії. На онтологічному рівні в українській міфопоетичній традиції Змій традиційно маркується як істота, що уособлює сили Хаосу, протиставляючи себе впорядкованому Космосу через руйнування сакральних меж, розлад природного циклу та провокування катастрофічних станів (Войтович, 2014; Дунаєвська, 1987). Це чітко простежується у традиційних закликах екзорцизму вогняного чи зміїного духу: «…іди собі у безвісті, у тартарари, де сонце не світить і півень не співає» (Дмитренко, 2004, с. 88), де Змія буквально виганяють у простір докосмічного ніщо. Фольклорний гад прагне поглинути життя, як у відомому заклятті від гадючого укусу: «Змію лукавий, напустив ти отруту вогненну, щоб світ затьмарити» (Войтович, 2014, с. 192), що прямо корелює із сучасними текстовими репрезентаціями ворога як носія абсолютної темряви та руйнації. Сьогодні російська агресія дискурсивно сприймається суспільством як вторгнення такого ж ірраціонального хаосу. Ракетні удари, екоцид та підрив інфраструктури мовно кодуються через метафорику «абсолютного зла», де ворог постає не просто політичним суб'єктом, а хтонічним чудовиськом. Ворог маркується як деструктивна біомаса, позбавлена раціональності, чия єдина мета, що ретранслюється в офіційних медіатекстах та поетичному дискурсі (зокрема в творчості Галини Крук), — «випалити все живе, лишити після себе пустелю і

мертву землю» (Крук, 2024, с. 32). Це прямо відсилає до архаїчного страху перед чудовиськом, що ковтає світло і життя.

Ці метафоричні комплекси знаходять розгорнуту текстову вираженість у сучасній воєнній ліриці та публіцистиці, де траєкторії руху російських ракет чи безпілотників концептуалізуються через прадавній міфологічний мотив «вогняного змія». У ліриці Галини Крук деконструюється міфологізація війни, а хаос передається через фізичну деформацію простору та образ неконтрольованої субстанції: *«війну не зупинити, як яскраву артеріальну кров із відкритої рани вона заходить у наші міста озброєними людьми, розсипається ворожими ДРГ у внутрішніх дворах, ніби смертельні ртутні кульки»* (Крук, 2024, с. 45). У поезії Сергія Жадана хаос реалізується через оніміння та деструкцію семіотичного простору. Вороже вторгнення подається через метафору агресивної зими, що знищує ідентичність: *«Ця зима приходить, аби стояти поміж розмов, / приходить, аби міняти значення назв і назви міст. / Сніг засипає мову, сніг засипає кров…»* (Жадан, 2023, с. 112).

Водночас глибинне розуміння механізмів цієї новітньої метафоризації неможливе без виходу за межі суто українського контексту, оскільки реактивовані війною мовні коди базуються на спільнослов'янських архетипних структурах. Саме тому залучення матеріалів загальнослов'янського компаративного аналізу дозволило спиратися на здобутки чеської славістики, фольклористики та міфокритики, де семантика змієподібних істот традиційно розглядалася в контексті етнокультурних міфів та мовної картини світу.

Теоретичним підґрунттям для вивчення накресленої проблеми стали фундаментальні розвідки вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі міфокритики, фольклористики та етнолінгвістики. Витоки компаративного аналізу слов'янського міфопоетичного простору й семантики змієподібних істот закладено в класичних етнографічних працях К. Я. Ербена (Erben, 2009, с. 285), який у своїх дослідженнях фольклорних мотивів обґрунтовував роль зміїних образів як уособлення хтонічних сил та викрадачів життєво важливих благ. Цю концепцію фундаментально розвиває чеський славіст Я. Г. Махал у своїй монографії «Слов'янська міфологія». Дослідник детально описує міфологічне протистояння громовержця та змія, що відображало боротьбу між законом і беззаконням, сакральним ладом і руйнівною анархією (Máchal, 1918, с. 290). З позицій сучасної когнітивної лінгвістики, виявлену вченим опозицію доцільно інтерпретувати як базову когнітивну вісь, за допомогою якої в слов'янській мовній картині світу концептуалізувалося онтологічне зіткнення космосу та хаосу, а лінгвальне маркування хтонічного ворога слугувало інструментом структурування етнокультурного міфу.

Масштабування цієї опозиції до рівня універсальної моделі міфопоетичного мислення спирається на теоретичні засади структурної антропології та семіотики. К. Леві-Строс розглядав міф як структурний механізм осмислення та опосередкування фундаментальних суперечностей людського буття (Lévi-Strauss, 1958). М. Еліаде досліджував космогонічний перехід від Хаосу до Космосу та його ритуальне відтворення, зокрема через міфологеми перемоги над драконічним або хтонічним противником (Eliade, 1954).

На вітчизняному ґрунті семантичний генезис та амбівалентна природа цього архетипу як володаря підземного світу досліджувалися в енциклопедичних працях В. М. Войтовича. Автор детально простежує еволюцію образу від архаїчного Ящера, який «символізував первісний хаос, океан, із якого постало життя, і водночас глибинну земну силу» (Войтович, 2014, с. 192). У міфологічних реконструкціях В. М. Войтовича Змій постає як уособлення затиснутої в надрах стихії, що здатна викликати землетруси та повені, але водночас є життєдайною вологою лісів і засіяних нив. Таким чином, прадавній Змій замикав на собі цикл «життя–смерть–життя», володіючи ключами від підземного царства, де спочивають предки і де зароджується нове буття.

Особливості жанрової еволюції образу Змія від міфічного повелителя стихій до уособлення соціального та етнічного зла детально проаналізовано М. К. Дмитренком (2004), а специфіку сюжетних матриць змієборства у просторовій моделі чарівної казки експліковано Л. Ф. Дунаєвською (1987). Спираючись на праці М. К. Дмитренка (2004), можна простежити, як міфологічний гад перетворюється на «соціального паразита» та загарбника, чия агресія мотивується вже не природною стихією, а прагненням до поневолення. Науковець доводить, що фольклорна традиція через цей образ кодувала історичну пам’ять про реальні етнічні загрози. Цей етносоціальний вектор органічно накладається на виділену Л. Ф. Дунаєвською (1987) архітектоніку чарівної казки: дослідниця експлікує змієборство як «динамічний центр канонічної сюжетної структури» (Дунаєвська, 1987), де ліквідація Змія є не просто фізичним знищенням супротивника, а актом космологічного очищення простору. Сама битва із потворою завжди розгортається в точці найвищої просторової напруги (у підземеллі, на горі чи біля межової ріки), що символізує кристалізацію сил добра перед обличчям тотальної загрози.

Збагаченню сучасного лінгвокультурологічного та міфопоетичного дискурсу сприяють розвідки новітніх дослідників у сфері міфопоетики, літературного міфотворення та архетипіки.

Поглибленому розумінню сучасних текстових трансформацій сприяють концептуальні спостереження Н. Дев’ятко (Deviatko, 2026)

стосовно міфологічного субстрату та архетипних моделей: теоретичні узагальнення дозволяють трактувати звернення сучасних авторів до прадавнього міфу про змієборство не як спрощене алегоризування, а як продуктивний спосіб міфопоетичного осягнення катастрофічної реальності та інструмент онтологічного «одужання» особистості через подолання деструктивного впливу Хаосу.

Важливість сакралізації просторових орієнтирів та концептуалізація водного топосу, розгорнута в дослідженні В. Меньок та Ю. Періг (2025), висвітлює амбівалентну символіку ріки як сакральної межі, що відокремлює Космос від Хаосу, поєднуючи руйнівну й творчу енергії. Це слугує методологічним підґрунтям для аналізу просторової локалізації Змія у фольклорних текстах та його сучасних рецепціях, де водна перешкода чи топос (зокрема острів Зміїний чи річкові рубежі) постає межею оборони та очищення.

Аналіз оніричних мотивів у праці Ю. Кравченко (2025) дає змогу інтерпретувати сни й передчуття у воєнній ліриці як специфічний лімінальний простір злиття земного й потойбічного світів, через який оприявнюються міфопоетичні образи загрози та ворожого «потойбіччя».

Спостереження І. Сирко (2026) стосовно ірраціонального та безумства як лімінального стану між нормою й антинормою, сакральним і профанним допомагають розкрити специфіку художнього зображення ворога як носія руйнівного Хаосу, що порушує етичні та буттєві норми людського існування.

Нарешті, дослідження С. Журби (2026) щодо автобіографічного наративу як форми автоміфологізації та естетичного опрацювання травматичного досвіду пояснює механізм трансформації особистого переживання війни сучасними поетами у сакралізований міфопоетичний сюжет боротьби зі Змієм.

Попри значний доробок згаданих дослідників, які ґрунтовно вивчили міфопоетичний образ Змія на традиційному матеріалі, у сучасній науці досі недостатньо розробленими залишаються саме лінгвокогнітивні закони реактивації цієї хтонічної матриці в новітньому українському мілітарному наративі. Фокусуючись переважно на фіксації архаїчних форм цього мотиву впродовж минулих епох, академічні студії водночас залишали поза увагою його динамічний метафоричний потенціал та трансформацію у дієвий інструмент сучасного інформаційно-психологічного протистояння, що й зумовлює потребу цілісного лінгвістичного осмислення.

5. Мета дослідження

Урахування зазначених теоретичних положень дало змогу визначити мету дослідження, яка полягає в здійсненні комплексного лінгвокогнітивного та

лінгвокультурологічного аналізу трансформації хтонічного архетипу Змія в українському просторі: від архаїчних фольклорних і міфологічних моделей до його динамічної реактивації та функціонування в сучасному мілітарному дискурсі. Реалізація поставленої мети передбачає послідовне розв'язання низки конкретних наукових завдань, а саме: систематизувати теоретико-методологічні підходи до вивчення слов'янського міфопоетичного простору у працях К. Я. Ербена (2009) та Я. Г. Махала (1918); з'ясувати семантичний генезис, жанрову еволюцію та особливості сюжетного моделювання образу Змія на матеріалі української міфології та фольклорної казки за розвідками В. М. Войтовича (2014), М. К. Дмитренка (2004) й Л. Ф. Дунаєвської (1987); визначити мовні механізми деконтекстуалізації та метафоризації архаїчного образу Змія в текстах мілітарного періоду; окреслити лінгвокогнітивні стратегії трансформації хтонічної матриці на засіб сучасного інформаційно-психологічного протистояння.

6. Об'єкт і предмет дослідження

Окреслена траєкторія наукового пошуку зумовила вибір об'єкта дослідження, яким є український міфофольклорний і сучасний мілітарний дискурсивний простір як середовище кодування, збереження та динамічної трансформації етнокультурних смислів. Предметом дослідження є лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні особливості еволюції хтонічного архетипу Змія – від класичних фольклорних матриць хаосу до його новітньої семантичної реактивації в умовах сучасної війни.

7. Методика та методологія

Джерельну базу та фактичний матеріал дослідження сформовано на основі двох взаємодоповнювальних масивів. Перший пласт становить теоретико-текстову основу роботи й охоплює класичні та сучасні академічні праці зі слов'янської міфології та фольклористики К. Я. Ербена і Я. Г. Махала, енциклопедичні видання з народних вірувань В. Войтовича, а також корпуси українських чарівних казок і фольклорних джерел, узагальнені в дослідженнях М. К. Дмитренка та Л. Ф. Дунаєвської. Опрацювання цього джерельного масиву забезпечило ретроспективний аналіз досліджуваного феномену та дало змогу простежити семантичний генезис міфологеми Змія від її архаїчних витоків до етапу соціокультурної та етнічної маркованості в традиційній культурі. Другий пласт становить емпіричний матеріал — вибірка мовних одиниць і контекстів, що охоплює метафори, порівняння, фразеологічні одиниці, а також масмедійні та художні фрагменти сучасної мілітарної прози й публіцистики. Цей матеріал зафіксовано в мілітарному

дискурсі та поетичному доробку сучасних українських авторів, зокрема у творах С. Жадана, Г. Крук, С. Поваляєвої та в антології «Поміж сирен» (2023), де образ ворога моделюється крізь призму хтонічного архетипу. Опрацьований масив мовного матеріалу дає змогу простежити, як травматичний досвід війни концептуалізується за допомогою стійких лінгвокогнітивних структур. Аналіз цих контекстів уможливив не лише реконструкцію окремого фрагмента сучасної мілітарної мовної картини світу, а й виявлення способів адаптації давніх етнокультурних кодів до умов сучасного інформаційно-психологічного протистояння.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному підході. Компаративно-історичний метод застосовано для зіставлення слов'янських міфомоделей і простеження еволюції образу в часі; лінгвокультурологічний – для експлікації етноспецифічних смислів у лексемах на позначення хтонічних істот; концептуальний – для моделювання когнітивної структури архетипу та особливостей його метафоризації в мілітарному контексті. Залучення дискурс-аналізу та контекстуально-інтерпретаційного методу дало змогу дослідити прагматичний потенціал новітніх текстів про війну, у яких архаїчні образи актуалізуються в контексті сучасного інформаційного протистояння. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі міфологеми Змія як динамічного лінгвокогнітивного конструкта, що вербалізується в сучасному українському мілітарному дискурсі через систему номінацій, метафор і концептуальних зв'язків, завдяки яким відбувається реактивація архаїчних смислів у новітніх медійних і поетичних текстах. Простежено механізми лінгвокультурної реконтекстуалізації, за яких прадавня міфологічна опозиція проєктується на реалії сучасної війни та трансформується в мовні стратегії маркування ворога й захисту власного сакрального простору. Науково-практична цінність роботи полягає в поглибленні уявлень про трансформацію ментальних структур в екстремальних умовах соціокультурних криз, що розширює методологічні можливості когнітивної лінгвістики та етнолінгвістики. Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі закладів вищої освіти під час викладання курсів із лексикології, стилістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики та когнітивного аналізу тексту. Окремі положення роботи також можуть мати прикладне значення для фахівців зі стратегічних комунікацій і медіааналітиків у сфері інформаційно-психологічного протистояння, зокрема для аналізу способів сприйняття й актуалізації базових культурних кодів у колективній свідомості, а також слугувати підґрунтям для укладання словників символів і конотативної лексики мілітарного періоду.

8. Результати дослідження та їх обговорення

У фундаментальних етнографічних розвідках та збірниках народної поезії К. Я. Ербена, який присвятив життя збиранню та компаративному аналізу слов'янських казок та балад, образ Змія (дракона) постає як первісна лінгвокогнітивна матриця утримання або викрадення життєдайних космічних благ — води, сонця, золота чи плодючості. Знакова теоретична праця «Про слов'янську міфологію» (*O slovanské mytologii*) ґрунтується на аналізі чеського та загальнослов'янського фольклорного матеріалу. На його основі дослідник обґрунтував, що хтонічний Змій є уособленням заціпеніння зими та деструктивних сил природи, які прагнуть зупинити лінійний час і повернути світ до хаотичного стану. К. Я. Ербен зазначав, що в народній свідомості «змій постає як заздрісний та ненажерливий загарбник світла й тепла, що заковує води та приносить на землю темряву й заціпеніння» (Erben, 2009, с. 84). Звільнення цих благ у текстах Ербена завжди вимагає лінгвально та ритуально зафіксованого героїчного чину, що закладає основи сюжету про тріумф порядку над безладом.

У контексті лінгвокультурологічного аналізу зазначену опозицію поглиблюють концептуальні напрацювання чеського славіста та дослідника міфопоетичного мислення Я. Г. Махала. У своїй фундаментальній праці «Слов'янська міфологія» (*Slavic mythology*), розглядаючи просторово-семантичну архітектоніку уявлень давнього суспільства, він інтерпретує змієподібну істоту не просто як канонічний образ фольклору, а як глибинний ментальний конструкт, що виступає первісним і неминучим супротивником Громовержця. Я. Г. Махал доводить, що опозиція вищого (небесного) та нижчого (хтонічного) світів є базовою когнітивною віссю, за допомогою якої слов'янський етнос історично маркував протистояння між сакральним ладом і руйнівною анархією. За концепцією дослідника, змієморфний код у слов'янській традиції постає універсальним способом номінації Хаосу: він структурує простір хвороб, потойбіччя та некерованої стихії, що загрожує знищенням культурних і життєвих кордонів суспільства. У контексті нашої розвідки розробки чеського вченого слугують змістовим підґрунтям для розуміння того, як ця давня опозиція «Космос / Хаос» реактивується та інструменталізується в сучасних мовних стратегіях мілітарного дискурсу. У сучасній мовній тканині війни акти екоциду, руйнування інфраструктури та ракетного терору вербалізуються через метафорику системного й холоднокровного знищення, де ворог кодується як деструктивна сила хтонічного гада, спрямована на «випалення всього живого».

Фольклорний матеріал, зібраний чеською міфологічною школою (К. Я. Ербеном, Я. Г. Махалом), дозволяє побачити в образі Змія не просто

пережитковий природний міф, а глибинний когнітивний регулятор, за допомогою якого етнос маркує зовнішні загрози, виокремлює ірраціональний хаос та обґрунтовує потребу його ліквідації задля збереження цивілізаційних кордонів. Саме цей універсальний механізм фіксації загрози сьогодні доводить свою життєздатність в українському мілітарному наративі, трансформуючи архаїчний міф у дієвий інструмент сучасної інформаційно-психологічної оборони. Рецензуючи та критично осмислюючи доробок чеської славістичної школи в контексті окресленої проблеми, варто наголосити на високій евристичній цінності концепції К. Я. Ербена, тому що його погляд на Змія як на «загарбника світла» дозволяє лінгвістично екстраполювати архаїчний концепт на сучасні реалії: спроби ворога занурити українські міста в темряву (через руйнацію енергетичної інфраструктури) вербалізуються в мілітарному дискурсі не просто як воєнний злочин, а як хтонічний замах на світло й тепло (Erben, 2009). У сучасному медіапросторі протистояння агресору вербалізується через стійкі бінарні опозиції: ворога маркують як «імперію пітьми», «армію темряви» чи «цивілізаційну ніч», тоді як український опір концептуалізується через семантику світла й захисту. Метафоричні комплекси на кшталт «світло переможе темряву» або брендові номінації на кшталт «генерація незламності» функціонують у масмедіа як потужні сугестивні маркери, що мобілізують суспільну свідомість і підсилюють емоційний вплив публіцистичного дискурсу.

Водночас, попри фундаментальність праць Я. Г. Махала, його модель протистояння Громовержця та Змія як відображення архаїчної опозиції «Космос / Хаос» потребує певного когнітивного переосмислення в межах мілітарного дискурсу XXI століття. Якщо у класичному слов'янському міфі Змій міг уособлювати деструктивні чи дестабілізуючі сили, то в сучасному українському наративі цей код зазнає повної реконтекстуалізації: він екстраполюється виключно на зовнішнього агресора. Дискусійним, але надзвичайно продуктивним є висновок про те, що сучасне змієборство виступає не просто захистом території, а бінарним протиставленням цивілізаційного Космосу та тоталітарного деструктивного антикосмосу агресора. Оцінюючи методологічний потенціал чеської міфокритики (Máchal, 1918), констатуємо: вона забезпечує надійне підґрунтя для розуміння просторового маркування загрози, де простір ворога цілком закономірно концептуалізується через хтонічні та змієморфні ознаки. Така екстраполяція класичної моделі Я. Г. Махала є важливою для лінгвокультурології, оскільки вона демонструє стійкість архаїчного міфологічного канону в умовах новітнього мілітарного дискурсу, де образ Змія продовжує виконувати функцію маркування зовнішнього ворога-чужинця.

Образ Змія як втілення хтонічної сили та його роль у космогонічних сюжетах української традиції досліджено, зокрема, у праці Л. Ф. Дунаєвської (1987), тоді як механізми трансформації цього образу в сучасному мілітарному дискурсі потребують окремого лінгвокультурологічного осмислення. У міфологічній традиції цей персонаж постає не як самостійний «монополіст», а як парадоксальний утримувач (викрадач) життєдайних ресурсів: він блокує доступ до води, світла чи плодючості, що в системі архаїчного світогляду уможливлювало бінарну опозицію «Космос / Хаос». В українській лінгвокультурологічній перспективі ця модель виявилася надзвичайно стійкою, вона інтегрувалася в сучасний медіапростір, де зовнішня військова загроза кодується через метафорику «хтонічного гада» (загарбника), що прагне «випалити» ресурси та зупинити життя. Такий вибір мовних засобів зумовлений не «генетичною пам'яттю» про язичницькі культи, а прагматикою сучасного мілітарного дискурсу, який використовує глибоко вкорінені в культурі бінарні опозиції для маркування ворога як сили, що заперечує саме існування цивілізованого порядку. М. К. Дмитренко у своїх фольклористичних студіях фокусується на жанровій специфіці репрезентації архаїчного архетипу, доводячи, що в народній прозі відбулася еволюція образу: у казковому епосі міфічний Змій поступово трансформується з володаря природних стихій у втілення ворожої сили, з якою зустрічається герой (Дмитренко, 2004, с. 115). У контексті лінгвокультурології цей процес соціоморфізації чітко простежується на лексичному рівні: якщо на ранніх етапах функціонування Змій маркувався через метеорологічні коди («чорна хмара» як первісний образ грози та утримувача вологи), то в пізніших фольклорних жанрах (зокрема, християнізованих легендах) він набуває соціально-релігійних конотацій, де його діяльність кодується через номінації на кшталт «людожер» чи «насильник». Така семантична еволюція свідчить про те, що українська народна традиція поступово адаптувала архаїчний змієморфний код для мовної концептуалізації нових типів екзистенційних загроз.

Зі свого боку, Л. Ф. Дунаєвська у фундаментальній праці «Українська народна казка» (1987), досліджуючи поетику та структурну морфологію жанру, розглядає міфічного Змія як ключового персонажа-антагоніста, що уособлює межовий, ірраціональний простір хаосу, протиставлений упорядкованому світу людини. Спостереження дослідницької школи Л. Ф. Дунаєвської про те, що змієборчий сюжет будується на подоланні екзистенційної кризи (порушенні космічної чи сімейної рівноваги через викрадення сакрального блага), є принциповими для нашої роботи. Утім, якщо в архаїчній чарівній казці акти руйнації мають переважно міфологічний характер (крадіжка води, закриття сонця, викрадення

героїні), то в інших жанрах фольклору (легендах та переказах) цей образ зазнає соціоморфної трансформації. Саме цю еволюцію ми екстраполюємо на сучасний мілітарний дискурс, де архаїчні матриці протистояння хаосу адаптуються для вербалізації новітніх екзистенційних загроз.

Для експлікації лінгвокогнітивних механізмів переходу архетипу Змія у мілітарний дискурс необхідним є безпосередній аналіз мовної тканини українських фольклорних першоджерел, де цей образ зафіксований у своїх первинних семантичних виявах.

У дискурсі українських народних замовлянь лексеми *змій*, *змія*, *гад*, *гадина* виступають ключовими когнітивними маркерами ірраціонального, підступного зла, фізичного болю та деструкції (хвороби), що проникає в чистий, упорядкований простір людського тіла чи соціуму. Мовна структура замовлянь будується на чіткому просторовому відторгненні цієї хтонічної сили, витісненні її за межі сакрального кордону. Типовою є текстова формула: як зазначається в народних замовляннях проти гадів, сакральна формула вимагала відвести небезпеку «на пусті болота, де сонце не світить», локалізуючи Змія виключно у чужому, неживому просторі.

З лінгвокультурологічного погляду тут важлива номінація «чужого» простору — «сухі ліси», «пусті болота», які кодуються як зони небуття, первісного безладу, що чітко окреслює межі сакрального антисвіту. Архаїчна свідомість прагнула не просто знищити гадину, а повернути її до природного хтонічного середовища, локалізувати зло. Цей самий лінгвокогнітивний алгоритм просторової локалізації зла спостерігаємо в сучасному військовому сленгу та публіцистиці, де територія ворожої держави піддається реверсивній метафоризації та номінується як «московські болота» або «тайга», тобто простір, позбавлений ознак цивілізаційного Космосу.

У жанровій матриці української чарівної казки (зокрема в класичних сюжетах «Котигорошко» (ГФК, 1984, с. 40–48), «Кирило Кожум'яка» (ГФК, 1984, с. 22–26), «Іван Голик» (ГФК, 1984, с. 28–40), «Чорт-змій і запродані діти» (Кононенко, 2025, с. 139–142)) поява Змія завжди маркується мовними засобами космічного масштабу руйнації. Він тут постає не побутовим ворогом, а істотою, що зазіхає на онтологічні основи Всесвіту. Рух міфологічного персонажа в традиційних текстах стабільно супроводжується мовними формулами тотального знищення та блокування базових благ: у фольклорній традиції він постає руйнівником земного простору, викрадачем небесних світил та утримувачем життєдайних вод. Мовна семантика тотального поглинання, зафіксована у казковому епосі, виводить фігуру агресора за межі людського виміру, дегуманізує її та водночас наділяє героя-визволителя функцією сакрального рятівника, покликаного відновити порушений світопорядок. Описаний у казках мовний код «космічної

руйнації» виявився надзвичайно стійким, що дозволило йому крізь віки трансформуватися у сучасні метафоричні комплекси, де нинішні загрози (наприклад, ракетний терор чи екологічні катастрофи) підсвідомо кодуються через ті самі прадавні формули випаленого неба та замкненого простору.

Важливим елементом казкової поетики є категорія багатоголовості антагоніста (три-, шести-, дев'яти- чи дванадцятиголовий Змій), де кількість голів семантично маркує інтенсивність загрози та опір архаїчному ворогу. Текстовий код чарівної казки фіксує здатність цього персонажа до регенерації та надприродної живучості, що вимагає від героя-змієборця не просто локального удару, а тотального знищення (розсічення всіх голів, спалення тіла та розвіювання попелу), зафіксованого у фольклорних формулах. Подолання такого ворога у міфопоетичній системі виступає актом відновлення порушеного Космосу, де герой діє не як первинний творець (деміург), а як сакральний рятівник (сотер), що ліквідує екзистенційну загрозу, повертаючи суспільству стабільність та рівновагу.

У сучасному мілітарному дискурсі символіка російського державного герба (двоголового орла) у медіатекстах та армійському сленгу зазнає стійкої пейоративної трансформації, перетворюючись у масовій свідомості на образ багатоголової потвори — «гідри» чи «аспіда». Поява цих номінацій вказує на глибоку інтертекстуальність, де традиційний фольклорний код змієборства синтезується з елементами античної та християнсько-бестіарної традиції, когнітивна модель змієборства при цьому проєктується на тактичні дії Збройних Сил України: знищення ворожих командних пунктів, логістичних вузлів та керівного складу. Це все вербалізується в медіарепортажах через метафори «відрубати голову потворі» чи «випалити вороже лігво». Тотальна ліквідація окупаційних сил у новітніх мілітарних текстах когнітивно співвідноситься з фольклорним мотивом остаточного знищення демонічної істоти (повного розвіювання попелу), фіксуючи настанову на безповоротну нейтралізацію джерела екзистенційної загрози.

В українських міфологічних легендах архетип Змія тісно пов'язаний із концептом сакральної межі. Сюжет, де святі ковалі запрягають Змія в плуг і проорюють глибокий рів до моря, демонструє міфопоетичну аксіологію простору: ця межа відокремлює впорядкований людський світ («своє») від хаотичного потойбіччя («чуже»). Кордон у легенді постає не як юридична лінія, а як ментальний мур, що захищає космос від хтонічного вторгнення. У лінгвокультурологічному аспекті цей архаїчний сюжет закріплює опозицію «свій – чужий», де ворожий простір апріорі маркується як небезпечний і потребує ритуального відмежування.

У фольклористичних та міфокритичних студіях зазначається, що в традиційному українському тексті образ Змія маркує межу між упорядкованим, сакралізованим простором людини («своїм») та ворожим, хаотичним потойбіччям («чужим»). Будучи головним антагоністом у сюжеті змієборства, цей архетип постає не просто художнім персонажем, а фундаментальним міфопоетичним маркером, який концептуалізував екзистенційну загрозу та потребу відновлення Космосу (світопорядку) через ритуальне подолання носія Хаосу.

Аналітичний огляд праць українських дослідників засвідчує наявність ґрунтовної фактологічної бази, яка в умовах новітніх викликів потребує лінгвокультурологічного переосмислення. Якщо в традиційних студіях, зокрема у В. Войтовича (2014), фіксується первинна амбівалентність образу Змія як утримувача скарбів і водночас руйнівника, то сучасний мілітарний дискурс радикально реконтекстуалізує цю матрицю. У мовній практиці війни архаїчні охоронні функції образу нівелюються, натомість актуалізується його виразно негативний семантичний полюс. Поява номінацій на кшталт «північний аспід» чи «черево гадини» є не безпосереднім наслідком еволюції міфу, а результатом свідомого конструювання нових політико-метафоричних фреймів у сучасній воєнній публіцистиці, що використовуються для маркування простору та дій агресора.

Рецензуючи висновки М. К. Дмитренка щодо еволюції образу в бік «конкретного соціоетнічного зла» (Дмитренко, 2004), вважаємо за необхідне додати: сьогодні ми фіксуємо зворотний процес — не заземлення міфу до побутового чи етнічного рівня, а навпаки, космізацію конкретного політичного ворога, піднесення його до рангу первісної хтонічної потвори. Це цілком суголосно з положеннями новітніх мовознавчих студій воєнного періоду, які доводять, що радикальна дегуманізація та кодування образу агресора через прадавні архетипи є базовою стратегією ментального захисту соціуму в інформаційно-психологічному протистоянні.

Повністю солідаризуючись із лінгвогеографічним підходом Л. Ф. Дунаєвської, яка визначила Змія як «просторового антагоніста» (Дунаєвська, 1987, с. 78), підкреслимо, що саме її теза стала ключем до розуміння сучасного масмедійного та художнього кодування ворожої території як «зміїного лігва». Отже, якщо класична українська фольклористика розглядала цей архетип як естетичну або етнографічну категорію в статичних текстах, то наше дослідження долає цей пасивний підхід, доводячи, що виявлені В. М. Войтовичем, М. К. Дмитренком та Л. Ф. Дунаєвською матриці сьогодні діють як активні мовні фільтри, через які нація концептуалізує свій травматичний досвід. Запропонована інтеграція класичних фольклористичних здобутків у парадигму сучасної

когнітивної лінгвістики дозволяє стверджувати: прадавній міф про змієборство перестав бути реліктовим елементом усної народної творчості, він трансформувався у життєздатну ідеомодель та потужний лінгвокультурний щит. Текстуалізація образу ворога через репліковану матрицю хтонічного гада забезпечує швидку прагматичну мобілізацію колективного несвідомого, перетворюючи оборонний дискурс на акт відновлення вищої цивілізаційної справедливості.

Однією з ключових сюжетних моделей розв'язання прадавнього протистояння Хаосу та Космосу є змієборство. Традиційні образи Микити Кожум'яки чи Котигорошка, які вгамовували потвору та проорювали «змієві вали» для встановлення кордону, сьогодні екстраполюються на Сили оборони України. Сучасний український воїн у медіатекстах та неоміфологічних сюжетах наділяється рисами архетипного Змієборця, а мета війни лінгвістично формулюється не просто як повернення територій, а як остаточне вибудовування безпекової межі з хтонічним сусідом.

У текстах національних медіа та публіцистичних репортажах архаїчний архетип Змія активно використовується для концептуалізації ворожих дій. Траєкторії руху російських ракет чи безпілотників часом описуються через зооморфні метафори обвивання та маневрування, де загроза маркується через образи міфологічних потвор. Характерним є й медійне обігрування назв ворожої техніки чи зброї в публіцистичному дискурсі, де образні паралелі з фольклорними персонажами синтезуються з новітніми технологіями відсічі, актуалізуючи міфологему змієборства у протистоянні сучасній агресії.

На рівні мілітарного дискурсу, який апелює до глибинних етнокультурних кодів, ідея остаточного протистояння часто живиться архаїчними матрицями непоступливості. Як зауважують дослідники, сучасний український воєнний дискурс спирається на базові імперативи («Слава Україні!», «Воля або смерть», «Незламні»), проте в публіцистичному та волонтерському середовищі ці смисли додатково підкріплюються зооморфними метафорами боротьби з екзистенційним злом. У досліджуваному матеріалі простежується виразна лінгвокогнітивна тенденція: мовна прагматика війни маргіналізує ідею «компромісу» чи «заморожування конфлікту», кодуючи перемогу виключно як тотальне, фінальне подолання імперського агресора.

Найбільш динамічним середовищем трансформації зооморфних образів виступає жива мова військовослужбовців та волонтерського соціуму, зафіксована у повсякденній комунікації, чатах і медіапросторі, де традиційний архаїчний жах перед міфологічним антагоністом піддається прагматичному зниженню, іронізації та повній десакралізації. Ворожі позиції, фортифікації та розгалужені системи окопів в армійському сленгу найчастіше одержують зневажливі, знижені номінації («нори», «окопи», або загальномовні

пейоративи на кшталт «гадюшник», «оркостан»), що перетворюють образ небезпечного міфічного хижака на асоціальний, брудний і знеособлений елемент, натомість процеси мінування, фортифікаційного закріплення чи знищення ворожої техніки кодуються через жорсткі, прагматичні формулювання та професійні дії («засіяти мінами», «відпрацювати по цілі», «знищити розрахунок»), де сучасна воєнна реальність повністю витісняє абстрактні міфологеми, замінюючи їх прямим і дієвим сленгом протистояння. Водночас у публіцистичному та волонтерському дискурсі періодично актуалізуються розгорнуті метафоричні паралелі, де боротьба з окупаційними силами осмислюється як неминуче подолання архаїчного зла, що засвідчує живу спадкоємність міфопоетичних кодів у мовній свідомості нації.

Отже, функціонування архетипу Змія в цілісному просторі мілітарного дискурсу демонструє масштабну лінгвістичну адаптацію архаїчного коду. За такого підходу мова сучасної війни апропріює (привласнює) прадавню формулу страху й перетворює її на систему дискурсивних маркерів, що позиціонують ворога як абсолютне, але цілком прозаїчне зло, ліквідація якого є лише питанням тактичної та технічної доцільності.

У новітній українській художній прозі та поезії Росія та її військова машина описуються не просто як регулярна армія іншої держави, а як ірраціональна, слизька, повзуча маса, що прагне поглинути живий, упорядкований простір українського Космосу. Об'єктивуючись у мовній тканині художніх текстів, цей хтонічний образ розгортається через продуктивні образні комплекси на позначення ворога: «північний аспід», «черево гадини», «іржава гідра» та «повзуча чума». У воєнній ліриці агресор послідовно позбавляється людського обличчя, піддаючись радикальній дегуманізації. Його фізичний рух територією України кодується в категоріях тваринного чи демонічного існування — як «залишання отруйного слизу» або «кільця змія, що стискають міста» (Бик, 2017).

У художньому дискурсі ця рептилоїдна експансія Хаосу набуває конкретних лінеарних і просторових обрисів. Наприклад, в описі окупації та обстрілів кадри відеофіксації та знімки трансформуються у фольклорні метафори: колони ворожої бронетехніки на дорогах вербалізуються як «іржаві залізні луски» або «чорне кільчасте тіло», що заповзає в українські села. На семантичному рівні дієслова на позначення руху окупантів («суне», «повзе», «вгризається») витісняють антропоморфні предикати, остаточно закріплюючи за ворогом статус колективної, безликої потвори, чия єдина мета — анігіляція (знищення) «Свого» сакрального ландшафту. Така художня вербалізація виконує ключову лінгвопрагматичну функцію — вона переводить раціональний, паралізуючий страх перед мілітарною потужністю загарбника у вимір архаїчного міфу, де Хаос є масштабним, але принципово

здоланим. Українські автори, наділяючи російську військову машину рептилоїдними ознаками, актуалізують у колективній пам'яті готову міфопоетичну матрицю перемоги, де будь-який «хтонічний гад», що зазіхає на чужий Космос у слов'янській традиції, неминуче приречений на праведне змієборство та остаточну ліквідацію (Сливинський, 2023).

Яскравим прикладом такої концептуалізації є трансформація сприйняття військової техніки окупантів у медійному та художньому дискурсах. Танкові колони, що розтягуються українськими дорогами, у публіцистичній і поетичній рецепції втрачають свої суто техногенні характеристики й метафорично кодуються як агресивна зооморфна маса, що заповзає на територію держави. У цьому процесі сучасна бойова техніка на семантичному рівні позбавляється статусу індустріальних об'єктів і переосмислюється через архаїчну матрицю як вороже, хтонічне тіло, чий рух спрямований на знищення ландшафту та поглинання «Свого» простору (Крук, 2024).

У такому дискурсивному полі компаративні конструкції зі словника рептилій та плазунів (які умовно відсилають до архетипу Змія) актуалізують глибоку семантику підступності, непередбачуваності й прихованої динаміки загрози. Образна модель «затискання у кільця» лінгвістично кодує жорстку тактику ворожої облоги, блокування та інфраструктурного терору, трансформуючи відкритий фізичний простір («міські квартали») у стан онтологічної задухи.

У сучасних поетичних та публіцистичних рефлексіях хтонічна суть агресора експлікується через згущення образів бруду, гниття та деструкції. Ворог у цій когнітивній матриці маркується як сліпа, некерована, повзуча маса, яка не має іншої мети, окрім тотального пожирання живого простору й перетворення його на мертву субстанцію. Характерно, що ключовим лінгвокогнітивним маркером дегуманізації тут виступає ад'єктив (прикметник) «сліпа». Позбавлення ворога зору підкреслює його ірраціональну, сліпу, інстинктивну природу, яка повністю позбавлена людської свідомості, етики чи логіки.

На лексико-семантичному рівні поетичного й публіцистичного висловлювання відбувається важливе когнітивне заміщення: війна як складне, багатоаспектне суспільно-політичне явище повністю дераціоналізується і вербалізується через архаїчний зооморфний код аспіда чи гадини. У такий спосіб мовна свідомість механічно переводить ворога з категорії людей у статус хтонічної потвори, чия екзистенційна мета полягає в тотальній анігіляції та знищенні «Свого» сакрального цивілізаційного простору.

На семантичному рівні рух окупаційних сил вербалізується через архаїчні мотиви виверження та поглинання, де дії загарбників осмислюються не як свідома військова стратегія суверенної держави, а як

механічний біологічний процес життєдіяльності гігантської хтонічної потвори. Використання подібних метафоричних рядів дозволяє мовній свідомості перевести війну з площини політичного конфлікту в площину екзистенційного протистояння порядку та первісного хаосу, де ворог функціонує виключно як носій руйнівної сили.

Окрему увагу в сучасній мілітарній та поетичній рефлексії привертає звернення авторів до ширшого міфологічного контексту, де для концептуалізації ворожої імперії залучаються універсальні образи світової культури (зокрема античні та біблійні матриці багатоголових потвор). У такому дискурсному полі етнотопоніми та маркери ворожої сили тісно переплітаються з архаїчними хтонічними номенами на зразок «гідри» чи «аспіда», утворюючи складний публіцистично-поетичний сплав.

Важливим лінгвокогнітивним зсувом у цій системі стає введення специфічних обставинних комплексів (як-от «у безсиллі») та звуконаслідувальних предикатів на позначення дій ворога. Якщо у класичних міфологічних сюжетах шипіння чи рухи потвори маркували її беззаперечну, смертоносну загрозу, то в новітній українській поетиці та публіцистиці цей звуковий та поведінковий маркер навмисно десакралізується й перекодовується як пряма ознака агонії, слабкості та неминучої поразки.

Водночас використання специфічних метафоричних ад'єктивів (наприклад, «іржава» стосовно міфологічних істот-гігантів) виконує потужну семантичну функцію. Це дозволяє поєднати архаїчний образ із сучасними техногенними реаліями, підкреслюючи внутрішню деструкцію, технічну, моральну та історичну зношеність.

9. Висновки

У дослідженні здійснено комплексний лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний аналіз трансформації хтонічного архетипу Змія в українському просторі — від архаїчних моделей до його динамічної реактивації в сучасному мілітарному дискурсі. Узагальнення теоретичних напрацювань К. Я. Ербена (Erben, 2009), Я. Г. Махала (Máchal, 1918), В. М. Войтовича (Войтович, 2014), М. К. Дмитренка (Дмитренко, 2004) та Л. Ф. Дунаєвської (Дунаєвська, 1987) у синергії з новітніми розвідками з міфопоетики, сучасної архетипіки та літературного міфотворення Н. Дев'ятко (Deviatko, 2026), Ю. Кравченко (Кравченко, 2025), І. Сирко (Сирко, 2026), С. Журба (Журба, 2026) дозволило встановити, що Змій історично функціонував як універсальний маркер Хаосу. Деструкція та порушення сакральних кордонів Космосу, що вимагали ритуального втручання «героя-змієборця», а також залучення сучасної методологічної бази засвідчили

продуктивність інтерпретації цього міфопоетичного конфлікту через призму бінарних опозицій, сакралізації просторових орієнтирів (зокрема концепту межі) та розгортання екзистенційного досвіду в художньому дискурсі.

Доведено, що в сучасних текстах відбулася суттєва ревіталізація та функціональна переорієнтація цього образу. Встановлено, що в межах досліджуваної вибірки, яка охоплює поетичні твори С. Жадана (Жадан, 2023), Г. Крук (Крук, 2024), С. Поваляєвої (Поваляєва, 2018), О. Бика (Бик, 2017), а також публіцистичний медіадискурс, архаїчний код трансформувався з пасивного елемента фольклорної традиції на активний засіб ідеологічного конструювання. Якщо у фольклорі Змій поставав переважно як уособлення абстрактного зла, то в сучасній військовій парадигмі цей образ набуває функції конкретного вербального засобу дегуманізації агресора.

Виявлено, що в художній рецепції та медіадискурсі активно використовуються змієморфні й хтонічні метафоричні комплекси на позначення ворога та його військово-технічного потенціалу. Ці образи перегукуються з традиційними казковими й демонологічними мотивами та функціонують не лише як засіб мовної дегуманізації агресора, а й як спосіб психологічного «опредметнення» страху. Позбавляючи агресора людських ознак і наділяючи його хтонічними властивостями — отруйністю, неконтрольованою руйнівною силою, ознаками деструктивної біомаси, — автори структурують хаотичну реальність війни у зрозумілі міфопоетичні категорії, у межах яких поразка ворога-Змія постає як онтологічно зумовлена.

Аналіз засвідчив, що в обох сегментах відбувається глибокий когнітивний зсув: суб'єктом «змієборства» перестає бути індивідуальний герой, ним стає колективне ціле — українська нація та її Сили оборони. Мовна об'єктивація цього процесу маркує російсько-українську війну як екзистенційну, метафізичну битву за відновлення світопорядку, де боротьба набуває ознак сакрального ритуалу очищення простору від носіїв «московської хтонії». Це підтверджує, що мова війни активно апропріює архаїчні матриці для легітимації боротьби та зміцнення морального духу соціуму.

Перспективи подальшого розроблення наукової проблеми пов'язані з дослідженням того, як саме інтегральні процеси поєднання фольклорної картини світу з викликами війни формують нову «цифрову міфологію». Окремим прогностичним вектором визначаємо лінгвокультурологічний аналіз трансформації концепту «Свого» етнічного ландшафту, який під тиском мілітарної експансії Хаосу стає межовим простором, що потребує постійного вербального та фізичного захисту. Також науковий інтерес становить системне вивчення жанрових модифікацій: від класичних замовлянь, які були приватною магічною практикою, до новітніх «цифрових молитов» у мережевому дискурсі, що функціонують як колективна

вербальна зброя, експлікуючи прагматичний потенціал ревіталізованих архаїчних кодів як надійних інструментів ментального спротиву нації.

Література

1. Бик Олексій 2017. *Вірші на руці: поезії*. Київ: Видавництво Сергія Пантюка.
2. Войтович Валерій 2014. *Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань*. Київ: ФОП Стебеляк.
3. ГФК 1984. *Героїко-фантастичні казки* / упоряд., передм. та приміт. І. П. Березовського; відп. ред. Д. В. Павличко. Київ: Дніпро.
4. Дмитренко Микола 2004. *Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми*. Київ: Сталь.
5. Дунаєвська Лідія 1987. *Українська народна казка*. Київ: Вища школа.
6. Жадан Сергій 2023. *Скрипниківка*. Чернівці: Видавець Померанцев Святослав.
7. Журба Світлана 2026. Автобіографічний наратив в українській та зарубіжній модерністській прозі. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/2: с. 248–260. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-2-248-260
8. Кононенко Олексій уклад. 2025. *Українські народні казки. Казки про чортів, відьом та надприродні явища*. Харків: Фоліо.
9. Кравченко Юлія 2025. Особливості оніричних мотивів у сучасній українській малій прозі. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/2: с. 190–202. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-190-202
10. Крук Галина 2024. *Стається і не перестає*. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га.
11. Меньок Віра – Періг Юлія 2025. Сакральний простір пам'яті у романі Анджея Стасюка «Ріка дитинства». *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/3: с. 185–204. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-3-185-204
12. Поваляєва Світлана 2018. *Після Криму: поезії*. Львів: Видавництво Старого Лева.
13. Сирко Ірина 2026. Інтерпретація теми безумства в романній творчості Вальтера Скотта. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/2: с. 301–315. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-2-301-315
14. Сливинський Остап упоряд. 2023. *Поміж сирен. Нові вірші війни: антологія української поезії 2022–2023*. Харків: Vivat.
15. Deviatko, Nataliia 2026. Genre and stylistic features of fantasy works and the terminological history of the genre's formation. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/2: pp. 28–44. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-2-28-44
16. Eliade, Mircea 1954. *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. Translated from the French by Willard R. Trask. Princeton: Princeton University Press.
17. Erben, Karel Jaromír 2009. *Slovanské bájesloví* / eds. Černý, Marcel – Kaleta, Petr – Bechyňová, Věnceslava. Praha: Etnologický ústav AV ČR – Slovanský ústav AV ČR.
18. Lévi-Strauss, Claude 1958. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon.
19. Máchal, Jan 1918. Slavic mythology. In: Gray, Louis Herbert – Moore, George Foot eds. *The mythology of all races. Volume III: Celtic, Slavic*. Boston: Marshall Jones Company, pp. 215–330.

References

1. Byk, Oleksii 2017. *Virshi na rutsi: poezii* [*Poems on the hand: poetry*]. Kyiv: Vydavnytstvo Serhiia Pantiuka. (In Ukrainian)
2. Voitovych, Valerii 2014. *Ukrainska mifolohiia. Entsyklopediia narodnykh viruvan* [Ukrainian mythology. Encyclopedia of folk beliefs]. Kyiv: FOP Stebeliak. (In Ukrainian)
3. HFK 1984. *Heroiko-fantastychni kazky* [Heroic and fantastic tales] / compiled, with a foreword and notes by I. P. Berezovskyi; editor in charge D. V. Pavlychko. Kyiv: Dnipro. (In Ukrainian)
4. Dmytrenko, Mykola 2004. *Ukrainska folklorystyka druhoi polovyny XIX stolittia: shkoly, postati, problemy* [Ukrainian folklore studies of the second half of the nineteenth century: schools, figures, problems]. Kyiv: Stal. (In Ukrainian)
5. Dunaievska, Lidiia 1987. *Ukrainska narodna kazka* [Ukrainian folk tales]. Kyiv: Vyshcha shkola. (In Ukrainian)
6. Zhadan, Serhii 2023. *Skrypnykivka* [Skrypnykivka]. Chernivtsi: Vydavets Pomerantsev Sviatoslav. (In Ukrainian)
7. Zhurba, Svitlana 2026. Avtobiohrafichnyi naratyv v ukrainskii ta zarubizhnii modernistskii prozi [Autobiographical narrative in Ukrainian and foreign modernist prose]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/2: pp. 248–260. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-2-248-260 (In Ukrainian)
8. Kononenko, Oleksiy comp. 2025. *Ukrainski narodni kazky. Kazky pro chortiv, vidom ta nadpryrodni yavyshcha* [Ukrainian folk tales: Tales of devils, witches, and supernatural phenomena]. Kharkiv: Folio. (In Ukrainian)
9. Kravchenko, Yuliia 2025. Osoblyvosti onirychnykh motyviv u suchasnii ukrainskii malii prozi [Peculiarities of oneiric motifs in modern Ukrainian short prose]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/2: pp. 190–202. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-190-202 (In Ukrainian)
10. Kruk, Halyna 2024. *Staietsia i ne perestaie* [*It happens and does not stop*]. Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha. (In Ukrainian)
11. Meniok, Vira – Perih, Yuliya 2025. Sakralnyi prostir pamiati u romani Andzheia Stasiuka «Rika dytynstva» [The sacred space of memory in Andrzej Stasiuk's novel "The River of Childhood"]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/3: pp. 185–204. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-3-185-204 (In Ukrainian)
12. Povalyaeva, Svitlana 2018. *Pislia Krymu: poezii* [*After Crimea: poetry*]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. (In Ukrainian)
13. Syrko, Iryna 2026. Interpretatsiia temy bezumstva v romannii tvorchosti Valtera Skotta [Interpretation of the theme of madness in Walter Scott's novels]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/2: pp. 301–315. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-2-301-315 (In Ukrainian)
14. Slyvynskyi, Ostap, ed. 2023. *Pomizh syren. Novi virshi viiny: antolohiia ukrainskoi poezii 2022–2023* [*Between the sirens: new poems of war. An anthology of Ukrainian poetry, 2022–2023*]. Kharkiv: Vivat. (In Ukrainian)

15. Deviatko, Nataliia 2026. Genre and stylistic features of fantasy works and the terminological history of the genre's formation. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/2: pp. 28–44. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-2-28-44
16. Eliade, Mircea 1954. *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. Translated from the French by Willard R. Trask. Princeton: Princeton University Press.
17. Erben, Karel Jaromír 2009. *Slovanské bájesloví* [Slavic mythology] / eds. Černý, Marcel – Kaleta, Petr – Bechyňová, Věnceslava. Praha: Etnologický ústav AV ČR – Slovanský ústav AV ČR. (In Czech)
18. Lévi-Strauss, Claude 1958. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon. (In French)
19. Máchal, Jan 1918. Slavic mythology. In: Gray, Louis Herbert – Moore, George Foot eds. *The mythology of all races. Volume III: Celtic, Slavic*. Boston: Marshall Jones Company, pp. 215–330.

Міфопоетичний архетип Змія як лінгвокогнітивна матриця хаосу: від фольклорної традиції до мілітарного наративу сьогодення

Кондратюк Ольга. Уманський національний університет, кафедра української мови та методики її навчання, здобувачка ступеня доктора філософії. kondratiuk.04@gmail.com, ORCID: 0009-0008-9014-656X.

У статті досліджено трансформацію прадавнього міфологічного коду в сучасному мовному просторі України. Метою роботи є комплексне розкриття семантичних зрушень та лінгвокогнітивних особливостей переходу архетипу Змія з фольклорного контексту в сучасний військово-інформаційний простір. Матеріал дослідження становлять українські фольклорні тексти (казки, замовляння, легенди), поетичний доробок сучасних авторів (С. Жадан, Г. Крук, С. Поваляєва, О. Бик) та вітчизняний мілітарний дискурс (офіційні медіатексти, гасла, військовий сленг). Предметом виступають мовні засоби та лінгвокогнітивні механізми об'єктивації архетипу Змія як матриці Хаосу. Для досягнення поставленої мети використано комплекс наукових методів: лінгвокогнітивний та концептуальний аналіз — для виявлення ментальних структур і лінгвокультурних констант; елементи критичного дискурс-аналізу — для вивчення прагматичного потенціалу мілітарних текстів, а також описовий метод із прийомами контекстуально-семантичного інтерпретування мовних одиниць.

У результаті дослідження сформульовано висновки: в архаїчній свідомості лінгвокогнітивна матриця Змія історично уособлювала первісний хаос, хтонічну руйнацію, загрозу безпеці та порушення сакральних кордонів. Установлено, що в умовах сучасної війни відбулася потужна реактивація цього архетипу: образ ворога концептуалізується через змієморфні метафори — «двоголова гідра», «зміїне лігво», «московський аспід», а боротьба з ним лінгвістично маркується як сакральне змієборство. Аналіз творів сучасних українських поетів засвідчив, що архетип Змія виступає ключовим інструментом дегуманізації агресора, трансформуючи раціональний страх у міфопоетичну матрицю неминучої перемоги. Доведено, що використання таких мовних засобів маркує лінію фронту як межу між Космосом (порядком) і Хаосом, перетворюючи архаїчний код на динамічний інструмент конструювання нових смислів та психологічного захисту соціуму. Перспективи

подальших досліджень полягають у порівняльному аналізі міфопоетичної матриці Хаосу в українському та інших європейських мілітарних наративах, а також у вивченні інших зооморфних архетипів, що актуалізувалися в дискурсі сучасної війни.

Ключові слова: *архетип, Змій, лінгвокогнітивна матриця, Хаос, мілітарний наратив, методи дослідження, змієборство*.

The mythopoetic archetype of the Serpent as a linguocognitive matrix of chaos: from folklore to the contemporary military narrative

Olha Kondratiuk. Uman National University, Department of Ukrainian Language and Methods of Its Teaching, PhD student. kondratiuk.04@gmail.com, ORCID: 0009-0008-9014-656X.

The article examines the transformation of an ancient mythological code in the contemporary linguistic space of Ukraine. The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of the semantic shifts and linguocognitive features involved in the transition of the Serpent archetype from the folkloric context to contemporary military and information discourse. The material of the study comprises Ukrainian folklore texts (fairy tales, incantations, and legends), the poetry of contemporary authors (S. Zhadan, H. Kruk, S. Povalyaeva, and O. Byk), and contemporary Ukrainian military discourse (official media texts, slogans, and military slang). The study focuses on the linguistic means and linguocognitive mechanisms through which the Serpent archetype is represented as a matrix of Chaos. To achieve this aim, the study employs a range of research methods: linguocognitive and conceptual analysis to identify mental structures and linguocultural constants; elements of critical discourse analysis to examine the pragmatic potential of military texts; and a descriptive method combined with contextual and semantic interpretation of linguistic units.

The findings indicate that, in archaic consciousness, the linguocognitive matrix of the Serpent historically embodied primordial chaos, chthonic destruction, threats to security, and the violation of sacred boundaries. The study shows that, in the context of the current war, this archetype has undergone significant reactivation: the image of the enemy is conceptualised through serpent-like metaphors such as “two-headed hydra”, “serpent’s lair”, and “Moscow asp”, while the struggle against the enemy is linguistically framed as sacred serpent-slaying. An analysis of the works of contemporary Ukrainian poets demonstrates that the Serpent archetype functions as an important means of dehumanising the aggressor, transforming rational fear into a mythopoetic model of inevitable victory. The use of such linguistic means also frames the front line as a boundary between Cosmos (order) and Chaos, transforming an archaic code into a dynamic instrument for constructing new meanings and reinforcing society’s psychological resilience. Further research may focus on a comparative analysis of the mythopoetic matrix of Chaos in Ukrainian and other European military narratives, as well as on other zoomorphic archetypes that have been reactivated in the discourse of the current war.

Keywords: *archetype, Serpent, linguocognitive matrix, Chaos, military narrative, research methods, serpent-slaying.*

A Kígyó mitopoétikai archetípusa mint a káosz lingvokognitív mátrixa: a folklórhagyománytól a kortárs katonai narratíváig

Kondratiuk Olga. Umanyi Nemzeti Egyetem, Ukrán Nyelvi és Nyelvoktatás-módszertani Tanszék, PhD-hallgató. kondratiuk.04@gmail.com, ORCID: 0009-0008-9014-656X.

A tanulmány egy ősi mitológiai kód átalakulását vizsgálja a mai ukrán nyelvi térben. A kutatás célja annak feltárása, hogy a Kígyó archetípusa miként került át a folklór világából a kortárs katonai és információs diskurzusba, és milyen szemantikai, illetve lingvokognitív változások kísérték ezt a folyamatot. A vizsgálat anyagát ukrán folklórszövegek (mesék, ráolvasások és legendák), kortárs szerzők költészete (S. Zhadan, H. Kruk, S. Povalyaeva és O. Byk), valamint a mai ukrán katonai diskurzus, ezen belül hivatalos médiaszövegek, katonai jelszavak és szleng alkotják. A kutatás középpontjában azok a nyelvi eszközök és lingvokognitív mechanizmusok állnak, amelyek révén a Kígyó a Káosz szimbolikus megjelenítőjeként jelenik meg. A kitűzött cél elérése érdekében a tanulmány több módszert alkalmaz: lingvokognitív és konceptuális elemzést a mentális struktúrák és lingvokulturális sajátosságok feltárására; a kritikai diskurzuselemzés egyes elemeit a katonai szövegek pragmatikai szerepének vizsgálatára; valamint leíró módszert, amelyet a nyelvi egységek kontextuális és szemantikai értelmezése egészít ki.

Az eredmények szerint az archaikus gondolkodásban a Kígyó lingvokognitív mátrixa az őskáoszt, a khthonikus pusztítást, a fenyegetést és a szakrális határok megsértését testesítette meg. A jelenlegi háború kontextusában ez az archetípus ismét erőteljesen aktivizálódott: az ellenséget olyan kígyószerű metaforák segítségével jelenítik meg, mint a „kétfejű hidra”, a „kígyófészek” vagy a „moszkvai áspiskígyó”, míg az ellene folytatott küzdelem nyelvileg szakrális kígyóölésként értelmeződik. A kortárs ukrán költők műveinek elemzése azt mutatja, hogy a Kígyó-archetípus az agresszor dehumanizálásának egyik fontos eszköze: a félelmet egy olyan mitopoétikai modellbe rendezi, amelyben az ellenség legyőzhető, a győzelem pedig elkerülhetetlennek tűnik. Az ilyen nyelvi eszközök a frontvonalat egyúttal a Kozmosz, vagyis a rend, valamint a Káosz közötti határként jelenítik meg. Az archaikus kód így a mai diskurzusban új jelentések létrehozásának és a társadalmi ellenálló képesség erősítésének eszközévé válik. A további kutatások egyik lehetséges iránya a Káosz mitopoétikai mátrixának összehasonlító vizsgálata az ukrán és más európai katonai narratívákban, valamint más, a jelenlegi háborús diskurzusban újraaktiválódott zoomorf archetípusok elemzése.

Kulcsszavak: *archetípus, Kígyó, lingvokognitív mátrix, Káosz, katonai narratíva, kutatási módszerek, kígyóölés*.

© Кондратюк Ольга, 2026

UDC 81'246.2:373.5(477.87)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-181-193
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Received: 14.06.2026
Accepted: 29.09.2026
Published: 30.10.2026

Annamária Kacsur

An interview-based investigation of cross-lingual communication in Transcarpathian secondary education

1. Introduction

Even though multilingual education dates back to earlier times, the study of one of its core components, cross-lingual communication, is a current trend. Over the past fifty years, a considerable body of literature has emerged about its key elements, such as the common underlying proficiency (CUP) (Cummins, 1981), the cross-linguistic influence (CLI) (Odlin, 1989), cross-lingual pedagogy (AlJuhani, 2024) or translanguaging (Williams, 1994). Research on each of these concepts has examined the teachers' role in promoting cross-lingual communication in the classrooms of western countries renowned for their multilingual communities. However, Ukraine, and within it one of its most linguistically diverse western regions, Transcarpathia, is falling behind in terms of research that studies teachers' practices in this context.

To address this gap, the present study investigates how English and Ukrainian language teachers working in Transcarpathian secondary schools with Hungarian language of instruction build on their pupils' multilingualism. Is cross-lingual communication actually implemented in everyday language teaching, and what advantages or disadvantages does this practice entail for teachers?

The present study was undertaken in an attempt to find answers to the above-mentioned questions. In its first section, the theoretical background of cross-lingual communication is established, next the methodology of the research is described, and finally, the findings are presented. Hopefully, the significance of

© 2026 Author(s). This is an open-access article distributed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

educators' work will be brought even more into focus as a result, particularly in the current challenging situation complicated by air raid alerts.

2. The benefits and drawbacks of cross-lingual communication in educational settings

As part of modern education, cross-lingual communication has evolved into a valuable tool that helps shape both the learning process and how multilingual pupils perceive the value of their linguistic resources. They are shown that their mother tongue is an important asset that facilitates the acquisition of new knowledge.

However, cross-lingual communication is built upon the cognitive framework of Jim Cummins' CUP and Terence Odlin's CLI. Cummins defines CUP as: 'To the extent that instruction in Lx is effective in promoting proficiency in Lx, transfer of this proficiency to Ly will occur provided there is adequate exposure to Ly and adequate motivation to learn Ly' (Cummins, 1981). The notion of CLI is closely linked to this concept. It allows pupils to transfer skills, literacy and conceptual knowledge acquired in one language to another (Odlin, 1989).

However, the definition of CUP highlights two important factors: motivation and adequate exposure. The latter gave cause for concern: the parties involved (parents, teachers and policymakers) feared that using valuable classroom time for L1 would weaken results in the target language. It made stakeholders reluctant to support programs with reduced target language instruction when the pupils faced important exams in the target language.

Currently, Ukrainian statutory frameworks and regulations issued by the Ministry of Education and Science do not establish explicit quantitative thresholds regarding target language usage during English language instruction. Rather than imposing percentages, the regulatory landscape relies on methodological recommendations and competency standards to govern pedagogical practices (URL1). These are intended to align with European trends in pedagogy, so instruction is grounded in the communicative approach: classroom management and instruction should be conducted primarily in English to cultivate an immersive environment. The only exception is education in elementary grades, where the usage of L1 is allowed for complex grammatical explanations and administrative directives. However, starting from Grade 5, guidelines mandate a gradual shift towards maximizing target language exposure. The ultimate aim is not only to improve practical language skills, but also to prepare pupils for the English external independent test at the end of secondary school.

A teaching strategy that helps pupils around the world but is not mentioned in the above-mentioned recommendation is cross-lingual pedagogy. It draws upon a

learner's entire linguistic background to enhance target-language acquisition and academic understanding. Instead of viewing a pupil's mother tongue as a barrier or a distraction, it recognizes multilingualism as an asset (AlJuhani, 2024). Teachers, by using this asset and linking familiar cultural elements or linguistic structures to the new material, help pupils build metalinguistic awareness and master complex concepts. Most importantly, it may help lower classroom anxiety.

A similar concept linked to cross-lingual communication and skill development in the classroom is the phenomenon of translanguaging. Translanguaging is the pedagogical approach that actively uses pupils' full linguistic repertoire for teaching and learning (García–Wei, 2014). In the course of its practice, individuals do not switch between separate linguistic systems, but instead draw from a unitary linguistic repertoire (Otheguy et al., 2015); thus, translanguaging serves as a creative practice that reflects both cultural and linguistic creativity.

Finally, it is worth noting that the aforementioned Ukrainian educational recommendations apply only to pupils currently in secondary school, while the reforms of the New Ukrainian School are gradually being implemented at lower levels of education. These reforms allow more time during language lessons for developing communicative language competence and provide teachers with additional resources. As a result, current primary school pupils are able to learn both English and Ukrainian through creativity-enhancing methods that also incorporate their mother tongue. In addition to paper-based learning materials, an online platform has also been launched for younger pupils, encouraging them to practise outside school by offering various rewards. Unfortunately, the platform is currently available only in Ukrainian.

However, bearing in mind the current ministerial and institutional recommendations regarding secondary school education, as well as the concepts learnt during teacher training, it is ultimately the teacher who makes a conscious decision regarding its practical implementation.

3. Background to the study

Ukraine's westernmost region, Transcarpathia, is renowned for its linguistic diversity and for an educational environment in which pupils' multilingual abilities can be utilised in mastering the curriculum. However, this would not be possible without the teachers' expertise and dedication. They represent the group with a clear understanding of the situation from both a professional and a practical, everyday perspective. Consequently, as part of an interview-based case study, teachers were asked to answer questions regarding the extent to which cross-lingual communication takes place in day-to-day teaching of two key school-leaving examination subjects: English and Ukrainian.

The interviews for collecting the data that form the basis of this article were conducted in the spring of 2025 in Transcarpathian secondary schools with Hungarian language of instruction. The interviewees were English and Ukrainian language teachers working with Grades 10 and 11. The pupils taught by these teachers know at least three languages: Hungarian, Ukrainian, and English. In addition, many of them are familiar with German or Spanish.

The five English teachers involved in the study are native Hungarian speakers and have between 12 and 23 years of teaching experience. The five participants who teach the Ukrainian language have been in this field for between 8 and 29 years. They are all multilingual individuals, some of whom learnt Hungarian as adults. These teachers have continuously developed their expertise in managing diverse classrooms. They have either learnt independently through observation or studied at university level how to successfully engage with multilingual children.

The research instrument was a set of interview questions. Any potential influence on the responses had to be avoided during the compilation of the questions, as it was essential that the forthcoming answers to them be objective. To achieve this, the set of questions was piloted with four teachers. The result was a set of 16 main questions, which were available in Hungarian and Ukrainian, although it was ultimately used only in Hungarian. This was possible because all of the teachers spoke Hungarian. The questions were organised around various topics: teaching experience, best practices, and the regulations governing their work. Throughout the interviews, the teachers answered numerous additional questions and provided valuable information from an educational perspective.

A systematic process of thematic analysis was employed to transform the verbal accounts into a structured framework of conceptual findings. The first step involved the verbatim transcription of all audio recordings, followed by close reading and the clustering of individual codes into themes based on recurring patterns. The dataset was analysed inductively, allowing codes and themes to emerge organically rather than forcing the data into a pre-existing framework. Once the thematic structure had been finalised, each theme was assigned a name.

The following section outlines some of the practical themes regarding cross-lingual communication in the Transcarpathian secondary school classrooms.

4. Cross-lingual communication in practice

With regard to the present study, the most relevant themes that emerged during the interviews were the teachers' positive and negative real-life experiences connected to cross-lingual communication. Additionally, two main sub-themes were identified: classroom practices and instructional materials favoured or discarded by the interviewees.

In relation to the first sub-theme, a recurring pattern, mentioned by seven teachers, was that at first, the pupils interpreted the use of multiple languages as a form of assistance with translation and wanted to rely on it constantly. In response to this, teachers indicated two solutions. The first, mentioned by two teachers, was that rules were put in place, and after about a month the pupils were no longer taking advantage of the situation. The second solution was that teachers only included tasks enhancing the usage of two or more languages when they were covering topics related to culture or literature. There was one thing in common in all the teachers' solutions: they encouraged help from their classmates. They try to place pupils who share the same primary language in one group. In this way, advanced pupils can help others stay engaged and at the same time learn the material.

Furthermore, they aim to incorporate creative activities into the lesson that rely on group work. Pair work or group work always involves some kind of real-life situation for which pupils often contribute ideas. It is important that first they demonstrate and then constantly supervise the use of multiple languages. Nonetheless, pupils collaborate more effectively and are more highly motivated during tasks when they have been given the opportunity to use their home language. Moreover, when they have to report on the results of their group work, they can do it in a low-stress environment, which, in turn, improves the result.

On the other hand, it is not only the teacher's feedback that can make pupils feel uncomfortable, but also their classmates. This is why the interviewees pay attention to validation. According to one interviewee, it must come from the teacher in the first place, because it sends a clear message. Unfortunately, it takes a lot of time for pupils to accept that using their primary language during the lesson is not necessarily a failure, but a valuable asset. There is bound to be some teasing and taunting, even outside of lessons.

Teachers also observed shortcomings on the pupils' part when it came to using their whole linguistic background. Cross-lingual communication requires the pupils to intentionally shift between languages, which is a difficult task involving cognitive control, problem-solving skills and heightened mental flexibility. Although their linguistic background would not be a problem in many cases, the pupils' age and maturity level often present an obstacle. In this context, the teachers who mentioned it did not distinguish between advanced and weak pupils but rather considered the more mature pupils to be better suited.

As for an educational approach suitable for both advanced and weak pupils, an interviewee connected content and language integrated learning (CLIL) to the incorporation of cross-lingual communication into the lessons. According to her, CLIL provides teachers with the opportunity to offer their pupils a sense of achievement, regardless of their mother tongue. She applies this approach in her

everyday practice, because she prefers focusing on improving lexis rather than grammar, mainly due to the structure of the school-leaving examination. The most common type of task assigned in her lessons is reading, especially when covering topics related to the target culture.

While talking about new vocabulary acquisition, teachers mentioned the recurring problem of false friends. The biggest problem for them is that pupils often just assume the meaning of the word and do not ask for its proper translation. Teachers therefore have to take particular care during group work to discuss more difficult or tricky words in advance. But when it comes to grammar, no mixing of prior knowledge is observed, especially not in the structures of affirmative or negative sentences. According to the teachers' observations, most pupils take the structure of the target-language sentence as a basis and incorporate words from their mother tongue into it.

In addition to improvements in knowledge, teachers who utilize the pupils' multilingual backgrounds in every lesson topic have also observed a positive change in the pupils' motivation when it comes to studying grammar. In this way, pupils can compare how their three languages structure sentences or convey tense. However, pupils differentiate between languages. According to one of the teachers, it is easier for the pupils to compare the English target language example with a Hungarian counterpart than with a Ukrainian one.

However, alongside the beneficial effects on pupils, teachers reported a number of practical drawbacks that are mainly related to teaching aids or the lack thereof. The main drawback mentioned by all the English teachers was the extra preparation required for their lessons. In order to manage the needs of a cross-lingual classroom, they need diversified lesson plans and additional teaching materials. Even those teachers who, thanks to their many years of teaching experience, already possess the resources mentioned above, have to make a special effort to prepare for their lessons. The main reason is that the educational materials available to teachers and pupils, such as textbooks or worksheets, are inadequate. Even at best, they only contain bilingual exercises in English and Ukrainian. Thus, in the absence of suitable teaching resources, they have to prepare worksheets themselves.

The English teachers emphasised that although multilingual picture- or graph-based activities help pupils to understand the target culture, in most cases this can only be achieved by purchasing teaching aids or by printing pictures or worksheets from their own resources. These are then also used while assessing the pupils. It has been a great help that several classrooms have recently been equipped with laptops or even printers. This is also useful because, due to power cuts, teachers tend to prepare for their lessons at school in the afternoon with reliable electricity, rather than at home.

As for the Ukrainian teachers, they highlighted two difficulties. The first one is the lack of training in multilingual classroom teaching during their university years. In their opinion, teachers who do not have the necessary skill set in this field struggle to meet the pupils' needs effectively. Being able to provide explanations in three languages improves the outcome. Therefore, they are trying to update their skills through the various training courses now available.

The second difficulty for them is that the practice of cross-lingual communication during their lessons is not rated highly during an assessment conducted by the headteacher or the school district inspector. Although they also mentioned that there are no regulations regarding how frequently the target language should be used, they never employ this practice during inspected lessons.

However, the most important setback that was noted by all the teachers and which I also experienced while observing their lessons was a lack of time. Under the regulations currently in force, in the event of an air-raid alert, pupils must leave the classroom immediately and proceed to a safe place. This takes even more time away from the 45-minute lesson, which is not particularly long in the first place. However, using cross-lingual communication during the lessons and accommodating pupils with varying levels of language proficiency takes extra time. The teachers understand that applying this technique is both necessary and advantageous for the pupils, but they must also balance the speed of learning. In addition, ensuring comprehension for both Hungarian and Ukrainian pupils in some classes means additional time lost.

5. Summary

It can therefore be concluded from the interviews that in linguistically rich regions like Transcarpathia, it is not a choice, but a functional imperative for the teachers to utilize the pupils' multilingual skills to help them master the curriculum. The implementation of cross-lingual communication in the lesson is a vital tool for academic success, but its success depends on three factors: the teachers' determination, their up-to-date training, and adequate teaching resources.

The most important factor is the teachers' resolve to persist with building on the pupils' linguistic background, which promotes a deeper understanding, even when there is a lack of time or teaching materials. The teaching materials are often prepared and funded by the teachers themselves: they create and print flashcards, worksheets or visual aids. In order to acquire the appropriate knowledge to do so, they seek suitable training and develop their language skills. Despite all the preparation involved, it remains a positive experience for the teachers, as they can see their pupils changing and making progress. In addition to improvements in knowledge, teachers observed a positive change in the

pupils' motivation when it comes to studying the culture of the target language, grammar or vocabulary. Teachers aim to incorporate all the languages the pupils know into their lessons, whether through individual or group work, speaking or reading, thereby preparing them for real-life situations. Nevertheless, they must take into account the requirements of the school-leaving examination.

In the light of all these practical insights, it can be concluded that cross-lingual communication, which genuinely helps and motivates pupils, is already present in the classroom. However, this involves a great deal of invisible preparatory work on the teachers' part and perseverance combined with maturity on the part of the pupils.

Література

1. AlJuhani, Eman A. 2024. Rethinking the education of multilingual learners: a critical analysis of theoretical concepts (Book Review). *International Journal of Multilingualism* 21/4: pp. 2347–2350. https://doi.org/10.1080/14790718.2023.2181352
2. Creese, Angela – Blackledge, Adrian 2010. Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching. *The Modern Language Journal* 94/1: pp. 103–115. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2009.00986.x
3. Cummins, Jim 1981. The role of primary language development in promoting educational success for language minority students. In: California State Department of Education ed. *Schooling and language minority students: A theoretical framework*. Los Angeles: California State University, pp. 3–49. https://doi.org/10.13140/2.1.1334.9449
4. Cummins, Jim 2001. *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society* (2nd edition). Los Angeles: California Association for Bilingual Education.
5. García, Ofelia – Wei, Li 2014. *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. London: Palgrave Macmillan.
6. Odlin, Terence 1989. *Language transfer: Cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139524537
7. Otheguy, Ricardo – García, Ofelia – Reid, Wallis 2015. Clarifying translanguaging and deconstructing named languages. A perspective from linguistics. *Applied Linguistics Review* 6/3: pp. 281–307. https://doi.org/10.1515/applirev-2015-0014
8. Williams, Cen 1994. *An evaluation of teaching and learning methods in the context of secondary education. Unpublished doctoral dissertation*. Bangor: University of Wales.
9. URL1: Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України. https://mon.gov.ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zakladah-vishoyi-osviti-ukrayini (Дата звернення: 22.07.2026).

References

1. AlJuhani, Eman A. 2024. Rethinking the education of multilingual learners: a critical analysis of theoretical concepts (Book Review). *International Journal of Multilingualism* 21/4: pp. 2347–2350. https://doi.org/10.1080/14790718.2023.2181352
2. Creese, Angela – Blackledge, Adrian 2010. Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching. *The Modern Language Journal* 94/1: pp. 103–115. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2009.00986.x
3. Cummins, Jim 1981. The role of primary language development in promoting educational success for language minority students. In: California State Department of Education ed. *Schooling and language minority students: A theoretical framework*. Los Angeles: California State University, pp. 3–49. https://doi.org/10.13140/2.1.1334.9449
4. Cummins, Jim 2001. *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society* (2nd edition). Los Angeles: California Association for Bilingual Education.
5. García, Ofelia – Wei, Li 2014. *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. London: Palgrave Macmillan.
6. Odlin, Terence 1989. *Language transfer: Cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139524537
7. Otheguy, Ricardo – García, Ofelia – Reid, Wallis 2015. Clarifying translanguaging and deconstructing named languages. A perspective from linguistics. *Applied Linguistics Review* 6/3: pp. 281–307. https://doi.org/10.1515/applirev-2015-0014
8. Williams, Cen 1994. *An evaluation of teaching and learning methods in the context of secondary education. Unpublished doctoral dissertation*. Bangor: University of Wales.
9. URL1: Metodychni rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakisnoho vyvchennia, vykladannia ta vykorystannia anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Methodological recommendations for ensuring high-quality learning, teaching, and use of English in higher education institutions of Ukraine]. https://mon.gov.ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zakladah-vishoyi-osviti-ukrayini (Accessed: 22.07.2026). (In Ukrainian)

Appendix 1: Interview Protocol

Participant Name: .....
Participant Code: .....
Date: .....
Venue: .....
Interview questions:

1. Could you tell me a little about yourself and your journey as a language teacher? What languages do you teach and how long have you been teaching them?
2. The educational institution and, more specifically, the classes in which you teach include pupils who speak multiple languages. What kind of training or professional development have you received on dealing with multilingual children?

3. If you did not undergo any training of this sort during your studies, where can you find inspiration and acquire new knowledge?
4. Are there any training courses available, whether state- or self-funded?
5. During your teaching experience, has it always been standard practice for you to incorporate other languages alongside the target language in your lessons?
6. Is there a difference between the attitude towards the implementation of cross-lingual communication in the classroom at the start of your career and the current attitude? If so, in what ways does it differ?
7. Have you encountered any language-related difficulties during your teaching career due to your pupils' different home languages?
8. What methods or tasks are best suited to support cross-lingual communication in the classroom?
9. Did the pupils take advantage of the linguistic benefits inherent in this situation? If so, what rules did you put in place?
10. Are the necessary teaching aids available for the realization of the aforementioned tasks?
11. If yes, how accessible are they to you? If not, do you create the activities yourself?
12. Are there any specific topics that you often teach using similar types of exercises?
13. In your experience, which skills are best developed by drawing on the full linguistic repertoire?
14. How does the school administration support or hinder your work with multilingual pupils? Do any problems arise from the pupils' use of home languages during inspections?
15. In your opinion, what additional professional support or material resources would be helpful?
16. What advice would you give to novice teachers for teaching in classes with multilingual children?

An interview-based investigation of cross-lingual communication in Transcarpathian secondary education

Annamária Kacsur. University of Pannonia, Multilingualism Doctoral School, PhD student. kacsuranni@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7171-827X.

The present study deals with the rapidly spreading practice of cross-lingual communication in educational settings. Over the past fifty years an increasing number of international research projects have been conducted on its key elements, such as the common underlying proficiency (CUP) (Cummins, 1981), the cross-linguistic influence (CLI) (Odlin, 1989), cross-lingual pedagogy (AlJuhani, 2024) or translanguaging (Williams, 1994). However, Ukraine, and within it one of its most linguistically diverse western regions, Transcarpathia, is falling behind in terms of research that studies teachers' practices in this context. To address this gap, the present study investigates how English and Ukrainian language teachers working in Transcarpathian secondary schools with Hungarian language of instruction build on their pupils' multilingualism.

The research on which this article is based consisted of a series of interviews conducted in the spring of 2025 in Transcarpathian secondary schools with Hungarian language of instruction. The interviewees were English and Ukrainian language teachers working with Grades 10 and 11. The research instrument was a set of 16 interview questions, which were available in Hungarian and Ukrainian, although it was ultimately used only in Hungarian. The questions were organised around various topics: teaching experience, best practices, and the regulations governing their work. Following the data collection process, a systematic process of thematic analysis was employed to transform the verbal accounts into a structured framework of conceptual findings.

The findings of the research indicate that cross-lingual communication is already present in the classroom, and it is used by the teachers to motivate their pupils and provide them with a safe linguistic space in which to acquire new material. However, this involves a great deal of invisible preparatory work on the teachers' part. In order to manage the needs of a cross-lingual classroom, teachers need diversified lesson plans and additional teaching materials. To acquire the knowledge required to produce these, the teachers must attend courses on their own initiative. However, this is offset by the fact that pupils are much more active, whether working individually or in groups, when they can draw on their mother tongue and their own culture whilst completing tasks. Although they currently have little time to carry out all the tasks they have planned due to the constant air raid alerts, they are hopeful that this will change soon.

Keywords: *Transcarpathia, secondary education, multilingualism, cross-lingual communication, classroom language*.

Особливості міжмовної комунікації в закладах загальної середньої освіти Закарпатської області (за результатами інтерв'ю)

Качур Аннамарія. Університет Паннонії, Докторська школа багатомовності, здобувачка ступеня доктора філософії. kacsuranni@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7171-827X.

У статті розглянуто практику міжмовної комунікації в освітньому середовищі, яка стрімко поширюється. Упродовж останніх п'ятдесяти років дедалі більше міжнародних досліджень присвячено її ключовим складникам, таким як спільна базова мовна компетентність (Cummins, 1981), міжмовний вплив (Odlin, 1989), міжмовна педагогіка (AlJuhani, 2024) та трансмовлення (Williams, 1994). Однак Україна, а в її межах і один із найбільш різноманітних з погляду мов західних регіонів — Закарпаття, відстає за кількістю досліджень, присвячених педагогічним практикам у цьому контексті. З метою заповнення цієї прогалини проаналізовано, як учителі англійської та української мов, які працюють у закладах загальної середньої освіти Закарпаття з угорською мовою навчання, спираються на багатомовність своїх учнів у навчальному процесі.

У статті проаналізовано серію інтерв'ю, проведених навесні 2025 року в закладах загальної середньої освіти Закарпаття з угорською мовою навчання. Респондентами були вчителі англійської та української мов, які працюють у 10–11 класах. Інструментарій дослідження становив набір із 16 запитань для інтерв'ю,

підготовлених угорською та українською мовами, хоча зрештою було використано лише угорськомовний варіант. Запитання згруповано за кількома тематичними блоками: педагогічний досвід, ефективні практики та нормативні положення, що регулюють роботу вчителів. Після завершення збору даних застосовано систематичний тематичний аналіз, що дало змогу перетворити усні відповіді респондентів на структуровану систему концептуальних висновків.

Результати дослідження свідчать, що міжмовна комунікація є складником освітнього процесу, вчителі використовують її для мотивації учнів і створення безпечного мовного простору під час засвоєння нового матеріалу. Водночас це передбачає значний обсяг невидимої підготовчої роботи з боку педагогів. Наголошено, що для ефективної організації міжмовної комунікації в класі вчителям необхідні різноманітні плани уроків і додаткові навчальні матеріали. З метою набуття нових знань педагоги із власної ініціативи проходять відповідні курси. Водночас прикладені зусилля компенсуються тим, що учні активніше працюють як індивідуально, так і в групах, якщо під час виконання завдань можуть спиратися на рідну мову та власну культуру. Хоча нині через постійні повітряні тривоги вчителям часто бракує часу для виконання всіх запланованих завдань, вони сподіваються, що найближчим часом ситуація зміниться.

Ключові слова: *Закарпаття, середня освіта, багатомовність, міжмовна комунікація, мововживання в класі.*

A nyelvközi kommunikáció interjúalapú vizsgálata a kárpátaljai középfokú oktatásban

Kacsur Annamária. Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató. kacsuranni@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7171-827X.

Jelen tanulmány az oktatási környezetben egyre szélesebb körben alkalmazott nyelvközi kommunikáció gyakorlatát vizsgálja. Az elmúlt ötven év során egyre több nemzetközi kutatás foglalkozott annak kulcsfontosságú elemeivel, így például a közös mögöttes nyelvi kompetenciával (*common underlying proficiency, CUP*) (Cummins, 1981), a nyelvek közötti hatással (*cross-linguistic influence, CLI*) (Odlin, 1989), a nyelvközi pedagógiával (*cross-lingual pedagogy*) (AlJuhani, 2024), valamint a transzlingválással (*translanguaging*) (Williams, 1994). Ukrajnában, azon belül pedig az ország egyik nyelvileg legsokszínűbb nyugati régiójában, Kárpátalján ugyanakkor viszonylag kevés kutatás vizsgálja a tanárok ezzel kapcsolatos gyakorlatát. E hiány pótlására a jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a magyar tannyelvű kárpátaljai középiskolákban dolgozó angol- és ukránnyelv-tanárok miként építenek tanulóik többnyelvűségére.

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás 2025 tavaszán, magyar tannyelvű kárpátaljai középiskolákban végzett interjúvizsgálaton alapult. Az interjúalanyok 10. és 11. évfolyamon tanító angol- és ukránnyelv-tanárok voltak. A kutatási eszköz egy 16 kérdésből álló interjú volt, amely magyar és ukrán nyelven egyaránt rendelkezésre állt, bár végül kizárólag a magyar nyelvű változatot használták. A kérdések több témakör köré szerveződtek: a tanítási tapasztalatok, a bevált gyakorlatok, valamint a pedagógusok

munkáját szabályozó előírások köré. Az adatgyűjtést követően a szerző szisztematikus tematikus elemzést alkalmazott annak érdekében, hogy a szóbeli beszámolókból strukturált fogalmi keret és rendszerezett következtetések rajzolódjanak ki.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a nyelvközi kommunikáció már jelen van az osztálytermi gyakorlatban, és a tanárok arra használják, hogy motiválják tanulóikat, valamint biztonságos nyelvi teret teremtsenek számukra az új tananyag elsajátítása során. Ez ugyanakkor jelentős, kívülről gyakran láthatatlan előkészítő munkát igényel a pedagógusoktól. A nyelvközi osztálytermi kommunikáció hatékony megvalósításához változatos óratervekre és kiegészítő tananyagokra van szükségük. Az ezek elkészítéséhez szükséges ismeretek megszerzése érdekében a tanároknak gyakran saját kezdeményezésükre kell továbbképzéseken részt venniük. E többletmunka ugyanakkor azzal jár, hogy a tanulók mind az egyéni, mind a csoportos feladatvégzés során lényegesen aktívabbak, ha támaszkodhatnak anyanyelvükre és saját kulturális tapasztalataikra. Bár a gyakori légiriadók miatt jelenleg sokszor nincs elegendő idő valamennyi tervezett feladat megvalósítására, a pedagógusok bíznak abban, hogy ez a helyzet hamarosan megváltozik.

Kulcsszavak: *Kárpátalja, középfokú oktatás, többnyelvűség, nyelvközi kommunikáció, osztálytermi nyelvhasználat*.

© Annamária Kacsur, 2026

UDC 81'23:81'243-053.8
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-194-220
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Received: 16.08.2026
Accepted: 29.09.2026
Published: 30.10.2026

Zlatina Nikolova

Unlocking latent productive competence in adult second-language learners

1. Introduction

The discrepancy between passively acquired knowledge and active language skills has long been recognized as a persistent challenge for foreign language learners, rather than a recent phenomenon (Brown, 2000; Ellis, 2008). This has a significant impact on their communicative confidence and spontaneous language production. Despite many years of language study, which is often assumed to build solid receptive competence (Brown, 2000) but was not directly measured in the present study, a significant proportion of learners experience persistent difficulties in speaking and writing. This often results in what the present study conceptualizes as *latent productive competence*, whereby extensive linguistic knowledge remains difficult to access during spontaneous communication. This trend highlights the need to understand why accumulated language knowledge often fails to develop into effective communicative ability. Research in the field of second-language acquisition (SLA) increasingly suggests that the transition from receptive to productive proficiency is not automatic but rather the result of a complex interplay between cognitive, affective, biological, and social factors. Among these, communicative anxiety, fear of making mistakes, cognitive overload, and a lack of systematic productive practice play a particularly significant role.

The purpose of this study is:

- to identify, from adult second-language learners' self-reports, the affective, cognitive, and instructional factors they associate with persistent difficulties in productive language use despite extensive prior language study;

© 2026 Author(s). This is an open-access article distributed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

- to examine, through inferential analysis of the survey data, whether these self-reported difficulties are associated with duration of study, self-assessed proficiency, and frequency of authentic language use; and
- to draw out, from learners' own perceptions of what would help them overcome these barriers, tentative pedagogical implications for supporting productive language use, to be tested directly in future research.

The theoretical framework of the study is based on the models of Krashen (1985), Ellis (2008), Swain (2005), and VanPatten and Williams (2015), which examine the interrelationship between language input, cognitive processing, and productive output.

Building on these theoretical perspectives, the present study introduces the concept of *latent productive competence*. The term refers to a condition in which adult second-language learners are assumed to possess, on the basis of extended language study, substantial receptive knowledge that remains largely inaccessible during spontaneous language production. The findings suggest that this phenomenon is sustained through the interaction of three interrelated mechanisms: affective inhibition, insufficient opportunities for authentic language output, and perfectionism reinforced by traditional instructional practices. The concept is proposed as an analytical framework for interpreting the findings of the present study rather than as a replacement for existing models of second-language acquisition.

The concept of latent productive competence should be situated in relation to several established constructs rather than treated as an entirely new form of competence. It is distinct from the declarative–procedural distinction and the process of proceduralisation in skill acquisition (DeKeyser, 2020; Segalowitz, 2010), which concern the automatization of already-acquired knowledge through practice rather than its accessibility under affective load. It is also related to, but not equivalent to, the receptive–productive vocabulary gap documented in lexical studies (Nation, 2022; Webb, 2008; Barcroft, 2015), which addresses lexical-level asymmetries rather than the broader communicative blockage examined here. Models of L2 speech production that emphasize retrieval speed, formulation, and monitoring under time pressure (Kormos, 2006; Levelt, 1989) offer a complementary processing-level account, and executive-function accounts emphasizing inhibitory control (Dabóczy–Molnár, 2026) offer a related cognitive-control perspective on how retrieval and self-monitoring may be constrained under affective load, while affective-conative constructs such as foreign language anxiety and willingness to communicate (Horwitz et al., 1986; MacIntyre et al., 1998) capture the emotional and motivational dimension of the phenomenon, consistent with the broader tradition of individual-differences research in SLA (Dörnyei, 2005). Latent productive competence is therefore proposed not as a

replacement for these constructs but as a descriptive, integrative label for the specific empirical pattern examined in the present study: the co-occurrence of long-term receptive exposure, self-reported linguistic adequacy, and behavioural avoidance of production.

2. Theoretical framework and literature review

This section proceeds in four steps. It first establishes the conceptual distinction between receptive and productive language skills that motivates the present study. It then reviews two classic, competing accounts of how learners move from reception to production – Krashen's (1985) Input Hypothesis and Swain's (2005) Output Hypothesis – alongside cognitive-processing perspectives (Ellis, 2008; VanPatten–Williams, 2015). Building on this, it situates the present study's construct of latent productive competence in relation to several distinct established constructs with which it might otherwise be conflated (declarative–procedural knowledge, receptive–productive vocabulary, L2 speech-production models, and affective-conative constructs), addressing directly why an additional integrative label is used rather than an existing one. Finally, it turns to more recent, quantitative syntheses of the affective and behavioural mechanisms – L2 anxiety and willingness to communicate – that the empirical study below investigates.

Within the fields of applied linguistics and second-language acquisition (SLA) theory, a distinction is made between receptive skills (listening and reading) and productive skills (speaking and writing) (Brown, 2000; Laufer–Goldstein, 2004). Although they are conceptually distinct, we can argue that there is a complex interrelationship between these two components. To achieve genuine communicative competence, a balance between them must be established. The comprehensive development of the four language skills requires the simultaneous integration of psycholinguistic and socio-emotional factors (Rose et al., 2018; Sreena–Ilankumaran, 2018).

Yilmaz and Kavanoz (2025) examine the relationship between receptive and productive skills through the lens of lexical knowledge. Their research shows a significant positive correlation between receptive and productive vocabulary and overall language proficiency. According to the authors, while the size of receptive vocabulary is a key component for successful reading and listening, productive vocabulary directly influences the ability to express oneself freely. For this reason, from a methodological perspective, there is a need for an integrated approach that combines reception with production as early as the reading instruction stage to ensure more effective progress for learners (Masduqi, 2016).

The transition from reception to production, however, remains one of the most debated issues in SLA. According to Krashen's (1985) classic Input

Hypothesis, productive skills develop naturally on the basis of accumulated receptive experience. From this perspective, comprehensible input rather than forced production is given priority in the learning process. This thesis finds empirical support in studies such as that by Lakshani (2015), which establishes a moderate positive correlation between receptive and productive skills among intermediate-level students.

Based on research conducted to date, it can be argued that the isolated development of receptive language skills is often insufficient for real-world communication. To explain this language barrier, contemporary theory turns to Swain's (2005) Output Hypothesis. According to this hypothesis, it is precisely the active use of language that compels the learner to shift from semantic (meaning-oriented) to syntactic (form-oriented) processing, which helps them become aware of gaps in their knowledge. The lack of systematic productive practice leaves the language resource in a passive state (Swain, 2005). While Ellis (2008) seeks the solution in the balance between implicit and explicit knowledge, VanPatten and Williams (2015) offer a cognitive explanation for this difficult transition, linking it to limitations in input processing, in which learners often neglect grammatical forms in favour of pure meaning extraction.

More recent, quantitative syntheses reinforce the affective and behavioural mechanisms outlined above. In a meta-analysis of 97 reports (N = 19,933) across 23 countries, Teimouri, Goetze, and Plonsky (2019) found a robust negative association between L2 anxiety and language achievement (r = −.36), with the effect strongest among lower-proficiency and less experienced learners – a pattern consistent with the persistence of anxiety reported by the present sample despite years of study. Similarly, a meta-analytic structural equation modelling study by Jin and Lee (2022) identified self-perceived communicative competence, communication anxiety, and motivation as the three high-evidence correlates of willingness to communicate (WTC) in L2 learners, lending contemporary empirical support to the avoidance behaviours documented in the present study's WTC findings.

The theoretical framework outlined above reveals the complex interaction between linguistic input, cognitive processing, and productive output. To investigate how these psycholinguistic processes manifest in real-world practice and what specific barriers contemporary learners face, an empirical study was conducted; its methodological parameters are presented below.

3. Research methodology

The empirical part of the study was designed as an exploratory pilot quantitative survey study based on an online survey. It included 80 adult second-language learners, constituting a purposive sample. As an exploratory pilot study, the

research was intended to identify recurring patterns and generate preliminary evidence rather than produce statistically generalizable findings. Demographically, the participants represented a broad range of professional backgrounds and language-learning experiences, with the majority belonging to the 35–54 age group — a stage of adulthood that, in andragogical research, is often associated with increased psychological barriers to foreign language communication. Gender was not recorded as part of the survey instrument; further demographic detail, including the distribution of participants' duration of language study and self-assessed proficiency level, is reported in Sections 4.2 and 4.3.

The research instrument consisted of a structured questionnaire containing both closed-ended questions (including Likert-type scales measuring subjective perceptions) and open-ended questions designed to elicit participants' personal experiences. The open-ended responses were used illustratively to contextualize the quantitative findings; they were not subjected to systematic qualitative analysis (e.g., coding or thematic analysis) and therefore do not constitute a fully integrated mixed-methods component of the design. The questionnaire was organized into four main sections:

- Frequency and context of second-language use in everyday life and professional settings;
- Level of communicative confidence and self-assessment of language competence;
- Subjective preferences regarding receptive and productive language use;
- Perceived cognitive and affective barriers (e.g., fear of making mistakes and communication anxiety) that hinder oral and written language production.

The statistical analysis presented in Sections 4.1–4.11 is descriptive in nature (frequencies, percentages, and one mean score). Given the exploratory, pilot character of the study and the purposive sampling method used, the relationships suggested between variables in those sections (e.g., between years of study and self-reported confidence) are interpretive and should be read as descriptive patterns rather than confirmed statistical associations unless they are among the specific relationships subsequently tested with inferential statistics in Section 4.12.

4. Key findings from the surveys

Sections 4.1–4.11 below report the descriptive, item-level distributions for each questionnaire section and are intended primarily to characterize the sample and situate the study's central claims. Readers most interested in the associations among key variables – and in which of the patterns described below are statistically supported – are directed to Section 4.12, which reports the inferential (chi-square) analyses testing these relationships directly.

Table 1 summarizes the descriptive results reported in Sections 4.1–4.11; the prose in those sections is limited to brief comment on the most noteworthy figures, with the full statistical testing of relationships among these variables reported in Section 4.12.

Table 1. Summary of descriptive survey results (N = 80)

Section	Focus	Key descriptive result(s)
4.1	Linguistic profile	English as L2 for 58% of respondents; German, Russian, Spanish next most common.
4.2	Duration of study	>5 yrs: 56%; 3–5 yrs: 20%; 1–3 yrs: 17.3%; <1 yr: 6.7% (N = 75; 3 respondents excluded for selecting multiple categories).
4.3	Self-assessed proficiency	M = 53.8/100; 23.1% self-rate as beginners, 23.1% as advanced.
4.4	Frequency of real-life use	Daily: 20.5%; several times/week: 16.7%; almost never: 43.6%.
4.5	Communicative contexts	Travel abroad: 55.1%; professional: 39.7%; passive reception (films/reading): 41%; online written: 34.6%; informal spoken: 21.8%.
4.6	Confidence / affective barriers	59% often/constantly feel "not good enough"; only 10.3% report full confidence.
4.7	Anxiety and perfectionism	91% report some degree of fear of making mistakes; only 9% report feeling free of this stress.
4.8	Avoidance behaviour (WTC)	46.2% often avoid speaking situations; 28.2% occasionally; only 5.1% report high willingness to communicate.
4.9	Situational anxiety triggers	Speaking in front of an audience: 70.5%; native-speaker contact: 51.3%; phone/informal conversation: 33.3% each.
4.10	Emotional state while speaking	Only 11.5% report comfort; 88.5% fall within negative affect range (30.8% / 33.3% / 24.4%).
4.11	Self-identified causal factors	Lack of real-world practice: 80.8%; excessive focus on grammatical accuracy: 51.3%.

4.1. Linguistic profile of respondents

Target Question: "Which foreign language have you studied or are you currently studying?"

An analysis of the participants' linguistic profiles reveals a clear dominance of English, which was cited as a second foreign language by 58% of respondents. This distribution is entirely expected given English's status as a global lingua franca and a primary tool in professional and academic spheres for the 35–54 age group.

Among the remainder of the sample, there is a relatively even distribution among several major European languages, with German, Russian, and Spanish ranking highest in terms of frequency of study. Languages such as French, Turkish, and Portuguese are represented by only a few responses and constitute a minimal, peripheral share of the study group. Given this profile of the

respondents, the findings are most directly relevant to the context of learning English and the other major European languages represented in the sample.

4.2. Duration of study

Target Question: "How long have you been studying this foreign language?"

The data regarding the duration of the respondents' language training confirm the long-term nature of their learning experience. Three respondents selected more than one duration category (e.g., both "3–5 years" and "more than 5 years") and were excluded from this item as internally inconsistent, leaving N = 75 respondents with a single, unambiguous response. As shown in the distribution (Figure 1), the majority of these participants have studied the language for more than 5 years (56%). The second-largest group consists of those with between 3 and 5 years of experience (20%). Against this backdrop, the share of those who studied the language for between 1 and 3 years is 17.3%, while relative beginners with less than one year of study account for only 6.7% of the sample.

Figure 1. Years of studying a foreign language among the participants

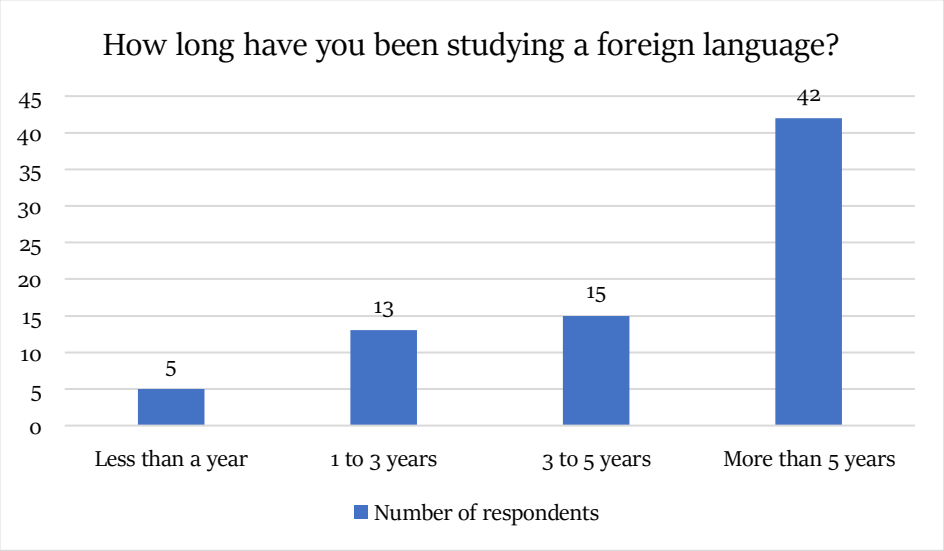

Over three-quarters (76%) of respondents have studied their language for more than three years, yet, as the following sections show, this does not correspond to a similar level of communicative confidence – consistent with the phenomenon of "blocked" passive resources (see Section 4.12 for a direct statistical test of this relationship).

4.3. Self-assessment of language competence

Target Question: "How would you rate your overall level of foreign language proficiency?"

The respondents' subjective perceptions of their own level of language proficiency reveal an interesting polarization. With a mean self-assessment score of M = 53.8 (on a scale from 0 to 100), the distribution by proficiency level shows two identical peaks at opposite ends of the spectrum: an equal proportion of respondents identify themselves as beginners (23.1%) and as advanced learners (23.1%). The remaining participants occupy intermediate positions. This highlights a significant differentiation in proficiency levels within the sample, which — when compared with previous data — does not always correlate directly with the duration of study. The fact that nearly a quarter of respondents perceive themselves as beginners despite their many years of experience is an early indicator of the presence of psycholinguistic or methodological barriers. With regard to the educational context and the ways in which language knowledge is acquired, the data indicate a predominance of institutional learning.

Figure 2. Methods of learning foreign languages

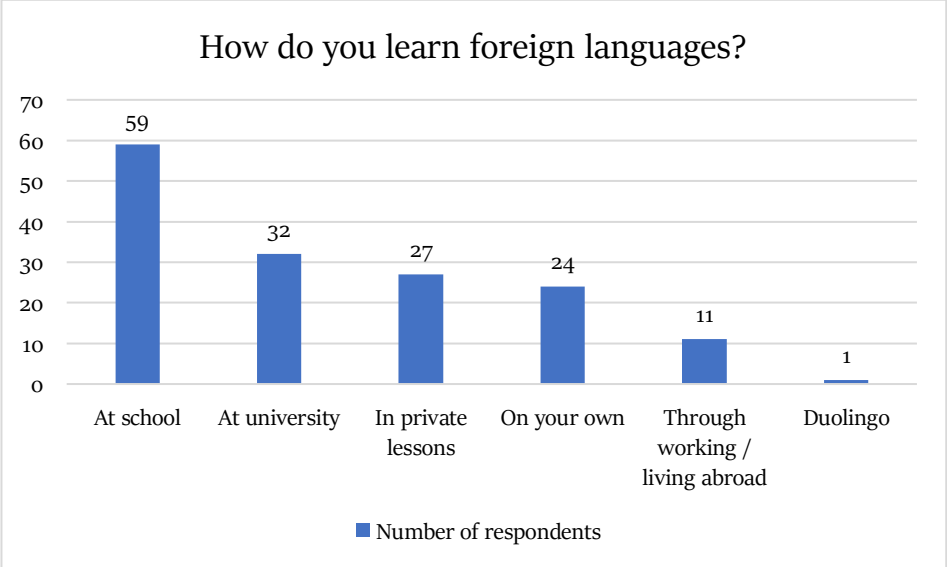

Note: The question allowed for more than one answer.

Most respondents' language foundation was built through secondary (75.6%) or university (41%) education, with comparatively little immersion experience (14.1%) or use of self-directed digital tools (Duolingo, 1.3%) – an educational

profile historically associated with receptive-oriented instruction, though the present data cannot establish this link directly.

4.4. Frequency of active language use in real-life situations

Target Question: "How often do you use this foreign language in real-life conversations?"

Data on the intensity of language practice in real-life situations reveal a significant deficit in oral communication. The distribution of responses shows that while 20.5% of participants use the language daily and 16.7% use it several times a week (which is likely related to professional commitments), the proportion of respondents who almost never engage in real-life conversation remains critically high (43.6%).

This result is key to understanding the phenomenon under study, as it illustrates a state of clear communicative deprivation (lack of practice). For a significant portion of the learners, the language exists solely as latent competence — a theoretical and receptive resource accumulated over the years, which, however, remains passive.

These findings are consistent with Swain's (2005) Output Hypothesis, according to which productive automatization requires regular active use rather than receptive exposure alone (see Section 6 for further discussion).

4.5. Specifics of communicative contexts and the "reception–production" dichotomy

Target Question: "In what situations do you most frequently use this language?"

An analysis of the specific contexts in which respondents use their foreign language skills reveals a clear dependence on pragmatic and external factors. The primary areas of language use are travel abroad (55.1%) and the professional environment (39.7%). These results indicate a predominance of utilitarian (instrumental) motivation among learners, in which language is perceived primarily as a means to achieve practical goals rather than as an object of interest in its own right.

A closer examination of the internal distribution of daily language activities, however, illustrates the true nature of the dichotomy under study. Outside of direct professional commitments, the language is used primarily passively. The highest proportion is accounted for by independent receptive activities, such as watching movies, videos, and reading literature (41%). These forms of passive reception significantly outnumber active written communication in an online environment (34.6%), while the proportion of spontaneous personal conversations in informal settings remains critically low (21.8%).

Taken together, these figures suggest that language input is mediated largely through passive, screen-based channels rather than live spontaneous

interaction, leaving comparatively little opportunity to practise real-time retrieval (see Section 6).

4.6. Subjective perception of linguistic confidence and affective barriers

Target Question: "Do you feel like you are not 'good enough' at the language even when you actually have the knowledge?"

One of the most significant and diagnostically alarming findings of the study relates to the learners' internal attitudes and psycho-emotional state regarding their own communication skills. The data reveal a profound crisis in the respondents' linguistic self-confidence, manifested in a persistent sense of linguistic inadequacy. The majority of respondents (59%) report that they often or constantly experience the subjective feeling that they "are not good enough" to communicate freely. It is striking that this insecurity manifests itself even when respondents perceive themselves as possessing the lexical and grammatical knowledge necessary to carry out the conversation in question. In stark contrast to this widespread trend, only 10.3% of the study participants report complete confidence in their oral or written communication.

This imbalance between self-reported linguistic knowledge and subjective self-confidence is consistent with Krashen's (1985) Affective Filter Hypothesis (see Section 2).

High levels of this internal filter are theorized, within Krashen's framework, to act as a cognitive barrier associated with reduced access to the transformation of acquired language knowledge (learning) into spontaneous oral production. In this way, learners may be more susceptible to the trap of perfectionism and hypercorrectness.

4.7. Psycholinguistic barriers: communication anxiety and perfectionism

Target Question: "Are you afraid of speaking a foreign language because you think you will make a mistake?"

A closer look at the factors that contribute to low linguistic self-esteem draws attention to the high intensity of what is known as foreign language anxiety. The results of the study confirm that the persistent fear of negative evaluation and of making mistakes is the main psycholinguistic barrier to active speech production.

The combined percentage of respondents who, to one degree or another, experience anxiety about making language mistakes reaches a critical 91%. This exceptionally high affective filter functions as a powerful mental barrier at the very moment of speech production. From a cognitive standpoint, intense anxiety consumes a significant portion of the learner's working memory capacity. Instead of directing available cognitive resources toward formulating the message and

quickly retrieving lexical items, they are wasted on constant internal monitoring, self-censorship, and self-criticism.

Only 9% of respondents reported feeling entirely free of this stress, underscoring how widespread the barrier is in this sample; possible pedagogical implications are addressed in Section 6. This is consistent with the characterization of Horwitz et al. (1986) of foreign language anxiety as a distinct affective construct.

4.8. Behavioural manifestations: communication avoidance strategies (WTC)

Target Question: "Have you avoided situations where you had to speak a foreign language, even though you had the opportunity?"

High levels of subjective anxiety and fear of negative evaluation are associated with learners' behavioural patterns, prompting them to consciously or unconsciously employ so-called avoidance strategies. The study shows that a lack of confidence manifests itself in communication-avoidance behaviour, which severely limits social interaction. Nearly half of the respondents (46.2%) state that they often avoid real-life situations requiring oral production in a foreign language, while another 28.2% employ this defensive strategy occasionally. In contrast to these figures, only 5.1% of the respondents demonstrate a high level of willingness to communicate (WTC), engaging in conversation without prior psychological inhibitions (MacIntyre et al., 1998).

In light of interactionist theories in applied linguistics, this defensive behaviour has detrimental consequences for the subjects' language development. According to Swain's Productive Output Hypothesis (Swain, 2005), in order to transform passive knowledge into an active and flexible skill, the learner must continuously generate speech output. It is precisely through this output that they are able to test their linguistic hypotheses in real time, receive feedback from their interlocutor, and adjust their speech accordingly. Within this theoretical framework, when avoidance strategies dominate behaviour, learners would be expected to lose a key opportunity for automatizing their skills; the present cross-sectional data are consistent with such a self-reinforcing cycle linking avoidance, reduced practice, and persistent anxiety, but do not establish this cyclical mechanism directly, since avoidance, output, and anxiety were all measured concurrently rather than tracked over time.

4.9. Situational anxiety, social exposure, and triggers of communicative stress

Target Question: "In which of the following situations do you feel most insecure? (You can choose more than one)"

A detailed analysis of the specific contexts associated with the highest levels of subjective insecurity suggests that language anxiety tends to be greater in situations involving higher levels of social exposure and a greater perceived risk

of negative evaluation. The empirical data reveal a clear pattern across these situations, with public contexts generally associated with higher levels of communicative stress than interactions within a closer social circle.

Figure 3. Situations in which participants feel insecure when speaking a foreign language

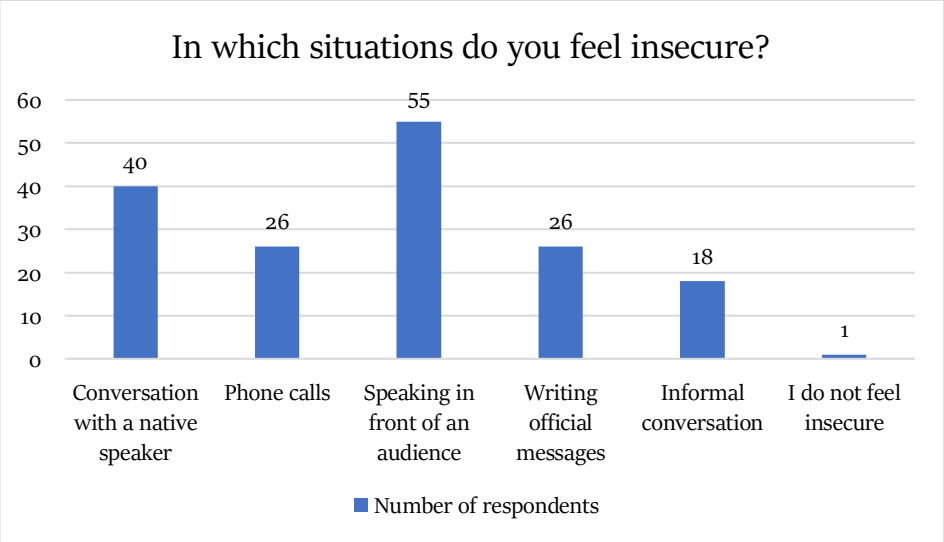

Note: The question allowed for more than one answer.

Speaking in front of an audience elicited the highest reported anxiety (70.5%), consistent with MacIntyre et al.'s (1998) situational model of communication readiness. Direct contact with a native speaker (51.3%) and, to a lesser extent, telephone and informal spontaneous conversation (each 33.3%) were also frequently cited as high-anxiety situations, plausibly reflecting perceived asymmetry in linguistic status and reduced nonverbal support.

4.10. Comprehensive assessment of emotional state during language production

Target Question: "Which of the following statements best describes your feeling when speaking a foreign language?"

To summarize the empirical analysis, it can be concluded that the overall picture of learners' emotional state at the moment of language production is marked by systematic cognitive doubt and affective discomfort. The internal distribution of emotional experiences during speaking clearly illustrates the extent of the psychological barrier faced by the respondents. The data show that only 11.5% of them experience genuine psychological comfort when producing oral output. The remaining 88.5% of the sample fall entirely within the spectrum

of negative affective states — ranging from moderate insecurity (30.8%), through persistent doubt in their own linguistic competence (33.3%), to high levels of stress accompanied by attempts to avoid conversations (24.4%).

Figure 4. Self-reported feelings when speaking a foreign language

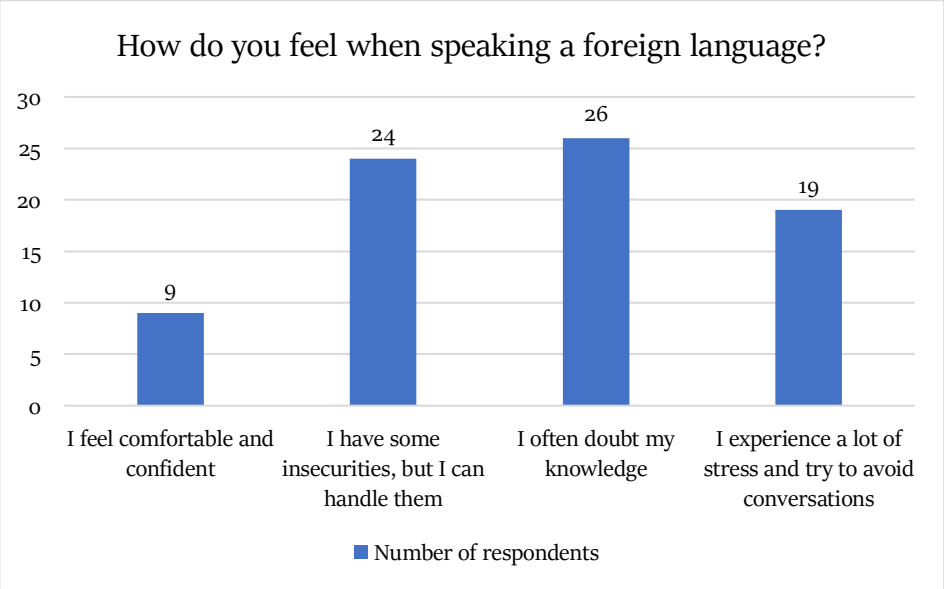

This distribution suggests that the barrier to productive language use extends beyond vocabulary or memory limitations to include an affective dimension (see Section 6). These patterns are consistent with a possible self-reinforcing cycle linking affective discomfort, avoidance, and reduced practice, discussed further in Sections 6 and 7.

4.11. Self-identified factors and systemic deficits

Target Question: "What has hindered you the most from developing confidence in speaking a foreign language? (You can choose more than one)"

The final stage of the empirical analysis is aimed at identifying the specific factors that the respondents themselves recognize as the main causal barriers to their communicative confidence. The results highlight two fundamental problems that correlate directly with the traditional methodological approaches criticized in contemporary literature.

The leading factor is the systemic lack of real-world practice, cited by the vast majority of respondents (80.8%). This high percentage suggests a possible structural gap in the contemporary educational process, although the descriptive nature of the data does not allow this interpretation to be

statistically confirmed. The findings may reflect shortcomings in educational practices in which language is taught primarily as a system of rules rather than as a tool for authentic social communication.

The excessive focus on grammatical correctness, cited by 51.3% of respondents, illustrates Skehan's (1998) cognitive model. According to this model, the limited capacity of working memory forces adult learners to choose between accuracy and fluency, and didactic pressure for errorlessness would, on this model, be expected to come at the expense of oral fluency.

These findings are consistent with the interpretation that language block is not an individual defect or a lack of linguistic ability on the part of the learner. Rather, it may, at least in part, reflect a broader pattern associated with linear-type instruction, which intensively stimulates reception but may under-provide the psychological and practical preparation necessary for effective productive output.

4.12. Inferential analysis of key relationships

To address the descriptive nature of the analysis noted above, chi-square tests of independence (with Fisher's exact test for 2×2 tables) were subsequently conducted on the raw survey data (N = 78; two of the 80 respondents were excluded listwise from this analysis owing to missing responses on one or more of the tested items) to test whether the relationships suggested by the descriptive statistics reach statistical significance. Categories with very low cell counts were collapsed prior to testing to ensure adequate expected cell frequencies.

Duration of study and affective barriers. Consistent with the concept of latent productive competence proposed in this study, the duration of language study was not significantly associated with fear of making mistakes ($\chi^2(1) = 1.20$, $p = .273$) or with the subjective feeling of "not being good enough" ($\chi^2(1) = 0.97$, $p = .324$). This indicates that, in this sample, time spent studying the language alone did not predict lower affective inhibition, supporting the claim that productive language blocks are not simply resolved by accumulated study time.

Duration of study and real-world use. Duration of study was significantly associated with the frequency of real-life language use ($\chi^2(1) = 6.22$, $p = .013$; Fisher's exact $p = .007$; Cramér's $V = .29$): respondents who had studied the language for more than three years were more likely to report regular use (65%) than those with three years or less (28%). This suggests that longer study is associated with greater opportunity for practice, even though, as shown above, it is not on its own associated with reduced anxiety.

Self-assessed proficiency and affective barriers. Self-assessed proficiency level was significantly associated with fear of making mistakes ($\chi^2(2) = 17.47$, $p < .001$, Cramér's $V = .47$) and with the feeling of "not being good enough" ($\chi^2(2) = 6.97$, $p = .031$, Cramér's $V = .30$). Confidence increased with self-assessed level,

as would be expected. Notably, however, even among respondents who rated their own proficiency as advanced, 67% (12 of 18) still reported experiencing fear of making mistakes at least sometimes, indicating that the affective barrier persists to a meaningful degree even at higher self-assessed proficiency levels.

Frequency of use and affective barriers. Respondents who used the language regularly were significantly more likely to report feeling confident and less likely to report feeling "not good enough" than those who almost never used it in real-life conversation ($\chi^2(1) = 4.59$, $p = .032$, Fisher's exact $p = .018$, OR = 6.00; and $\chi^2(1) = 4.15$, $p = .042$, Fisher's exact $p = .017$, respectively). This finding is consistent with Swain's (2005) Output Hypothesis and supports the pedagogical emphasis on authentic productive practice proposed in this study.

Taken together, these inferential results refine rather than contradict the descriptive picture presented above. The absence of a significant association between duration of study and affective barriers supports the study's central claim that passive accumulation of linguistic knowledge does not, by itself, resolve the anxiety and self-doubt that block productive output. At the same time, the significant associations between self-assessed proficiency, frequency of authentic use, and lower anxiety reinforce the pedagogical implication that structured opportunities for productive practice — rather than time alone — are what activate latent productive competence. Given the sample size and the number of comparisons conducted (six tests, without correction for multiple comparisons), these results should be interpreted as preliminary and would benefit from replication in a larger, probability-based sample.

5. Strategies for activating passive language resources

The transition from passive receptive knowledge to active speech production requires pedagogical interventions that simultaneously target cognitive retrieval mechanisms and affective barriers. To identify the optimal conditions for mobilizing latent linguistic resources, the empirical survey examined both the learners' subjectively perceived needs for developing speech fluency and their underlying motivational drivers.

5.1. Subjectively perceived conditions for overcoming the language barrier

Target Question: "What would help you speak more confidently?"

When asked what factors would most effectively enhance their speaking confidence, respondents overwhelmingly pointed toward contextual immersion and direct communicative practice rather than traditional formal instruction.

The dominant factor identified by the sample is direct interaction with native speakers (64.1%), followed closely by living or working in an environment where the target language is spoken (55.1%). These findings indicate that adult learners

perceive authentic, real-time necessity as a potentially helpful condition for overcoming retrieval latency; such environments may reduce the excessive self-monitoring typical of adult L2 production, though this study did not test learners under such conditions directly. Furthermore, 42.3% of participants highlighted conversation courses or discussion groups as key tools, demonstrating a strong demand for low-anxiety, highly interactive peer contexts outside standard grammar-oriented classrooms.

Parallel to these environmental factors, socio-emotional adjustments emerged as crucial preconditions for output activation. A substantial portion of the sample emphasized internal psychological mechanisms, specifically the reduction of fear of making mistakes (33.3%) and the cultivation of greater self-confidence (28.2%). Crucially, a negligible baseline of only 1.3% of respondents reported already feeling confident when speaking. This low baseline is consistent with the study's broader pattern of widespread self-reported speech inhibition among adult learners in this sample, though as a single self-report item it should not be read as establishing prevalence beyond the sample itself.

5.2. Learner motivation profile and psycholinguistic implications

Target Question: "What are your main motivations for learning this language?"

An analysis of the participants' motivation reveals a heavily pragmatic and instrumental profile. Adult learners pursue foreign language acquisition primarily as a tool for immediate practical outcomes rather than as an abstract academic end in itself.

The primary motives reported by respondents are personal development (67.9%), professional fulfilment and career opportunities (62.8%), and travel or mobility (57.7%). Secondary situational drivers include cultural interest (29.5%) and academic pursuits or studying abroad (10.3%). Strikingly, intrinsic interest in the foreign language as a linguistic system accounts for a mere 1.3% of responses (Note: The question allowed for more than one answer).

From a psycholinguistic standpoint, this pronounced instrumental profile offers one plausible interpretation for the passive-active bottleneck. Adult learners construct extensive receptive networks driven by goal-oriented needs (e.g., career, travel, reading professional materials). However, in the absence of an active, immersion-based environment, these linguistic resources may remain unpractised at the procedural level; when sudden oral production is required, this could plausibly combine with high affective filters and fear of failure to produce the cognitive overload and speech blockage reported by respondents, though the present cross-sectional design cannot establish this causal sequence directly.

6. Discussion

The findings of the present study provide further evidence that the transition from receptive language knowledge to spontaneous productive language use is neither automatic nor solely dependent on the amount of linguistic knowledge acquired. Although most participants reported several years of foreign language study, many continued to experience considerable difficulty communicating spontaneously. This discrepancy suggests that productive language development is influenced by a complex interaction of affective, cognitive, and instructional factors rather than by linguistic competence alone.

One of the most prominent findings concerns the role of communication anxiety. A substantial proportion of participants reported fear of making mistakes and insecurity when speaking a foreign language, indicating that emotional factors remain a significant obstacle to productive language use. This finding is consistent with Krashen's (1985) Affective Filter Hypothesis, which proposes that anxiety and fear of negative evaluation may prevent learners from accessing language that has already been acquired. Rather than reflecting insufficient language knowledge, the reported communication difficulties appear to result from reduced willingness and confidence to use existing linguistic resources in real-time interaction.

The findings also support the importance of authentic language production emphasized by Swain's (2005) Output Hypothesis. Many respondents indicated that they rarely use the target language in authentic communicative situations despite years of formal language instruction. Limited opportunities for meaningful output may therefore restrict the development of automaticity and communicative fluency. While receptive exposure contributes to vocabulary growth and language comprehension, productive competence appears to require repeated opportunities to formulate, test, and refine language through interaction.

Another important finding concerns the influence of perfectionism and instructional practices. Many participants associated successful language learning primarily with grammatical accuracy and expressed reluctance to speak unless they were confident that their language was error-free. Such responses suggest that traditional accuracy-oriented instruction may unintentionally encourage excessive self-monitoring, resulting in reduced fluency and greater communication avoidance. These observations are consistent with previous SLA research emphasizing the importance of balancing linguistic accuracy with communicative effectiveness.

Taken together, these findings support the concept of latent productive competence proposed in the present study. Rather than interpreting communication anxiety, limited productive practice, and perfectionism as independent barriers, the proposed framework conceptualizes them as mutually

reinforcing psycholinguistic mechanisms that restrict access to already acquired linguistic knowledge during spontaneous communication. The concept therefore offers an integrated perspective for understanding why many adult learners who report extensive language study continue to experience persistent difficulties in productive language use.

The findings also have important pedagogical implications. They suggest that successful adult language instruction should extend beyond the transmission of grammatical knowledge and provide learners with regular opportunities for authentic communication in psychologically supportive learning environments. Instruction that encourages experimentation, tolerates errors as part of the learning process, and emphasizes meaningful interaction may facilitate the activation of learners' existing linguistic knowledge and contribute to greater communicative confidence.

7. Limitations

This study has several limitations. The sample (N = 80) was recruited through purposive, non-probability sampling and relied entirely on self-report, so findings should be read as indicative patterns from an exploratory pilot study rather than as generalizable or causal conclusions; the questionnaire's reliability was not separately assessed, and the cross-sectional design does not allow developmental claims.

A further limitation concerns measurement: complex constructs such as anxiety, perfectionism, confidence, and willingness to communicate were each assessed through single, unvalidated questionnaire items rather than established multi-item scales (e.g., the Foreign Language Classroom Anxiety Scale; Horwitz et al., 1986). This reduces measurement precision and may inflate or attenuate the associations reported above; future studies should employ validated multi-item instruments for these constructs. Relatedly, several relationships described in the Discussion (e.g., between avoidance behaviour and reduced automatization, or between accuracy-oriented instruction and self-monitoring) are interpreted through the lens of established SLA theory but were not directly tested and should be read as theoretically motivated interpretations of cross-sectional associations rather than as demonstrated causal mechanisms.

A further, more fundamental limitation concerns the operationalization of receptive competence itself. Neither receptive nor productive competence was measured directly anywhere in this study; the assumption that participants possess substantial receptive knowledge rests entirely on self-reported years of study, a proxy whose limits are illustrated by the sample itself: nearly a quarter of respondents (23.1%) self-identified as beginners despite, in many cases, years

of prior study (Section 4.3), and self-assessed proficiency did not straightforwardly track duration of study. The data can therefore establish that respondents perceive a gap between their linguistic background and their spontaneous productive ability, and that this perceived gap is associated with anxiety and avoidance (Section 4.12); they cannot establish that a receptive-productive performance gap exists in any objective sense, since no independent measure of either receptive or productive skill was administered. Future work should incorporate direct receptive and productive measures (e.g., a proficiency test alongside a speaking task) to test whether the self-reported pattern documented here corresponds to an objectively verifiable one.

A number of individual item formulations also warrant revision in future work. The item "Do you feel like you are not 'good enough' at the language even when you actually have the knowledge?" (Section 4.6) presupposes that respondents possess the relevant knowledge, an assumption the study does not independently establish (see above); a revised item would ask separately about self-assessed knowledge and about the feeling of inadequacy, allowing the relationship between them to be examined empirically rather than assumed by the question wording. Similarly, the item "Are you afraid of speaking a foreign language because you think you will make a mistake?" (Section 4.7) is double-barrelled, since a respondent could fear speaking for reasons unrelated to error-making (e.g., time pressure, unfamiliar interlocutors), making it unclear which underlying construct the resulting 91% figure reflects. The response scale for this item ("Yes, very much" / "Sometimes" / "No, I feel confident") further mixes a frequency dimension with a confidence dimension within a single ordinal scale, complicating interpretation. Information on the development, piloting, and content validity of the questionnaire was not systematically documented and should be provided in any future use of this instrument, alongside revision of the items noted here and in the Appendix.

Future research should employ probability sampling, validated instruments, and longitudinal or mixed-methods designs that combine self-report with direct measures of productive performance.

8. Conclusion

The present study demonstrates that the transition from receptive language knowledge to spontaneous productive language use is not an automatic process. Although adult second-language learners in this sample reported extensive language-learning experience, many continue to experience persistent difficulties in speaking; notably, self-assessed proficiency did not track years of study in a simple way (Section 4.3), underscoring that duration of study alone cannot be

equated with demonstrated receptive competence, which was not directly measured in this study. The findings indicate that this discrepancy is influenced by the interaction of affective, cognitive, and instructional factors rather than by insufficient linguistic knowledge alone.

The study identified three interrelated mechanisms that appear to hinder productive language use among adult learners: affective inhibition, reflected in high levels of communication anxiety and fear of making mistakes; insufficient opportunities for authentic language output, which limit the development of automaticity and communicative confidence; and perfectionism reinforced by traditional instructional practices, which encourages excessive self-monitoring and reduces fluency during spontaneous communication.

8.1. Theoretical contribution

The principal theoretical contribution of this study is the concept of latent productive competence, understood not as a novel psycholinguistic mechanism but as an integrative label for a specific empirical pattern that existing constructs each capture only partially. The concept is proposed as an analytical framework for explaining why extensive receptive knowledge frequently remains inaccessible during spontaneous language production. Rather than treating communication anxiety, limited productive practice, and perfectionism as independent barriers, the proposed framework conceptualizes them as mutually reinforcing psycholinguistic mechanisms that constrain productive language use. It is intended to complement, rather than replace, established theories of second-language acquisition by providing an integrated perspective on adult learners' productive language development.

8.2. Pedagogical implications

The findings suggest that adult learners' productive language development may be enhanced when instruction shifts from an exclusive emphasis on grammatical accuracy toward learning environments that prioritize meaningful communication, authentic interaction, and repeated opportunities for productive language use. Creating psychologically supportive learning environments may also reduce the affective barriers that prevent learners from activating their existing linguistic knowledge. These implications resonate with broader concerns about how prospective language teachers are prepared to implement communicative, learner-centred approaches in practice; Lőrincz and Lőrincz (2026), for instance, found that EFL student teachers' beliefs about contemporary language-teaching approaches do not always align consistently with communicative principles, suggesting that teacher education itself may be a lever for the kind of instructional shift proposed here.

Література

1. Barcroft, Joe 2015. *Lexical input processing and vocabulary learning*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/lllt.43
2. Brown, H. Douglas 2000. *Principles of language learning and teaching (4th ed.)*. New York: Longman.
3. Dabóczy, Márta – Molnár, Dávid 2026. Music–L2 transfer through executive functions: A narrative review with a focus on inhibitory control. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/2: pp. 131–147. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-2-131-147
4. DeKeyser, Robert 2020. Skill acquisition theory. In: VanPatten, Bill – Keating, Gregory D. – Wulff, Stefanie eds. *Theories in second language acquisition: An introduction (3rd ed.)*. New York–London: Routledge, pp. 83–104. https://doi.org/10.4324/9780429503986-5
5. Dörnyei, Zoltán 2005. *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. New Jersey–London: Lawrence Erlbaum.
6. Ellis, Rod 2008. *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
7. Ellis, Rod 2015. *Understanding second language acquisition (2nd ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
8. Horwitz, Elaine K. – Horwitz, Michael B. – Cope, Joann 1986. Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal* 70/2: pp. 125–132. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1986.tb05256.x
9. Jin, Seonghan – Lee, Hansol 2022. Willingness to communicate and its high-evidence factors: A meta-analytic structural equation modeling approach. *Journal of Language and Social Psychology* 41/6: pp. 716–745. https://doi.org/10.1177/0261927X221092098
10. Kormos, Judit 2006. *Speech production and second language acquisition*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
11. Krashen, Stephen D. 1985. *The input hypothesis: Issues and implications*. London: Longman.
12. Lakshani, Janani 2015. Correlational study – The role of receptive language skills in the acquisition of productive skills; teaching English as a second language (ESL). In: *Proceedings of the First International Conference on Linguistics in Sri Lanka, ICLSL 2015*. Kelaniya: University of Kelaniya, p. 32.
13. Laufer, Batia – Goldstein, Zahava 2004. Testing vocabulary knowledge: Size, strength, and computer adaptive testing. *Language Learning* 54/3: pp. 399–436. https://doi.org/10.1111/j.0023-8333.2004.00260.x
14. Levelt, Willem J. M. 1989. *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge: MIT Press. https://doi.org/10.7551/mitpress/6393.001.0001
15. Lőrincz, György – Lőrincz, Marianna 2026. EFL student teachers' beliefs about contemporary language teaching approaches. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/1: pp. 51–66. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-1-51-66
16. MacIntyre, Peter D. – Clément, Richard – Dörnyei, Zoltán – Noels, Kimberly A. 1998. Conceptualizing willingness to communicate in a L2: A situational model of L2 confidence and affiliation. *Modern Language Journal* 82/4: pp. 545–562. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1998.tb05543.x

17. Masduqi, Harits 2016. Integrating receptive skills and productive skills into a reading lesson. In: *Proceedings of the 2nd International Conference on Teacher Training and Education*. Surakarta: Sebelas Maret University, pp. 507–512.
18. Nation, Paul 2022. *Learning vocabulary in another language (3rd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781009093873
19. Rose, Elisabeth – Weinert, Sabine – Ebert, Susanne 2018. The roles of receptive and productive language in children's socioemotional development. *Social Development* 27/4: pp. 777–792. https://doi.org/10.1111/sode.12317
20. Segalowitz, Norman 2010. *Cognitive bases of second language fluency*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203851357
21. Skehan, Peter 1998. *A cognitive approach to language learning*. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1177/003368829802900209
22. Sreena, S. – Ilankumaran, M. 2018. Developing productive skills through receptive skills – A cognitive approach. *International Journal of Engineering & Technology* 7/4.36: pp. 669–673. https://doi.org/10.14419/ijet.v7i4.36.24220
23. Swain, Merrill 2005. The output hypothesis: Theory and research. In: Hinkel, Eli ed. *Handbook of research in second language teaching and learning*. New York: Routledge, pp. 471–483.
24. Teimouri, Yasser – Goetze, Julia – Plonsky, Luke 2019. Second language anxiety and achievement: A meta-analysis. *Studies in Second Language Acquisition* 41/2: pp. 363–387. https://doi.org/10.1017/S0272263118000311
25. VanPatten, Bill – Williams, Jessica 2015. Introduction: The nature of theories. In: VanPatten, Bill – Williams, Jessica eds. *Theories in second language acquisition: An introduction (2nd ed.)*. New York–London: Routledge, pp. 1–16. https://doi.org/10.4324/9780203628942
26. Webb, Stuart 2008. Receptive and productive vocabulary sizes of L2 learners. *Studies in Second Language Acquisition* 30/1: pp. 79–95. https://doi.org/10.1017/S0272263108080042
27. Yilmaz, Selahattin – Kavanoz, Suzan 2025. Measuring the effect of receptive and productive vocabulary size on foreign language skills. *Porta Linguarum* 44: pp. 29–45. https://doi.org/10.30827/portalin.vi44.31870

References

1. Barcroft, Joe 2015. *Lexical input processing and vocabulary learning*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/lllt.43
2. Brown, H. Douglas 2000. *Principles of language learning and teaching (4th ed.)*. New York: Longman.
3. Dabóczy, Márta – Molnár, Dávid 2026. Music–L2 transfer through executive functions: A narrative review with a focus on inhibitory control. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/2: pp. 131–147. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-2-131-147
4. DeKeyser, Robert 2020. Skill acquisition theory. In: VanPatten, Bill – Keating, Gregory D. – Wulff, Stefanie eds. *Theories in second language acquisition: An*

introduction (3rd ed.). New York–London: Routledge, pp. 83–104. https://doi.org/10.4324/9780429503986-5
5. Dörnyei, Zoltán 2005. *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. New Jersey–London: Lawrence Erlbaum.
6. Ellis, Rod 2008. *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
7. Ellis, Rod 2015. *Understanding second language acquisition (2nd ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
8. Horwitz, Elaine K. – Horwitz, Michael B. – Cope, Joann 1986. Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal* 70/2: pp. 125–132. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1986.tb05256.x
9. Jin, Seonghan – Lee, Hansol 2022. Willingness to communicate and its high-evidence factors: A meta-analytic structural equation modeling approach. *Journal of Language and Social Psychology* 41/6: pp. 716–745. https://doi.org/10.1177/0261927X221092098
10. Kormos, Judit 2006. *Speech production and second language acquisition*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
11. Krashen, Stephen D. 1985. *The input hypothesis: Issues and implications*. London: Longman.
12. Lakshani, Janani 2015. Correlational study – The role of receptive language skills in the acquisition of productive skills; teaching English as a second language (ESL). In: *Proceedings of the First International Conference on Linguistics in Sri Lanka, ICLSL 2015*. Kelaniya: University of Kelaniya, p. 32.
13. Laufer, Batia – Goldstein, Zahava 2004. Testing vocabulary knowledge: Size, strength, and computer adaptive testing. *Language Learning* 54/3: pp. 399–436. https://doi.org/10.1111/j.0023-8333.2004.00260.x
14. Levelt, Willem J. M. 1989. *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge: MIT Press. https://doi.org/10.7551/mitpress/6393.001.0001
15. Lőrincz, György – Lőrincz, Marianna 2026. EFL student teachers' beliefs about contemporary language teaching approaches. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 5/1: pp. 51–66. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2026-1-51-66
16. MacIntyre, Peter D. – Clément, Richard – Dörnyei, Zoltán – Noels, Kimberly A. 1998. Conceptualizing willingness to communicate in a L2: A situational model of L2 confidence and affiliation. *Modern Language Journal* 82/4: pp. 545–562. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1998.tb05543.x
17. Masduqi, Harits 2016. Integrating receptive skills and productive skills into a reading lesson. In: *Proceedings of the 2nd International Conference on Teacher Training and Education*. Surakarta: Sebelas Maret University, pp. 507–512.
18. Nation, Paul 2022. *Learning vocabulary in another language (3rd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781009093873
19. Rose, Elisabeth – Weinert, Sabine – Ebert, Susanne 2018. The roles of receptive and productive language in children's socioemotional development. *Social Development* 27/4: pp. 777–792. https://doi.org/10.1111/sode.12317
20. Segalowitz, Norman 2010. *Cognitive bases of second language fluency*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203851357

21. Skehan, Peter 1998. *A cognitive approach to language learning*. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1177/003368829802900209
22. Sreena, S. – Ilankumaran, M. 2018. Developing productive skills through receptive skills – A cognitive approach. *International Journal of Engineering & Technology* 7/4.36: pp. 669–673. https://doi.org/10.14419/ijet.v7i4.36.24220
23. Swain, Merrill 2005. The output hypothesis: Theory and research. In: Hinkel, Eli ed. *Handbook of research in second language teaching and learning*. New York: Routledge, pp. 471–483.
24. Teimouri, Yasser – Goetze, Julia – Plonsky, Luke 2019. Second language anxiety and achievement: A meta-analysis. *Studies in Second Language Acquisition* 41/2: pp. 363–387. https://doi.org/10.1017/S0272263118000311
25. VanPatten, Bill – Williams, Jessica 2015. Introduction: The nature of theories. In: VanPatten, Bill – Williams, Jessica eds. *Theories in second language acquisition: An introduction (2nd ed.)*. New York–London: Routledge, pp. 1–16. https://doi.org/10.4324/9780203628942
26. Webb, Stuart 2008. Receptive and productive vocabulary sizes of L2 learners. *Studies in Second Language Acquisition* 30/1: pp. 79–95. https://doi.org/10.1017/S0272263108080042
27. Yilmaz, Selahattin – Kavanoz, Suzan 2025. Measuring the effect of receptive and productive vocabulary size on foreign language skills. *Porta Linguarum* 44: pp. 29–45. https://doi.org/10.30827/portalin.vi44.31870

Unlocking latent productive competence in adult second-language learners

Zlatina Nikolova, PhD. Burgas State University "Prof. Dr. Assen Zlatarov", chief assistant professor. znikolova@btu.bg, ORCID: 0009-0004-6884-8179.

This study investigates the persistent gap between receptive language knowledge and spontaneous productive language use among adult second-language learners. Although many adult learners accumulate years of language study, they often continue to experience difficulties in speaking despite possessing the necessary linguistic knowledge. The study draws on key theories of second-language acquisition, including Krashen's Affective Filter Hypothesis, Swain's Output Hypothesis, and cognitive models of language processing, to examine the affective, cognitive, and instructional factors associated with this phenomenon. The empirical investigation was based on a questionnaire administered to 80 adult learners, mostly aged 35–54 years, complemented by chi-square tests examining associations between key variables. Descriptive analysis of the data revealed that communication anxiety, fear of making mistakes, limited opportunities for authentic language output, and perfectionism associated with traditional instructional practices constitute the principal barriers to productive language use. Notably, inferential analysis showed that the duration of language study was not significantly associated with either fear of making mistakes or feelings of linguistic inadequacy, whereas higher self-assessed proficiency and more frequent authentic language use were significantly associated with lower levels of

anxiety. Based on these findings, the study introduces the concept of latent productive competence as an analytical framework for explaining why linguistic knowledge accumulated through years of study frequently remains inaccessible during spontaneous communication. Rather than replacing existing models of second-language acquisition, the proposed framework integrates affective, cognitive, and instructional perspectives to explain productive language development in adult learners. As an exploratory pilot study based on a purposive, non-probability sample, the findings should be regarded as indicative rather than generalizable, and further research involving larger, probability-based samples is recommended. The findings also have practical implications for language teaching, highlighting the importance of authentic communication, productive language practice, and psychologically supportive learning environments that reduce affective barriers to speech production.

Keywords: *adult second-language learners, latent productive competence, second-language acquisition, productive language skills, receptive competence, speaking anxiety, authentic language output*.

Активізація латентної продуктивної мовленнєвої компетентності дорослих у процесі вивчення другої мови

Златіна Ніколова, доктор філософії. Бургаський державний університет «Проф. д-р Асен Златаров», головний асистент. znikolova@btu.bg, ORCID: 0009-0004-6884-8179.

У статті розглянуто стійкий розрив між рецептивними мовними знаннями та спонтанним продуктивним використанням мови серед дорослих, які вивчають другу мову. Попри багаторічне вивчення мови та наявність необхідних знань, чимало дорослих і далі відчувають труднощі в усному мовленні. Дослідження спирається на ключові теорії вивчення другої мови, зокрема гіпотезу афективного фільтра Крашена, гіпотезу мовного продукування Свейн та когнітивні моделі мовної обробки, з метою вивчення афективних, когнітивних і методичних чинників, пов'язаних із цим явищем. Підкреслено, що емпіричне дослідження ґрунтувалося на анкетуванні 80 дорослих респондентів, віком від 35 до 54 років, та було доповнене застосуванням критерію χ^2 для перевірки зв'язків між ключовими змінними. Описовий аналіз даних показав, що комунікативна тривожність, страх припуститися помилки, обмежені можливості для автентичного використання мови та перфекціонізм, пов'язаний із традиційними методами навчання, становлять основні бар'єри для продуктивного мовлення. Водночас статистичний аналіз висновків показав, що тривалість вивчення мови не мала статистично значущого зв'язку ні зі страхом припуститися помилки, ні з відчуттям недостатньої мовної компетентності, тоді як вищий рівень самооціненої мовної компетентності та частіше автентичне вживання мови були пов'язані зі значно нижчим рівнем тривожності. На основі отриманих результатів у дослідженні запропоновано поняття латентної продуктивної компетентності як концептуальної основи для пояснення того, чому мовні знання, накопичені впродовж багатьох років навчання, часто залишаються

недоступними під час спонтанного спілкування. Зазначено, що запропонована рамка не покликана замінити наявні моделі засвоєння другої мови, а натомість інтегрує афективну, когнітивну та методичну перспективи для пояснення розвитку продуктивних мовних умінь у дорослих здобувачів. Наголошено на тому, що це розвідувальне пілотне дослідження ґрунтується на цільовій вибірці, отримані результати слід розглядати як орієнтовні, а не як такі, що можуть бути узагальнені на ширшу сукупність. У подальших дослідженнях доцільно залучати більші вибірки, сформовані шляхом випадкового відбору. Результати дослідження також мають практичне значення для навчання мов, оскільки підкреслюють важливість автентичної комунікації, продуктивної мовної практики та психологічно оптимального навчального середовища, що сприяє зниженню афективних бар'єрів у процесі спілкування.

Ключові слова: *вивчення другої мови дорослими, латентна продуктивна компетентність, засвоєння другої мови, продуктивні мовні навички, рецептивна компетентність, тривожність під час говоріння, автентичне використання мови*.

A látens produktív kompetencia aktiválása felnőtt másodiknyelv-tanulók körében

Nikolova Zlatina, PhD. Burgaszi „Prof. Dr. Assen Zlatarov" Állami Egyetem, főadjunktus. znikolova@btu.bg, ORCID: 0009-0004-6884-8179.

Jelen tanulmány a receptív nyelvi tudás és a spontán produktív nyelvhasználat közötti tartós szakadékot vizsgálja felnőtt másodiknyelv-tanulók körében. Bár számos felnőtt tanuló hosszú éveken keresztül tanul egy adott nyelvet, gyakran továbbra is nehézségeket tapasztal a beszéd során annak ellenére, hogy rendelkezik a szükséges nyelvi ismeretekkel. A kutatás a másodiknyelv-elsajátítás meghatározó elméleteire, többek között Krashen affektívszűrő-hipotézisére, Swain outputhipotézisére, valamint a nyelvi feldolgozás kognitív modelljeire támaszkodik, és az e jelenséggel összefüggő affektív, kognitív és oktatási tényezőket vizsgálja. Az empirikus kutatás egy 80 felnőtt tanuló körében végzett kérdőíves felmérésen alapult, akik többnyire a 35–54 éves korosztályba tartoztak, és a vizsgálatot a főbb változók közötti összefüggések elemzésére alkalmazott khi-négyzet-próbák egészítették ki. Az adatok leíró elemzése azt mutatta, hogy a kommunikációs szorongás, a hibázástól való félelem, az autentikus nyelvhasználat korlátozott lehetőségei, valamint a hagyományos oktatási gyakorlatokhoz kapcsolódó perfekcionizmus jelentik a produktív nyelvhasználat legfontosabb akadályait. A következtetéses statisztikai elemzés ugyanakkor azt mutatta, hogy a nyelvtanulás időtartama nem állt szignifikáns kapcsolatban sem a hibázástól való félelemmel, sem az elégtelen nyelvi kompetencia érzésével, míg a magasabb önértékelt nyelvtudásszint és a gyakoribb autentikus nyelvhasználat szignifikánsan alacsonyabb szorongásszinttel járt együtt. Az eredmények alapján a tanulmány bevezeti a látens produktív kompetencia fogalmát mint olyan elemzési keretet, amely magyarázatot kínál arra, hogy az évek során felhalmozott nyelvi tudás miért marad gyakran hozzáférhetetlen spontán kommunikációs helyzetekben. A javasolt keret nem a másodiknyelv-elsajátítás meglévő modelljeinek felváltására törekszik, hanem az

affektív, kognitív és oktatási megközelítések integrálásával kívánja magyarázni a felnőtt tanulók produktív nyelvi készségeinek fejlődését. Mivel a kutatás feltáró jellegű pilotvizsgálat, amely célzott, nem valószínűségi mintán alapul, az eredmények inkább jelzésértékűnek tekintendők, és nem általánosíthatók szélesebb populációra. A további kutatásokhoz nagyobb, véletlenszerű mintavétellel kialakított minták bevonása javasolt. Az eredmények a nyelvoktatás szempontjából gyakorlati következtetésekkel is szolgálnak, hangsúlyozva az autentikus kommunikáció, a produktív nyelvhasználat gyakorlása, valamint a beszédprodukció affektív akadályait csökkentő, pszichológiailag támogató tanulási környezet fontosságát.

Kulcsszavak: *felnőtt másodiknyelv-tanulók, látens produktív kompetencia, másodiknyelv-elsajátítás, produktív nyelvi készségek, receptív kompetencia, beszédszorongás, autentikus nyelvhasználat*.

© Zlatina Nikolova, 2026

UDC 81'255.4:821.161.2=511.141
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-221-244
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Received: 11.07.2026
Accepted: 20.09.2026
Published: 30.10.2026

Andrea Pősze

Between cultures and languages: Ukrainian literature in Hungarian translation

1. Introduction

In contemporary Translation Studies, literary translation is increasingly regarded not merely as a linguistic transformation of a text, but as a significant mechanism of intercultural dialogue that facilitates mutual recognition and understanding between the literary traditions of different peoples. Through the translation of literary works, cultural codes, nationally marked images, historical memory, and value orientations are transmitted and recontextualized, as literature itself functions as a form of cultural self-reflection and collective meaning-making. From this perspective, translation emerges as a multidimensional process in which linguistic, aesthetic, and cultural factors intersect, and where interpretive decisions play a crucial role in shaping the reception of the text in another cultural environment.

Ukrainian–Hungarian literary contacts have a long-standing history and acquire particular significance in the context of borderland cultures, where translation operates as one of the key channels of intercultural communication. In this setting, translation functions as a complex communicative mechanism that integrates aesthetic, cultural, ideological, and educational dimensions. At the same time, it influences the formation of readers' literary awareness and cultural competence in a non-native linguistic environment, contributing to the mediation of cultural experience and to the circulation of literary values across cultural boundaries.

Despite the presence of individual studies devoted to Ukrainian–Hungarian literary translation, the problem of literary translation as a form of intercultural dialogue in a linguocultural dimension remains insufficiently systematized. In particular, further scholarly attention is required to address the role of the translator as a cultural mediator, the specificity of rendering nationally marked

© 2026 Author(s). This is an open-access article distributed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

elements and symbolic imagery, as well as the impact of translation strategies on the reception of Ukrainian literature within Hungarian-language cultural space. These aspects remain central to understanding how translated literature functions as a site of cultural negotiation rather than as a mere linguistic reproduction of the source text.

The relevance of this problem is further reinforced by contemporary transformations in the literary process, including the expansion of translation corpora and the increasing role of translation in educational and cultural contexts. Under these conditions, there is a growing need for a comprehensive analysis of Ukrainian and Hungarian literary translation that would conceptualize translation not only as the outcome of linguistic activity, but also as a factor in shaping intercultural awareness and sustaining interaction between literary traditions. Such an approach allows literary translation to be viewed as an active participant in cultural exchange, contributing to the construction of intercultural knowledge and interpretive frameworks.

2. Review of previous research

The issue of literary translation as a cultural phenomenon occupies an important place in contemporary humanities and Translation Studies, where translation is conceptualized as an instrument of intercultural communication, a means of representing national and cultural specificity, and a mechanism of literary reception. In Ukrainian scholarship, these approaches are represented in the works of Lesia Mushketyk (2013), Evelina Balla (2019, 2020), Angelina Hediesh (1985), and other researchers who emphasize the cultural and interpretive potential of literary translation. In international Translation Studies, these ideas have been systematically developed in the works of André Lefevere (2016), Gideon Toury (2012) and Lawrence Venuti (2017), which confirms the interdisciplinary status of translation in modern academic discourse.

A substantial contribution to the development of functional-communicative and pragmatic approaches to translation has also been made by Hungarian-language scholars, notably Kinga Klaudy and Viktória Lebovics, whose research focuses on issues of translation equivalence, linguistic mediation, and intercultural interpretation. A key principle in Klaudy's framework is the notion of linguistic asymmetry, which necessitates compensatory strategies and translational transformations. In literary translation, this asymmetry manifests itself in changes in sentence structure, the redistribution of informational focus, or the explication of implicit meanings in order to achieve communicative equivalence within the target culture (Klaudy, 2007).

Particularly significant for the study of Ukrainian–Hungarian literary dialogue is Evelina Balla's research on Hungarian translations of Yevhen Hutsalo's prose. The author conceptualizes literary translation as a form of interpretation in which not only linguistic, but also cultural mediation between Ukrainian and Hungarian literary traditions takes place. The study emphasizes that translations of Hutsalo's works – primarily those produced by Éva Grigási – demonstrate a high level of interpretive competence on the part of the translator and attest to the active reception of Ukrainian literature in Hungarian cultural space (Балла, 2020, p. 224). Balla underscores that the translator does not function as a passive transmitter of the source text, but rather as an active interpreter who adapts nationally marked imagery, symbolism, and poetics of the original to the expectations of the target readership, while preserving the artistic distinctiveness of the authorial style. Particular attention is paid to the rendering of lexical and stylistic devices, metaphorical language, and the figurative system of Hutsalo's prose, demonstrating that translation becomes one of the key factors of interliterary communication and cultural rapprochement between Ukrainian and Hungarian literatures in the second half of the twentieth century.

An analysis of scholarly studies demonstrates that in contemporary Translation Studies literary translation is consistently conceptualized as an intercultural practice closely linked to processes of cultural transfer and interliterary dialogue. In particular, V. Prykhodko views literary translation as a key mechanism of cultural transfer that enables interaction between languages and literatures and contributes to a new quality of intercultural communication. The scholar emphasizes that cultural transfer makes it possible to interpret deviations from the source text not as translation errors, but as adaptations of a literary work to a new cultural context, thereby opening new functional possibilities for the translated text (Приходько, 2025, p. 78).

An important role in this process is played by the translator as a mediator who interprets culturally conditioned meanings and facilitates the integration of a foreign-language text into the receiving culture. As Prykhodko notes, the translator's analysis of the "other" cultural system is a necessary condition for successful cultural transfer, and literary translation thus emerges as one of the most effective means of exploring intercultural interaction (Приходько, 2025, p. 79). From this perspective, the concept of cultural transfer provides a theoretical framework for understanding literary translation as a dynamic space of intercultural and interliterary dialogue, which is particularly relevant in the contemporary context of the digitalization of literary communication.

As E. Balla and V. Shtefutsa point out, literature functions as a powerful channel of international communication that goes beyond the mere transmission

of texts and involves the representation of cultural meanings, values, and narratives of another culture (Балла–Штефуца, 2025, p. 287).

A closely related perspective is offered by László Csordás and Aliz Mária Lévai (2025), who examine Ukrainian–Hungarian literary translation through István Kótyuk's Hungarian translation of Lesia Ukrainka's *The Forest Song* (*Erdei rege*). Their study is particularly relevant to the present research because it approaches literary translation as a form of cultural mediation and demonstrates, through concrete textual examples, how the translator negotiates between fidelity to the source text and adaptation to the expectations of Hungarian readers. The authors show that Kótyuk's translational practice extends beyond the transfer of linguistic meaning to the mediation of culturally embedded elements, including folklore motifs, character names, stylistic registers, and the poetic atmosphere of the original. His translation thus exemplifies the translator's role as an active cultural mediator who seeks to preserve the Ukrainian cultural specificity of the source text while creating a natural and aesthetically effective Hungarian literary text (Csordás–Lévai, 2025, p. 122).

Important insights into the understanding of literary translation as a form of intercultural dialogue are also found in the studies of Andrea Radetič, who conceptualizes literary translation as a form of intercultural transfer arising from the interaction of linguistic and cultural systems. The author emphasizes that contemporary literary translation performs not only an aesthetic function but also a cognitive one, providing readers with access to another culture and contributing to the formation of intercultural awareness (Radetič, 2019). Particular attention is paid to the role of the translator as an active mediator between cultures, who consciously chooses strategies of domestication or foreignization, thereby influencing the reception of the translated work in the target culture. It is also stressed that literary translation is not a mechanical transfer of meaning, but a complex process of cultural adaptation in which the translator takes into account the historical, social, and cultural contexts of the target audience.

Among recent studies addressing Ukrainian–Hungarian literary contacts, particular attention should be given to Evelina Balla's work *The Poetry of Lina Kostenko in Hungarian Translations*. This research indicates a growing scholarly interest in the translation of Ukrainian poetry and its reception in the Hungarian-speaking cultural environment (Балла–Мухіна, 2025, p. 30).

Thus, literary translation emerges as one of the key forms of intercultural communication, capable not only of reproducing but also of reshaping perceptions of another culture. This function becomes especially significant in the context of today's globalized and intercultural space.

The scholarly novelty of the article lies in its comprehensive examination of literary translation between Ukrainian and Hungarian literatures as a

multidimensional space of intercultural dialogue. The proposed approach is based on understanding literary translation not merely as a linguistic process, but as a cultural and communicative phenomenon in which different literary traditions, value systems, and national cultural codes interact.

3. Aim of the study

The study foregrounds the role of the translator as a mediator between cultures and as an interpreter of the literary text, capable of conveying not only the semantic content of the original, but also its cultural and symbolic meanings. The article substantiates the relevance of combining classical translation theories with a linguocultural approach in order to achieve a deeper analysis of the functioning of literary translation within the Ukrainian–Hungarian interliterary context.

The aim of the article is to investigate literary translation as a form of intercultural dialogue between Ukrainian and Hungarian literatures from a linguocultural perspective, taking into account transformations in translation practice under conditions of interliterary interaction.

To achieve this aim, the study focuses on the theoretical conceptualization of literary translation as an important instrument of intercultural communication, the analysis of the specific features of the Ukrainian–Hungarian literary dialogue through the lens of translation reception, and the identification of interpretative features of the literary text in the process of interlingual and intercultural transfer.

A separate aspect of the research concerns the analysis of the translator's role as a cultural mediator who ensures the reproduction of nationally and culturally marked elements of the literary work and contributes to preserving its semantic and aesthetic integrity in a foreign-language environment.

4. Methods

The methodological framework of the study is based on a combination of translation studies, linguocultural, and comparative approaches, which allows for a comprehensive understanding of literary translation as a phenomenon of interlingual and intercultural communication. This approach makes it possible to analyze translation not only as a result of linguistic transformation, but also as a process of cultural mediation and interpretation operating within interliterary interaction.

The research employs the method of textual analysis, focused on identifying semantic, stylistic, and symbolic dominants of literary texts as they are interpreted in translation studies scholarship and descriptions of translation practice. This makes it possible to trace how translation strategies for rendering

culturally marked elements and artistic specificity of Ukrainian literature in the Hungarian-language environment are conceptualized in academic discourse.

Elements of comparative analysis are used not for the direct comparison of individual source texts and translations, but rather to generalize and contrast approaches to literary translation presented in the works of Ukrainian and Hungarian scholars. This enables the identification of common and divergent tendencies in the theoretical understanding of translation, as well as in interpretations of the role of the translator and the translated text within intercultural literary dialogue.

To examine the functioning of translated literary texts in a foreign cultural space, the study also draws on elements of reception theory, which make it possible to account for the reader-oriented dimension of translation and its role in shaping literary reception in the Hungarian-speaking environment. Within this framework, translation is interpreted as a factor of cultural communication that influences the perception of Ukrainian literature within another national tradition.

The combination of these methods and approaches ensures a holistic analysis of literary translation as a multidimensional phenomenon in which textual, cultural, and receptive aspects interact, and substantiates the role of the translator as an active agent of intercultural dialogue between Ukrainian and Hungarian literatures.

5. Translation strategies in the Ukrainian–Hungarian interliterary dialogue

Literary translation within the framework of intercultural dialogue between Ukrainian and Hungarian literatures emerges as a significant mechanism of interaction between two cultural traditions, extending far beyond the limits of purely linguistic reproduction. It facilitates the integration of a literary work into another cultural space, enabling the transmission of aesthetic meanings, figurative systems, and nationally conditioned representations embodied in artistic discourse. In this respect, translation functions as a form of cultural mediation that fosters mutual understanding between literary traditions and contributes to the expansion of interliterary contacts.

In the process of translation, particular importance is attached to the interpretation of culturally marked elements – such as symbols, historical reminiscences, everyday realities, and worldview orientations – which require not mechanical transfer but thoughtful adaptation to the target literary tradition. Translational decisions directly influence how the text is perceived by the foreign-language reader, determining both its interpretative accessibility and its potential inclusion in intercultural and interliterary interaction.

Thus, literary translation operates as a space of encounter between different cultural codes, within which a productive tension is maintained between the source text and its translation, between the author's intention and the reader's reception. This tension should not be regarded as a deficiency but rather as a driving force of intercultural dialogue, shaping the dynamics of Ukrainian–Hungarian literary relations and enabling the emergence of new layers of cultural meaning within the receiving culture.

One of the most challenging aspects of translating Ukrainian literary texts into Hungarian lies in rendering culturally marked realia that reflect the specific historical experience, traditional way of life, and collective mentality of the Ukrainian people. Such elements include the names of traditional objects, social and historical phenomena, forms of address, as well as symbolic images deeply rooted in national culture and collective memory.

In literary translation practice, translators employ a variety of strategies, including explanatory translation, partial adaptation, or the preservation of the original nomination accompanied by contextual clarification. The choice of a particular strategy is determined by the genre of the work, its stylistic features, the intended readership, and the overall translation concept, within which a balance is sought between cultural otherness and receptive accessibility.

Within the Ukrainian–Hungarian interliterary dialogue, the relationship between the strategies of domestication and foreignization becomes particularly relevant. Domestication aims to align the text with the cultural expectations of the target audience, ensuring readability and communicative transparency, whereas foreignization preserves cultural distance and emphasizes the "*otherness*" of the source text, foregrounding its national specificity.

The analysis of Hungarian translations of Ukrainian literature makes it possible to identify a range of culturally marked elements that present increased difficulty in the process of intercultural transfer and require specialized translational solutions. These include everyday realia, historical and cultural allusions, symbolic imagery, forms of address, as well as religious and worldview-related concepts deeply embedded in national cultural experience.

Everyday realia associated with traditional lifestyles and material culture are most often rendered through domestication or explanatory translation. Such solutions are primarily intended to facilitate comprehension by the Hungarian-speaking reader and to ensure communicative clarity without substantial loss of semantic or figurative content.

By contrast, historical and cultural allusions and nationally marked concepts appealing to collective memory and historical experience are generally preserved in translation with minimal adaptation. In these cases, translators tend to apply foreignization strategies supplemented by contextual clarification, which allows

for the retention of national specificity while maintaining interpretative accessibility for the target reader.

The rendering of symbolic images and religious or worldview-related elements requires a particularly nuanced approach, as these units are characterized by multilayered meanings and a high degree of cultural connotation. In translating such elements, combined or interpretative strategies are most frequently employed, aiming to preserve the subtext, emotional intensity, and associative potential of the source text. This approach is essential for achieving adequate intercultural communication and for maintaining the aesthetic and symbolic integrity of the original literary work.

In this context, André Lefevere's observation is particularly significant, as he emphasizes that translation plays a decisive role in shaping an author's literary reputation within a foreign-language environment. Through the mechanisms of translation, selection, and textual adaptation, an image of national literature is constructed in the receiving culture, while translators and publishers function as active agents in this process rather than neutral intermediaries (Lefevere, 2016, p. 33). This theoretical perspective is especially relevant to the analysis of Ukrainian–Hungarian literary dialogue, in which translated anthologies and individual translated publications contribute to the formation of a canon of Ukrainian literature for the Hungarian-speaking readership, influencing both literary hierarchies and patterns of reception.

Forms of address and socially marked linguistic units, in turn, tend to undergo partial adaptation to the norms of the target culture, ensuring naturalness of expression and communicative adequacy in the translated text. The choice of a particular translation strategy in each case is determined by the genre of the literary work, its stylistic conventions, the intended readership, and the overarching translation concept, within which translation emerges as a result of balancing the preservation of cultural otherness with the need for effective reception.

These theoretical considerations become especially evident in the analysis of concrete translation practices. An examination of Hungarian translations of Ukrainian literary texts confirms that the greatest difficulties arise in rendering culturally marked realia closely connected with everyday life, historical memory, and the symbolic modes of thinking characteristic of Ukrainian society. As demonstrated in Evelina Balla's research on Hungarian translations of Mykola Vinhranovskyi's short stories, such elements as images of the rural home, domestic space, or everyday objects often lack direct equivalents in Hungarian culture and therefore require interpretative solutions. The researcher stresses that the translation of such realia is possible only if their emotional and symbolic charge is preserved, rather than through strict lexical correspondence, which leads translators to employ explanatory or contextually adapted strategies (Балла, 2019, p. 136).

In her analysis, Balla emphasizes that Hungarian translations of Vinhranovskyi's prose do not rely on literal reproduction of the source text but instead involve interpretative decisions aimed at maintaining the artistic integrity of the work and its emotional impact on the reader. This approach demonstrates that literary translation functions as an active mechanism of intercultural dialogue, within which the Ukrainian text acquires a new resonance while simultaneously remaining a carrier of national cultural memory (Балла, 2019, p. 138).

Particularly revealing is the scholar's conclusion that the success of intercultural reception largely depends on the translator's ability to combine the author's stylistic individuality with the expectations of the target audience without diminishing the cultural specificity of the original. In this sense, Hungarian translations of Vinhranovskyi's short prose may be regarded as an example of productive interliterary contact that fosters mutual cultural understanding and contributes to the expansion of the Ukrainian–Hungarian literary space (Балла, 2019).

Balla's study devoted specifically to the Hungarian translations of Vinhranovskyi's short stories *Our Father* and *The Chest* allows for a deeper understanding of literary translation as a space of interpretation and cultural adaptation. The author demonstrates that translating Vinhranovskyi's prose requires particular sensitivity to emotional tension, symbolic imagery, and implicit meanings, which are central to the writer's artistic manner (Балла, 2019, p. 137). These features pose significant challenges for the translator, as they are deeply embedded in the Ukrainian cultural and mental context and do not always have direct counterparts in Hungarian culture.

In their article *The Poetry of Lina Kostenko in Hungarian Translations*, Balla and Mukhina examine the specific challenges involved in rendering Ukrainian poetic language into Hungarian, which is essential for understanding how the translation of poetry functions as a form of intercultural dialogue. This research demonstrates that the translation of lyric poetry requires not only linguistic competence but also cultural and aesthetic adaptation, taking into account the genre-related and stylistic features of the original. Such an approach is crucial for the successful intercultural reception of Lina Kostenko's poetic works within the Hungarian cultural environment (Балла–Мухіна, 2025).

A similar approach can be observed in the works of Angelina Hediesh, who conceptualizes literary translation as a process of interpreting nationally marked meanings. Analyzing translated texts of Ukrainian literature, the researcher emphasizes that symbolic images rooted in traditional culture perform a culture-identifying function within the literary text and therefore cannot be reproduced through mechanical lexical substitution. In her view, excessive adaptation of such elements to the norms of the target culture leads to semantic simplification,

whereas combined translation strategies make it possible to preserve the cultural subtext and artistic depth of the original text (Гедєш, 1985, p. 129).

In her works, Lesia Mushketyk emphasizes the semantic and symbolic density of a range of lexemes and images rooted in traditional culture which, within the Ukrainian–Hungarian translation context, lack direct one-to-one equivalents. Such units include, in particular, names of everyday objects and elements of the sacral space (*хата, піч, поріг*), which in Hungarian are rendered through functional or descriptive equivalents (*ház, kemence, küszöb*), as well as family-ritual symbols (*рушник, калина, вінок*) and worldview-related concepts (*доля, гріх, благословення*), whose meanings are shaped within a traditional cultural framework and therefore cannot be reduced to straightforward lexical transfer (Мушкетик, 2013, p. 58).

Special attention is also devoted by L. Mushketyk to ritual formulas and ceremonial expressions, particularly those used in wedding and funeral contexts. She stresses that their meaning is embedded in traditional culture and cannot be reduced to purely lexical content. In such cases, mechanical reproduction of linguistic form proves insufficient, as translation requires interpretation of the underlying worldview and symbolic foundations of the respective linguistic units (Мушкетик, 2013).

The researcher further highlights the importance of forms of address and socially marked linguistic units that reflect the hierarchy of family and community relations within a traditional cultural environment. Elements such as kinship appellatives, honorific forms of address to elders, or sacralized nominations require partial adaptation or contextual explanation in intercultural transfer, as they often lack full functional equivalents in the target language.

Thus, the synthesis of Lesia Mushketyk's observations allows symbolic images, forms of address, and ritual formulas to be regarded as culturally marked elements of heightened translational complexity, which in translation studies require interpretative and combined strategies. These considerations form the theoretical foundation for analyzing the translation of Ukrainian literature within the Hungarian-language cultural environment.

In her article devoted to the reception of Ukrainian literature in the Hungarian-language environment, Viktória Lebovics pays particular attention to the rendering of historical and cultural allusions, especially those related to the Cossack tradition and national liberation movements. The author notes that such realia as *Cossacks* or *Haidamaks* are usually retained in translation without lexical replacement, yet are accompanied by contextual clarification, which enables the Hungarian reader to correlate unfamiliar concepts with their own cultural experience (Lebovics, 2024, p. 83).

The theoretical interpretation of these translation decisions corresponds with Lawrence Venuti's concept, according to which the preservation of cultural otherness constitutes a fundamental condition of intercultural dialogue. The application of foreignization or domestication strategies in the case of culturally marked elements determines not only the formal characteristics of the translation, but also the nature of the text's reception in the target culture – a tendency that becomes particularly evident in the Ukrainian–Hungarian translation context (Venuti, 2017).

Within the functional approach proposed by Kinga Klaudy, communicative equivalence serves as the key criterion of translation quality, implying the achievement of a comparable artistic and pragmatic effect in the target culture. This approach proves especially relevant for the translation of culturally marked elements, where literal correspondence does not guarantee adequate perception of the text (Klaudy, 2007).

A generalization of translation strategies demonstrates that no single type of culturally marked element can be rendered according to a uniform model. The practice of Ukrainian–Hungarian literary translation – and translation more broadly – reveals the predominance of combined strategies that integrate adaptation with the preservation of cultural specificity.

An analysis of Hungarian translations of Ukrainian prose and poetry demonstrates that translators most often combine both strategies, seeking simultaneously to preserve the national distinctiveness of the text and to ensure its accessibility for the foreign-language reader.

An important aspect of intercultural relations is the assimilation of translated works within the target culture. The Hungarian-language reception of Ukrainian literature is shaped by both translation strategies and the broader cultural context in which the translated text functions. As a result, reception depends not only on textual decisions made by the translator but also on the institutional, educational, and cultural frameworks that mediate access to translated literature.

Anthologies, scholarly reviews, and educational publications play a decisive role in consolidating translated literary works within the cultural memory of the target audience, providing systematic and conceptually structured familiarization with the Ukrainian literary tradition. Translated editions of Ukrainian literature are characterized by a multi-level orientation toward different categories of readers-recipients: for a broad audience, they perform informative and culture-oriented functions by forming a coherent understanding of the historical literary process and the artistic specificity of Ukrainian writing; for upper-secondary school students and graduates of general secondary education institutions – particularly those preparing for standardized examinations such as the ZNO/NMT – anthological publications acquire special significance as structured

sources of canonical texts that facilitate the study of literary periods, genre and stylistic dominants, and key literary figures.

A significant factor in the development of intercultural communication between Ukrainian and Hungarian literatures is the emergence of systematic editions that bring together translations of Ukrainian literary texts into Hungarian. Such publications simultaneously perform representative and mediating functions, ensuring the full integration of Ukrainian literature into the Hungarian-language cultural and educational space. A representative example of this type of publication is the three-volume *Ukrán irodalmi antológia*, edited by Erzsébet Bárány, Béla Bárány, and Vilmos Gazdag (Bárány et al., 2023), which presents Hungarian translations of Ukrainian literary works ranging from the earliest monuments to the twentieth century. The value of this anthology lies in its comprehensive coverage of key literary periods and canonical texts presented in Hungarian, which significantly facilitates the reception of Ukrainian literary heritage by the Hungarian-speaking reader (Певсе–Лібак, 2023, p. 240). In this sense, the anthology functions not only as a form of cultural representation but also as an effective educational tool that links literary tradition with pedagogical practice.

The reviewers of this publication emphasize that for Hungarian-speaking pupils and students in Transcarpathia, access to literary texts in their native language constitutes a necessary condition for effective comprehension of the content and thematic complexity of Ukrainian literary works, particularly given the linguistic difficulty, specialized terminology, and culturally specific realia of the original texts (Певсе–Лібак, 2023, p. 241).

6. Concrete manifestations of linguocultural transfer in Hungarian translations of Ukrainian literature

The functioning of literary translation as a form of intercultural dialogue becomes particularly visible at the level of concrete textual solutions through which culturally marked meanings are transferred into another linguistic and cultural environment. In the Ukrainian–Hungarian translation context, translators are required to reproduce not only semantic content, but also the symbolic, emotional, and associative dimensions of the source text, which are often rooted in the historical experience and traditional worldview of Ukrainian culture.

A revealing example of such linguocultural transfer can be observed in the Hungarian translations of Mykola Vinhranovskyi's prose analyzed by Evelina Balla. In the short story *Our Father*, the image of the Ukrainian rural house (*хата*) functions not merely as a designation of dwelling space, but as a symbol of family continuity, emotional security, and national rootedness. In Hungarian translation, this lexeme is rendered through the equivalent *ház*, which formally

reproduces the denotative meaning but does not fully convey the ethnocultural associations embedded in the Ukrainian concept (Балла, 2019, p. 136). In order to compensate for this semantic asymmetry, the translator reinforces the emotional and descriptive context surrounding the image, thereby preserving the symbolic function of the original unit within the target text.

A similar translational problem emerges in the rendering of ritual and symbolic lexemes connected with traditional Ukrainian culture. Such culturally marked units as *рушник*, *калина*, or *вінок* possess multilayered semantic structures associated with family rituals, collective memory, and symbolic representations of femininity, homeland, or continuity of generations. Their Hungarian equivalents cannot fully reproduce these associative fields because the corresponding cultural symbols function differently within Hungarian tradition. Consequently, translators tend to preserve the original nomination or employ descriptive and interpretative translation strategies that allow the target reader to perceive the symbolic significance of the image rather than merely its lexical meaning (Мушкетик, 2013, p. 58).

The linguocultural complexity of translation becomes especially evident in the reproduction of historical and nationally marked concepts. In Hungarian translations of Ukrainian historical prose and poetry, notions such as *козак*, *гайдамака*, or references to Zaporizhian traditions are usually retained without lexical replacement. Translators intentionally preserve these nominations in transliterated or minimally adapted form in order to maintain the historical and cultural specificity of the source text. However, the preservation of such elements is frequently accompanied by contextual clarification, which enables Hungarian readers to integrate unfamiliar concepts into their interpretative framework (Lebovics, 2024, p. 83). This approach confirms Venuti's thesis that foreignization strategies contribute to preserving cultural otherness and enhance the intercultural dimension of literary translation (Venuti, 2017).

Particularly illustrative in this regard are Hungarian translations of Lina Kostenko's poetry, where translators are confronted with the necessity of reproducing metaphorical density, rhythmical organization, and nationally conditioned symbolic imagery. As Evelina Balla and Anastasiia Mukhina emphasize, Lina Kostenko's poetic discourse is characterized by a high concentration of implicit meanings, intertextual allusions, and culturally significant metaphors that require interpretative adaptation in translation (Балла–Мухіна, 2025, p. 31). In many cases, translators employ combined strategies in which semantic accuracy is partially subordinated to the preservation of emotional tonality and poetic expressiveness.

For example, symbolic images associated with Ukrainian historical memory or national suffering often undergo contextual transformation in Hungarian

translation in order to preserve their emotional impact on the target audience. Such transformations demonstrate that literary translation operates not at the level of direct lexical correspondence, but within the broader framework of intercultural interpretation, where the translator reconstructs the communicative and aesthetic effect of the original text under conditions of another linguistic and cultural system.

An equally important aspect of intercultural transfer concerns forms of address and socially marked linguistic units. Ukrainian literary discourse frequently reflects hierarchical family relations and culturally specific etiquette formulas that lack complete functional equivalents in Hungarian. In such cases, translators tend to apply partial adaptation strategies that preserve communicative naturalness while simultaneously retaining markers of cultural specificity. This tendency confirms Klaudy's observation that communicative equivalence in literary translation often requires compensatory transformations rather than formal lexical correspondence (Klaudy, 2007).

The analysis of these translation solutions demonstrates that Ukrainian–Hungarian literary translation cannot be reduced to the mechanical transfer of linguistic structures. Rather, it functions as a multidimensional interpretative process in which the translator negotiates between the preservation of cultural distinctiveness and the communicative expectations of the receiving audience. The translator therefore acts not only as a linguistic mediator, but also as an interpreter of collective memory, symbolic systems, and national cultural experience embodied in the literary text.

The examined examples confirm that the linguocultural dimension of translation becomes especially significant in the context of borderland cultures, where literary interaction contributes to the formation of stable mechanisms of intercultural communication. In this respect, literary translation between Ukrainian and Hungarian literatures performs not only an aesthetic or linguistic function, but also a broader cultural role connected with the transmission of historical memory, symbolic representations, and national worldviews across cultural boundaries.

In this context, translation appears not as an auxiliary instrument but as a full-fledged channel of intercultural communication that contributes to the formation of reading and cultural competence. Anthologies structured according to a historical-literary principle enable Hungarian-speaking readers to become systematically acquainted with the works of Taras Shevchenko, Ivan Franko, Lesia Ukrainka, Mykhailo Kotsiubynskyi, Vasyl Stefanyk, and other Ukrainian classics in translated form.

The outlined role of translation and anthologies in shaping intercultural and reading competence calls for further specification at the level of individual literary texts and concrete translation decisions. It is precisely the analysis of

individual translation practices that makes it possible to trace how general principles of intercultural mediation are realized in work with literary language, and how translation emerges as a space of interpretation, adaptation, and reinterpretation of nationally conditioned meanings.

7. The translator as a cultural mediator in literary translation

Particular attention in the study of literary translation should be devoted to the analysis of the translator's role, as the translator emerges as a key figure in the process of interlingual and intercultural communication. Within the domain of literary discourse, translation activity is not confined to purely linguistic transformation; rather, it encompasses a complex set of interrelated functions connected with interpretation, cultural mediation, and the shaping of reader reception in a foreign-language environment.

A fundamental component of translation activity is the linguistic function, which involves the reproduction of grammatical, lexical, and syntactic structures of the source text and ensures the formal adequacy of the translation. In literary translation, however, this function cannot be realized in isolation, since linguistic choices are inseparably linked to the stylistic and cultural content of the work. Consequently, every linguistic decision simultaneously carries an interpretative dimension and contributes to the overall aesthetic effect of the translated text.

The cultural function of the translator involves engagement with nationally marked realia, symbolic imagery, and cultural codes rooted in historical experience and collective memory. At this level, the translator acts as a mediator between two cultural traditions, capable of preserving the national specificity of the source text while ensuring its intelligibility and receptive accessibility for the Hungarian-speaking reader. This mediating role requires sensitivity to cultural connotations and an awareness of the broader sociocultural context in which the translation will be received.

The interpretative function is realized through work with subtext, imagery, and symbolism inherent in the literary text. The translator does not merely transfer meaning but reconstructs the author's intention, selecting linguistic and stylistic means that allow the aesthetic and expressive effect of the original to be reproduced within a different linguistic and cultural system. In this sense, literary translation may be viewed as an act of creative interpretation that presupposes a deep understanding of the artistic structure, genre conventions, and stylistic organization of the source work.

The mediating function of translation manifests itself in the adaptation of the text to the norms and expectations of the target culture, ensuring communicative naturalness and functional adequacy of the translated work. Within this function,

the translator continually balances the preservation of cultural otherness with the need to integrate the text into a new literary and cultural space, selecting translation strategies in accordance with genre, intended audience, and the overall translation concept.

Finally, the receptive function of the translator is associated with shaping the reader's perception of the translated text in the receiving culture. Translational decisions determine not only the accessibility of the literary work for a foreign-language audience but also the mode of its interpretation, the degree of emotional engagement it evokes, and the manner in which it is incorporated into the literary process of the target culture. In this way, the translator directly influences the cultural resonance and interpretative potential of the translated work.

The theoretical conceptualization of the multifaceted role of the translator is thoroughly presented in Lesia Mushketyk's monograph, in which literary translation is interpreted as a form of cultural interpretation. The scholar emphasizes that the translator does not function as a neutral transmitter of the text, but rather as a bearer of personal cultural experience and an interpretative stance, who consciously selects and reinterprets culturally marked elements in accordance with the value orientations of the target culture (Мушкетик, 2013, p. 38).

Particularly illustrative in this regard are Mushketyk's reflections on the translation of folkloric and literary texts in which culturally significant concepts and images lack unambiguous lexical equivalents. The researcher draws attention to the fact that such elements as notions of fate, sacred prohibitions, ritual formulas, or symbolic imagery require an interpretative approach on the part of the translator, since their meaning is shaped within the framework of traditional culture rather than solely at the textual level. In such cases, the translator effectively engages in cultural interpretation, determining how to convey the meanings embedded in the text without losing their symbolic and worldview-related depth (Мушкетик, 2013, p. 53).

Lesia Mushketyk devotes special attention to the translator's interpretative responsibility in the case of literary and folkloric texts, emphasizing that translation involves not only the transfer of content but also the reconstruction of cultural context, symbolism, and subtext, which are not always explicitly articulated in the original. According to the scholar, it is the translator who decides which elements should be preserved unchanged and which require explanation or adaptation (Мушкетик, 2013, p. 55). In this sense, the translator emerges as an active participant in the process of intercultural communication, responsible for the manner in which a national cultural tradition is represented within a foreign-language literary space – an issue of particular relevance for the Ukrainian–Hungarian interliterary dialogue.

A similar understanding of the translator's role can be found in the theoretical works of Lawrence Venuti, who consistently emphasizes the active and visible position of the translator within the literary process. Venuti views translation not as a neutral act of meaning transfer, but as a form of cultural intervention, within which the translator consciously selects interpretative strategies in accordance with the dominant values of the target culture. From Venuti's perspective, the choice between domestication and foreignization determines not only the degree of proximity between the text and the reader, but also the manner in which another culture is represented in translation, thereby shaping specific models of intercultural perception.

The scholar pays particular attention to the ideological dimension of translation decisions, arguing that the pursuit of "*fluency*" or "*transparency*" in translation often leads to the effacement of cultural otherness and the marginalization of culturally specific elements of the source text. By contrast, foreignization, according to Venuti, allows for the preservation of cultural difference and foregrounds the translator's presence as an interpreter responsible for facilitating intercultural dialogue. In this sense, the translator appears not merely as a mediator, but as an active agent of the cultural process, whose position directly influences the reception of the translated work in the target culture (Venuti, 2017, p. 21).

At the level of translation practice, these theoretical assumptions are confirmed by the studies of Evelina Balla devoted to Hungarian translations of Ukrainian short prose. Analyzing translations of Mykola Vinhranovskyi's short stories, the researcher demonstrates that the translator functions as an interpreter of the emotional and symbolic structure of the text, and that the success of translation depends on the ability to reconcile the author's stylistic individuality with the expectations of the target audience without diminishing the national specificity of the original (Балла, 2019, p. 137).

Thus, in contemporary studies of literary translation, the translator emerges as a multifunctional figure who combines linguistic, interpretative, cultural, and receptive functions. It is precisely the translator's personal and interpretative stance that determines the nature of intercultural communication and the manner in which a literary text enters another literary space, ensuring the depth and quality of interaction between Ukrainian and Hungarian literary traditions.

8. Conclusions

The study of literary translation between Ukrainian and Hungarian literatures from a linguocultural perspective demonstrates that translation functions not merely as a means of interlingual mediation, but as a full-fledged form of intercultural dialogue

in which different literary traditions, cultural codes, and models of artistic thinking interact. Within this process, translation operates as a complex communicative mechanism that enables the transfer not only of textual meanings, but also of culturally conditioned senses, symbolic structures, and value orientations.

Ukrainian–Hungarian literary translation is shaped as a dynamic space of cultural transfer that creates the conditions for the incorporation of Ukrainian literary texts into the Hungarian-language cultural context, their subsequent reception, interpretation, and integration into a different literary process. Of particular importance in this context is the problem of rendering culturally marked elements, symbolic imagery, and nationally conditioned meanings that define the identity of the source text and at the same time pose the greatest challenge for the translator.

The analysis conducted makes it possible to conclude that Ukrainian–Hungarian translation practice is predominantly characterized by the use of combined translation strategies that integrate elements of domestication and foreignization, depending on the genre specificity of the work, the nature of culturally marked units, and the orientation toward the target audience. Such an approach facilitates the preservation of the national distinctiveness of the literary text without significantly complicating its perception for the foreign-language reader and ensures a balance between cultural otherness and the receptive accessibility of the translation.

Within this framework, the translator emerges as an active participant in intercultural communication and a cultural mediator whose activity extends far beyond the technical reproduction of linguistic form. The translator performs a set of interrelated functions – linguistic, interpretative, cultural, and receptive – making conscious choices of translation strategies and assuming responsibility for the manner in which the national cultural tradition is represented in a foreign-language literary space. It is precisely the translator's interpretative position that largely determines the nature of the reception of the translated work and its cultural resonance within the receiving community.

Thus, literary translation within the Ukrainian–Hungarian interliterary dialogue functions as an effective instrument of cultural interaction that promotes mutual knowledge of literary traditions, the expansion of cultural space, and the formation of intercultural awareness. Prospects for further research are seen in an in-depth analysis of specific translation corpora, models of reception, and the educational potential of translated publications in the context of intercultural communication. In particular, the inclusion of a broader corpus of translated texts appears relevant, as it would allow tracing the evolution of translation strategies in both diachronic and synchronic dimensions,

as well as identifying the influence of sociocultural and literary factors on the formation of translation practices in different historical periods.

Further scholarly attention is also required for the issue of the reception of translated Ukrainian literature in the Hungarian-language environment, especially in relation to the functioning of translated texts within educational settings, academic discourse, and the cultural memory of the target audience. A promising direction for future research is the interdisciplinary approach to the study of literary translation, combining translation studies, linguocultural analysis, and reception studies. Such an approach makes it possible to consider translation not merely as the result of linguistic transformation, but as a complex sociocultural process in which the text, the translator, the institutional framework, and the readership interact.

Література

1. Балла Евеліна 2019. Новели Миколи Вінграновського «Наш батько» і «Скриня» в перекладі угорською мовою. В: Балла Евеліна – Барань Єлизавета – Газдаг Вільмош – Штефуца Вікторія ред. *Україністика в Угорщині та поза її межами*. Ніредьгаза: РІК-У, с. 135–142.
2. Балла Евеліна 2020. Проза Євгена Гуцала в перекладі угорською мовою. В: Novikova, Olena – Schweier, Ulrich ред. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ: XI Міжнародна наукова інтернет конференція з україністики*. Мюнхен: Університетська бібліотека Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана, с. 222–230.
3. Балла Евеліна – Мухіна Анастасія 2025. Лірика Ліни Костенко в угорських перекладах. *Hungaro-Ruthenica* 10: с. 29–36.
4. Балла Евеліна – Штефуца Вікторія 2025. Література як канал міжнародної комунікації в умовах сьогодення: українсько-угорський досвід. В: *International scientific-practical conference "Current issues of the world economy, international economic relations and international communications amidst the formation of a new world order and polarization of the world"*. Riga: Baltija Publishing, с. 285–289. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-52
5. Гедеш Ангеліна 1985. Перекладацький світ подружжя Бойтарів. *Всесвіт* 6: с. 129.
6. Мушкетик Леся 2013. *Фольклор українсько-угорського порубіжжя*. Київ: Український письменник.
7. Певсе Андрея – Лібак Наталка 2023. Нові видання антології української художньої літератури в перекладі угорською. *Acta Academiae Beregsasiensis*, *Philologica* 2/2: с. 238–242. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2023-2-238-242
8. Приходько Вікторія 2025. Культурний трансфер – художній переклад – міжкультурний діалог. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»* 2: с. 77–83. https://doi.org/10.52726/as.humanities/2025.2.11

9. Bárány Erzsébet – Bárány Béla – Gazdag Vilmos szerk. 2023. *Ukrán irodalmi antológia 1: A kezdetektől a XIX. század közepéig. Vers- és szöveggyűjtemény*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
10. Csordás László – Lévai Aliz Mária 2025. Hivatástudat és művésziség. A kultúraközvetítés eszménye Kótyuk István *Erdei rege*-fordításában. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/2: 121–137. o. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-121-137
11. Klaudy Kinga 2007. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
12. Lebovics Viktória 2024. Ukrán szépirodalom magyar nyelven. *Studia Litteraria* 63/1–2: 75–97. o. https://doi.org/10.37415/studia/2024/63/14471
13. Lefevere, André 2016. *Translation, rewriting, and the manipulation of literary fame*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315458496
14. Radetič, Andreja 2019. Literary translation and interculturality. *International Journal of English Literature and Social Sciences (IJELS)* 4/3: pp. 583–586. https://doi.org/10.22161/ijels.4.3.7
15. Toury, Gideon 2012. *Descriptive translation studies – and beyond*. Amsterdam: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.100
16. Venuti, Lawrence 2017. *The translator's invisibility: A history of translation (3rd ed.)*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315098746

References

1. Balla, Evelina 2019. Novely Mykoly Vinhranovskoho «Nash batko» i «Skrynia» v perekladi uhorskoiu movoiu [Mykola Vinhranovsky's short stories "Our Father" and "The Chest" in Hungarian translation]. In: Balla, Evelina – Baran, Yelyzaveta – Gazdag, Vilmos – Shtefutsa, Viktoriia eds. *Ukrainistyka v Uhorshchyni ta poza yii mezhamy*. Nyíregyháza: RIK-U, pp. 135–142. (In Ukrainian)
2. Balla, Evelina 2020. Proza Yevhena Hutsala v perekladi uhorskoiu movoiu [The prose of Yevhen Hutsalo in Hungarian translation]. In: Novikova, Olena – Schweier, Ulrich eds. *Dialoh mov – dialoh kultur. Ukraina i svit: XI Mizhnarodna naukova internet-konferentsiia z ukrainistyky*. Munich: University Library of Ludwig Maximilian University of Munich, pp. 222–230. (In Ukrainian)
3. Balla, Evelina – Mukhina, Anastasiia 2025. Liryka Liny Kostenko v uhorskykh perekladakh [Lina Kostenko's lyric poetry in Hungarian translations]. *Hungaro-Ruthenica* 10: pp. 29–36. (In Ukrainian)
4. Balla, Evelina – Shtefutsa, Viktoriia 2025. Literatura yak kanal mizhnarodnoi komunikatsii v umovakh sohodennia: ukrainsko-uhorskyi dosvid [Literature as a channel of international communication in the contemporary context: The Ukrainian-Hungarian experience]. In: *International scientific-practical conference "Current issues of the world economy, international economic relations and international communications amidst the formation of a new world order and polarization of the world"*. Riga: Baltija Publishing, pp. 285–289. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-52 (In Ukrainian)
5. Hediesh, Anhelina 1985. Perekladatskyi svit podruzhzhia Boitariv [The translation world of the Boitar couple]. *Vsesvit* 6: p. 129. (In Ukrainian)

6. Mushketyk, Lesia 2013. *Folklor ukrainsko-uhorskoho porubizhzhia* [Folklore of the Ukrainian–Hungarian borderland]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. (In Ukrainian)
7. Pősze, Andrea – Libák, Natálka 2023. Novi vydannia antolohii ukrainskoi khudozhnoi literatury v perekladi uhorskoiu [New editions of the anthology of Ukrainian fiction in Hungarian translation]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 2/2: pp. 238–242. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2023-2-238-242 (In Ukrainian)
8. Prykhodko, Viktoriia 2025. Kulturnyi transfer – khudozhnii pereklad – mizhkulturnyi dialoh [Cultural transfer – literary translation – intercultural dialogue]. *Akademichni studii. Seriia «Humanitarni nauky»* 2: pp. 77–83. https://doi.org/10.52726/as.humanities/2025.2.11 (In Ukrainian)
9. Bárány, Erzsébet – Bárány, Béla – Gazdag, Vilmos eds. 2023. *Ukrán irodalmi antológia 1: A kezdetektől a XIX. század közepéig. Vers- és szöveggyűjtemény* [Ukrainian literary anthology 1: From the beginnings to the mid-19th century. A collection of poems and texts]. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. (In Hungarian)
10. Csordás, László – Lévai, Aliz Mária 2025. Hivatástudat és művésziség. A kultúraközvetítés eszménye Kótyuk István *Erdei rege*-fordításában [Sense of vocation and artistry. The ideal of cultural mediation in István Kótyuk's translation of *Erdei rege*]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/2: pp. 121–137. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-121-137 (In Hungarian)
11. Klaudy, Kinga 2007. *Bevezetés a fordítás elméletébe* [Introduction to the theory of translation]. Budapest: Scholastica. (In Hungarian)
12. Lebovics, Viktória 2024. Ukrán szépirodalom magyar nyelven [Ukrainian literature in Hungarian]. *Studia Litteraria* 63/1–2: pp. 75–97. https://doi.org/10.37415/studia/2024/63/14471 (In Hungarian)
13. Lefevere, André 2016. *Translation, rewriting, and the manipulation of literary fame.* London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315458496
14. Radetič, Andreja 2019. Literary translation and interculturality. *International Journal of English Literature and Social Sciences (IJELS)* 4/3: pp. 583–586. https://doi.org/10.22161/ijels.4.3.7
15. Toury, Gideon 2012. *Descriptive translation studies – and beyond*. Amsterdam: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.100
16. Venuti, Lawrence 2017. *The translator's invisibility: A history of translation (3rd ed.).* London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315098746

Between cultures and languages: Ukrainian literature in Hungarian translation

Andrea Pősze, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. University of Nyíregyháza, Institute of Linguistics and Literature, associate professor. pevse.andrea@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-0564-2307.

The article conceptualizes literary translation between Ukrainian and Hungarian literatures as a multidimensional form of intercultural communication and cultural

transfer that extends beyond purely linguistic transformation. Translation is interpreted as a space of interaction between cultural codes, aesthetic systems, and nationally conditioned models of artistic thinking, through which interliterary dialogue is formed and sustained. Particular attention is paid to the Ukrainian–Hungarian context, in which translation contributes to the circulation of literary values and facilitates the reception of Ukrainian literature within a Hungarian-speaking cultural environment.

The study focuses on the rendering of culturally marked elements, including historical and cultural allusions, symbolic imagery, forms of address, everyday realia, and worldview-related concepts that shape the national specificity of literary texts. It demonstrates that such elements cannot always be adequately reproduced through literal equivalence, since their meanings are deeply rooted in linguistic, historical, social, and cultural contexts. Their transfer into another language therefore requires careful interpretation and the selection of strategies capable of balancing accessibility for the target reader with the preservation of the cultural specificity of the source text. Effective literary translation consequently involves interpretative adaptation, communicative adequacy, contextual clarification, and the preservation of culturally significant meanings.

The article also examines the translator's role as an active cultural mediator whose linguistic and interpretative choices influence the reception and understanding of Ukrainian literature in the Hungarian-language environment. Special emphasis is placed on the interaction between domestication and foreignization strategies and their role in negotiating cultural distance between the source and target texts. The study further considers the importance of Hungarian translations, literary anthologies, and educational translation projects in strengthening the presence of Ukrainian literature in Hungarian cultural space. It is argued that such publications contribute not only to literary reception but also to intercultural awareness, the transmission of cultural memory, and the development of sustained dialogue between Ukrainian and Hungarian literary traditions.

Keywords: *literary translation, intercultural dialogue, cultural transfer, Ukrainian–Hungarian literary relations, reception.*

Між культурами та мовами: українська література в угорських перекладах

Певсе Андрея, кандидат педагогічних наук, доцент. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. Ніредьгазький університет, Інститут мовознавства та літератури, доцент. pevse.andrea@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-0564-2307.

Статтю присвячено художньому перекладу української літератури угорською мовою як багатовимірній формі міжкультурної комунікації та культурного трансферу, що виходить за межі суто мовного відтворення тексту. Переклад розглянуто як простір взаємодії культурних кодів, естетичних систем і національно зумовлених особливостей художнього мислення, завдяки якому формується та підтримується міжлітературний діалог. Особливу увагу приділено українсько-угорському контексту, в якому переклад сприяє поширенню літературних цінностей та ознайомленню угорськомовного читача з українською літературою.

Основну увагу зосереджено на особливостях відтворення культурно маркованих елементів, зокрема історико-культурних алюзій, символічних образів, форм звертання, побутових реалій і світоглядних понять, що відображають національну специфіку художніх текстів. Встановлено, що такі елементи не завжди можна адекватно передати за допомогою буквального перекладу, оскільки їхнє значення тісно пов'язане з мовним, історичним, соціальним і культурним контекстами. Їх відтворення іншою мовою потребує відповідних перекладацьких стратегій, які дають змогу забезпечити зрозумілість тексту для цільового читача й водночас зберегти культурну своєрідність оригіналу. Тому художній переклад передбачає інтерпретацію, адаптацію, контекстуальне пояснення та збереження культурно значущих смислів.

У статті також розглянуто роль перекладача як активного культурного посередника, чиї мовні та інтерпретаційні рішення впливають на сприйняття й розуміння української літератури в угорськомовному середовищі. Особливу увагу приділено взаємодії стратегій доместикації та форенізації, а також їхній ролі у збереженні культурної специфіки оригіналу та забезпеченні доступності перекладу для читача. Окремо висвітлено значення угорських перекладів, літературних антологій та освітніх перекладацьких проєктів для представлення української літератури в угорському культурному просторі. Зроблено висновок, що такі видання сприяють не лише популяризації та рецепції української літератури, а й поглибленню міжкультурного взаєморозуміння, збереженню й передачі культурної пам'яті та розвитку діалогу між українською й угорською літературними традиціями.

Ключові слова: *художній переклад, міжкультурний діалог, культурний трансфер, українсько-угорські літературні зв'язки, рецепція.*

Kultúrák és nyelvek között: az ukrán irodalom magyar fordításban

Pősze Andrea, a pedagógiai tudományok kandidátusa, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, főiskolai docens. pevse.andrea@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-0564-2307.

A tanulmány az ukrán irodalmi művek magyar nyelvre történő műfordítását a kultúrák közötti kommunikáció és a kulturális transzfer többdimenziós formájaként vizsgálja, amely túlmutat a szöveg pusztán nyelvi átültetésén. A fordítást olyan térként értelmezi, amelyben kulturális kódok, esztétikai rendszerek és a művészi gondolkodás nemzeti sajátosságai lépnek kölcsönhatásba, ezáltal elősegítve az irodalmak közötti párbeszéd kialakulását és fennmaradását. Kiemelt figyelmet kap az ukrán–magyar kontextus, amelyben a műfordítás hozzájárul az irodalmi értékek közvetítéséhez és ahhoz, hogy a magyar nyelvű olvasóközönség megismerhesse az ukrán irodalmat.

A kutatás középpontjában a kulturálisan meghatározott elemek átadásának sajátosságai állnak, különös tekintettel a történelmi és kulturális utalásokra, a szimbolikus képekre, a megszólítási formákra, a mindennapi élet reáliáira, valamint

azokra a világszemléleti fogalmakra, amelyek az irodalmi szövegek nemzeti sajátosságait tükrözik. A vizsgálat rámutat arra, hogy ezek az elemek nem minden esetben adhatók vissza megfelelően szó szerinti fordítással, mivel jelentésük szorosan kapcsolódik a nyelvi, történelmi, társadalmi és kulturális kontextushoz. Más nyelven történő közvetítésük ezért olyan fordítási stratégiák alkalmazását igényli, amelyek egyszerre teszik érthetővé a szöveget a célnyelvi olvasó számára, és őrzik meg az eredeti mű kulturális sajátosságait. A műfordítás ennek megfelelően értelmezést, adaptációt, kontextuális magyarázatot és a kulturálisan meghatározott jelentéstartalmak megőrzését egyaránt magában foglalja.

A tanulmány a fordító szerepét is vizsgálja, aki aktív kulturális közvetítőként nyelvi és értelmezői döntéseivel befolyásolja az ukrán irodalom befogadását és értelmezését a magyar nyelvű kulturális közegben. Különös figyelmet kap a honosítás és az idegenítés stratégiáinak kölcsönhatása, valamint ezek szerepe az eredeti mű kulturális sajátosságainak megőrzésében és a fordítás olvasó számára való befogadhatóságának biztosításában. A tanulmány külön kitér a magyar fordítások, irodalmi antológiák és oktatási célú fordítási projektek jelentőségére az ukrán irodalom magyar kulturális térben való megjelenítésében. A vizsgálat arra a következtetésre jut, hogy ezek a kiadványok nemcsak az ukrán irodalom népszerűsítéséhez és befogadásához járulnak hozzá, hanem elősegítik a kultúrák közötti kölcsönös megértés elmélyítését, a kulturális emlékezet megőrzését és továbbadását, valamint az ukrán és a magyar irodalmi hagyományok közötti párbeszéd fejlődését is.

Kulcsszavak: *műfordítás, kultúrák közötti párbeszéd, kulturális transzfer, ukrán–magyar irodalmi kapcsolatok, recepció.*

© Andrea Pősze, 2026

УДК 81’255.4:821.511.141-1=161.2
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-245-260
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 19.06.2026
Схвалено до друку: 13.09.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Барань Єлизавета, Берта Елеонора

Новий переклад угорської поезії Дюли Ійеша «Egy mondat a zsarnokságról» українською мовою

1. Актуальність

Свого часу в Україні побачило світ чимало перекладів угорської класичної поезії. Це й збірки найвідоміших митців-класиків – Шандора Петефі, Яноша Араня, Аттіли Йожефа, Ендре Аді та ін., це також антології з вибраними поезіями поетів різних періодів («Угорська арфа», 1970; «Хвиля Балатону», 1983), чимало з яких опубліковано на сторінках української періодики, зокрема журналу іноземної літератури «Всесвіт» та ін. Було створено школу закарпатського перекладу, це перекладачі, які досконало володіли обома мовами (Ю. Шкробинець, І. Мегела, С. Панько та ін.).

Однак упродовж останніх десятиліть кількість публікацій на цьому терені суттєво зменшилася, як, зрештою, і прозових творів, що можна пояснити низкою різних причин. Натомість до 200-річчя з дня народження Шандора Петефі (2023) було вкотре перевидано українською та угорською мовами презентабельні ювілейні видання: «Шандор Петефі. Вибрані поезії» у перекладі Л. Первомайського, поема «Витязь Янош» у перекладі Ю. Шкробинця; білінгвальне видання поеми «Апостол» (видавництво «Карпати»).

На тлі означеної тенденції окремої уваги заслуговує творчість Дюли Ійеша – класика угорської літератури, чия найзнаковіша поезія «Egy mondat a zsarnokságról» (1950) досі не мала повного українського перекладу. Здійснений 2025 року переклад Лесі Мушкетик під назвою «Слово про тиранію», опублікований у журналі «Всесвіт», заповнює цю лакуну. Актуальність

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

студіювання цього перекладу зумовлена не лише його новизною, а й напрочуд злободенним звучанням твору в наші часи, коли в багатьох країнах світу існує загроза відходу від демократії, а суспільства дедалі частіше стикаються з ознаками авторитаризму, тому дослідження перекладацьких стратегій відтворення такого тексту становить науковий інтерес.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Життєвий і творчий шлях Дюли Ійеша, а також загальний контекст угорської літератури висвітлено в праці Андраша Гьорьомбеї «Історія угорської літератури» в перекладі Лесі Мушкетик (Гьорьомбеї, 1997), а докладну біографію письменника подає угорськомовна монографія Ґези Ваші (Vasy, 2002). Теоретичні засади й практичний досвід перекладу з угорської мови українською узагальнено в монографії Лесі Мушкетик (Мушкетик, 2006), яка становить методологічне підґрунтя для аналізу перекладацьких трансформацій у цій статті. Проблематику граматичних трансформацій під час художнього перекладу з угорської мови українською, зокрема на матеріалі відмінкових форм, розглянуто в статті Оксани Талабірчук, результати якої суголосні з висновками пропонованого дослідження щодо відтворення інесива та сублатива (Талабірчук, 2024). Літературознавчий аналіз самої поезії «Слово про тиранію», її образної системи та історичного контексту здійснив угорський дослідник Бела Помагач (Pomogáts, 2024). Водночас перекладознавчого аналізу нового українського перекладу цього твору досі не проводили, що й зумовлює новизну та доцільність пропонованої статті.

3. Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в аналізі нового українського перекладу поезії Дюли Ійеша «Слово про тиранію» (Egy mondat a zsarnokságról, 1950), здійсненого Лесею Мушкетик під назвою «Слово про тиранію» (2025), та висвітленні перекладацьких рішень, застосованих для відтворення художньої своєрідності оригіналу.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- окреслити життєвий і творчий шлях Дюли Ійеша в контексті угорської літератури XX століття;
- простежити історію створення та публікації поезії «Слово про тиранію», зокрема обставини її багаторічного замовчування;
- проаналізувати художню структуру твору, побудовану на наскрізному рефрені «там живе тиранія»;

– схарактеризувати перекладацькі рішення Лесі Мушкетик – вибір вільного вірша, часткове збереження римованості засобом компенсації, відтворення специфічних угорських граматичних форм (інесива та сублатива);
– проілюструвати на конкретних прикладах перекладацькі трансформації, застосовані для передачі експресії та емоційної напруги першотвору.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом дослідження слугували текст поезії Дюли Ійеша «Egy mondat a zsarnokságról» (1950) угорською мовою та її повний український переклад, здійснений Лесею Мушкетик під назвою «Слово про тиранію» й опублікований 2025 року в журналі іноземної літератури «Всесвіт» (Ійеш, 2025, с. 14–18). До аналізу залучено також біографічні та літературознавчі джерела про Дюлу Ійеша й історію публікації поезії.

5. Методи дослідження

У дослідженні застосовано біографічний метод – для реконструкції життєвого і творчого шляху Дюли Ійеша; історико-літературний метод – для висвітлення обставин створення та публікації поезії; метод цілісного художнього аналізу тексту – для розкриття образної структури твору; зіставний перекладознавчий аналіз – для порівняння оригіналу й перекладу та виявлення перекладацьких трансформацій (смислового розвитку, граматичних замін, лексичних доповнень, компенсації).

6. Виклад результатів дослідження

До класиків угорської літератури належить Дюла Ійеш (02.11.1902 – 15.04.1983) – угорський поет, прозаїк, драматург, перекладач, громадський діяч, член-кореспондент Угорської академії наук. На життя і творчий шлях Ійеша значний вплив мали його дитячі роки, які він провів у пустах – угорських степах Задунав'я в середовищі селянства – пастухів, наймитів і т. п., що вплинуло на його світогляд, він став одним із найяскравіших представників руху народних письменників. Ійеш уважав себе революціонером і соціалістом, був змушений емігрувати з батьківщини після поразки Угорської радянської республіки (1919), перебував у Парижі, де уводить до своїх віршів елементи сюрреалізму. У 1926 році він повертається додому і стає співробітником часопису «Нюгат» (Nyugat), навколо якого оберталося в ті часи літературно-мистецьке життя. Разом з Мігаєм Бабічем,

Деже Костолані та Арпадом Тотом вони сформували т. зв. друге покоління часопису. Ійеш віддаляється від робітничого руху і більше звертає увагу на питання матеріального та духовного становища рідного народу, його національної долі, гуманістичного налаштування у світі загалом.

1934 року побачили світ його подорожні записки про СРСР під назвою «росія» (Oroszország) (Illyés, 1934). Письменник побував і на українських теренах, у Харкові та Одесі. У «новозбудованому» суспільстві він засудив презирливе ставлення до селян, тривалу боротьбу з куркулями та ін. у час колективізації, як приклад цього він подає метафоричний образ серпа і молота з герба СРСР, які віддаляються один від одного, і молот не раз загрозливо зависає над серпом, готуючись до удару. Зустрічаються у нього короткі – без подробиць – згадки про голод. Його вражає велика кількість безпритульних дітей у країні, жорстоке ставлення до них, як, зрештою, і відсутність пропагованого братства між людьми загалом – на вулицях панує підозріливість, грубість, жорстокість і заздрість, а ще він бачить значне розшарування суспільства на бідних і багатих.

1938 року письменник видає свої щоденникові записи під назвою «Хто є угорець?» (Ki a magyar?), де пише: «Не фізична подоба, а спільне минуле, схожі турботи, атмосфера батьківщини об'єднує та відмежовує один народ від іншого народу з його інакшим минулим та сьогоденням» (Illyés, 1982). Під час Другої світової війни Ійеш перебував в Угорщині. Після німецької окупації країни та встановлення відкрито нацистського режиму Ференца Салаші у 1944 році Дюла Ійєш разом із Ласло Неметом, побоюючись репресій за антифашистську діяльність, ховався від арешту.

У 1945 він був обраний членом парламенту від лівої, але некомуністичної Національної селянської партії. Розчарувавшись у новому, соціалістичному устрої країни, наприкінці 1940-х він пішов із громадського життя, а 1949 року був позбавлений звання академіка Угорської академії наук, куди був прийнятий у 1945 р. (відновлений посмертно 1989 р.). Під час революції 1956 р. був обраний до ЦК Національної селянської партії, відновленої під назвою Партії Петефі. Щоденник, який він вів день у день з 23 жовтня 1956 року по 31 січня 1957 року, є свідченням того, як поет переживав період революції та перші репресії, будучи учасником і свідком подій. 1957 р. Ійеш заховав свій щоденник, він був оприявнений лише у квітні 2014 р. під назвою «Нас спіткала доля Атлантиди» (Atlantisz sorsára jutottunk) (Illyés, 2016).

На початку епохи Яноша Кадара він продовжував вести замкнутий спосіб життя («внутрішня еміграція»), а влада ставилася до нього як до ворога. Офіційна культурна політика того часу вважала народних письменників націоналістами та потенційними союзниками реакції, але для легітимізації системи більшість із них згодом були інтегровані, до того

ж Ійеша поважали в суспільстві за непересічний талант і вагомий доробок. Ситуація почала покращуватися в 1960-х роках, і від 1961 року його знову почали публікувати. У цей період митець часто бував за кордоном. У березні 1962 р. відвідав Флоренцію, де взяв участь у конференції Європейської письменницької спільноти у складі угорської делегації. У 1963 р. здійснив тримісячний тур по Європі, побував у Франції, Чехословаччині, Швеції, Ірландії та Сполучених Штатах Америки.

Твори літератора почали регулярно оприлюднювати від 1961 р., а до 1986 р. було опубліковано 22 томи його праць. Дюла Ійеш – лауреат декількох престижних угорських літературних нагород: премій ім. Лайоша Кошута (1948, 1953, 1970), Ференца Баумгартена (1931, 1933, 1934, 1936) і Аттіли Йожефа (1950). У 1965 та 1966 роках його номінували на Нобелівську премію. Іменем Ійеша називали Закарпатський обласний угорський драматичний театр у місті Берегові Закарпатської області. 1994 року засновано Премію імені Дюли Ійеша Угорської спілки письменників.

Митець залишив по собі вагомий літературний доробок. Його поезія є реалістичною, предметні замальовки наповнені переживаннями за людину, соціальну несправедливість, описові частини віршів забарвлені почуттями кохання, гумору, революційного запалу. З часом у його творчості з'являються описові вірші-притчі («Рухається плуг», «Прогулянка з власною тінню»). Новим типом його поезії є розлогі вірші-роздуми. У них навколишні предмети, речі лише пробуджують певні розмисли та асоціації («Перед пам'ятником женевській реформації», «Барток»). Його найілюстративніші, схожі на балади твори посилаються на певний момент в історії Угорщини («Я говорю про героїв», «Троє старих», «Промова Дожі»). Поезія останнього періоду творчості – це ліричні, символічного характеру вірші.

Одним із кращих прозових творів митця є соціографічний роман «Народ пуст» (Puszták népe, 1936), де поєднано соціографічний опис, історичний аналіз, автобіографію, опис краю і новелістичні епізоди. Тут автор описує важке життя, побут, звичаї життя найбіднішого селянства Угорщини початку XX століття та соціальну несправедливість, яку відчували люди, котрі працювали на великих маєтках, перебуваючи у повній економічній та юридичній залежності від землевласників, фактично живучи в умовах близьких до рабства. В інших творах «Обід у замку» (Ebéd a kastélyban, 1962), «Пажі Беатріси» (Beatrice apródjai, 1979) та ін. Ійеш малює всеосяжну картину угорської історії XX століття. Його автобіографічний роман «Гуни в Парижі» (Hunok Párisban, 1946) розповідає про світ угорських митців, які втекли до Парижа, роман «У човні Харона чи вияви старості» (Kháron

ladikján vagy az öregedés tünetei, 1969) – про старіння й смерть. Йому належить і монографія про Шандора Петефі (1936 р.).

Дюла Ійеша вважають одним із кращих угорських драматургів, у п'єсах «Вогонь факела» (Fáklyaláng, 1953), «Дьордь Дожа» (Dózsa György, 1956) він розмірковує над осмисленням історичних подій, проблемами загальнолюдської моралі тощо. Його цікавила й тема тиранії, це п'єса «Фаворит» (Különc, 1963), де він досліджує такі проблеми як причини появи тиранії, чи є межа тиранії і межа служіння тиранії. Ійеш створив і селянські комедії, особливий жанр фарсу, варіант ярмаркової комедії – «Блошиний бал» (Bolhabál, 1966).

В опрацюванні Ійеша декілька разів перевидавалися народні казки під назвою «Сімдесят сім угорських казок» (Hetvenhét magyar népmese, 1953). Він пише в передмові: «Я хотів об'єднати їх, зробити зрозумілими одразу для всіх нас, зберігаючи при цьому їхню унікальність. Зрештою, чим різноманітнішою є нація, тим вона є органічнішою; чим вона складніша, тим духовно багатша та вільніша, навіть барвистіша; так само як художник зі своїми кольорами» (Illyés, 1966, с. 5).

Окремі твори літератора дійшли й до українського читача. 1958 року в українському перекладі відомого критика і перекладача Юрія Шкробинця вийшов його роман «Народжені в пустах» (Ійеш, 1958). Окремі вірші Ійеша, вміщені в періодиці чи збірках поезії, з угорської перекладали Іван Петровцій («Всесвіт», 1982 № 11) та Юрій Шкробинець («Всесвіт», 1965 № 6; 1968 № 1; 1968. № 11).

Поезію «Слово про тиранію» (у дослівному перекладі – вірш «Одне речення про тиранію» – Egy mondat a zsarnokságról) поет написав у 1950 році, період комуністичної диктатури Матяша Ракоші, час арештів, ув'язнень і розстрілів. Джерелом натхнення для створення вірша став твір французького поета Поля Елюара (Paul Éluard): цей твір виник за зразком його поезії «Свобода» (Liberté). Із формального погляду Дюла Ійеш також багато запозичив із вірша Поля Елюара. Твір був опублікований 2 листопада 1956 року, в дні угорської революції в газеті «Літературна газета» (Irodalmi Újság) і поширювався в країні. Після придушення повстання за допомогою СРСР про поезію не згадували протягом десятиліть. Потім вона була знову заборонена й оприявнена в збірці творів Ійеша лише 1988 р.

Поезію вважають однією зі знакових, емблематичних поезій, поряд із «Гімном» Ференца Кьолчеї, «Закликом» Мігая Вьорьошмарті, «Національною піснею» Шандора Петефі, вона зайняла гідне місце серед найкращих творів угорського письменства. Чимало літераторів малювало картину світу, застиглого від страху перед «п'ятдесятими», серед них поезія Шандора Вереша, Іштвана Ваша, Яноша Пілінскі, Ференца Югаса, Ласло Надя

та ін., про небезпеку повернення автократії в Європі писав лауреат Нобелівської премії Імре Кертес. Натомість вона є напрочуд злободенною в наші часи, коли в країнах існує загроза відходу від демократії, світ починає схилятися до автократії, і навіть диктатури та деспотії, яких можуть вважати більш стійкими до внутрішніх викликів і реагування на зовнішні загрози, небезпеку світових воєн і проблеми виживання народів.

Це один із найсильніших і найсміливіших політичних творів угорської літератури XX-го століття, спрямований проти ракоші-сталінської деспотії і водночас проти тиранії загалом як антигуманного світового явища. Поезія і справді звучить начебто на одному подиху, на одному польоті думки. Вона розкриває онтологію тиранії: як вона діє, працює, як терор руйнує життя. На початку твору автор запитує і сам відповідає: «Де живе тиранія? – там живе тиранія». Цей зворот стає тавтологічним, пронизує увесь твір, що складається з сорока семи строф. І виявляється, що тиранія живе:

«…не лише у гарматному дулі,
не лише у в'язниці похмурій,
не лише у камерах допиту,
не лише у нічному мороку,
вартового різкому окрику,
там живе тиранія,
не лише у диму запоні
грубій злісно-гучній розмові,
у покаянні,
морзянці тюремній, воланні
не лише у суддівському вироку:
винен!
там живе тиранія,
не лише в по-солдатськи рішучому
«Готуйсь»
«Вогонь!», у барабанному дробі колючому
й у тому, що трупи
жбурляють до ями…» (Ійеш, 2025, с. 15).

Однак тиранія виходить за межі в'язниць, камер для допиту, розстрільних вироків. Вона зачаїлася також у телефонній слухавці, «яку крізь тишу глухо прослуховує стороннє вухо», і в зляканому шепотінні про новини, і в пізньому шурхотінні шин авто, що стоїть біля дому – натяк на т.зв. чорні воронки НКВС сталінських часів, що стали символом страху та репресій, на яких приїжджали для проведення арештів, переважно вночі. Тиранія живе:

«…не лише у навшпиньках вставанні
хай живе! – горланні,
у піснях, прославлянні
невтомних
долонь плесканні…» (Ійеш, 2025, с. 15).

Усе це відтворює картину часів соціалізму – масових демонстрацій, парадів з багатоголосим скандуванням «Хай живе!», «Ура!», урочистих зборів з плеском долонь, прославляння партії й народу, культу особи, оптимістичних пісень про трудові та ін. подвиги тощо.

Автор нагромаджує дедалі більше ознак тиранії, і виявляється, що вона тотальна, адже пронизує все довкола – від матеріального світу речей і культурних явищ до людських взаємин і навіть природи. А ще «вона всотується, просочується до твоїх мізків; ти б замислився, та ідеї твій розум зачав від неї…». Вона наче якась дивовижна жива субстанція, а радше, заразлива хвороба проникає скрізь і наповнює все собою, і водночас нівечить, покриває гнітючою атмосферою страху, болю, відрази і, врешті-решт, ти з нею зливаєшся в одне ціле:

«…де живе тиранія
вона кожне око ланцюгом обвила;
з тебе смердить, ллється,
ти сам тиранією звешся;
бо вже через тебе заклякло
дитя з переляку…» (Ійеш, 2025, с. 17).

Тиранія вдирається у приватне життя, у, здавалося б, ідилічні моменти повсякдення, кохання, жаги, в дитячі очі. І кожен без винятку є ланкою ланцюга тиранії, увесь народ є безсилим, безправним перед натиском задушливої більшовицької машини, яка руйнує життя всіх своїх підданих і жертв, що є цілковито безправними. «…слуга своїх власних пут, які ти створив і носиш тут». Адже у цей ланцюг вплетені не лише ті, хто тримає владу, а й ті, хто страждає від неї. Кожен так чи інакше вразливий. Кожен є рабом у ланцюгу рабства, до якого він прикутий:

«… і як тяжка хвороба
вона йде з тобою, як спогад;
і в поїзді, чуєш, колеса гримлять,
ти раб, ти є раб, стукотять» (Ійеш, 2025, с. 16).

Щохвилинний страх, моторошна тиша, тривога, очікування арешту, вигляд трупів, які тягнуть до ями, жахи депортацій – усе це свідчить про голгофу цілого суспільства та нації, поглинутих, понівечених та закатованих тиранією.

Тиранія може заплямувати рухи та жести кожної нещасної людини; вона супроводжує її «у раптово м'якшому / стиснутому рукостисканні», у застиглому обличчі коханої, «вона є в подружньому ложі, а доти в жаскій знемозі», автор передає всюдисущу атмосферу тотального гноблення почуттів покалічених. Бела Помагач писав: «Але ця монументальна поезія, що спускається в глибини пережитого потрясіння, відроджує саму сатанинську ситуацію і переважно не аналізує альтернативи моральним діям, а радше випромінює задушливе повітря компульсивної поведінки, позбавленої моральних можливостей» (Pomogáts, 2024).

Поезія Ійеша завершується палким закликом до Свободи, яку він вписує так само у все довкола – «У джунглі, пустелі, пташок гіллясті оселі», «в обриси моря і кораблів», у голу реальність, у цуцика малого, у радість одужання, у самотність оголену:

«… У всі клаптики мого зошита
У всі мої списані листки
У всі чисті сторінки
Де немає попелу
Я тебе вписую» (Ійеш, 2025, с. 17).

Поет ніби заклинає, замовляє, навіює, напророчує свободу, аби це прагнення здійснилося. Насичення, наповнення цим словом, його одне промовляння повертає його до життя, дає надію на краще.

«….Я вписую тебе
І силою одного цього слова
Я починаю жити знову
Щоб пізнати тебе і твоє ім'я
Я промовляю до тебе,
Свободо» (Ійеш, 2025, с. 18).

Здійснений науковицею, перекладачем з угорської мови Лесею Мушкетик переклад поезії адекватно передає тривожну атмосферу твору, а згодом його апеляцію до свободи та гуманізму людини. До 2025 року повного українського перекладу поезії не було. Відомо про деякі спроби в перекладі іншими мовами передати твір більш традиційними, чотирирядковими строфами з римуванням, однак це нам видається непродуктивним, оскільки автор не випадково вибрав вільний вірш для створення разючих образів, посилення емоційного фону, відтворення напруги та загрози. Водночас постійне повторення однієї граматичної форми призвело до утворення рим, тож деякі рядки Ійеша є римованими і перекладач дотримується цього, щоправда подеколи в інших рядках, що в перекладознавстві можна розглядати як прийом компенсації. Однак передача цих моментів була непростим завданням, адже угорська мова належить до фінно-угорської

групи мов, що цілковито відрізняється за багатьма параметрами від інших європейських, зокрема слов'янських (індо-європейська мовна група) серед іншого своїм аглютинативним характером. Вона лаконічна, стисло-виразна, здатна передавати глибину почуттів за мінімального обсягу, зберігаючи водночас фонетичну гармонію. Відтворення віршів спонукає перекладачів до власних знахідок і розмислів на цьому терені. Всюдисущість тиранії автор передає одним із численних угорських відмінків іменника – інесивом (внутрішньомісцевим відмінком), який означає перебування всередині чогось і граматично позначається закінченням *-ban, -ben*. Це закінчення легко римується з іншими словами, тож автор використовує його й далі в тексті.

Зрештою, у другій частині поезії це також стосується закінчення *-ra, -re,* ужитого Ійешем, що означає рух на поверхню чого-небудь (сублатив).

Подамо приклади цього:

Ott zsarnokság van	*Там живе тиранія*
nemcsak a rács-szilárdan	*не лише в заґратовано-міцно*
fölrakott arcvonásban	*закарбованих рисах обличчя*
s e rácsban már szótlan	*у цих ґратах, де безмовний*
vergődő jajsikolyban	*луна зойк, відчаю повний*

(Ійеш, 2025, с. 18).

az operában	*в опері,*
a trombitában	*у труб сурмлінні,*
ott van az utca sarkán	*на розі вулиці в місті*
az éppoly harsány –	*дзвенить так само голосисто –*
vigán vagy kongó zordan	*і весело чи гучно-похмуро*
feszülő kőszoborban	*у напружено кам'яній скульптурі*

(Ійеш, 2025, с. 15).

felírlak én	*Я вписую тебе*
dzsungelre sivatagra	*У джунглі, пустелі*
fészekre rekettyésre	*У пташок гіллясті оселі*
zengő gyermekkoromra	*Голосисте дитяче дозвілля*

(Ійеш, 2025, с. 17).

В останньому прикладі перекладач застосовує також прийом смислового розвитку й частково граматичних трансформацій, пояснюючи, про що йдеться, додаючи лексему і замінюючи однину на множину: *a trombitában – у труб сурмлінні* (дослівно – в сурмі, трубі); *bénító szólamokban – у слові, паралічем скутім* (дослівно – у паралізованих фразах).

7. Висновки і перспективи дослідження

Відомий угорський поет і письменник Дюла Ійеш пройшов складний життєвий і творчий шлях, який відтворив у своїх численних книгах. Він належав до кола народних письменників і прагнув змінити долю свого народу, став революціонером, однак у часи диктатури Матяша Ракоші розчарувався в новому суспільстві, і відтворив його атмосферу в талановитому поетичному творі «Слово про тиранію» (Egy mondat a zsarnokságról, 1950), який набув популярності в дні угорської революції 1956 р. і назавжди залишився як знаковий твір високої майстерності та соціального звучання в списку найкращих поезій угорської літератури. В Україні Ійеш відомий окремими перекладами віршів, а також роману «Народжені в пустах». 2025 р. поезія оприявнена в журналі іноземної літератури «Всесвіт» у перекладі Лесі Мушкетик під назвою «Слово про тиранію». На нашу думку, переклад передає атмосферу оригіналу, доносить до українського читача разючі рядки пісні-жалоби.

Доробок Дюли Ійеша перебуває в центрі уваги сучасних літературознавців (напр., Kulin 2014: 18–35; 2017). Відомий угорський літературознавець Бела Помагач писав: «Ми повинні час від часу згадувати та слухати цю поезію, якщо не хочемо забути болісний період нашого історичного минулого» (Pomogáts 2024).

Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівняльному аналізі перекладу Лесі Мушкетик з перекладами поезії іншими мовами, у докладному вивченні ритміко-синтаксичної організації тексту, а також у дослідженні рецепції творчості Дюли Ійеша в українському літературознавстві та перекладознавстві.

Література

1. Гьорьомбеї Андраш 1997. *Історія угорської літератури*. Переклад з угорської Лесі Мушкетик. Ніредьгаза.
2. Ійеш Дюла 1958. *Народжені в* пустах. *Роман*. Переклад з угорської Ю. Шкробинця. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво.
3. Ійеш Дюла 2025. Слово про тиранію. *Всесвіт* 1–4: с. 14–18.
4. Мушкетик Леся 2006. *Переклад з угорської на українську мову: теоретичні узагальнення і практичний* досвід. *Монографія*. Київ–Ніжин: ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф».
5. Талабірчук Оксана 2024. Граматичні трансформації у процесі художнього перекладу з угорської мови українською. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 3: с. 186–202.
6. Illyés Gyula 1934. *Oroszország. Úti jegyzetek*. Budapest: Nyugat.

7. Illyés Gyula 1982. *Ki a magyar*. Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Budapest: Magvető.
8. Illyés Gyula 1966. *Hetvenhét magyar népmese*. Budapest: Robert Godo.
9. Illyés Gyula 1969. *Kháron ladikján vagy az öregedés* tünetei. *Esszé-regény*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
10. Illyés Gyula 2016. *Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek 1956–1957*. Budapest: Magyar Szemle.
11. Kulin Borbála 2014. „Bent vagyunk a csapdában". A cselekvés és a szubjektum integritásának problémája Illyés Gyula *Tiszták* című drámájában. *Studia Litteraria* 53/1–2: 18–35. o. https://doi.org/10.37415/studia/2014/53/4026
12. Kulin Borbála 2017. *Etikum és esztétikum kapcsolata Illyés Gyula életművében*. Budapest: L'Harmattan.
13. Pomogáts Béla 2024. A zsarnokság természetrajza – Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*. *Várad* 10. https://epa.oszk.hu/00100/00181/00004/Varad_4sz_20.htm (Дата звернення: 15.07.2026).
14. Vasy Géza 2002. *Illyés Gyula*. Budapest: Elektra.

References

1. Görömbei, András 1997. *Istoriia uhorskoi literatury* [History of Hungarian literature]. Translated from Hungarian by Lesia Mushketyk. Nyíregyháza. (In Ukrainian)
2. Illyés, Gyula 1958. *Narodzheni v pustakh. Roman* [People of the Puszta. Novel]. Translated from Hungarian by Yu. Shkrobynets. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. (In Ukrainian)
3. Illyés, Gyula 2025. *Slovo pro tyraniiu* [A word on tyranny]. *Vsesvit* 1–4: pp. 14–18. (In Ukrainian)
4. Mushketyk, Lesia 2006. *Pereklad z uhorskoi na ukrainsku movu: teoretychni uzahalnennia i praktychnyi dosvid. Monohrafiia* [Translation from Hungarian into Ukrainian: Theoretical generalizations and practical experience. Monograph]. Kyiv–Nizhyn: TOV Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf». (In Ukrainian)
5. Talabirchuk, Oksana 2024. *Hramatychni transformatsii u protsesi khudozhnoho perekladu z uhorskoi movy ukrainskoiu* [Grammatical transformations in the process of literary translation from Hungarian into Ukrainian]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 3: pp. 186–202. (In Ukrainian)
6. Illyés, Gyula 1934. *Oroszország. Úti jegyzetek* [Russia. Travel notes]. Budapest: Nyugat. (In Hungarian)
7. Illyés, Gyula 1982. *Ki a magyar* [Who is Hungarian?]. Foreword and notes by Gábor Szigethy. Budapest: Magvető. (In Hungarian)
8. Illyés, Gyula 1966. *Hetvenhét magyar népmese* [Seventy-seven Hungarian folk tales]. Budapest: Robert Godo. (In Hungarian)
9. Illyés, Gyula 1969. *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei. Esszé-regény* [In Charon's boat, or the symptoms of ageing. Essay novel]. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. (In Hungarian)

10. Illyés, Gyula 2016. *Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek 1956–1957* [We have met the fate of Atlantis. Diary notes 1956–1957]. Budapest: Magyar Szemle. (In Hungarian)
11. Kulin, Borbála 2014. „Bent vagyunk a csapdában". A cselekvés és a szubjektum integritásának problémája Illyés Gyula *Tiszták* című drámájában ["We are in the trap": The problem of action and the integrity of the subject in Gyula Illyés's drama *The Pure Ones*]. *Studia Litteraria* 53/1–2: pp. 18–35. https://doi.org/10.37415/studia/2014/53/4026 (In Hungarian)
12. Kulin, Borbála 2017. *Etikum és esztétikum kapcsolata Illyés Gyula életművében* [The relationship between ethics and aesthetics in the oeuvre of Gyula Illyés]. Budapest: L'Harmattan. (In Hungarian)
13. Pomogáts, Béla 2024. *A zsarnokság természetrajza – Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról* [The anatomy of tyranny – Gyula Illyés: *A Sentence on Tyranny*]. *Várad* 10. https://epa.oszk.hu/00100/00181/00004/Varad_4sz_20.htm (Accessed: 15.07.2026). (In Hungarian)
14. Vasy, Géza 2002. *Illyés Gyula* [Gyula Illyés]. Budapest: Elektra. (In Hungarian)

Новий переклад угорської поезії Дюли Ійеша «Egy mondat a zsarnokságról» українською мовою

Барань Єлизавета, доктор філософії, доцент. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. Ніредьгазький університет, Інститут мовознавства та літератури, доцент. barany.erzsebet@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8395-5475.

Берта Елеонора, кандидат філологічних наук, доцент. Ужгородський національний університет, кафедра угорської філології, доцент. Ужгородський центр гунгарології, директор. bertanora73@gmail.com, ORCID: 0009-0007-5526-3982.

Статтю присвячено опису життєвого і творчого шляху угорського поета, прозаїка й драматурга Дюли Ійеша, представника руху угорських народних письменників, доробок якого відображає складну історію Угорщини XX століття, позначену революційними подіями, еміграцією та подальшим розчаруванням у соціалістичному ладі. Зазначено, що окремі твори Дюли Ійеша дійшли до українського читача у перекладах Юрія Шкробинця та Івана Петровція. Розглянуто історію створення й публікації його поезії «Слово про тиранію» (Egy mondat a zsarnokságról, 1950), написаної за диктатури Матяша Ракоші й оприлюдненої в дні угорської революції 1956 року, а також десятиліття її замовчування за радянської влади. Наголошено на тому, що поезія є одним із найсильніших і найсміливіших політичних творів угорської літератури XX століття, спрямованих проти ракоші-сталінської деспотії і водночас проти тиранії загалом як антигуманного світового явища. У цьому контексті проаналізовано новий український переклад твору, здійснений Лесею Мушкетик під назвою «Слово про тиранію» й опублікований 2025 року в журналі «Всесвіт». Проаналізовано художню структуру твору, побудовану на рефрені «там живе тиранія», що розгортає картину тотального гноблення – від матеріального світу до найінтимніших порухів душі, зачіпаючи

приватне життя й дитинство людини. Особливу увагу приділено перекладацьким рішенням Лесі Мушкетик: вибору вільного вірша, частковому збереженню римованості засобом компенсації, відтворенню граматичних особливостей угорської мови – інесива *(-ban, -ben)* та сублатива *(-ra, -re),* які в оригіналі формують ритмічну й смислову тканину тексту. На прикладах показано перекладацькі трансформації – смисловий розвиток, граматичні заміни, лексичні доповнення, що передають експресію та емоційну напругу першотвору. Переклад Лесі Мушкетик передає атмосферу оригіналу, доносить до українського читача разючі рядки пісні-жалоби. Наголошено на злободенності поезії в контексті сучасних загроз демократії та посилення авторитарних тенденцій у світі. Зроблено висновок, що переклад адекватно відтворює атмосферу оригіналу й заклик до свободи, залишаючись першим повним українським перекладом поезії.

Ключові слова: *Дюла Ійеш, «Слово про тиранію», художній переклад, угорська поезія, тоталітаризм, вільний вірш, граматичні трансформації.*

A new Ukrainian translation of Gyula Illyés's poem "Egy mondat a zsarnokságról"

Erzsébet Bárány, PhD, associate professor. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. University of Nyíregyháza, Institute of Linguistics and Literature, associate professor. barany.erzsebet@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8395-5475.

Eleonóra Berta, candidate of philological sciences, associate professor. Uzhhorod National University, Department of Hungarian Philology, associate professor. Uzhhorod Centre for Hungarology, director. bertanora73@gmail.com, ORCID: 0009-0007-5526-3982.

The article provides an overview of the life and literary career of the Hungarian poet, prose writer, and dramatist Gyula Illyés, a representative of the Hungarian *népi írók* ("populist writers") movement, whose oeuvre reflects the complex history of twentieth-century Hungary, marked by revolutionary events, emigration, and his subsequent disillusionment with the socialist system. It is noted that several works by Gyula Illyés have become available to Ukrainian readers in translations by Yurii Shkrobynets and Ivan Petrovtsii. The article examines the history of the composition and publication of his poem *One Sentence on Tyranny* (*Egy mondat a zsarnokságról*, 1950), written during the dictatorship of Mátyás Rákosi and first published during the Hungarian Revolution of 1956, as well as the decades during which the poem was suppressed under the socialist regime. It is emphasised that the poem is one of the most powerful and courageous political works of twentieth-century Hungarian literature, directed against Rákosi–Stalinist despotism while at the same time addressing tyranny more broadly as an anti-human phenomenon of universal relevance. Within this context, the article analyses the new Ukrainian translation of the poem by Lesia Mushketyk, entitled *Slovo pro tyraniiu* (*A Word on Tyranny*), published in 2025 in the journal *Vsesvit* (*Universe*). The artistic structure of the poem is examined, with particular attention to the refrain "tyranny

dwells there", which develops an image of total oppression extending from the material world to the most intimate movements of the human soul, affecting both private life and childhood. Special attention is devoted to Lesia Mushketyk's translation strategies, including her use of free verse, the partial preservation of rhyme through compensation, and the rendering of grammatical features of Hungarian, particularly the inessive suffixes *(-ban, -ben)* and the sublative suffixes *(-ra, -re)*, which contribute to the rhythmic and semantic structure of the original text. Selected examples illustrate a range of translation transformations, including semantic development, grammatical substitutions, and lexical additions, all of which serve to reproduce the expressive force and emotional intensity of the source text. Lesia Mushketyk's translation successfully conveys the atmosphere of the original and communicates to Ukrainian readers the striking lines of this lament-like poem. The article also emphasises the continuing relevance of the poem in the context of contemporary threats to democracy and the growing presence of authoritarian tendencies worldwide. It concludes that the translation adequately recreates the atmosphere of the original and its appeal for freedom, while remaining the first complete Ukrainian translation of the poem.

Keywords: *Gyula Illyés, "One Sentence on Tyranny", literary translation, Hungarian poetry, totalitarianism, free verse, grammatical transformations.*

Illyés Gyula „Egy mondat a zsarnokságról" című versének új ukrán fordítása

Bárány Erzsébet, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, főiskolai docens. barany.erzsebet@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8395-5475.

Berta Eleonóra, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Ungvári Nemzeti Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék, docens. Ungvári Hungarológiai Központ, igazgató. bertanora73@gmail.com, ORCID: 0009-0007-5526-3982.

A tanulmány áttekintést nyújt Illyés Gyula magyar költő, prózaíró és drámaíró életéről és irodalmi pályájáról. Illyés a magyar népi írók mozgalmának képviselője volt, életműve pedig a 20. századi Magyarország összetett történelmét tükrözi, amelyet forradalmi események, emigráció, valamint a szocialista rendszerből való későbbi kiábrándulás határozott meg. A tanulmány megjegyzi, hogy Illyés Gyula több műve Jurij Skrobinec és Ivan Petrovci fordításában vált hozzáférhetővé az ukrán olvasóközönség számára. A szerzők bemutatják az *Egy mondat a zsarnokságról* (1950) című vers keletkezésének és publikálásának történetét. A mű Rákosi Mátyás diktatúrája idején született, és először az 1956-os magyar forradalom napjaiban jelent meg, majd a szocialista rendszer időszakában évtizedeken át elhallgatták. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a vers a 20. századi magyar irodalom egyik legerőteljesebb és legbátrabb politikai alkotása, amely egyrészt a Rákosi–sztálinista önkényuralom ellen irányul, másrészt általánosabb értelemben a zsarnokságot mint egyetemes, embertelen jelenséget állítja középpontba. Ebben az összefüggésben a tanulmány Leszja Musketik új ukrán fordítását elemzi, amely

Слово про тиранію (*Szó a zsarnokságról*) címmel 2025-ben jelent meg a *Vszeszvit* (*Világegyetem*) folyóiratban. A szerzők vizsgálják a vers művészi szerkezetét, különös figyelmet fordítva az „ott zsarnokság van” refrénre, amely a totális elnyomás képét bontja ki az anyagi világtól egészen az emberi lélek legintimebb rezdüléséig, érintve a magánéletet és a gyermekkort is. Kiemelt figyelmet kapnak Leszja Musketik fordítói megoldásai, így a szabadvers alkalmazása, a rímelés részleges megőrzése kompenzációs eljárással, valamint a magyar nyelv grammatikai sajátosságainak visszaadása, különösen az inessivusi *(-ban, -ben)* és a sublativusi *(-ra, -re)* ragoké, amelyek az eredeti szöveg ritmikai és jelentésbeli szerkezetének fontos elemei. A kiválasztott példák különféle fordítói transzformációkat szemléltetnek, köztük jelentésfejlesztést, grammatikai helyettesítéseket és lexikai betoldásokat, amelyek hozzájárulnak a forrásszöveg expresszivitásának és érzelmi feszültségének visszaadásához. Leszja Musketik fordítása sikeresen közvetíti az eredeti mű atmoszféráját, és eljuttatja az ukrán olvasóhoz e sirató jellegű költemény megrázó sorait. A tanulmány hangsúlyozza a vers napjainkban is érvényes aktualitását a demokráciát fenyegető kortárs veszélyek és a világszerte erősödő autoriter tendenciák összefüggésében. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a fordítás megfelelően adja vissza az eredeti mű hangulatát és szabadságra irányuló felhívását, miközben a vers első teljes ukrán fordításának tekinthető.

Kulcsszavak: *Illyés Gyula, „Egy mondat a zsarnokságról”, műfordítás, magyar költészet, totalitarizmus, szabadvers, nyelvtani átalakítások.*

© Барань Єлизавета, Берта Елеонора, 2026

УДК 821.161.2.02:821.134.2(72).02
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-261-280
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 04.08.2026
Схвалено до друку: 26.09.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Бахтіна Анна, Бурлака Марія

Авангард і влада: Семенко і Маплес Арсе у порівняльній перспективі

1. Постановка проблеми

«Ми хочемо оспівати любов до небезпеки, звичку до енергії та зухвалості» (Marinetti, 1909, с. 2) – так починається футуристичний маніфест Філіппо Томмазо Марінетті, який незабаром став фундаментом для народження авангардних течій у культурах різних країн світу. Означений маніфест є культурно-політичним, а відтак його постулати неможливо розглядати окремо від історичного процесу та державного устрою певної країни, обмежуючись лише культурницькою сферою. Зрештою, авангардистський напрям апріорі викликає спротив на перетині з так званою традиційною культурою, яка не виходить за межі новітніх змісту та форм, що, за умови тоталітарного режиму в країні, неодмінно викличе реакцію влади. Разом із тим важливо тут диференціювати та окреслити спільне та відмінне одного мистецького напряму (футуризм) з різними культурно-політичними реаліями задля окреслення причинно-наслідкових зв'язків народження, розвитку та функціонування напряму в дихотомії «мистецтво-влада». Нам ідеться передусім про Україну 1910–1930-х рр., український футуризм та його засновника М. Семенка, а також про естридентизм Мануеля Маплеса Арсе як своєрідну відповідь мексиканського авангарду на європейські течії на кшталт футуризму.

Обидва поети незалежно один від одного і майже одночасно (у 1914 та 1921 рр.) очолили авангардні рухи в країнах, які переживали революційні перетворення і шукали нової національної та культурної ідентичності. Жоден із них не діяв у центрі світового модернізму – Парижі, Берліні чи

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Римі, – проте обидва свідомо вступали в діалог із європейськими авангардними течіями, переосмислюючи їх у власному національному контексті. Це робить їх показовими прикладами того, як авангард функціонує на «периферії» модерності – не як запізніле наслідування, а як самостійний і повноцінний культурний проєкт.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Компаративний аналіз творчості Семенка та Маплеса Арсе досі не здійснювався у світовій славістиці та латиноамериканістиці, що визначає наукову новизну пропонованого дослідження, матеріалом якого є маніфести й урбаністична лірика М. Семенка (1892–1937) та М. М. Арсе (1900–1981). Творчість обох митців ми розглядаємо на перетині типологічної спорідненості й відмінності поетів як двох авангардних феноменів у вимірах тематики, поетики та взаємодії з революційною державою через посередництво літературної діяльності. Джерельну базу дослідження складають праці, що охоплюють обидва літературні контексти окремо, оскільки компаративних студій, присвячених безпосередньо творчості цих двох поетів, не існує. Український футуризм і постать М. Семенка висвітлено в дослідженнях О. Ільницького (2017), який аналізує національний вимір українського футуризму, О. Омельчук (2024), присвяченому взаємодії Семенка з боротьбизмом, Т. Гофманн (2016), яка розглядає творчість Семенка на перетині західно- та східноєвропейського авангарду, а також Ю. Півторак (2024), яка досліджує українську мистецьку періодику 1920-х – початку 1930-х рр. Біографічний та мемуарний матеріал доповнює видання розмов В. Клименко з Ж.-К. Маркаде (2019), тоді як корпус текстів самого Семенка представлено у виданні «Вибрані твори» (2010).

Мексиканський естридентизм і постать М. Маплеса Арсе висвітлено в працях Е. Ескаланте (2012), який аналізує маніфест «Actual No. 1», Х. Мокарке (2010), присвяченій естридентизму як явищу мексиканського авангарду, А. Х. Фернандеса та Е. Кастільйо Ернандес (2020), які досліджують феномен «Естридентополіса», та Т. Малдера (2022), що аналізує модерністську спадщину Маплеса Арсе у ширшому культурному контексті. Першоджерельний матеріал охоплює власне маніфест «Actual No. 1» (1921) та поетичну творчість, представлену на ресурсі URL1. Теоретичним тлом для обох національних авангардів слугує маніфест Ф. Т. Марінетті (1909), що заклав основні принципи футуристичної естетики, які по-різному трансформувалися в українському та мексиканському контекстах.

У подальших наукових розвідках з теми ми плануємо розглянути творчість Семенка та Маплеса Арсе за допомогою психоаналітичного

методу, а ключові джерела, у яких особливий акцент робиться на постаті автора, для окресленого майбутнього дослідження виокремлюємо такі: В. Агеєва «Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ XX століття» (2023), Р. Мельників «Літературні 1920-ті. Постаті» (2023), Е. Рашкін «The Stridentist Movement in Mexico: The Avant-Garde and Cultural Change in the 1920s» (2009), К. Конлі «Surrealist Ghostliness» (2013) та ін.

3. Мета й завдання дослідження

Спільність естетичних імпульсів – культ міста, руйнація традиційної форми, маніфест як літературний жанр, антибуржуазний пафос (Маплес Арсе) і культурницький тролінг (Семенко), верлібр – при цілковитій відсутності взаємовпливу між авторами дозволяє говорити про типологічну спорідненість, а не про запозичення. Саме такі випадки є значущим матеріалом для компаративного аналізу, оскільки дають змогу виявити закономірності, що виходять за межі окремої національної традиції. Нарешті, кардинально різні долі обох поетів у стосунках із революційною державою – дипломатична кар'єра Маплеса Арсе і розстріл Семенка у 1937 році – перетворюють це зіставлення на більше, ніж суто літературознавче завдання. Воно дозволяє поставити питання про природу авангарду як політичного і культурного феномену: чому той самий імпульс в одному контексті інтегрується владою, а в іншому – нею знищується. Звісно, гіпотетично можемо висновити, що відповідь на це питання криється в географічному та історичному контекстах обох країн (Україна, Мексика).

Така пресупозиція безпосередньо відсилає нас до застосування культурно-історичного методу, як такого, котрий ґрунтується на візії, що література є прямим відображенням та продуктом культури країни та специфіки її епохи (тут ключовими є причини, наслідки і вплив революцій в Україні та Мексиці на національну літературу) та естетичного методу з метою об'єктивізації творчості Семенка та Маплеса Арсе, як і загалом культур обох країн, адже естетичний (естетико-поетикальний) фокус акцентує увагу на автентичності та оригінальності культур, які прагнуть взоруватися на внутрішні закони організації художнього тексту, чим, власне, і досягається автентичність та самоцінність літератур обох країн, безвідносно до їхніх культурно-історичних контекстів. Власне, із вищезазначеного й окреслюється мета нашого дослідження, а саме: провести компаративний аналіз українського та мексиканського авангардів Семенка та Маплеса Арсе на перетині державних устроїв та режимів країн, зосереджуючись на спільній проєвропейській орієнтації обох авторів, але, зрештою, суттєво відмінній долі як авторів, так і літератур обох країн. Для

досягнення поставленої мети ми простежимо своєрідність маніфесту як літературного жанру в обох авторів у зіставленні антибуржуазного пафосу естридентизму та культурницького тролінгу українського футуризму; звернемося до аналізу типологічної спорідненості поетики Семенка і Маплеса Арсе на рівні урбаністичної тематики, верлібру та неологізму/оказіоналізму, а також з'ясуємо характер взаємодії обох поетів із революційною державою, простеживши розбіжність їхніх доль крізь призму географічного й історичного контекстів України та Мексики. Усі окреслені методи та завдання уможливилися також завдяки семіотичному методу, котрий дозволив розглядати художній твір як складну систему знаків, а у випадку з авангардними текстами система знаків характеризується як «текст-код», який потребує декодування, а саме, у творчості Семенка та Маплеса Арсе, через аналіз деконструкції класичного коду (виклик канонічним іменам та образам у літературі – Шевченко, ідального) та аналіз візуально-кінетичної семіотики (новаторська графіка текстів з метою зображення шуму міста, часу, динаміки тощо). За результатами нашого дослідження колектив авторів дійшов висновку, що у подальших наукових розвідках з теми доцільно залучити психоаналітичний метод, який спиратиметься передусім на постать автора як на образ або персонажа не лише власної творчості, а й часу. Таким чином ми зможемо проаналізувати несвідомі імпульси, страхи, тривогу людини індустріальної доби та мотиви авторів, які окреслилися в нігілізмі, провокативних творчих елементах та закарбувалися у текстах.

4. Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Творчі долі Михайля Семенка та Мануеля Маплеса Арсе розгорталися в епоху глибоких революційних потрясінь, що визначили не лише політичний, а й культурний ландшафт їхніх країн. Михайль Семенко, уродженець Кибинців на Полтавщині (1892), переживав бурхливий революційний злам у радянській Україні: мобілізований у 1914 році до царської армії, він до 1917 року служив у Владивостоці, а повернувшись, опинився у вирі визвольних змагань та громадянської війни на теренах України. Упродовж 1918–1920 рр., ще в умовах громадянської війни, він намагався заснувати в Києві футуристичну організацію «Фламінго», прагнучи попри хаос розбудовувати нову авангардну культуру. Маплес Арсе народився у 1900 році в Мексиці, виріс у добу Мексиканської революції і, як сам зауважував, жив і був нею захоплений; Мехіко на початку 1920-х ще переживало наслідки революційного насилля – дим від пострілів змішувався з гуркотом перших трамваїв. Після збройного протистояння

країна входила у конструктивну фазу розбудови нової культури, що мала відбити національну ідентичність у поєднанні з модерністю. Саме у цей переломний момент – на перехресті Другої технологічної революції, Першої світової війни та Мексиканської революції – 31 грудня 1921 року на стінах мексиканської столиці з'явилася перша естридентистська листівка Маплеса Арсе. Обидва митці, таким чином, формувалися в умовах революційних зламів – мексиканського й українського, – які, попри географічну і політичну відстань, схожим чином руйнували старі культурні ієрархії й створювали запит на радикально нову мистецьку мову. Саме ця спільна революційна матриця стала фундаментом для їхнього авангардного феномену.

«Відвага, сміливість і бунт будуть головними елементами нашої поезії» (Marinetti, 1909, с. 2). По суті, другий постулат із маніфесту Марінетті є вертикаллю змісту і форми світового авангарду. Відтак, щоб розпочати відхід від старих форм і методів творення літератури, необхідно було кинути виклик тодішнім «традиційним нормам» культури. Й оскільки культура є субстратом ідентичності, то вона не може бути відокремленою від історичного контексту країни. Це означає, що, кидаючи виклик так званим «традиційним нормам» культури, митець кидає виклик тогочасному режиму та його владі в своїй країні. Маніфест М. Семенка «Сам» завершує епатажна фраза: *«Я палю свого Кобзаря!»*. Ці рядки спровокували скандал у літературних колах, у яких на той час і так розгорталася полеміка з поверненням літератури на шлях Sturm und Drang. Запозичивши цей термін з німецького літературного руху кінця XVIII століття, що прославляв культ пристрасті, індивідуалізму та бунту проти раціоналізму, М. Хвильовий використовував цей образ, щоб закликати українську культуру вийти з «провінційного заціпеніння» та стати активною, вольовою та світовою. У той же час саме М. Хвильовий першим і прокоментував скандальну фразу М. Семенка, заявивши, що той спаплюжив ім'я Т. Шевченка: «Літературний ярмарок» видавала ВАПЛІТЕ (зокрема Хвильовий і його компанія), і Семенко брав участь у словесних перестрілках із ВАПЛІТЕ під час літературної дискусії 1925–1928 років, де вони й критикували одне одного. Відтак, фактично саме з цієї фрази М. Семенка в українській літературі починається не просто полеміка та скандал, а в найширшому значенні дискусія про модернізацію української культури. Як зазначав О. Ільницький, «український футуризм узявся модернізувати українську культуру через шокову терапію, використовуючи, зокрема, скандал як засіб – драматичний, мало не насильницький акт, що передбачав повалення національного культу Шевченка» (Ilnytzkyj, 2017, с. 52).

Тим часом на іншому континенті, 31 грудня 1921 року в Мехіко, з'являється маніфест, написаний і підписаний Мануелем Маплесом Арсе – це була листівка, що започаткувала естридентизм як мексиканський

авангардний рух. Маніфест було надруковано в Escuela de Huérfanos на кольоровому папері велін; він складається з прологу, чотирнадцяти пунктів маніфесту та великоформатної фотографії автора. Розмір аркуша – 60 × 40 см; його надруковано з обох боків. Листівка має таку назву та підзаголовок: «ACTUAL No. 1. Hoja de Vanguardia. Comprimido Estridentista de Manuel Maples Arce» («АКТУАЛЬ №1. Авангардний листок. Естридентистський стислий маніфест Мануеля Маплеса Арсе»). І хоча Маплес Арсе на той момент був практично єдиним реальним активістом, він включив у маніфест список понад двохсот міжнародних прихильників авангарду – ультраїстів з Барселони, італійських футуристів, французьких авангардистів. Основними впливами стали іспанський ультраїзм та італійський футуризм. Ключовим гаслом маніфесту Маплеса Арсе (Maples Arce, 1921) є *«¡Muera el Cura Hidalgo!»* (*«Нехай помре священник Ідальго!» – тут і далі переклад наш – Б. А., Б. М.*). Ідальго – батько мексиканської незалежності, національний символ, культова постать. Маплес Арсе кидає виклик йому так само, як Семенко палить «Кобзаря»: обидва атакують не людину, а культ, що душить живе мистецтво. Паралель тут майже дзеркальна. В обох випадках – провокативне «вбивство» національного святого в ім'я нового мистецтва, і в обох – це не ненависть до постаті, а відмова від її іконізації. Тобто наскрізний лейтмотив «зухвалості» обох поетів наступний: атака на культ звільняє, а не знищує.

Таким чином, майже одночасно і майже однаково (за змістом) в обох країнах починається авангардистський рух. У 1914 році М. Семенко видає дві збірки – «Prelude» і «Дерзання» – і до другої з них долучає вищезгаданий маніфест «Сам», у якому він демонстративно відрікається від Шевченка як від канону. Поет орієнтувався на італійський футуризм Марінетті й російський кубофутуризм (Маяковський, Хлєбніков), але переосмислював їх у власний спосіб. Його програма включала наступні принципи: знищення «старого мистецтва» і культу Кобзаря, урбанізм, динаміку, машинну цивілізацію, деструкцію мови – «поезофутуризм» як відмову від сенсу заради звуку і ритму, провокацію як художній метод. Пізніше, у 1920-х, Семенко назве свій рух кверофутуризмом. «Кверо» від лат. quaero – шукаю, питаю, прагну. Семенко свідомо обрав цей префікс, щоб відрізнити свій варіант футуризму від італійського чи російського. Якщо класичний футуризм Марінетті проголошував швидкість, машину, насилля як готові цінності, то Семенків кверофутуризм акцентував на вічному пошуку, незавершеності, запереченні будь-якої зупинки, а відтак – динаміка, рух дорівнює вічності життя: *«…бігорух рухобіги / рухливобіги…»* (Семенко, 2010, с. 34). Це такий собі самозаперечний футуризм: навіть власна програма не може стати каноном, бо канон дорівнює статиці, а відтак – смерті. Звідси й парадоксальна логіка

автора: він міг переписувати свої маніфести, відмовлятися від попередніх позицій, і це не було б непослідовністю, а лише принципом.

Звернемося до типологічного порівняння футуристичних маніфестів – «Кверофутуризм» М. Семенка та «Actual №1» Маплеса Арсе. *«Мистецтво – ж є теперішнє, момент. Що таке футуризм у мистецтві? Мистецтво футуристичне в тім розумінні, що воно є стремліннє до найглибшого й найблизшого, найширшого і в купі з сим найменшого, без цілі здійснення, знайдення (виключаючи штуку – стиль категорій, безмежно умножуючих ся)»* (Семенко, 2010, с. 266). *«Все має бути трансцендентним та еквівалентним у наших освітлених панорамах, якими нас оточують сферичні актуалістські небеса…»* (Maples Arce, 1921). Обидва фрагменти розривають з ієрархічним, завершеним мистецтвом і проголошують актуальність як вищу цінність. Арсе вбудовує її в просторовий образ («актуалістські небеса»), Семенко – в темпоральний («теперішнє, момент»). Обидва уникають статичної краси на користь незавершеного, рухомого, незвіданого, проте Семенко в цьому радикальніший: він знімає саму мету художнього пошуку. Як бачимо, естетичне джерело в обох митців спільне, що відсилає до універсальної візії авангарду, проголошеної Марінетті: «Досі література звеличувала задумливу нерухомість, екстаз і дрімоту. Ми хочемо оспівати наступальний рух, гарячкове безсоння, подвійний крок, небезпечний стрибок, ляпас і кулачний удар» (Marinetti, 1909, с. 2).

Обидва маніфести засновані на принципі радикального заперечення традиційної культури. Семенко формулює це через відмову від будь-якої стабільної мистецької школи: *«В мистецтві не може бути шкіл, не може бути зміни чогось статичного»* (Семенко, 2010, с. 265). Маплес Арсе, натомість, звертається до безпосереднього переліку відкинутих напрямів: *«Більше жодного креаціонізму, дадаїзму, пароксизму, експресіонізму, синтетизму, імажизму, супрематизму, кубізму, орфізму тощо»* (Maples Arce, 1921). Відмінність же полягає в тому, що Семенко відкидає саму ідею системи, тоді як Маплес Арсе перелічує конкретні «ізми», від яких дистанціюється. Водночас обидва автори рухаються в одному напрямку: ствердити власну позицію через заперечення попереднього.

Значущим моментом є те, що обидва автори – представники тих культур, які прагнули європейського світогляду, однак такими не були: одна з них (українська) – політично, друга (мексиканська) – географічно. Проте, попри відмінні соціальні контексти, обидва автори однаково відкидають ідею «національного мистецтва» як обмежувальну. Семенко формулює це різко: *«Ознаки національного в мистецтві – ознаки його примітивности»*, додаючи: *«Кверо-футуристичне мистецтво мусить бути виявом вселюдського почуття»* (Семенко, 2010, с. 267). Маплес Арсе дотримується

схожої логіки в розділі X: *«Більше неможливо обмежуватися умовними розділами національного мистецтва»* (Maples Arce, 1921). Це паралелізм, що свідчить про спільну стратегію авангарду: звільнитися від регіональних ідентичностей заради претензії на універсальне.

Обидва маніфести демонструють виразну агресію стосовно попереднього покоління. Семенко риторично звертається до своїх попередників із відчуженням: *«Хай наші батьки (що не дали нам нічого в спадщину) втішаються "рідним" мистецтвом, доживаючи з ним вкупі, ми, молодь, не подамо їм руки»* (Семенко, 2010, с. 267). Маплес Арсе вдається до схожого жесту, однак спрямовує його проти конкретних постатей офіційної культури: *«Успіхів усім молодим поетам, художникам і скульпторам Мексики, тим, хто ще не зіпсувався кумівством урядових синекур…»* (Maples Arce, 1921). В обох випадках ідеться про конституювання нового суб'єкта мистецтва через протиставлення себе «старим».

Однак простежується у маніфестах і суттєво відмінне, хоча в поезії цей аспект, навпаки, зближається в обох поетів. Зокрема, йдеться про ставлення до технічного прогресу та урбаністичну візію. Маплес Арсе присвячує цьому значну частину маніфесту, безпосередньо наслідуючи й полемізуючи з Марінетті: *«Необхідно звеличувати всіма різкими тонами нашого пропагандистського камертона актуалістську красу машин, гімнастичних мостів, що міцно простягаються над схилами сталевими м'язами, дим заводів…»* (Maples Arce, 1921). Він відкрито надихається естетикою прогресу і міського середовища з описами трамваїв, автомобілів, хмарочосів і рекламних плакатів. Натомість Семенко практично не торкається теми технологій; його дискурс залишається суто філософсько-естетичним. Рух у нього – метафора духовного стремління, а не прославляння інженерної потуги. І це, напевно, можна пояснити як суто українську світоглядну траєкторію, в якій технологічний процес насправді не дорівнював розвитку. Інтелектуальне середовище 20–30 рр. XX століття нерідко відверто висміювало наростаючий культ машин. Згадаємо бодай сатиричну п'єсу Ю. Шпола «Катіна любов або Будівельна пропаганда», у якій автор з іронією показує, як ідеологія агітувала заміну «буржуазного кохання» на любов до будівництва й заводів. Гротескне поєднання побуту та пропаганди переростає у творі в «індустріальний психоз», який спричиняє витіснення романтики, високих почуттів та приватного життя людей партійними гаслами про кубізм, конструктивізм і культ машини.

Обидва маніфести за природою свого жанру є скандальними й провокативними. Однак текст Семенка, на відміну від першого його маніфесту «Сам», у якому поет «палить» свого «засмальцьованого "Кобзаря"» і який за стилем більше нагадує стиль маніфесту Маплеса Арсе, написаний у стриманому, майже декларативному стилі. Натомість риторика

Маплеса Арсе, навпаки, – вибухова, насичена гротеском і навмисною скандальністю: *«Шопен на електричному стільці! (Торгова марка М.М.А.) — це чудодійний препарат: за двадцять чотири години він винищив усі мікроби гнилої літератури, а користуватися ним надзвичайно приємно та корисно»* (Maples Arce, 1921). Семенко ж закликає: *«Доганяймо сьогоднішній день!»* (Семенко, 2010, с. 267), але не вдається до подібної провокації. Маплес Арсе, натомість, насолоджується скандалом як таким, використовуючи також рекламні вставки всередині маніфесту як художній прийом.

Зіставлення «Кверофутуризму» Семенка та «Actual №1» Маплеса Арсе дозволяє зробити кілька важливих спостережень щодо природи авангардного маніфесту як жанру. По-перше, обидва тексти демонструють типологічні інваріанти: заперечення традиції, динамічна концепція мистецтва, розрив із попереднім поколінням, претензія на вселюдське. Це свідчить про те, що авангардний маніфест є транснаціональним жанром із власними конвенціями, незалежно від того, де він виник. По-друге, попри зазначену спорідненість, обидва тексти є виразно різними за структурою, тональністю й культурним контекстом: мексиканський маніфест орієнтується на міжнародний авангардний діалог і естетику міста, тоді як Семенко зосереджується на філософській концептуалізації динаміки мистецтва. Це робить порівняння двох маніфестів інструментом розуміння не лише конкретних художніх програм, а й ширших механізмів формування авангарду як глобального культурного явища.

Проте для повноти компаративної характеристики українського та мексиканського авангардів першої половини ХХ століття розглянемо також і поетичну творчість М. Семенка та М. Маплеса Арсе, в якій, власне, й простежуються проголошені поетами принципи футуризму та естридентизму. Наше завдання тут – встановити спільні естетичні імпульси (антитрадиціоналізм, верлібр, культ міста, орієнтація на Європу, руйнація форми тощо), які, як правило, матимуть відмінні причини та наслідки втілення цих принципів, що безпосередньо залежить як від культурних кодів України та Мексики, так і від тогочасних політичних реалій країн.

Мотив урбаністики за принципами футуризму вважається субстратом авангарду в літературі. Оспівування міста як живого організму, сповненого енергії, швидкості та механічного пульсу, стало центральним образом авангардної поетики. Місто в цій традиції – не тло й не декорація, а суб'єкт, що говорить власним голосом: гуркотом трамваїв, криком газетярів, спалахами електричного світла. Саме так воно з'являється у Семенка й Маплеса Арсе. Однією із найяскравіших урбаністичних поезій у М. Семенка, передусім через упізнаваність ідіостилю автора, є поезія «Місто». Зауважимо, що Семенко застосовує цю назву до багатьох своїх віршів, чим підкреслює ключове поняття авангардистської поетики ХХ століття, а відтак саме поняття міста

концептуалізується. Вірш починається фонетично обрамленим шумом – складами, які утворюють асонанси та алітерації: *«Осте сте / бі бо / бу…»* (Семенко, 2010, с. 34). Це акустичний безлад для відтворення вуличного шуму: гуркіт потягів, стукіт коліс, гарчання двигунів тощо. Надалі відбувається зрівнювання людини з машиною: *«візники — люди / трамваї — люди / автомобілібілі…»* (Семенко, 2010, с. 34). Візники й трамваї поставлені в один синтаксичний ряд через тире, ніби вони істоти одного порядку. Це пряма реалізація футуристичної ідеї про злиття людини й механізму. *«Автомобілібілі»* – гіперболізований оказіоналізм, який подвоює склад і розростається на сторінці, як сам автомобіль розростається й шириться у просторі міста. Форма слова імітує динаміку, швидкість і надмірність. Рухова семантика перетікає в безкінечну динаміку: *«бігорух рухобіги / рухливобіги…»* (Семенко, 2010, с. 34). Семенко будує слова зі спільних коренів (рух, біг), перетасовуючи їх у різних комбінаціях, що утворює кінетичну мову: слово саме рухається, переставляє свої частини, як механічні деталі. Місто тут – не простір, а процес, вічний рух без зупинки. Далі у вірші місто стає ольфакторним елементом, запахи якого буквально розкодовуються за допомогою звуко-буквеної та лексичної гри: *«…диму сталь / палять / пах / пахка / пахітоска / дим синій / чорний ди / м / пускають / бензин…»* (Семенко, 2010, с. 34). Місто входить через ніс і легені – це дим, бензин, чад. Характерно, що слово «дим» розривається між рядками – *«ди / м»* – і це не просто графічна гра, а зорова імітація диму, що розпливається, розчиняється в просторі. Семенко застосовує візуально-кінетичний прийом задовго до того, як він став загальним авангардним прийомом. Отже, «Місто» Семенка – це партитура урбаністичного досвіду: фонетична, кінетична, тілесна, ольфакторна. Текст не описує місто – він є містом у своїй формі, ритмі й руйнуванні синтаксису. У контексті мотиву урбаністики Семенко робить те саме, що й Маплес Арсе: місто перестає бути об'єктом зображення й стає мовою самого вірша, окрім того – місто персоніфікується, із об'єкта перетворюється на повноцінний самостійний суб'єкт, динаміка якого уособлює екзистенційну онтологію (місто як людина). Цей перехід від теми до методу і є найглибшою ознакою авангарду. «Тут, вздовж цих трьох кварталів, завжди можна було зустріти когось із письменників… Тут можна було "продати" і "купити" вірші…» (Клименко–Маркаде, 2019, с. 69). Опис «літературного ярмарку» демонструє урбаністичну культуру, у якій мистецтво стає частиною міського обігу. Це відповідає футуристичній естетиці, де місто є центром творчості, руху та швидких культурних змін. Семенко вписаний у цей простір як активний учасник нової мистецької реальності.

Схожим урбаністичним маніфестом у творчості М. Маплеса Арсе є поема «Urbe» у п'яти піснях, яка була присвячена робітникам Мексики і вийшла 1924

року – в розпал мексиканського постреволюційного піднесення. Якщо Семенко у 1914-му ще тільки відкривав місто як звуковий досвід, то Маплес Арсе в «Urbe» надає місту статусу політичного суб'єкта: воно не просто вібрує і шумить, воно повстає. Вірш відкривається програмовим зверненням: *«Oh ciudad toda tensa / de cables y de esfuerzos, / sonora toda / de motores y de alas»* (*«О місто, все напружене / кабелями й зусиллями, / звучне все / моторами й крилами»*) (URL1). Ключове слово тут – «tensa» (напружена). Місто – не статичний простір, а тіло під електричною й соціальною напругою, натягнуте, як струна або провід. Образ кабелів поєднує технічну інфраструктуру з фізіологічним відчуттям: місто живе, воно дихає моторами й «крилами» – тобто літаками, новим символом футуристичної сучасності. На відміну від Семенка, де трамваї та автомобілі є рівноправними учасниками міського потоку, у Маплеса Арсе транспорт набуває прямо політичного забарвлення: *«Escoltas de tranvías / que recorren las calles subversistas…»* (*«Ескорти трамваїв, / що об'їздять підривні вулиці…»*) (URL1). «Subversistas» – це неологізм, утворений за моделлю назви вулиць, але наповнений змістом підривної діяльності. Вулиця у Маплеса Арсе – це вже не нейтральна артерія міста, а ідеологічний простір, де трамвай їде не просто з пункту А в пункт Б, а по революційному маршруту. Якщо порівняти це з «Містом» Семенка, де «трамваї – люди», то там ототожнення нейтральне, а в Маплеса Арсе воно несе класовий підтекст, що пов'язано в автора із романтизацією більшовизму та Жовтневої революції. А відтак, закономірно, що Семенко намагається нівелювати цю класовість, і окреслена антитетичність між авторами є ключовою для розуміння авангардних течій на перетині культурно-історичних контекстів, про що йтиметься нижче. Маплес Арсе не просто одухотворює місто, він його еротизує: *«Y la fiebre sexual / de las fábricas»* (*«І сексуальна гарячка / заводів»*) (URL1). Завод – не холодна машина, а тіло в гарячці. Це пряма паралель до футуристичної традиції Марінетті, де машина й людське тіло злиті, але Маплес Арсе виводить цей образ у бік соціальної тілесності: це не індивідуальний екстаз, а колективна, класова «гарячка». Місто як тіло, що прагне. Натовп у Маплеса Арсе – це гідравлічна сила: він «переливається», «розливається», «виходить з берегів»: *«La muchedumbre sonora / hoy rebasa las plazas comunales…»; «Los ríos de blusas azules / desbordan las esclusas de las fábricas…»* (*«Звучний натовп / сьогодні переповнює міські площі…»; «Ріки синіх блуз / переливаються через шлюзи заводів…»*) (URL1). Місто стає системою каналів і шлюзів, якими тече людська маса. Такий прийом відсилає нас до кінетичної мови Семенка, де люди розчиняються в механічному потоці. У Маплеса Арсе також відбувається динаміка: людська маса переможно заповнює міський простір. Таким чином, обидва тексти реалізують місто не як тему, а як метод. Проте якщо Семенко будує місто з фонем і графічних зламів,

то Маплес Арсе будує його з ораторських інверсій і класових метафор. Відтак, маємо два різні авангарди, але одного урбаністичного імпульсу.

Попри однаковий мистецький імпульс, обидва автори мають два різні типи авангардної деструкції. Семенко руйнує строфіку зсередини, через нерівність рядків і синтаксичний злам; Маплес Арсе руйнує її через ізоляцію окремих слів і розриви всередині думки. Наприклад, вірш М. Семенка «Вагоновод» (1916) виглядає як два катрени з кодою. Перша строфа – 5 рядків, друга – 6, фінальний рядок окремо. Але це ілюзія строфіки: рими є (Чікаго/хмурні/трамваї – Мельбурні/Вас), однак вони не організують рядки в рівномірну систему. Рими «губ / шлюб», «нас / Вас», «хмурні / Мельбурні» – це розсіяні звукові відлуння, а не класична схема. Семенко робить щось дуже специфічне: він розриває синтаксичну одиницю посеред речення і переносить частину на наступний рядок без будь-якої логічної або ритмічної потреби: «*Ви скинете очима, і я спостережу, як / здригнуться кутики Ваших губ*» (Семенко, 2010, с. 46). Перенос після «як» – це обрив речення на службовому слові. Читач підвішений у паузі на сполучнику, що створює ілюзію, ніби вагон зупинився між зупинками. Так само: *«Ви пригадаєте Владивосток і зробите рух щось / вимовить…»* (Семенко, 2010, с. 46). «Щось вимовить» – це синтаксичний уламок, що звисає без опори. Неповна конструкція відтворює саму ситуацію: жест, що не завершився словом, рух, що не став мовленням. Метрична нерівність у Семенка не є випадковою: довгі рядки – там, де думка розгортається і гальмує; короткі – там, де вона обривається або опускається. «Чи Мельбурні» – коротке й сухе, як альтернатива без значення. *«Бо вагоноводові розмовляти забороняється строго»* (Семенко, 2010, с. 46) – найдовший рядок, найважчий, він давить своєю повнотою саме там, де мовчання стає неминучим. Натомість у вірші М. Маплеса Арсе «Evocación» («Викликання») немає жодної строфи навіть у псевдоформі. Вірш існує як єдиний безперервний потік, що час від часу розривається й ізолює окремі слова в самостійні рядки. Це не відмова від строфіки, це її тотальне розчинення: кожен рядок сам собі строфа. Найсильніший формальний хід Маплеса Арсе – коли одне слово стає окремим рядком, відірваним від речення: *«es el frío / deshielo / de su frente»* (*«це холод / відлига / її чола»*) (URL1). «Deshielo» (відлига) виривається з речення й стоїть окремо. Синтаксично це частина предиката, але графічно й візуально – окрема подія. Слово-острів. Пауза навколо нього змушує читача затриматися саме на ньому – і цього достатньо, щоб образ «відлиги на чолі» набув фізичної відчутності. Так само: *«el otoño / inquilino / regó de hojas secas su recuerdo»* (*«Осінь-постоялець притрусила сухим листям пам'ять про неї»*) (URL1). «Inquilino» (постоялець) – метафора осені як тимчасового орендаря пам'яті – стоїть окремим рядком між «el otoño» (осінню) і дієсловом. Це розтягнута в

просторі метафора: читач встигає усвідомити кожне слово окремо, перш ніж вони складуться у смисл. У вірші є рядки з відступом від верхньої та нижньої строфи: *«—Muchedumbres inmóviles / están asediando el horizonte.—»* (*«— Нерухомі натовпи / облягають горизонт.—»*) (URL1). Відступ і тире виокремлюють цей двовірш цілком за традиціями п'єси: як інший голос або інший план. Це не внутрішній монолог ліричного суб'єкта, а щось побачене ззовні – картина, що вривається в роздум. Форма тут відтворює структуру свідомості: основний потік думки – і раптовий образ, що виринає збоку, на фоні, що викликає цілковиту візуалізацію при прочитанні. Таким чином, ми бачимо, що обидва поети відмовляються від традиційної строфіки, але з різних позицій. Семенко симулює строфу і руйнує її потому через нерівність і синтаксичний злам, ніби показуючи, як стара форма тріщить під новим змістом. Маплес Арсе навіть не імітує строфу: він будує вірш як серію ізольованих подій у вертикальному просторі сторінки, де кожне слово може стати самостійною зупинкою. Так чи інакше, обидва поети, хоч і з різними структурними підходами, руйнують традиційні форми поезії.

Не меншою мірою авангардний імпульс обох авторів простежується й на морфологічному, лексичному та семантичному рівнях мови. Йдеться насамперед про створення неологізмів і оказіоналізмів та гру слів. Семенко і Маплес Арсе створюють неологізми з різних позицій. Семенко – конструктивіст: він розбирає слово на морфеми і збирає заново, як механік збирає двигун. Маплес Арсе – семантичний реконструктор: він бере наявні слова і ставить їх у такі контексти, де вони вибухають новим, несподіваним змістом. Перший працює зі звуком і морфологією, другий – зі значенням та ідеологічним зарядом. У Семенка: *«сонцекров»*, *«кровофарби»* (Семенко, 2010, с. 27) – це фізіологізація космосу: сонце перестає бути зовнішнім явищем і стає речовиною тіла. Разом із «кровофарбами» з наступного рядка «сонцекров» утворює семантичне гніздо, де живопис, кров і сонячне світло – одне й те саме. *«Пахучососни»* (Семенко, 2010, с. 30) – миттєвий знімок: прикметник та іменник зливаються так само, як миттєве враження від запаху й дерева зливаються в одному чуттєвому акті. Розділити «пахучі» й «сосни» – значить знищити саме переживання. Це імпресіоністська морфологія: форма слова відтворює нерозчленованість сприйняття. Слово *«Обезженщена»* (Семенко, 2010, с. 37–38) – утворене від слова «жінка» з префіксом *обез-* (позбавлення якості) – «позбавлена жінки». Назва вірша повністю – «Обезженщена пустеля» – це оксиморон: пустеля, яка колись була наповнена жіночою присутністю і тепер її позбавлена. Слово поєднує кальку з російського дієслівного словотвору (обезлесить, обезлюдить) з українською основою, і в цьому зіткненні – додатковий семантичний ефект: мовна «обезженщеність» відображає тематичну. У Маплеса Арсе (URL1):

«multánime» – оказіоналізм, утворений за моделлю «unánime» (одностайний): *multi-* (багато) + *ánima* (душа). «Мультианімний» – «багатодушний». Слово відсутнє в іспанських словниках, Маплес Арсе його вигадав, щоб передати ідею колективного суб'єкта, що неможливо висловити наявними засобами мови. *«Insurrecta»* (повстанська, збурена) – оказіональний епітет міста, який перетворює рекламні вивіски на зброю повстання. Це семантична гра: слово з революційного словника застосоване до комерційної реклами, і в цьому зіткненні народжується іронія: місто «повстає» не через класову боротьбу, а через неонові вогні. *«Sedienta de kilómetros»* – розгорнутий оказіональний епітет: локомотив «спраглий кілометрів», ніби кілометри – це вода. Тут гра на перенесенні фізіологічної потреби (спрага) на механічний об'єкт і абстрактну міру простору. Це потрійна метафора в трьох словах. Отже, переконуємося, що і Семенко, і Маплес Арсе доводять, що авангард – це спосіб мислення, коли мова перестає бути інструментом поета і сама стає матеріалом опору: в Семенка слово розривається, злипається й кричить міським шумом, у Маплеса Арсе воно вибухає зсередини ідеологічним або чуттєвим зарядом, і в обох випадках читач отримує не текст про новий світ, а сам новий світ.

Водночас між українським футуризмом і мексиканським естридентизмом існувала принципова відмінність у розумінні суспільної функції мистецтва. Якщо Семенко насамперед прагнув модернізувати саму художню мову, руйнуючи усталені форми та канони, то естридентисти дедалі частіше мислили мистецтво як інструмент суспільного перетворення. Показовими є програмові декларації руху: *«servir a una idea y no a una estética»* (*«служити ідеї, а не естетиці»*) та *«socializar las manifestaciones artísticas, tendiendo hacia la desaparición absoluta del individualismo burgués»* (*«соціалізувати художні вираження, прагнучи до абсолютного зникнення буржуазного індивідуалізму»)* (Maples Arce, 1921). Таким чином, мексиканський авангард значно активніше інтегрувався в революційний соціальний проєкт, тоді як український футуризм, попри початкову підтримку революційних змін, зберігав більшу автономію естетичного пошуку.

Як слушно зауважує Еводіо Ескаланте, «кожен авангардний рух – це, перш за все, спосіб подолання навколишнього середовища» (Escalante, 2012, с. 22). Порівняння мистецьких напрямів Семенка та Маплеса Арсе демонструє, що обидва митці намагалися «перевищити» власне культурне середовище та інтегрувати свої літератури в глобальний модерністський процес. Проте способи такого подолання виявилися різними через відмінність історичних обставин, політичних режимів та моделей взаємодії між мистецтвом і владою.

5. Висновки та перспективи дослідження

Здійснений компаративний аналіз маніфестів і поетичної творчості Михайля Семенка та Мануеля Маплеса Арсе продемонстрував, що український футуризм і мексиканський естридентизм, попри цілковиту автономність свого виникнення, є типологічно спорідненими феноменами світового авангарду першої половини XX століття. Обидва рухи постали майже одночасно в культурах, які переживали революційний злам і шукали нової національної ідентичності на перетині з європейською модерністю, і обидва реалізували спільний для авангарду репертуар засобів: маніфест як провокативний жанр, ритуальне «вбивство» культової постаті (Кобзар – Ідальго) як спосіб звільнення мистецтва від традиції, заперечення «національного» на користь «вселюдського», розрив з поколінням «батьків», культ міста та зруйнування успадкованої строфіки.

Разом із тим порівняння виявило й суттєву відмінність у самій техніці та спрямованості авангардного письма. Семенко постає передусім як конструктивіст мови: він розкладає слово на морфеми й перебудовує його заново, розриває синтаксис на службових словах, симулює строфу, щоб одразу її зруйнувати, а його кверофутуризм зрештою є філософською категорією вічного пошуку, позбавленою чіткої соціальної програми і майже байдужою до теми техніки. Маплес Арсе, натомість, є семантичним реконструктором: він бере наявні слова й ідеологічно їх перезаряджає, будує вірш як низку ізольованих подій на сторінці, а місто в нього набуває виразно політичного й тілесного виміру: воно «повстає», «тремтить у гарячці», стає простором класової боротьби. Якщо українського футуриста цікавить передусім оновлення художньої мови як такої, то мексиканський естридентист дедалі відвертіше мислить мистецтво як інструмент соціального перетворення, що засвідчують і програмові гасла руху про підпорядкування естетики ідеї та знищення «буржуазного індивідуалізму».

Саме ця відмінність у способі «подолання навколишнього середовища», якщо скористатися формулюванням Е. Ескаланте, і дає відповідь на питання, поставлене на початку розвідки: чому один і той самий авангардний імпульс в одному контексті виявився інтегрованим державою, а в іншому – знищеним нею. Естридентизм Маплеса Арсе розвивався у постреволюційній Мексиці, яка на момент появи «Actual №1» вже входила в конструктивну фазу розбудови нової культури і потребувала мистецтва, здатного легітимізувати нову національну ідентичність, – тому траєкторія поета, зрештою, привела його на дипломатичну службу. Кверофутуризм Семенка, навпаки, формувався в радянській Україні, де революційна відлига поступово поступалася місцем тоталітарній консолідації влади, яка не терпіла автономного,

самозаперечного пошуку і врешті знищила його носія фізично в 1937 році. Таким чином, доля обох авторів – дипломатична кар'єра одного і розстріл іншого – є не випадковістю літературної біографії, а логічним наслідком різних конфігурацій дихотомії «мистецтво-влада» в їхніх країнах.

Проведене дослідження, що вперше у славістиці й латиноамериканістиці зіставляє творчість М. Семенка та М. Маплеса Арсе, підтверджує продуктивність компаративного підходу до «периферійних» авангардів: воно демонструє, що авангардний маніфест і авангардна поетика є транснаціональними явищами зі спільними конвенціями, реалізація яких водночас щоразу глибоко вкорінена в конкретний культурно-історичний та політичний контекст. Перспективу подальших досліджень убачаємо в розширенні компаративного поля за рахунок інших авангардних постатей українського та латиноамериканського контекстів, а також у поглибленому вивченні рецепції обох авторів у пізніших національних канонах.

Література

1. Агеєва Віра 2023. *Марсіани на Хрещатику: літературний Київ XX століття*. Київ: Віхола.
2. Клименко Валентина – Маркаде Жан-Клод 2019. *Лицар, дама, авангард. Розмова Валентини Клименко з Жаном-Клодом Маркаде*. Київ: Родовід.
3. Мельників Ростислав 2023. *Літературні 1920-ті. Постаті*. Харків: Прометей.
4. Омельчук Олеся 2024. Михайль Семенко: футурист і боротьбист. *Слово і Час* 734/2: с. 88–97. https://doi.org/10.33608/0236-1477.2024.02.88-97
5. Семенко Михайль 2010. *Вибрані твори*. Київ: Смолоскип.
6. Conley, Katharine 2013. *Surrealist Ghostliness*. Lincoln–London: University of Nebraska Press. https://doi.org/10.2307/j.ctt1ddr900
7. Escalante, Evodio 2012. Los noventa años de Actual No. 1. Observaciones acerca del manifiesto estridentista de Manuel Maples Arce. *Signos Literarios* 8/15: pp. 9–30.
8. Fernández, Ángel José – Castillo Hernández, Estela eds. 2020. *Estridentópolis y la vanguardia*. Veracruz: Universidad Veracruzana.
9. Hofmann, Tatjana 2016. Mychajl' Semenkos ukrainischer Futurismus zwischen west- und osteuropäischer Avantgarde. *Zeitschrift für Slawistik* 61/2: pp. 229–248. https://doi.org/10.1515/slaw-2016-0012
10. Ilnytzkyj, Oleh 2017. Cultural revolution: Mykhail Semenko, Ukrainian Futurism and the "National" category. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* 4: pp. 45–52. https://doi.org/10.18523/kmhj106710.2017-4.45-52
11. Maples Arce, Manuel 1921. *Actual No. 1: Hoja de vanguardia. Comprimido estridentista. [Manifesto]*. México: Escuela de Huérfanos.
12. Marinetti, Filippo Tommaso 1909. *Manifeste du Futurisme*. Paris: Le Figaro.
13. Mocarquer, Javier 2010. Las vanguardias en México: el estridentismo y Manuel Maples Arce. *Trama* 6/11: pp. 87–106.

14. Mulder, Tavid 2022. The torn halves of Mexican modernism: Maples Arce, O'Gorman, and Modotti. *A Contracorriente: Una revista de estudios latinoamericanos* 19/3: pp. 260–290.
15. Pivtorak, Yuliia 2024. *Ukrainian art periodicals of the 1920s–early 1930s. Between the revolution and the Executed Renaissance*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781032708676-8
16. Rashkin, Elissa J. 2009. *The Stridentist Movement in Mexico: The Avant-Garde and Cultural Change in the 1920s*. Lanham: Lexington Books.
17. URL1: Maples Arce, Manuel. *Poesias*. https://www.poesi.as/Manuel_Maples_Arce.htm (Дата звернення: 20.08.2026).

References

1. Aheieva, Vira 2023. *Marsiany na Khreshchatyku: literaturnyi Kyiv XX stolittia* [Martians on Khreshchatyk: Literary Kyiv in the twentieth century]. Kyiv: Vikhola. (In Ukrainian)
2. Klymenko, Valentyna – Marcadé, Jean-Claude 2019. *Lytsar, dama, avanhard. Rozmova Valentyny Klymenko z Zhanom-Klodom Markade* [The knight, the lady, and the avant-garde. Valentyna Klymenko's conversation with Jean-Claude Marcadé]. Kyiv: Rodovid. (In Ukrainian)
3. Melnykiv, Rostyslav 2023. *Literaturni 1920-ti. Postati* [The literary 1920s. Figures]. Kharkiv: Prometei. (In Ukrainian)
4. Omelchuk, Olesia 2024. Mykhail Semenko: futuryst i borotbyst [Mykhail Semenko: Futurist and Borotbist]. *Slovo i Chas* 734/2: pp. 88–97. https://doi.org/10.33608/0236-1477.2024.02.88-97 (In Ukrainian)
5. Semenko, Mykhail 2010. *Vybrani tvory* [Selected works]. Kyiv: Smoloskyp. (In Ukrainian)
6. Conley, Katharine 2013. *Surrealist Ghostliness*. Lincoln–London: University of Nebraska Press. https://doi.org/10.2307/j.ctt1ddr900
7. Escalante, Evodio 2012. Los noventa años de Actual No. 1. Observaciones acerca del manifiesto estridentista de Manuel Maples Arce [The ninety years of *Actual No. 1*: Observations on Manuel Maples Arce's Estridentist manifesto]. *Signos Literarios* 8/15: pp. 9–30. (In Spanish)
8. Fernández, Ángel José – Castillo Hernández, Estela eds. 2020. *Estridentópolis y la vanguardia* [Estridentópolis and the avant-garde]. Veracruz: Universidad Veracruzana. (In Spanish)
9. Hofmann, Tatjana 2016. Mychajl' Semenkos ukrainischer Futurismus zwischen west- und osteuropäischer Avantgarde [Mykhail Semenko's Ukrainian Futurism between the Western and Eastern European avant-garde]. *Zeitschrift für Slawistik* 61/2: pp. 229–248. https://doi.org/10.1515/slaw-2016-0012 (In German)
10. Ilnytzkyj, Oleh 2017. Cultural revolution: Mykhail Semenko, Ukrainian Futurism and the "National" category. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* 4: pp. 45–52. https://doi.org/10.18523/kmhj106710.2017-4.45-52

11. Maples Arce, Manuel 1921. *Actual No. 1: Hoja de vanguardia. Comprimido estridentista. [Manifesto]* [Actual No. 1: Avant-garde sheet. Estridentist tablet. Manifesto]. México: Escuela de Huérfanos. (In Spanish)
12. Marinetti, Filippo Tommaso 1909. *Manifeste du Futurisme* [Manifesto of Futurism]. Paris: *Le Figaro*. (In French)
13. Mocarquer, Javier 2010. Las vanguardias en México: el estridentismo y Manuel Maples Arce [The avant-gardes in Mexico: Estridentism and Manuel Maples Arce]. *Trama* 6/11: pp. 87–106. (In Spanish)
14. Mulder, Tavid 2022. The torn halves of Mexican modernism: Maples Arce, O'Gorman, and Modotti. *A Contracorriente: Una revista de estudios latinoamericanos* 19/3: pp. 260–290.
15. Pivtorak, Yuliia 2024. *Ukrainian art periodicals of the 1920s–early 1930s. Between the revolution and the Executed Renaissance*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781032708676-8
16. Rashkin, Elissa J. 2009. *The Stridentist Movement in Mexico: The Avant-Garde and Cultural Change in the 1920s*. Lanham: Lexington Books.
17. URL1: Maples Arce, Manuel. *Poesias* [Poems]. https://www.poesi.as/Manuel_Maples_Arce.htm (Accessed: 20.08.2026). (In Spanish)

Авангард і влада: Семенко і Маплес Арсе у порівняльній перспективі

Бахтіна Анна, доктор філософії. Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, кафедра романської філології, доцент. a.bakhtina@kubg.edu.ua, ORCID: 0000-0003-3337-6648.

Бурлака Марія. Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, кафедра романської філології, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. myburlaka.frgf23@kubg.edu.ua, ORCID: 0009-0007-1243-6564.

Статтю присвячено компаративному аналізу українського футуризму Михайля Семенка та мексиканського естридентизму Мануеля Маплеса Арсе – двох авангардних феноменів, що виникли незалежно один від одного і майже одночасно (1914 і 1921 рр.) на тлі глибоких революційних потрясінь в Україні та Мексиці 1910–1930-х років. Актуальність дослідження зумовлена тим, що компаративний аналіз творчості цих поетів досі не здійснювався у світовій славістиці й латиноамериканістиці, попри очевидну типологічну спорідненість їхніх художніх програм за цілковитої відсутності будь-якого прямого взаємовпливу між авторами. У статті послідовно зіставляються програмні тексти – маніфест «Кверофутуризм» Семенка та мексиканська листівка «Actual №1» Маплеса Арсе: виявлено спільні риси обох маніфестів, зокрема заперечення традиції й національного канону, культ теперішнього моменту, агресивний розрив із попереднім поколінням, претензію на вселюдськість, а також суттєві відмінності у ставленні до технічного прогресу, стилістиці провокації та ступені політизації художніх образів. Окрему увагу приділено урбаністичній поезії обох авторів: вірш Семенка «Місто» аналізується як фонетично-кінетична, тілесна й ольфакторна партитура міського досвіду, побудована на оказіоналізмах і звуконаслідуванні, тоді як поема

Маплеса Арсе «Urbe» постає політично й еротично забарвленим образом міста-тіла, охопленого класовою стихією революційного натовпу. Ключовим аспектом розвідки є питання взаємодії авангарду з революційною державною владою: дипломатична кар'єра Маплеса Арсе протиставляється трагічній долі Семенка, розстріляного 1937 року, що дає змогу простежити закономірності інтеграції або знищення авангардного імпульсу владою залежно від культурно-політичного та історичного контексту країни. У підсумку авангардний маніфест і поетика тлумачаться як транснаціональне жанрове явище зі спільними конвенціями, реалізація яких водночас глибоко вкорінена в конкретні національні культурно-історичні реалії обох країн.

Ключові слова: *авангард, компаративістика, футуризм, естридентизм, Михайль Семенко, Маплес Арсе, урбаністична поезія, мистецтво і влада.*

Avant-garde and power: Semenko and Maples Arce in comparative perspective

Anna Bakhtina, PhD. Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Department of Romance Philology, associate professor. a.bakhtina@kubg.edu.ua, ORCID: 0000-0003-3337-6648.

Mariia Burlaka. Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Department of Romance Philology, BA student. myburlaka.frgf23@kubg.edu.ua, ORCID: 0009-0007-1243-6564.

The article presents a comparative analysis of Mykhail Semenko's Ukrainian Futurism and Manuel Maples Arce's Mexican Estridentism – two avant-garde phenomena that emerged independently of one another and almost simultaneously (in 1914 and 1921, respectively), against the background of profound revolutionary upheavals in Ukraine and Mexico during the 1910s–1930s. The relevance of the study lies in the fact that a comparative analysis of the work of these two poets has not previously been undertaken in international Slavic and Latin American studies, despite the evident typological affinity of their artistic programmes and the complete absence of any direct mutual influence between the authors. The article systematically compares their programmatic texts – Semenko's manifesto *Querofuturism* and Maples Arce's Mexican broadside *Actual No. 1*. The analysis identifies a number of common features, including the rejection of tradition and the national canon, the cult of the present moment, an aggressive break with the previous generation, and a claim to universality, as well as significant differences in their attitudes towards technological progress, the stylistics of provocation, and the degree to which artistic imagery is politicised. Particular attention is paid to the urban poetry of both authors. Semenko's poem *The City* is analysed as a phonetic-kinetic, corporeal, and olfactory score of urban experience constructed through occasionalisms and onomatopoeia, whereas Maples Arce's poem *Urbe* emerges as a politically and erotically charged image of the city-as-body, engulfed by the class dynamics of the revolutionary crowd. A key aspect of the study is the interaction between the avant-garde and revolutionary state power. Maples Arce's diplomatic career is contrasted with the tragic fate of Semenko, who was executed in 1937, making it possible to trace the patterns through which state power either integrates or destroys the avant-garde impulse depending on the cultural, political, and historical context of each country. In conclusion, the avant-garde manifesto and avant-garde poetics

are interpreted as transnational genre phenomena governed by shared conventions, while the specific realisation of these conventions remains deeply rooted in the particular national, cultural, and historical realities of Ukraine and Mexico.

Keywords: *avant-garde, comparative studies, Futurism, Estridentism, Mykhail Semenko, Maples Arce, urban poetry, art and power*.

Avantgárd és hatalom: Szemenko és Maples Arce összehasonlító perspektívában

Bakhtina Anna, PhD. Borys Grinchenko Kijevi Fővárosi Egyetem, Romanisztikai Tanszék, docens. a.bakhtina@kubg.edu.ua, ORCID: 0000-0003-3337-6648.

Burlaka Mária. Borys Grinchenko Kijevi Fővárosi Egyetem, Romanisztikai Tanszék, BA-hallgató. myburlaka.frgf23@kubg.edu.ua, ORCID: 0009-0007-1243-6564.

A tanulmány Mihajlo Szemenko ukrán futurizmusának és Manuel Maples Arce mexikói estridentizmusának összehasonlító elemzésére vállalkozik. A két avantgárd jelenség egymástól függetlenül és csaknem egy időben, 1914-ben, illetve 1921-ben alakult ki az 1910–1930-as évek Ukrajnáját és Mexikóját megrázó forradalmi események hátterében. A kutatás aktualitását az adja, hogy e két költő munkásságának összehasonlító vizsgálatára mindeddig nem került sor sem a nemzetközi szlavisztikában, sem a latin-amerikanisztikában, jóllehet alkotói programjaik között nyilvánvaló tipológiai rokonság figyelhető meg, miközben a szerzők között semmiféle közvetlen kölcsönhatás nem mutatható ki. A tanulmány következetesen összeveti a két szerző programadó szövegeit: Szemenko *Querofuturizmus* című manifesztumát és Maples Arce mexikói *Actual No. 1* című röplapját. Az elemzés feltárja a két manifesztum közös vonásait, így a hagyomány és a nemzeti kánon elutasítását, a jelen pillanat kultuszát, az előző nemzedékkel való radikális szakítást, valamint az egyetemesség igényét. Emellett jelentős különbségek is kirajzolódnak a technikai haladáshoz való viszony, a provokáció stilisztikája és a művészi képek politizáltságának mértéke tekintetében. Külön figyelmet kap mindkét szerző urbánus költészete. Szemenko *A város* című verse fonetikai-kinetikus, testi és olfaktorikus városi élménypartitúraként kerül elemzésre, amely alkalmi szóalkotásokra és hangutánzásra épül, míg Maples Arce *Urbe* című költeménye a város-test politikailag és erotikusan színezett képeként jelenik meg, amelyet a forradalmi tömeg osztálydinamikája hat át. A kutatás egyik központi kérdése az avantgárd és a forradalmi államhatalom kölcsönhatása. Maples Arce diplomáciai pályája Szemenko tragikus sorsával kerül szembeállításra; utóbbit 1937-ben kivégezték. Ez lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy az államhatalom az adott ország kulturális, politikai és történelmi kontextusának függvényében miként integrálja vagy számolja fel az avantgárd impulzust. Összegzésként az avantgárd manifesztum és az avantgárd poétika olyan transznacionális műfaji jelenségekként értelmeződnek, amelyek közös konvenciókra épülnek, miközben e konvenciók konkrét megvalósulása mélyen beágyazódik Ukrajna és Mexikó sajátos nemzeti, kulturális és történelmi valóságába.

Kulcsszavak: *avantgárd, komparatisztika, futurizmus, estridentizmus, Mihajlo Szemenko, Maples Arce, urbánus költészet, művészet és hatalom.*

© Бахтіна Анна, Бурлака Марія, 2026

УДК 821.162.1.09:305-055.26
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-281-303
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 25.07.2026
Схвалено до друку: 02.09.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Меньок Віра, Данилишин Анастасія

Антропологія вагітності як акт спротиву культурним стереотипам: на прикладі роману Мануели Ґретковської «Полька»

1. Постановка проблеми

Тілесність жінки, а надто тілесність вагітної жінки, належить до тих культурних топосів, які підлягають найінтенсивнішій символізації, регламентації й контролеві з боку панівних дискурсів – релігійного, медичного, національного. Антропологія тіла, започаткована у працях Мері Дуґлас та Віктора Тернера, розглядає тіло не як біологічну даність, а як символічну систему, що відтворює й водночас моделює структуру суспільства: межі тіла усвідомлюються як межі суспільного ладу, а їх порушення сприймаються спільнотою як загроза, яку слід усунути через ритуал, заборону чи замовчування (Douglas, 1966, с. 72). Вагітність у цьому устрої посідає особливе, двоїсте місце: з одного боку, вона сакралізується як звершення жіночого призначення, з іншого – тіло вагітної жінки трактується як проміжне, межове, таке, що перебуває у стані лімінальності (Turner, 1969), а отже потребує суворого нормування – медичного, релігійного, обрядового.

У польському культурному просторі ця регламентація історично персоналізується у міті Матері Польки (Matki Polki) – символічній фігурі жінки-берегині, чия тілесність цілковито підпорядкована материнству, а материнство – національній справі: вихованню прийдешнього покоління патріотів, плеканню родини в умовах бездержавності, стражданням у мовчанні (Szczuka, 2006; Titkow, 2007). Цей міт, сформований романтичною традицією XIX століття, у XX–XXI століттях не зникає, а трансформується,

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

набуваючи нових, часто прихованих форм гніту – медичного, релігійного, медійного, які продовжують встановлювати норми «правильної» вагітності та материнства (Imbierowicz, 2012).

Саме на перетині цих двох дискурсів – антропології тіла та національного міту материнства – перебуває роман Мануели Ґретковської «Полька» (2001), написаний у формі інтимного щоденника вагітності. Письменниця, філософиня за освітою та засновниця Польської партії жінок, від початку своєї творчості послідовно руйнує табу, пов'язані з жіночою тілесністю, сексуальністю й материнством. У романі «Полька» вона документує дев'ять місяців очікування доньки Полі, поєднуючи щоденникові нотатки з есеїстичними відступами про політику, релігію й літературу та компаративними спостереженнями над польським і шведським побутом, позаяк книга писалася у стокгольмській еміграції.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що вагітність у літературному тексті Ґретковської не оприявнюється традиційно як «благословенний стан» у сентиментальному, ідилічному трактуванні, а як тілесний, амбівалентний, часом хворобливий і тривожний досвід, у якому авторка-нараторка не приховує сумнівів, страху, роздратування, фізичного дискомфорту. Саме ця відверта, позбавлена ідеалізації мова стає інструментом культурного спротиву: денатуралізуючи материнство, знімаючи з нього ореол сакраментальної жертовності й екстазу, письменниця розхитує підвалини міту Матері Польки зсередини – не публіцистично-декларативним запереченням, а тілесним, фізіологічним свідченням з власного досвіду.

Метою пропонованої розвідки є проаналізувати, у який спосіб антропологічний досвід вагітності, зафіксований у щоденниковій нарації роману «Полька», функціонує як акт спротиву культурним стереотипам материнства, зокрема мітові Матері Польки, та які художні стратегії – іронія, відвертість, компаративна оптика «дім – еміграція» – використовує авторка для цієї деконструкції.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання кількох завдань: по-перше, окреслити теоретичну рамку антропології тіла та феноменології вагітності, релевантну до інтерпретації літературного тексту; по-друге, реконструювати генеалогію й функціонування міту Матері Польки у польській культурі та простежити механізми його художньої деконструкції у романі; по-третє, проаналізувати наративні й стилістичні стратегії письменниці, зокрема щоденникову форму, відверте мовлення про тілесність, іронію, компаративну оптику «Польща – Швеція» як інструменти спротиву культурним стереотипам; по-четверте, вписати здобуті результати дослідження у ширший контекст студій материнства та тілесного фемінізму в літературознавстві.

Об'єктом дослідження є текст роману «Полька» в сукупності його наративних і тематичних компонент, предметом – художні стратегії й механізми репрезентації та персоніфікації вагітного тіла жінки як акту спротиву культурним стереотипам.

2. Аналіз основних досліджень та публікацій

Методологічним підґрунтям пропонованого дослідження є нині вже класичні концепції антропології тіла. Британська соціальна антропологиня Мері Дуґлас у праці «Чистота та небезпека» трактує тілесні межі як проєкцію соціальних кордонів, а будь-яке «неоднозначне» тіло, зокрема тіло вагітної жінки, що вже не є тілом однієї особи, але ще не є тілом двох, – як таке, що викликає культурну тривогу і потребує символічного впорядкування (Douglas, 1966, с. 72).

Британський антрополог Віктор Тернер, відомий дослідженнями символіки й обрядовості переходу, розвиває поняття лімінальності – перехідного, порогового стану між усталеними суспільними категоріями, – що видається продуктивним для опису вагітності як періоду підвищеної символічної вразливості й водночас посиленого творчого потенціалу (Turner, 1969, с. 95).

Видатна болгарська й французька письменниця-феміністка, філософиня та літературознавиця Юлія Кристева у своїх дослідженнях материнства й аб'єкції, зокрема в есеї «Сили жаху» та інших працях, наголошує на тому, що материнське тіло зазвичай стає об'єктом культурного витіснення саме через свою межовість, а материнський досвід у межах усталених культурних уявлень сприймається як тілесний, фізіологічний, часто сороміцький (Kristeva, 1980).

Американська феміністка й політична дієвиця Айріс Маріон Янґ у нарисі про феноменологію вагітного тіла наголошує на суб'єктності вагітної жінки, яка самостійно конструює й переживає власний досвід, опираючись медичному та культурному об'єктивуванню (Young, 1984).

У польській літературознавчій рецепції творчості Мануели Ґретковської однією серед ключових є розвідка Аґнєшки Мрозік «Полька, Європейка, Громадянка. Фігура Матері Польки у новаторській творчості й політичній діяльності Мануели Ґретковської»[1], у якій дослідниця простежує, як письменниця у трилогії своїх щоденникових романів («Полька», «Європейка» й «Громадянка», яку доповнює роман «Космітка») свідомо грає з символом Матері Польки, експлуатуючи й водночас деконструюючи цей образ (Mrozik, 2012).

[1] Тут і далі переклади польськомовних назв та цитат українською мовою, в тому числі уривків з роману Мануели Ґретковської «Полька» – авторок статті, В. М. та А. Д.

Ельжбєта Корольчук у розвідці «Тіло з тіла матері? Конструювання материнства та сексуальності у міжпоколіннєвому контексті» аналізує способи репрезентації материнського тіла в сучасній польській прозі та публіцистиці, зокрема окреслюючи функцію тілесної відвертості як стратегію опору нормативному дискурсові материнства (Korolczuk, 2012).

Антропологиня Рената Грицюк у передмові до монографії «Прощання з Матір'ю Полькою?» подає загальний контекст трансформації міту материнства у постсоціалістичній Польщі, вказуючи на суперечність між офіційним, здебільшого консервативним дискурсом материнства та практиками й досвідами реальних жінок (Hryciuk, 2012).

Аґнєшка Імбєрович у праці «Матір Полька в обороні? Трансформації міту та його вплив на материнство польських жінок» простежує, як міт Матері Польки експлуатується у правому політичному дискурсі як аргумент проти фемінізму в Польщі (Imbierowicz, 2012).

В есеї «Матір Полька в Європі: між мазохізмом і революцією» відомої літературної критикині, журналістки та феміністичної дієвиці Казімєри Щуки проаналізовано романтичне походження цього міту та його амбівалентну функцію – рівночасне звеличення й прокляття жіночої тілесності через материнство (Szczuka, 2006, с. 56).

У монографії «Ідентичність польських жінок. Тяглість, зміна, контексти» польської соціологині Анни Тітков різнобічно досліджено соціологічні виміри материнського досвіду в сучасній Польщі, зокрема розрив між ідеологічним образом матері та реальними практиками жінок (Titkow, 2007).

Літературознавиця Моніка Свєркош пропонує інструментарій аналізу тілесності у художньому тексті, що виходить поза межі суто метафоричного прочитання (Świerkosz, 2008). Натомість американська феміністка й літературознавиця Енн Снітов у праці «Фемінізм і материнство» актуалізує питання амбівалентного ставлення другої хвилі фемінізму до материнства як інституції водночас гнітючої та потенційно емансипативної (Snitow, 1995).

Суттєвим доповненням до теоретичної рамки антропології вагітності є дослідження медикалізації жіночого тіла в американській культурній антропології. Емілі Мартін у праці «Жінка в тілі» показує, як біомедичний дискурс описує вагітність і пологи мовою виробничого процесу – тіло жінки трактоване як «машина», що продукує дитину під контролем медичної експертизи, тоді як власний голос і суб'єктивний досвід жінки систематично витісняються з цього акту (Martin, 1987).

У студії «Пологи як американський обряд переходу» антропологиня Роббі Дейвіс-Флойд розглядає технократичну модель пологів як ритуал, що символічно підпорядковує жіноче тіло інституційній владі медицини (Davis-Floyd, 1992).

У світлі цих досліджень щоденникова оповідь Мануели Ґретковської, яка переконано надає слово самій вагітній жінці, а не медичному чи ідеологічному дискурсові про неї, набуває додаткового критичного виміру та інтерпретаційного потенціалу: текст повертає суб'єктність тій, чий досвід традиційно описувався й нормувався ззовні.

Важливим методологічним опертям слугує нам також концепція «жіночого письма» (écriture féminine) французької філософині й теоретикині фемінізму Елен Сіксу, котра обстоює потребу такого письма, яке б виходило з тілесного досвіду жінки, а не наслідувало патріархальні наративні кліше (Cixous, 1976).

У цьому ж річищі прочитується праця «Народжена жінкою» американської поетки та публіцистки, представниці другої хвилі фемінізму Адрієнн Річ, що у ній дослідниця розрізняє материнство як інституцію, нав'язану патріархальною культурою, та материнство як живий, суб'єктивно-суб'єктний досвід, що може набувати найрізноманітніших, в тому числі суперечливих форм (Rich, 1976).

Не менш істотним для обраної дослідницької оптики є контекст жанрової традиції польської щоденникової та автобіографічної прози, у якій особисте письмо здавна виконує функцію не лише приватної фіксації досвіду, а й культурного свідчення. У межах цієї традиції жіноче автобіографічне письмо кінця XX – початку XXI століття, до якого належить творчість Мануели Ґретковської, вирізняється підвищеною увагою до тілесності й готовністю говорити про досвід материнства без властивої попереднім десятиліттям стриманості чи навіть упередженості. Це дозволяє розглядати роман Ґретковської «Полька» як частину ширшого літературного процесу, означеного у постмодерністській літературній критиці та літературознавчому дискурсі як «тілесний поворот» у польській жіночій прозі, а не як поодинокий, ізольований авторський експеримент.

У польськомовному літературознавчому просторі рецептивний контекст роману Ґретковської «Полька» представлений численними рецензіями, які одностайно наголошують на автобіографічності, щоденниковій формі та підкреслено відвертому тоні тексту: авторка описує вагітність не як безсумнівно щасливий стан, а як досвід зі своїми сумнівами й тривогами, поєднуючи особисту оповідь з рефлексіями про політику, літературу та костел. Роман було номіновано до престижної літературної премії «Ніке» 2001 року, що свідчить про його визнання у літературному середовищі попри контроверсійність тематики.

3. Окреслення раніше не вивчених частин досліджуваної проблеми

На відміну від доволі розлогої польськомовної рецепції творчості Мануели Ґретковської, в українському літературознавчому дискурсі її постать та, зокрема, роман «Полька» залишаються майже недослідженими. Твори письменниці перекладалися кількома мовами, серед яких і українська – перекладено чотири книги письменниці: романи «Метафізичне кабаре» та «Пристрасний коханець» переклав Андрій Павлишин, роман «Європейка» вийшов у перекладі Софії Андрухович, а книгу «Полька» переклав Олександр Красюк. Попри наявність українського перекладу, роман «Полька» наразі не став предметом системного українського літературознавчого аналізу, а тим паче – інтерпретації в антропологічній перспективі, що поєднує літературознавство з теорією тіла та студіями материнства. Це створює прогалину, яку пропонована розвідка прагне заповнити: по-перше, шляхом прочитання роману у перспективі антропології тіла (Дуґлас, Тернер) та феноменології вагітності (Янґ, Кристева); по-друге, через зіставлення індивідуального досвіду вагітності авторки-нараторки з колективним, національно вкоріненим мітом Матері Польки; по-третє, за посередництвом компаративної оптики «Польща – Швеція», яка виконує у книзі функцію культурного дзеркала, що увиразнює саме польську специфіку регламентації материнського тіла.

Досягнення мети пропонованого дослідження передбачає: концептуалізацію тілесного досвіду вагітності як лімінального антропологічного феномену в літературному тексті; з'ясування механізмів, за допомогою яких роман вступає у діалог й водночас конфлікт з мітом Матері Польки; окреслення авторських стратегій спротиву культурним стереотипам – іронії, відвертості, компаративного погляду «ззовні» – як інструментів денатуралізації догм материнства.

Методологічним фундаментом дослідження є синергія кількох інтерпретаційних підходів: культурно-антропологічного прочитання тексту (з опертям на категорії межі, лімінальності й символічного ладу), феміністської наратології, що зосереджується на лідерстві й впливовості авторки-оповідачки, а також порівняльно-типологічного методу, застосованого для зіставлення польського й шведського культурних контекстів вагітності й материнства, продемонстрованих у романі.

4. Виклад основного матеріалу

Вагітність, за визначенням Айріс Маріон Янґ, є досвідом «подвійного суб'єкта» – станом, у якому межа між «я» та «не-я» стає проникною, рухомою, постійно переозначуваною (Young, 1984). Саме ця межовість, яку антропологія

тіла традиційно пов'язує з тривогою й потребою символічного контролю (Douglas, 1966, с. 92), у романі Мануели Ґретковської перетворюється на предмет свідомої літературної рефлексії. Щоденникова форма дозволяє письменниці фіксувати тілесні зміни, фізіологічні відчуття, страхи й фізичний дискомфорт у режимі реального часу, без ретроспективного згладжування чи ідеалізації, властивих канонічним оповідям про материнство.

Ось кілька свідчень авторки-нараторки про власну вагітність: «Я не обмацую свої груди на наявність ґульок. Вони й без того вже виглядають дивно, наче дві набряклі пухлини, залаковані рожевими кірочками сосків, готові тріснути під пальцями» (Gretkowska, 2001, с. 6); «Ритуал вагітності: я зригую, блюю на добраніч. Ще один день життя з блювотинням» (с. 46); «Ембріон збільшується в матці. Якщо він туди не потрапить, його витягнуть з яєчників або очеревини за допомогою протипухлинних препаратів. Тоді це буде просто купка клітин…» (с. 50); «Чисте „я", не заплямоване фізіологією, втекло кудись на маківку моєї голови. Звідти спостерігає, як моє тіло корчиться від огиди й сорому. Воно більше не належить тільки мені. […] Я мочуся, блюю й плачу» (с. 72); «Материнський мазохізм: очікування блювоти, бігання вночі до туалету та біль у животі…» (с. 92); «Розлад шлунку мине до завтра, – інстинктивно торкаюся опуклості свого живота. Це не мине, з кожним днем буде тільки гірше. […] Вагітність як кульмінація жіночності (живота?). Зовсім не почуваюся більш жіночною» (с. 104); «Вагітність – це шизофренія. […] Не люблю молоко, але випиваю півлітра, відтак у мене починається печія. Мені не хочеться виходити, але мушу дати дитині трохи кисню. І розмовляю сама з собою, гладячи живіт» (с. 190) і врешті – «я не хочу, мені страшно» (с. 254).

Як стверджує Ольга Башкирова, сучасна художня практика дає підстави твердити, що саме жіночий спосіб перепрочитання історії (увага до побутової сфери й деталей, особиста налаштованість та приватність) видається найбільш репрезентативним у контексті постколоніальних літератур з огляду на особливості їх історіософських інтенцій (Башкирова, 2018). У цьому сенсі тіло вагітної протагоністки-нараторки стає територією спротиву в буквальному, тілесному розумінні: сам факт називання дискомфорту, страху, роздратування, себто досвідів, що їх культурна норма наказує приховувати чи принаймні не озвучувати публічно – оприявнюється як акт, що порушує символічний лад, описаний Мері Дуґлас. У такому прочитанні материнське тіло припиняє бути об'єктом виключно споглядання чи опіки (медичної, родинної, соціальної) й стає суб'єктом висловлювання, який самостійно визначає межі власної репрезентації. Таке трактування суголосне спостереженню Ельжбєти Корольчук про те, що тілесна відвертість у сучасній жіночій прозі функціонує як стратегія опору нормативному материнському

дискурсові (Korolczuk, 2012). Читаємо на цю тему в іншому дослідницькому наративі: «Тілесний міметизм визначає один зі способів репрезентації тілесного буття людини у художньому дискурсі за посередництвом механізму мімезису та через концептуалізовані у філософському контексті тілесні кореляти, які становлять основу для творення складної та динамічної образної системи…» (Штейнбук, 2009, с. 34).

У своєму романі Мануела Ґретковська описує непрості взаємини з природою власного тіла. Христина Стельмах вважає роман «Полька» першим у Польщі щоденником вагітної жінки, у якому письменниця зосереджується як на відвертих переживаннях тіла, так і на внутрішніх рефлексіях, що виходять далеко за межі приватного досвіду (Стельмах, 2012). Протагоністка, вагітна жінка, не відчуває себе природно у власному тілі, яке починає змінюватися – цей стан видається їй цілком чужим, подібним до хвороби, яку треба подолати: «Вагітність – це не хвороба, це не хвороба, повторюю я собі» (Gretkowska, 2001, с. 323).

Ігор Карівець стверджує: «Тіло – це перше, з чим стикається людина у повсякденному житті. Воно диктує людині її потреби, породжує її бажання та пристрасті. Також воно задає орієнтування у просторі. Тіло можна розглядати як центр, стосовно якого можна говорити про праве і ліве, верх і низ» (Карівець, 2015, с. 97).

Прикметно, що ця стратегія працює не лише на рівні змісту, а й на рівні жанрової форми: щоденник, на відміну від традиційного роману виховання чи роману-сповіді, не передбачає фінального, узагальнювального висновку про «сенс материнства» – він фіксує процес у його незавершеності й суперечливості. У цьому контексті антропологічна цінність роману Ґретковської особливо очевидна: вагітність утілюється не як подія з наперед відомим сюжетом (зачаття – очікування – благословенні пологи), а як низка окремих, часто дисонансних епізодів тілесного досвіду, кожен з яких має право на власну, неідеалізовану фіксацію. Такий «процесуальний», а не «телеологічний» спосіб оповіді сам по собі є формою спротиву наративним канонам материнства, які неминуче домагаються однозначно позитивної розв'язки.

4.1. Міт Матері Польки: генеалогія та деконструкція у романі

Сама назва роману Мануели Ґретковської – «Полька» – програмово апелює до національної ідентичності: протагоністка є полькою, і Полькою (тобто Полею) буде її ще не народжена донька. Проте, як переконує Аґнєшка Мрозік, ця апеляція не є однозначним підтвердженням традиційного зв'язку жіночності, материнства й нації – навпаки, авторка послуговується мітологемою Матері Польки й водночас іронічно її переозначує (Mrozik, 2012). Цей міт, що бере початок у романтичній традиції XIX століття,

конструює материнство як форму національного служіння: жінка-мати повинна виховати сина-патріота, гідно й мовчазно знести побутові й історичні поневіряння, пожертвувати особистими прагненнями заради родини й вітчизни (Szczuka, 2006).

У романі відбувається виразна деідеалізація акту народження, яке протагоністка зіставляє зі смертю: «Чому цей біль такий безглуздий? … я не народжую, я помираю» (Gretkowska, 2001, с. 343). Пологи вважаються природним процесом, однак вони нерозривно пов'язані зі страхом болю, що пронизує усю людську сутність. Окремі дослідники, зокрема Адрієнн Річ, стверджують, що це має глибоке культурне пояснення: упродовж усього життя жінок привчають сприймати пологи як найболісніший момент життя, а не як функціональний фізіологічний процес. Попри те, що виховання авторки-нараторки містило й позитивні розповіді про подолання болю, саме перекази про муки залишалися найяскравішими.

Ґретковська вибудовує образ матері, яка відкрито говорить про власні страхи, амбівалентність відчуттів вагітності, побутові й фінансові труднощі, напруження у стосунках з партнером – себто про все те, що канонічний міт наказує заперечувати або, навпаки, героїзувати. Це не заперечення материнства як такого, а деконструкція його ідеалізованої, жертовної версії: авторка утверджує право матері на амбівалентність, на втому й роздратування, що не перешкоджає їй любити свою дитину. Саме в цьому полягає антропологічний вимір спротиву стереотипам: текст не відкидає материнство як цінність, а руйнує монолітність культурного сценарію, за яким це материнство мусить переживатися.

Аґнєшка Імбєрович зауважує, що міт Матері Польки продовжує активно використовуватися у консервативному політичному дискурсі як аргумент проти «потреби» фемінізму в Польщі, позаяк, за такою логікою, польська жінка апріорі перебуває у привілейованому, ледь не матріархальному становищі (Imbierowicz, 2012). Саме тому щоденникова, підкреслено особиста форма роману Ґретковської, яка документує реальні труднощі материнства – фізичні, емоційні, соціальні, – виконує функцію позірно мовчазної, але дієвої полеміки з цим ідеологічним конструктом: не через прямий публіцистичний виступ, а через саму фактуру тілесного досвіду, зафіксованого у тексті.

Варто наголосити, що деконструкція міту Матері Польки в романі не набуває форми відкритого заперечення національної ідентичності чи родинних цінностей як таких. Авторка не відмовляється від означення «полька» ні для себе, ні для доньки – вона радше перевизначає зміст, який у це слово вкладається: бути полькою у тексті Ґретковської означає не мовчазну жертовність, а право на власний, суперечливий, тілесно проговорений досвід материнства. У цьому сенсі роман репрезентує не

розрив з традицією, а її критичне, іронічне переосмислення зсередини – стратегію, яку Аґнєшка Мрозік окреслює як характерну для пізнішої, «громадянської» фази творчості письменниці, коли особиста мова щоденника поступово перетворюється на мову публічного громадянського й політичного висловлювання (Mrozik, 2012).

4.2. Щоденникова форма й відверте мовлення як антропологічний спротив

Жанр інтимного щоденника, обраний Ґретковською для роману «Полька», вже сам по собі є вибором антропологічно значущим. На відміну від художньої прози з дистанційованим наратором, щоденник передбачає позицію свідка власного досвіду «зсередини» й «у моменті», без права на ретроспективну корекцію. Це формально наближає текст до методу включеного спостереження, характерного для антропологічного дослідження: авторка одночасно є «інформанткою» й «дослідницею» власного тілесного досвіду, фіксуючи його без остаточної інтерпретаційної рамки.

Рецензенти одностайно наголошують, що саме відвертість – те, що авторка «не соромиться» й «не приховує» деталей особистого життя – є найприкметнішою рисою її роману. Ця відвертість поширюється не лише на фізіологію вагітності, а й на стосунки з партнером Пйотром, на побутові непорозуміння й сумніви щодо власної готовності до материнства. У світлі теорії Юлії Крістевої про аб'єктне як таке, що суспільство прагне витіснити з публічного простору саме через його межовість і «соромітність» (Kristeva, 1980), подібна відвертість втілюється як свідома стратегія повернення витісненого досвіду в поле видимості й обговорюваності.

Водночас щоденникова форма не позбавляє текст літературності: за спостереженнями дослідників творчості Ґретковської, авторка поєднує особисту сповідь з есеїстичними відступами про літературу, культуру, політику й релігію, перетворюючи індивідуальний досвід на простір для ширшої культурної рефлексії. Це надає романові статусу публічного висловлювання, спрямованого на деконструкцію усталених колективних уявлень про материнство.

Однак така наративна стратегія не витісняє, а, навпаки, поглиблює автентичну, приватну інтонацію тексту-щоденника, серед іншого – у місцях про стосунки авторки-оповідачки з її партнером: «Буває ідилія, а буває й шекспірівська драма. В мені живе якийсь трагічний романтик, я мушу постійно бути закоханою. Коли відчуваю, що моє кохання згасає, а я ж не можу бути з чоловіком, у якого не закохана, тоді створюю трагедію, провокую напругу, підштовхую до межі розлуки. Все це лише для того, аби переконатися, що я й надалі закохана. Це такий рецепт успішних стосунків, але лише для нервово стійких. Пйотр стійкий. Крім того, наші почуття

зміцнюються неминучими розлуками. Я часто їжджу до Польщі. І це також сприяє нашій близькості. […] Ба більше, ми часто бачимо ті самі сни. Між нами неймовірна телепатія. Скажімо, коли разом їдемо автомобілем, читаємо думки одне одного, не мусимо нічого говорити» (Gretkowska, 2001, с. 20).

Доречним буде згадати концепцію «жіночого письма» Елен Сіксу, яка наполягала на тому, що жінка повинна писати «своїм тілом», вивільняючи мову з-під контролю патріархальних наративних конвенцій (Cixous, 1976). Щоденникова форма роману «Полька» з її фрагментарністю, відмовою від фінальної інтерпретаційної рамки та зосередженістю на фізіологічних деталях може прочитуватися як практична реалізація цього теоретичного постулату: письменниця не стільки розповідає історію материнства, скільки записує його безпосереднє тілесне проживання, зберігаючи за текстом статус відкритого, незавершеного документа особистого досвіду.

4.3. Компаративний вимір: Польща – Швеція, дім – еміграція

Особливістю роману Мануели Ґретковської «Полька» є те, що написаний він у стокгольмській еміграції: авторка на момент вагітності мешкала у Швеції з партнером Пйотром Пєтухою. Ця біографічна обставина набуває структуротворчого значення для тексту: досвід очікування дитини постійно осмислюється у порівняльній оптиці – польський побут і звичаї протиставляються шведським, консервативніші уявлення про сім'ю й материнство – ліберальнішій північноєвропейській моделі. Такий погляд «ззовні» дозволяє авторці побачити польський міт материнства не як природну, самоочевидну норму, а як культурно й історично зумовлений конструкт, який має альтернативи.

Антропологічно ця позиція відповідає літературній стратегії «дистанціювання», коли дослідник (чи у цьому випадку авторка-нараторка) досягає здатності побачити власну культуру як одну з можливих систем значень саме завдяки перебуванню поза нею. Порівняння двох культурних контекстів материнства – польського, з його історичним тягарем міту Матері Польки, та шведського, з іншою моделлю державної підтримки батьківства та іншими нормами публічного обговорення тілесності – стає для Ґретковської інструментом критичної рефлексії над власним, «рідним» культурним сценарієм. У такий спосіб двоголосся «дім – еміграція» стає художнім аналогом антропологічно-компаративної стратегії письма.

Прикметно, що ця компаративна перспектива не зводиться до простого протиставлення «гіршого» польського та «кращого» шведського досвіду. Йдеться радше про демонстрування самої можливості множинності моделей материнства: те, що у польському контексті сприймається як природна, єдино припустима норма поведінки вагітної жінки, у шведському

контексті виявляється лише однією з можливих культурно зумовлених практик. Це спостереження вписується в антропологічну методологію «розхитування самоочевидності» (making the familiar strange), що дозволяє авторці – а слідом за нею й читачці – побачити власний культурний досвід критично, за межами безумовного прийняття його як єдино правильного.

4.4. Механізми деконструкції стереотипів: іронія, гумор, антисентименталізм

Характерною рисою письма Ґретковської, на якій наголошують ледь не всі рецензенти й дослідники її творчості, є поєднання проникливого спостереження з гумором та іронією (Mrozik, 2012). У романі «Полька» ця іронічна оптика застосовується насамперед до самої протагоністки-нараторки: авторка не боїться показати себе смішною, роздратованою, непослідовною, що суттєво відрізняє текст від традиційних «материнських» оповідей, витриманих у регістрі зворушення й вдячності. Іронія тут виконує функцію антисентименталізму: вона унеможливлює прочитання тексту як чергової ілюстрації міту про «природну» жіночу жертовність.

Гумор у романі не применшує серйозності теми – навпаки увиразнює контроверсійні аспекти материнського досвіду, дозволяючи авторці говорити про складні речі – страх, невпевненість, фізичний біль – без надриву й патетики. Моніка Свєркош окреслює письменницьку стратегію книги як «тілесний фемінізм» у літературі: письмо, яке не метафоризує тіло, а промовляє про нього прямо, конкретно, часом навіть провокативно, вивільняючи його з полону культурних умовностей (Świerkosz, 2008). У підсумку саме поєднання щоденникової відвертості, іронічної дистанції та компаративного погляду «з еміграції» формує цілісну художню стратегію спротиву, завдяки якій індивідуальний досвід вагітності авторки-нараторки набуває статусу культурного й антропологічного висловлювання.

4.5. Ім'я, спадковість і мова тіла: від «Польки»-матері до «Польки»-доньки

Симптоматичним для антропологічного прочитання роману є сам вибір заголовка та імені для доньки протагоністки. Назва «Полька» – це водночас і позначення національної приналежності авторки-нараторки, і граматична форма, від якої походить ім'я дитини: Поля, пестлива форма – Полька. У такий спосіб текст програмово поєднує індивідуальне тіло матері з колективним тілом нації: ще не народжена дитина від самого початку означена як продовження національної спільноти. Проте, на відміну від романтичного канону, у якому це означення супроводжувалося патосом жертовності й обов'язку, у Ґретковської воно подається крізь призму іронії й побутової конкретики – імена, органи, самопочуття, страх пологів описуються у діапазоні повсякденної мови, а не високого стилю національного міту (Mrozik, 2012).

Ця стратегія «зниження» високого стилю до побутового, тілесного мовлення є істотним елементом спротиву: авторка не полемізує з мітом Матері Польки експліцитно, а радше позбавляє його патетичної мови, якою цей міт традиційно артикулювався. Коли материнство описується мовою конкретних фізичних відчуттів – нудоти, втоми, змін тіла, – воно перестає бути абстрактною національною метафорою й повертається до статусу конкретного, індивідуального досвіду однієї жінки. У цьому й полягає, услід за спостереженнями Кристевої про мову тіла матері (Kristeva, 1980), основний механізм літературної деконструкції стереотипу: не заперечення символу, а його «розгалуження», повернення до тілесної основи, яку символ традиційно приховував.

4.6. «Полька» у контексті сучасної польської жіночої автобіографічної прози

Інтерпретований роман Мануели Ґретковської варто розглядати не як ізольований текст, індивідуальний авторський експеримент, а як контекстуально-інтертекстуальне утілення ширшої тенденції польської жіночої автобіографічної прози кінця 1990-х – початку 2000-х років, що загалом характеризувалася посиленою увагою до тілесності, відвертості й критичного перегляду традиційних моделей жіночності. Серед представниць цієї тенденції згадують передусім творчість Ізабели Філіпяк (ключові твори: «Абсолютна амнезія», «Альма», «Творче писання для молодих панянок»), яка, на відміну від Ґретковської, зосереджується на темі небажаного материнства й трагедії дитиновбивства як крайньому вияві соціального тиску на жінку. Якщо Філіпяк документує найтемніший, драматичний полюс материнського досвіду, зумовлений бідністю й відсутністю підтримки, то Ґретковська обирає іншу перспективу – амбівалентної, однак прийнятої й бажаної вагітності, ускладненої не зовнішньою скрутою, а внутрішніми сумнівами, побутовими незручностями й гнітом культурних очікувань.

Таке зіставлення увиразнює важливу методологічну тезу: спротив культурним стереотипам материнства у сучасній польській прозі не є монолітним явищем, а реалізується у широкому спектрі стратегій – від зображення найтрагічніших наслідків патріархального утиску до, як у випадку Ґретковської, іронічної й водночас доброзичливої деконструкції ідеалізованого образу «хорошої матері» зсередини досвіду бажаної вагітності. Обидві стратегії, попри відмінність регістрів, спираються на спільний принцип: визнання за жінкою права говорити про материнство власною, а не запозиченою в культурного канону мовою.

4.7. Простір і межа: дім, лікарня, кордон

Лімінальність вагітного тіла, про яку йшлося вище услід за Віктором Тернером (Turner, 1969), у романі Ґретковської має також просторовий вимір. Протагоністка-нараторка повсякчас перебуває «поміж» – поміж Польщею і Швецією, домом і чужиною, статусом письменниці й статусом майбутньої матері, приватним простором помешкання і публічним, інституційним простором лікарні чи гінекологічної консультації. Кожен із цих просторів супроводжується власним набором очікувань і приписів щодо «правильної» поведінки вагітної жінки, і саме рух нараторки поміж ними унаочнює відносність, неуніверсальність кожного окремого набору норм. Як наголошує Ірина Смаровоз, у романі «Полька» пейзаж віддзеркалює емоційний стан протагоністки, а простір моделюється лаконічно, з акцентом на деталях, що стають відбиттям внутрішнього світу (Смаровоз, 2022, с. 42–43).

Дім у цій цілості оприявнюється як простір, в якому відносна приватність дозволяє говорити про тілесний досвід без цензури – саме тут, за логікою щоденникового письма, народжується текст роману. Натомість лікарня чи гінекологічна консультація – це простір інституційного контролю, де тіло жінки підпорядковується медичному поглядові (Martin, 1987; Davis-Floyd, 1992).

Кордон між Польщею та Швецією, який авторка перетинає фізично, стає метафорою ширшого культурного кордону між різними моделями материнства – того самого, про який ідеться у підрозділі 4.3. У сукупності ці просторові опозиції формують художню структуру, у якій тілесний досвід вагітності є невіддільним від просторового й культурного контексту, що в ньому він переживається.

Символіка кордону – переходу, порогу, межі, яку треба перетнути, – увиразнює фінальну подію роману: пологи як кульмінаційний момент лімінальності, після якого протагоністка-нараторка (а разом з нею й читачка) остаточно переходить у новий соціальний статус матері. Проте, на відміну від канонічних наративів, де цей перехід описується як момент трансцендентного одкровення чи екстазу, текст Мануели Ґретковської, як слушно переконують дослідники її творчості, зберігає властиву всьому романові іронічну, приземлену інтонацію навіть у зображенні цієї кульмінації (Mrozik, 2012), що остаточно закріплює ключову художню стратегію авторки: послідовне уникнення сакралізації й патетики там, де традиція вимагала б саме їх.

4.8. «Полька» на тлі традиції материнських наративів у польській літературі

Аби повніше осягнути новаторство художньої стратегії Ґретковської, доцільно коротко зіставити її роман із традицією втілення материнства у польській літературі, яка впродовж XIX–XX століть здебільшого була підпорядкована неодноразово згадуваному тут мітові Матері Польки, що його відважно деконструює інтерпретований роман. У романтичній та позитивістській літературі мати-полька увиразнюється передусім у своїй функціональній ролі: вона виховує дітей у патріотичному дусі, забезпечує тяглість роду й національної пам'яті, терпляче зносить злигодні бездержавного існування нації. Її внутрішній, суб'єктивний досвід – тілесний, емоційний, суперечливий – лишається здебільшого поза увагою наративу, витіснений на периферію функціональної, символічної ролі «берегині» (Szczuka, 2006).

У такій традиційній моделі оповіді про материнство сам процес вагітності майже ніколи не стає предметом художньої деталізації: він або оминається, або згадується побіжно, як передумова появи дитини – вже дорослого персонажа чи персонажки майбутньої оповіді. Тіло матері у цій системі координат важливе не саме по собі, а лише як функціональний посередник між поколіннями. Саме на противагу цій усталеній моделі у романі «Полька» здійснено засадничу зміну оптики: в центрі оповіді опиняється не наслідок (дитина як продовжувачка роду), а сам процес – дев'ять місяців тілесних, емоційних, побутових перипетій, які традиційна література оминала мовчанням.

У цьому сенсі роман Мануели Ґретковської варто трактувати як приклад ширшої тенденції у сучасній європейській літературі – «розповідати непрожите», себто впроваджувати до літературного дискурсу ті аспекти жіночого досвіду, які тривалий час залишалися замовчуваними саме через їхню тілесну, «сороміцьку» з погляду культурних стереотипів природу (Kristeva, 1980). Українському літературознавству, де материнський досвід також здебільшого висвітлювався крізь оптику символічної, а не тілесної репрезентації, подібна інтерпретаційна стратегія могла б прислужитися для перегляду низки текстів сучасної української жіночої прози, які очікують нового антропологічного прочитання, серед іншого: «Сестро, сестро…» та інші твори Оксани Забужко, проза Тані Малярчук та Наталки Сняданко, роман «Дім для Дома» Вікторії Амеліної, збірка оповідань «При надії» про досвід очікування дитини з текстами Любові Якимчук та Ірени Карпи, іронічна книга «Матера вам не наймичка» письменниці й блогерки Каті Бльостки та багато інших.

5. Висновки та перспективи дослідження

Інтерпретація роману Мануели Ґретковської «Полька» в антропологічній перспективі демонструє, що індивідуальний тілесний досвід вагітності, зафіксований у щоденниковій формі, втілюється як послідовний акт спротиву культурним стереотипам материнства, передусім – спротив польському національному мітові Матері Польки. Цей спротив реалізується не через прямий полемічний виступ, а через саму фактуру письма: відверту фіксацію фізіологічних і психологічних аспектів вагітності, іронічне дистанціювання щодо власного досвіду, компаративну оптику «Польща – Швеція», яка дозволяє побачити рідну культурну модель материнства як одну з можливих, а не єдино правильну.

Теоретична рамка антропології тіла (Дуґлас, Тернер) та феноменології вагітності (Янґ, Кристева) дозволяє прочитати інноваційний літературний текст Ґретковської як художнє дослідження межовості материнського тіла – стану, який традиційна культура прагне впорядкувати й регламентувати, тоді як авторка, навпаки, утверджує право на амбівалентність, недосконалість і мовну невичерпність цього досвіду. У дослідженнях Мрозік, Корольчук, Імбєрович та Щуки роман трактується як істотний приклад того, як сучасна польська література, звертаючись до автобіографічного досвіду вагітності, деконструює монолітність романтичного міту материнства й водночас не заперечує цінності материнства як такого.

Зіставлення роману Ґретковської із сучасними йому текстами польської жіночої прози, зокрема з письменством та феміністичною літературною критикою Ізабели Філіпяк, дозволяє спостерегти й усвідомити спротив культурним стереотипам материнства як спектр розмаїтих художніх рішень – від трагічного викриття соціального насилля над материнським тілом до іронічної, підкреслено особистої деконструкції ідеалізованого образу «хорошої матері». У цьому дискурсі роман «Полька» посідає особливе місце: це текст, який не заперечує материнства й не драматизує його як приреченість, а пропонує читачці/читачеві модель материнства, прожитого й описаного на власних умовах – з сумнівами, страхами, гумором, утомою та любов'ю водночас.

Перспективи подальших досліджень творчості Мануели Ґретковської вбачаємо у трьох ключових вимірах: компаративне та інтертекстуальне прочитання роману «Полька» у контексті «материнської» трилогії письменниці («Полька», «Європейка», «Громадянка»); зіставлення інтерпретованого тексту з іншими взірцями сучасної польської жіночої автобіографічної прози, зокрема з творами Ізабели Філіпяк, Інґи Івасюв та Сильвії Хутнік; упровадження роману до ширшого дискурсу українського

літературознавства, де творчість Ґретковської досі залишається малодослідженою, попри її значущість для розуміння трансформацій міту материнства у постколоніальних літературах Центрально-Східної Європи, до яких належить і українська література.

Узагальнюючи виокремлені у розвідці літературні стратегії – тілесну відвертість щоденникового письма, іронічну деконструкцію міту Матері Польки, компаративну оптику «Польща – Швеція», антимедикалізаційний наратив вагітності, просторову символіку межі та есеїстичне розширення приватного досвіду до рівня громадянського висловлювання, – можна констатувати, що спротив культурним стереотипам у романі Ґретковської «Полька» реалізується одночасно на рівні змісту, форми, композиції та мови тексту. Саме це й робить роман не просто розповіддю про історію однієї вагітності, а послідовним, здійсненим на різних щаблях художньої структури, подоланням обмежень, створених культурою як дозволений простір, у якому жінка може говорити про власне тіло.

Література

1. Башкирова Ольга 2018. Художня репрезентація фемінної і маскулінної тілесності в сучасній українській романістиці. *Філологічний дискурс* 7: с. 21–32.
2. Карівець Ігор 2015. *Повсякдення у просторі соціально-філософської рефлексії: теорії, елементи та принципи дослідження*. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка.
3. Смаровоз Ірина 2022. Засоби та прийоми художнього осмислення повсякденності у текстах І. Роздобудько та М. Ґретковської. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe* 4/7: с. 39–46. https://doi.org/10.15804/PPUSN.2022.04.04
4. Стельмах Христина 2012. Візія тілесності у творчості Мануели Ґретковської. *Проблеми слов'янознавства* 61: с. 244–249.
5. Штейнбук Фелікс 2009. *Тілесність – мімезис – аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів)*. Київ: Знання України.
6. Cixous, Hélène 1976. The Laugh of the Medusa. Transl. K. Cohen, P. Cohen. *Signs* 1/4: pp. 875–893. https://doi.org/10.1086/493306
7. Davis-Floyd, Robbie 1992. *Birth as an American Rite of Passage*. Berkeley: University of California Press.
8. Douglas, Mary 1966. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
9. Gretkowska, Manuela 2001. *Polka*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
10. Hryciuk, Renata E. 2012. Wstęp. Pożegnanie z Matką Polką? In: Hryciuk, Renata E. – Korolczuk, Elżbieta eds. *Pożegnanie z Matką Polką? Dyskursy, praktyki i reprezentacje macierzyństwa we współczesnej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, pp. 7–24. https://doi.org/10.31338/uw.9788323511175.pp.7-26

11. Imbierowicz, Agnieszka 2012. Matka Polka w defensywie? Przemiany mitu i jego wpływ na macierzyństwo polskich kobiet. *Ogrody Nauk i Sztuk* 2: pp. 430–442. https://doi.org/10.15503/onis2012.430.442
12. Korolczuk, Elżbieta 2012. Ciało z ciała matki? Konstruowanie macierzyństwa i seksualności w kontekście międzypokoleniowym. In: Hryciuk, Renata E. – Korolczuk, Elżbieta eds. *Pożegnanie z Matką Polką? Dyskursy, praktyki i reprezentacje macierzyństwa we współczesnej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, pp. 215–234. https://doi.org/10.31338/uw.9788323511175.pp.215-234
13. Kristeva, Julia 1980. *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection*. Paris: Seuil.
14. Martin, Emily 1987. *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. Boston: Beacon Press.
15. Mrozik, Agnieszka 2012. Polka, Europejka, Obywatelka. Figura Matki Polki w najnowszej twórczości i działalności politycznej Manueli Gretkowskiej. In: Hryciuk, Renata E. – Korolczuk, Elżbieta eds. *Pożegnanie z Matką Polką? Dyskursy, praktyki i reprezentacje macierzyństwa we współczesnej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, pp. 421–437. https://doi.org/10.31338/uw.9788323511175.pp.421-439
16. Rich, Adrienne 1976. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York: W. W. Norton.
17. Snitow, Ann 1995. Feminizm i macierzyństwo. *Pełnym Głosem* 3: pp. 57–72.
18. Szczuka, Kazimiera 2006. Matka Polka w Europie: między masochizmem a rewolucją. In: Piwińska, Marta ed. *Romantycy i Europa. Marzenia – Doświadczenia – Propozycje*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
19. Świerkosz, Monika 2008. Feminizm korporalny w badaniach literackich. Próba wyjścia poza metaforykę cielesności. *Teksty Drugie* 1–2: pp. 75–95.
20. Titkow, Anna 2007. *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
21. Turner, Victor 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing.
22. Young, Iris Marion 1984. Pregnant Embodiment: Subjectivity and Alienation. *Journal of Medicine and Philosophy* 9/1: pp. 45–62. https://doi.org/10.1093/jmp/9.1.45

References

1. Bashkyrova, Olha 2018. Khudozhnia reprezentatsiia feminnoi i maskulinnoi tilesnosti v suchasnii ukrainskii romanistytsi [Artistic Representation of Feminine and Masculine Corporeality in Contemporary Ukrainian Novelistics]. *Filolohichnyi dyskurs* 7: pp. 21–32. (In Ukrainian)
2. Karivets, Ihor 2015. *Povsiakdennia u prostori sotsialno-filosofs'koi refleksii: teorii, elementy ta pryntsypy doslidzhennia* [Everyday Life in the Space of Socio-Philosophical Reflection: Theories, Elements and Principles of Research]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (In Ukrainian)
3. Smarovoz, Iryna 2022. Zasoby ta pryiomy khudozhnoho osmyslennia povsiakdennosti u tekstakh I. Rozdobud'ko ta M. Gretkovs'koi [Means and Methods of Literary Understanding of Everyday Life in the Works of I. Rozdobudko and M. Gretkovska].

Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe 4/7: pp. 39–46. https://doi.org/10.15804/PPUSN.2022.04.04 (In Ukrainian)

4. Stelmakh, Khrystyna 2012. Viziia tilesnosti u tvorchosti Manueli Gretkovs'koi [The Vision of Corporeality in the Work of Manuela Gretkowska]. *Problemy slovianoznavstva* 61: pp. 244–249. (In Ukrainian)
5. Shteinbuk, Feliks 2009. *Tilesnist' – mimezys – analiz (Tilesno-mimetychnyi metod analizu khudozhnikh tvoriv)* [Corporeality – Mimesis – Analysis (The Body-Mimetic Method of Analysing Literary Works)]. Kyiv: Znannia Ukrainy. (In Ukrainian)
6. Cixous, Hélène 1976. The Laugh of the Medusa. Transl. K. Cohen, P. Cohen. *Signs* 1/4: pp. 875–893. https://doi.org/10.1086/493306
7. Davis-Floyd, Robbie 1992. *Birth as an American Rite of Passage*. Berkeley: University of California Press.
8. Douglas, Mary 1966. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
9. Gretkowska, Manuela 2001. *Polka* [The Polish Woman]. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B. (In Polish)
10. Hryciuk, Renata E. 2012. Wstęp. Pożegnanie z Matką Polką? [Introduction. Farewell to the Polish Mother?]. In: Hryciuk, Renata E. – Korolczuk, Elżbieta eds. *Pożegnanie z Matką Polką? Dyskursy, praktyki i reprezentacje macierzyństwa we współczesnej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, pp. 7–24. https://doi.org/10.31338/uw.9788323511175.pp.7-26 (In Polish)
11. Imbierowicz, Agnieszka 2012. Matka Polka w defensywie? Przemiany mitu i jego wpływ na macierzyństwo polskich kobiet [The Polish Mother on the Defensive? Transformations of the Myth and Its Impact on the Motherhood of Polish Women]. *Ogrody Nauk i Sztuk* 2: pp. 430–442. https://doi.org/10.15503/onis2012.430.442 (In Polish)
12. Korolczuk, Elżbieta 2012. Ciało z ciała matki? Konstruowanie macierzyństwa i seksualności w kontekście międzypokoleniowym [Body from the Mother's Body? Constructing Motherhood and Sexuality in an Intergenerational Context]. In: Hryciuk, Renata E. – Korolczuk, Elżbieta eds. *Pożegnanie z Matką Polką?* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, pp. 215–234. https://doi.org/10.31338/uw.9788323511175.pp.215-234 (In Polish)
13. Kristeva, Julia 1980. *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection* [Powers of Horror: An Essay on Abjection]. Paris: Seuil. (In French)
14. Martin, Emily 1987. *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. Boston: Beacon Press.
15. Mrozik, Agnieszka 2012. Polka, Europejka, obywatelka. Figura Matki Polki w najnowszej twórczości i działalności politycznej Manueli Gretkowskiej [Pole, European, Citizen. The Figure of the Polish Mother in the Recent Work and Political Activity of Manuela Gretkowska]. In: Hryciuk, Renata E. – Korolczuk, Elżbieta eds. *Pożegnanie z Matką Polką?* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, pp. 421–437. https://doi.org/10.31338/uw.9788323511175.pp.421-439 (In Polish)
16. Rich, Adrienne 1976. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York: W. W. Norton.

17. Snitow, Ann 1995. Feminizm i macierzyństwo [Feminism and Motherhood]. *Pełnym Głosem* 3: pp. 57–72. (In Polish)
18. Szczuka, Kazimiera 2006. Matka Polka w Europie: między masochizmem a rewolucją [The Polish Mother in Europe: Between Masochism and Revolution]. In: Piwińska, Marta ed. *Romantycy i Europa. Marzenia – Doświadczenia – Propozycje*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN. (In Polish)
19. Świerkosz, Monika 2008. Feminizm korporalny w badaniach literackich. Próba wyjścia poza metaforykę cielesności [Corporeal Feminism in Literary Studies. An Attempt to Go Beyond the Metaphorics of Corporeality]. *Teksty Drugie* 1–2: pp. 75–95. (In Polish)
20. Titkow, Anna 2007. *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty* [The Identity of Polish Women. Continuity, Change, Contexts]. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN. (In Polish)
21. Turner, Victor 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing.
22. Young, Iris Marion 1984. Pregnant Embodiment: Subjectivity and Alienation. *Journal of Medicine and Philosophy* 9/1: pp. 45–62. https://doi.org/10.1093/jmp/9.1.45

Антропологія вагітності як акт спротиву культурним стереотипам: на прикладі роману Мануели Ґретковської «Полька»

Меньок Віра, кандидат філологічних наук. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра зарубіжної літератури та полоністики, доцент. polcentrum@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2573-3078.

Данилишин Анастасія. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра зарубіжної літератури та полоністики, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти. danylanastasiia19@gmail.com, ORCID: 0009-0005-0205-7996.

Авторки статті зосереджуються на інтерпретації роману Мануели Ґретковської «Полька» (2001) в антропологічній перспективі, трактуючи його як приклад художнього осмислення вагітності через акт спротиву культурним стереотипам материнства, передусім – польському національному мітові Матері Польки. З опертям на класичні концепції антропології тіла Мері Дуґлас та Віктора Тернера, феноменологію вагітного тіла Айріс Маріон Янґ та теорію аб'єкції Юлії Кристевої, а також на дослідження Ірини Смаровоз, продемонстровано, що щоденникова форма роману, відверте мовлення про фізіологію та психологію вагітності, іронічна дистанція щодо власного досвіду й компаративна оптика «Польща – Швеція» утворюють цілісну художню стратегію деконструкції ідеалізованого жертовного образу материнства. Проаналізовано співвідношення тексту з польськими дослідженнями міту Матері Польки (Мрозік, Щука, Тітков, Імбєрович) та методологією тілесного фемінізму в літературознавстві (Свєркош, Корольчук). Наголошено на ролі шведського контексту еміграції, який дозволяє авторці побачити польську модель материнства як культурно зумовлену, а не природну норму. Розглянуто просторову символіку лімінальності вагітного тіла

(дім, лікарня, кордон між Польщею і Швецією), антимедикалізаційний наратив, що повертає суб'єктність вагітній жінці всупереч біомедичному дискурсові (Мартін, Дейвіс-Флойд), а також практичну реалізацію принципів жіночого письма Елен Сіксу через фіксацію безпосереднього тілесного проживання. Зіставлення з творчістю Ізабели Філіпяк увиразнює спектр стратегій спротиву стереотипам материнства – від трагічного викриття до іронічної деконструкції зсередини бажаної вагітності. Роман є частиною ширшого «тілесного повороту» у польській автобіографічній літературі кінця XX – початку XXI століття, де особисте письмо виконує функцію культурного свідчення. Зроблено висновок, що спротив у романі реалізується не через прямий публіцистичний виступ, а через саму фактуру тілесного, відвертого й іронічного письма, яке утверджує право матері на амбівалентність досвіду. Окреслено перспективи компаративного прочитання роману у контексті всієї «материнської» трилогії письменниці та впровадження його до українського літературознавчого дискурсу.

Ключові слова: *Мануела Ґретковська, «Полька», антропологія тіла, вагітність, материнство, «Матір Полька», феміністська критика, тілесність.*

The anthropology of pregnancy as resistance to cultural stereotypes: the case of Manuela Gretkowska's novel "Polka"

Vira Meniok, candidate of philological sciences. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Department of Foreign Literature and Polish Studies, associate professor. polcentrum@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2573-3078.

Anastasiia Danylyshyn. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Department of Foreign Literature and Polish Studies, MA student. danylanastasiia19@gmail.com, ORCID: 0009-0005-0205-7996.

The authors focus on the interpretation of Manuela Gretkowska's novel "Polka" (2001) from an anthropological perspective, viewing it as an example of the literary representation of pregnancy as a form of resistance to cultural stereotypes of motherhood, primarily the Polish national myth of the "Matka Polka" (Polish Mother). Drawing on Mary Douglas's and Victor Turner's classical concepts in the anthropology of the body, Iris Marion Young's phenomenology of the pregnant body, and Julia Kristeva's theory of abjection, as well as on the research of Iryna Smarovoz, the article demonstrates that the novel's diary form, its frank discourse on the physiology and psychology of pregnancy, the narrator's ironic distance from her own experience, and the comparative Poland–Sweden perspective constitute a coherent artistic strategy for deconstructing the idealized, self-sacrificing image of motherhood. The article also examines the relationship between the text and Polish studies of the "Matka Polka" myth (Mrozik, Szczuka, Titkow, Imbierowicz), as well as methodological approaches associated with corporeal feminism in literary studies (Świerkosz, Korolczuk). Particular attention is paid to the role of the Swedish context of emigration, which enables the author to perceive the Polish model of motherhood as culturally conditioned rather than as a natural norm. The analysis further

considers the spatial symbolism associated with the liminality of the pregnant body (the home, the hospital, and the border between Poland and Sweden), the anti-medicalization narrative that restores the pregnant woman's subjectivity in opposition to biomedical discourse (Martin, Davis-Floyd), and the practical realization of Hélène Cixous's principles of *écriture féminine* through the recording of immediate bodily experience. A comparison with the work of Izabela Filipiak highlights a range of strategies of resistance to stereotypes of motherhood, from tragic exposure to ironic deconstruction from within the experience of a desired pregnancy. The novel is situated within the broader "corporeal turn" in Polish autobiographical literature of the late twentieth and early twenty-first centuries, in which personal writing functions as a form of cultural testimony. The article concludes that resistance in the novel is expressed not through direct polemical statements but through the very texture of candid, bodily, and ironic writing, which affirms a mother's right to experience ambivalence. Finally, prospects are outlined for a comparative reading of the novel within the context of the writer's entire "maternal" trilogy and for introducing Gretkowska's work more extensively into Ukrainian literary scholarship.

Keywords: *Manuela Gretkowska, "Polka", anthropology of the body, pregnancy, motherhood, "Polish Mother", feminist criticism, corporeality.*

A terhesség antropológiája mint a kulturális sztereotípiákkal szembeni ellenállás: Manuela Gretkowska „Polka" című regényének példája

Menyok Vira, a filológiai tudományok kandidátusa. Drohobicsi Ivan Franko Állami Pedagógiai Egyetem, Idegennyelvű Irodalmak és Lengyel Tanulmányok Tanszék, docens. polcentrum@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2573-3078.

Danylyshyn Anasztázia. Drohobicsi Ivan Franko Állami Pedagógiai Egyetem, Idegennyelvű Irodalmak és Lengyel Tanulmányok Tanszék, MA-hallgató. danylanastasiia19@gmail.com, ORCID: 0009-0005-0205-7996.

A tanulmány Manuela Gretkowska „Polka" (2001) című regényét antropológiai szempontból vizsgálja. A művet a terhesség olyan irodalmi ábrázolásaként értelmezi, amely szembefordul az anyasághoz kapcsolódó kulturális sztereotípiákkal, mindenekelőtt a „Matka Polka" („Lengyel Anya") lengyel nemzeti mítosszal. Az elemzés Mary Douglas és Victor Turner testantropológiai elméleteire, Iris Marion Young terhes testről alkotott fenomenológiai megközelítésére, Julia Kristeva abjekcióelméletére, valamint Iryna Smarovoz kutatásaira épül. A szerzők rámutatnak arra, hogy a regény naplóformája, a terhesség testi és lelki tapasztalatainak nyílt bemutatása, az elbeszélő saját élményeihez való ironikus viszonya, valamint a Lengyelország és Svédország közötti összehasonlító nézőpont együttesen az anyaság idealizált és önfeláldozó képének lebontását szolgálják. A tanulmány kitér a regény és a „Matka Polka" mítoszával foglalkozó lengyel kutatások kapcsolatára is (Mrozik, Szczuka, Titkow, Imbierowicz), valamint bemutatja a testközpontú feminista irodalomkritika módszereit (Świerkosz, Korolczuk). Ez a nézőpont lehetővé teszi, hogy a szerző az anyaság lengyel modelljét ne magától értetődő normaként, hanem kulturálisan kialakult mintaként mutassa be. Az elemzés foglalkozik a terhes test

helyzetét kifejező terek szimbolikájával is, így az otthon, a kórház, valamint a Lengyelország és Svédország közötti határ szerepével. A tanulmány emellett vizsgálja az orvosi szemlélet túlzott térnyerésével szembeni narratívát, amely a biomedikális diskurzussal szemben ismét a terhes nő saját nézőpontját és tapasztalatait helyezi előtérbe (Martin, Davis-Floyd). Szó esik Hélène Cixous *écriture féminine* elveinek megjelenéséről is, amely elsősorban a közvetlen testi tapasztalatok nyelvi megfogalmazásában érhető tetten. Az Izabela Filipiak műveivel való összehasonlítás az anyasághoz kapcsolódó sztereotípiákkal szembeni ellenállás különböző formáit mutatja be. Ezek a tragikus leleplezéstől egészen a vágyott terhesség tapasztalatából kiinduló ironikus dekonstrukcióig terjednek. A szerzők a regényt a 20. század végi és a 21. század eleji lengyel önéletrajzi irodalom tágabb „testi fordulatának" részeként értelmezik. Ebben az irodalmi közegben a személyes tapasztalatok megírása egyben kulturális tanúságtételként is működik. A regényben az ellenállás nem közvetlen polemikus kijelentésekben jelenik meg, hanem magában az írásmódban: az őszinte, testi tapasztalatokra épülő és ironikus elbeszélésben. Ez az írásmód hangsúlyozza az anya jogát ahhoz, hogy saját tapasztalatait összetett, akár ellentmondásos módon élje meg. A szerzők végül felvetik a regény további összehasonlító vizsgálatának lehetőségét Gretkowska teljes „anyaságtrilógiájának" keretében, valamint a mű szélesebb körű ukrán irodalomtudományi megismertetését.

Kulcsszavak: *Manuela Gretkowska, „Polka", testantropológia, terhesség, anyaság, „Matka Polka", feminista kritika, testiség.*

© Меньок Віра, Данилишин Анастасія, 2026

УДК 821.111-31.09(73)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-304-317
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 11.07.2026
Схвалено до друку: 26.08.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Журба Світлана

Наративна стратегія роману Делії Овенс «Там, де співають раки»: композиція, фокалізація та часова організація

1. Постановка проблеми

Сучасна зарубіжна література перебуває в постійному пошуку нових оповідних форм, що зумовлено динамікою соціокультурних трансформацій, зміною художніх парадигм та ускладненням людського досвіду XXI століття. У цьому контексті ключовою категорією аналізу поетики прозового твору стає наративна стратегія – комплексна система викладових прийомів, яка не лише організовує художній текст, а й виступає інструментом конструювання нових смислів. Актуальність її вивчення зумовлена необхідністю осмислення того, як специфіка оповідної організації (зокрема поєднання фокалізації, специфіки часопростору та діалогу між автором і реципієнтом) визначає естетичну цінність і рецептивні параметри прози сьогодення. Сучасний англомовний роман дедалі частіше тяжіє до синтезу жанрових моделей, поєднуючи психологічну прозу, детектив, роман виховання, екологічний роман та сімейну сагу. Одним із прикладів такої художньої тенденції є твір американської письменниці, зоологині й природоохоронниці Делії Овенс (Delia Owens) «Там, де співають раки» («Where the Crawdads Sing», 2018), який здобув міжнародне визнання, перекладений багатьма мовами світу та екранізований у 2022 році (режисерка – Олівія Ньюман (Olivia Newman)). Популярність твору пояснюється не лише захопливою детективною інтригою, а й складною організацією оповіді, психологічною переконливістю

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

образів і багатою символічною системою, в центрі якої перебуває природа як особлива форма художнього мислення.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження наративної стратегії спирається на ґрунтовні здобутки класичної та постклассичної наратології. Теоретичним фундаментом для розуміння оповідних інстанцій є праці французького вченого Жерара Женетта (Gérard Genette), який розмежував поняття «хто говорить?» (наратор) та «хто бачить?» (фокалізація), окресливши понятійний апарат гомо- та гетеродієгетичного наративу (Genette, 1980, с. 244–245). У праці «Фігури III» (1972) вчений виділив три рівні тексту: історію (*histoire*) – послідовність подій, що становлять зміст оповіді, наратив (*récit*) – дискурсивну форму їхнього представлення та акт оповіді (*narration*) – процес і ситуацію продукування наративного висловлювання (Genette, 1972, с. 114).

У сучасному українському літературознавстві одним із перспективних напрямів наратологічних студій є дослідження механізмів організації художнього наративу. Праці Ю. Коваліва, Т. Кушнірової, Л. Мацевко-Бекерської, І. Папуші, Н. Римар, М. Руденко, В. Сірук, М. Ткачука, О. Ткачука та інших науковців засвідчують зростання інтересу до аналізу наративу через його структурні й функціональні компоненти – моделі, стратегії та оповідача. Проблеми наратора, фокалізації, часової організації та художньої перспективи знайшли відображення у працях літературознавців, у яких наратологічні категорії здебільшого розглядаються крізь призму поетики окремих письменників або жанрової специфіки художніх творів.

Роман «Там, де співають раки» Делії Овенс став об’єктом наукового осмислення у світовому літературознавстві. Зокрема, його досліджували пакистанські науковці Фатіма Ріда, Абдул Рехман Мір, Мухаммад Насім та Алтаф Хуссейн (Rida et al., 2025), швейцарська дослідниця Корін Крафт (Kraft, 2021), японська дослідниця Маріанне Кімура (Kimura, 2021), індійські науковці М. Анантхі та С. Ваніта (Ananthi–Vanitha, 2022), румунська дослідниця Марія-Магдалина Лападат (Lăpădat, 2023) та шведська дослідниця Анніка Солсбері (Salisbury, 2023). У цих працях роман аналізується переважно з позицій екокритики та феміністичної методології. Дослідники звертають увагу на антропоцентричний аспект роману, взаємозв’язок екологічної етики та морального вибору персонажів, а також на роль природного середовища у формуванні світогляду головної героїні. У цьому контексті роман розглядається як художня репрезентація сучасної екологічної свідомості та як приклад літератури, що актуалізує проблему відповідальності людини перед природою.

В українському літературознавстві окремі поетикальні особливості роману Делії Овенс висвітлено у працях А. Тичиніної, Н. Нікоряк та А. Матійчак, присвячених проблематиці самотності, антропологічним аспектам, розкриттю автобіографічного досвіду авторки, екранізації твору (Тичиніна, 2024; Tychinina, 2026). Питання українського перекладу роману досліджують О. Білик і Ю. Демчук (Білик, 2023). Водночас, попри зростання наукового інтересу до творчості Делії Овенс, наративна організація роману залишається недостатньо вивченою. Застосування наратологічної методології дає змогу розглядати роман не лише як історію дорослішання чи екологічно зорієнтований художній текст, а й як складну поліфонічну наративну систему, в якій спосіб організації оповіді, взаємодія часових площин, зміна фокалізації, символічне навантаження природного простору та система образів формують психологічну достовірність персонажів, забезпечують багаторівневу інтерпретацію тексту й розкривають його філософську багатовимірність.

3. Мета й завдання дослідження

Мета статті – дослідити наративну стратегію роману Делії Овенс «Там, де співають раки», проаналізувавши композицію, часову організацію та фокалізацію як взаємопов'язані складники художньої структури твору, що забезпечують його смислову й психологічну багатовимірність.

Методологічні засади дослідження полягають у комплексному застосуванні наратологічного підходу, а також структурно-семіотичного, психологічного та екокритичного методів. У роботі застосовано методики аналізу, синтезу, добору та систематизації матеріалу.

4. Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

У сучасному літературознавстві наратологія посідає вагоме місце серед методологічних напрямів дослідження художнього тексту, зосереджуючись на закономірностях організації оповіді, способах репрезентації подій, взаємодії наратора, персонажів і реципієнта, а також механізмах конструювання художнього світу. Її розвиток сприяв зміщенню дослідницького акценту з питання про те, що розповідається, на питання про те, як здійснюється розповідь і яким чином спосіб її організації впливає на сприйняття та інтерпретацію тексту.

Новітня романна проза характеризується ускладненням композиційної структури, нелінійною організацією художнього часу, варіативністю наративних перспектив, поєднанням різних типів оповіді та активізацією

читацької співучасті. Важливою, вважає Т. Кушнірова, є «позиція оповідача, який «веде» сюжетну оповідь, оскільки саме через його світобачення подається художній світ твору та втілюється авторський задум» (Кушнірова, 2018, с. 17). Сучасний роман дедалі частіше вибудовується як багаторівнева комунікативна система, в якій інформація про події не подається вичерпно й послідовно, а розподіляється між різними часовими площинами, перспективами та наративними інстанціями.

Для сучасної наратології принциповим стає питання про те, яким чином читач реконструює подієву послідовність, заповнює інформаційні лакуни, співвідносить різні перспективи та формує цілісну картину художнього світу. У цьому аспекті наративна стратегія охоплює не тільки композиційні й часові прийоми, а й способи керування читацькою увагою та інтерпретацією. Нелінійність оповіді, ретроспекція, зміна фокалізації, варіювання темпу, чергування зовнішньої та внутрішньої перспективи стають засобами активізації читацької рецепції. Наративна стратегія сучасного роману постає як цілісна система організації художнього висловлювання, що охоплює композиційні, часові, перспективні та комунікативні механізми репрезентації подій. Її аналіз дає змогу виявити не лише особливості побудови оповіді, а й способи реалізації художньо-філософської концепції автора.

Роман Делії Овенс «Там, де співають раки» став одним із найпомітніших явищ сучасного світового літературного процесу. Поєднуючи в собі ознаки класичного роману виховання, любовної драми, детективного розслідування та екокритичного трактату, твір пропонує складну філософську притчу про співіснування людини та дикої природи. Специфіка роману визначається його художньою структурою, у якій композиційна організація, система фокалізації та символіка образів формують цілісну наративну модель, спрямовану на демонстрацію того, що закони людського соціуму нерідко виявляються значно жорсткішими, ніж природні закони болотної екосистеми.

Ключовим елементом наративної стратегії твору Делії Овенс є поєднання двох часових площин, які чергуються протягом більшої частини книги: історія дитинства та дорослішання головної героїні Кетрін Даніели (Каї) Кларк (1952–1969) та детективне розслідування смерті Чейза Ендрюса (1969–1970). Перша лінія є класичним психологічним портретом травми відчуження, де кожен розділ поглиблює розуміння характеру «болотяної дівчини» (так називали Каю місцеві жителі). Друга рухається у швидкому темпі судового та поліцейського трилера, тримаючи читача в напрузі щодо розгадки ймовірної трагедії чи злочину. Ці дві сюжетні лінії зближуються й зливаються в єдину точку – судову залу, де минуле Каї набуває безпосереднього значення для теперішнього судового розгляду та

суспільного осуду. Останній розділ виконує функцію фінального композиційного завершення роману, переносячи оповідь у віддалену часову перспективу. У ньому стисло репрезентовано подальше життя Каї та Тейта Вокера, їхнє спільне життя на болоті, творчі здобутки героїні та її смерть у 64-річному віці. Після смерті Каї чоловік знаходить її приховані поетичні тексти, написані під псевдонімом Аманда Гамільтон, а також намисто Чейза. Ця знахідка ретроспективно переосмислює детективну сюжетну лінію та фактично розкриває справжню причетність Каї до смерті Чейза.

Дослідниця Н. Копистянська зауважує, що «автор має владу над часом, може надати йому напрямок, швидкість, ритм, повторюваність, багатоваріантність, плавність, повноту чи уривчастість, фрагментарність» (Копистянська, 2005, с. 180). Це положення реалізується в романі Делії Овенс через темпоральну організацію наративу та використання фігури композиційного кільця, адже твір розпочинається і закінчується загадкою смерті Чейза Ендрюса. Авторка відмовляється від лінійного хронологічного викладу на користь композиційної моделі, де минуле безперервно резонує із сучасністю. Повернення до подій, що відбувалися в минулому, вказує на порушення часопросторового континууму. Постійне чергування ретроспективного та актуального часових пластів утворює своєрідний поліфонічний наратив, у якому кожний новий епізод минулого водночас виконує функцію психологічного коментаря до подій теперішнього. На думку А. Тичиніної та Н. Нікоряк, «ретроспективна композиція характеризується зображенням подій, відтворених “до основної історії”, за принципом часового маятника» (Тичиніна, 2024, с. 91).

Порушення первинного хронотопу, коли часова послідовність наративу свідомо деформує хронологію фабульної історії, у концепції Ж. Женетта трактується як темпоральна анахронія (Genette, 1980, с. 48). Цей принцип простежується на рівні композиційної організації перших розділів. У пролозі, у якому окреслено філософську модель болота як простору життя і смерті, авторка констатує смерть Чейза Ендрюса. Роман починається історією шестирічної Каї в 1952 році, а вже третій розділ переносить читача до 1969 року, де розповідається про знайдення тіла місцевої футбольної зірки та шанованого члена Барклі-Коув, Чейза Ендрюса, в болоті, біля підніжжя покинутої пожежної вежі, 30 жовтня 1969 року. Кожна нова глава дитинства героїні не лише поглиблює її психологічний портрет, а й переосмислює події детективної лінії.

У текстовій тканині простежується стратегія впровадження читача в художню дійсність роману, що реалізується через рецептивну взаємодію експозиційного хронотопу та первинного травматичного вузла. Ініціальне речення першого розділу занурює читача в часопросторовий континуум

твору, де природне довкілля задає орієнтири для подальшого сприйняття оповіді: «*Ранок був сповнений нестерпної серпневої спеки, через що вологий подих маршів оповив дуби та сосни густою імлою*» (Овенс, 2021, с. 8). На тлі цього пейзажу розгортається психотравматична подія, пов'язана із раптовим відходом матері Каї Кларк. Символічним маркером епізоду постає блакитна валіза, яка лейтмотивізується у свідомості дівчинки як концептуальний знак незворотності втрати. Шестирічна дитина ще не здатна осмислити сутність катастрофи, однак інтуїтивно зчитує її драматизм крізь призму деталізаційних елементів, адже мати, рушаючи по провізію, «*ще ніколи не взувала черевичків на підборах і не брала із собою валізи*» (Овенс, 2021, с. 8). Емоційно-психічний стан головної героїні вербалізується крізь призму «мови природи» та речових атрибутів.

Композиція перших двох розділів вибудовується навколо повторюваного мотиву очікування. Кая постійно повертається на ґанок, вдивляючись у стежку, якою пішла мати. Авторка багаторазово відтворює одну й ту саму ситуацію, змінюючи лише її психологічне наповнення: «*Наступного дня Кая рано-вранці вже була на своєму посту. Своїми темними очима вона буравила стежину...*» (Овенс, 2021, с. 16); «*Пізніше Кая повернулася на ґанкові сходи й чекала... Але й того дня мама не повернулася*» (Овенс, 2021, с. 17). Повтор не уповільнює розвиток сюжету, а виконує важливу психологічну функцію, адже таке сповільнення темпу створює ефект емоційного проживання часу.

В основу композиції роману покладено принцип поступового руйнування родинних стосунків: спочатку мати, потім старші сестри й брати покидають дім через жорстокість батька («*Протягом кількох наступних тижнів старший брат та обидві сестри Каї теж подалися геть, немов наслідуючи материн приклад*» (Овенс, 2021, с. 17)). Кожне нове зникнення повторює попереднє, формуючи своєрідний композиційний ритм втрат. Промовистою є сцена прощання Джоді, який залишає сестрі останні настанови: «*Якщо прийде хтось чужий, не лишайся в домі. Там тебе можуть схопити. Біжи на болото й чаїсь десь у кущах. Завжди маскуй свої сліди*» (Овенс, 2021, с. 20). Ця порада брата виконує кілька функцій: завершує тему дитинства; репрезентує своєрідний «кодекс виживання» Каї та закладає підґрунтя для детективної інтриги. Зокрема, мотив слідів і вміння приховувати власну присутність серед маршів (боліт) згодом набувають нових семантичних відтінків у контексті твору. Визначальними для героїні постають не слова прощання, а екзистенційний страх остаточної самотності.

Композиційний паралелізм особливо виразно простежується після переходу до сюжетної лінії 1969 року. Смерть Чейза описана максимально стримано. Авторка майже не оцінює події, а лише фіксує деталі: «*Його ліва*

нога була вигнута під неприродним кутом, а очі і рот широко розкриті» (Овенс, 2021, с. 29). Натомість увага шерифа відразу зосереджується не на тілі, а на просторових деталях: «*Біля тіла немає слідів*» (Овенс, 2021, с. 32). Ця деталь виконує роль композиційного маркера. Якщо в дитячій історії Каї болото (марші) було простором порятунку, носієм пам'яті, то в детективній лінії воно стає простором приховування істини. Літературознавці вказують, що художній простір не має сталої семантики, оскільки його значення формується в процесі сюжетного розвитку та взаємодії з персонажами. Один і той самий часопростір здатний виконувати різні смислотворчі функції залежно від композиційного контексту, системи фокалізації та етапу розгортання наративу. У романі Делії Овенс болото постає багатофункціональним хронотопом: у дитячих спогадах Каї воно є простором захисту й самоідентифікації, у сюжетній лінії розслідування – місцем злочину, а у фіналі твору – символом гармонії, свободи. Саме зміна наративної перспективи та сюжетного контексту зумовлює трансформацію його семантичного потенціалу.

Становлення Каї безпосередньо пов'язане з її взаємодією з природним середовищем. Після того як її залишають усі рідні, дівчинка змушена самостійно опановувати способи виживання: вона навчається готувати їжу, орієнтуватися в болотному просторі, добуває рибу й мідії та забезпечує власні потреби. Науковці Fatima Rida, Abdul Rehman Mir, Muhammad Naseem, Altaf Hussain вказують, що природа виконує для героїні не лише екзистенційну, а й пізнавальну та виховну функцію: спостереження за тваринами, рослинами, водою і погодою стає основним способом осмислення навколишньої дійсності (Rida, 2025, с. 765). У становленні Каї особливу роль відіграє Тейт, який навчає її читати та розширює її знання про рослинний і тваринний світ. Через репрезентацію болота як складної взаємопов'язаної екосистеми, в якій людина є частиною природного середовища, а не його зовнішнім спостерігачем, авторка розкриває екологічну проблематику твору. Увага до взаємозалежності живих організмів, циклічності природних процесів і необхідності збереження болотної екосистеми надає історії Каї виразного екокритичного виміру. Фінал роману, в якому Кая стає авторкою трьох ілюстрованих книг про риб і птахів боліт, виконує не лише сюжетно-завершальну, а й метанаративну функцію. Він створює автобіографічну алюзію на творчий шлях Делії Овенс, яка видала три книги про дику природу, тим самим розмиваючи межу між художнім вимислом і біографічною реальністю та посилюючи ефект автентичності оповіді.

Композиційна побудова та часова організація є фундаментальними складниками наративної стратегії художнього твору, оскільки визначають

порядок розгортання подій, способи їхнього взаємозв'язку та принципи дозування інформації. Водночас ефективність цих наративних механізмів значною мірою залежить від того, крізь чию свідомість читач сприймає художній світ, адже саме перспектива оповіді регулює обсяг і характер інформації, доступної реципієнтові в кожен момент розгортання сюжету. Теоретичним підґрунтям для аналізу цього аспекту наративної структури слугує концепція фокалізації, розроблена Ж. Женеттом, який виокремлює три основні її типи: нульову (*zero focalization*), внутрішню (*internal focalization*) та зовнішню (*external focalization*) (Genette, 1980, с. 74). Нульова фокалізація характеризується відсутністю обмеження перспективи знаннями певного персонажа: наратор володіє інформацією, яка може виходити за межі досвіду будь-якої окремої дійової особи. Внутрішня фокалізація передбачає обмеження наративної інформації перспективою одного або кількох персонажів, через свідомість яких репрезентуються події, переживання та сприйняття художнього світу. Зовнішня фокалізація обмежує доступ до внутрішнього світу персонажа, зосереджуючи увагу на його зовнішній поведінці та спостережуваних діях.

Однією з особливостей наративної організації роману Делії Овенс є складна взаємодія всезнаючого наратора та внутрішньої фокалізації. Попри те, що оповідь ведеться від третьої особи, читач майже постійно сприймає художній світ крізь призму свідомості Каї Кларк. Така стратегія забезпечує не лише психологічну достовірність зображення, а й формує емоційний зв'язок між читачем і героїнею ще задовго до того, як вона стає центральною постаттю детективного сюжету. У романі переважає внутрішня фокалізація, відповідно до якої авторський голос не зникає, однак постійно наближається до внутрішнього досвіду персонажів, передусім Каї. Саме тому читач не отримує об'єктивної інформації про героїню, а поступово пізнає її світ через переживання, сприйняття та асоціативне мислення. Важливим для композиційної організації роману є перший розділ, у якому шестирічна Кая спостерігає за тим, як мати залишає дім. Оповідач не пояснює причин цієї події, не характеризує сімейний конфлікт і не оцінює поведінку матері. Натомість увага зосереджується на тому, що здатна побачити дитина: черевики на високих підборах, синю валізу, стежку, яка веде крізь дерева. Для Каї головною є не причина відходу матері, а сам факт її зникнення.

У розділах, присвячених розслідуванню смерті Чейза Ендрюса, наратор переходить до зовнішньої фокалізації. На початку третього розділу читач бачить подію очима двох хлопців, які випадково знаходять тіло біля пожежної вежі. Їхня реакція побудована виключно на візуальному сприйнятті: «*Ой! Що це?… Наче хтось лежить у болоті… Та це ж Чейз*

Ендрюс!» (Овенс, 2021, с. 29). Оповідач не відкриває причин смерті персонажа, не повідомляє жодної додаткової інформації про обставини події, а читач знає рівно стільки, скільки бачать хлопці. Подібне обмеження інформації формує інтригу й активізує детективний компонент роману. Убивство Чейза в романі постає як кульмінаційний вияв конфлікту між прагненням Каї до особистої автономії та загрозою повторного психологічного й фізичного насильства. Його смерть пов'язана з тривалим досвідом маніпуляцій, переслідування та порушення особистих меж героїні, що зумовлює її прагнення захистити себе й власний життєвий простір. Водночас наративна організація роману не пропонує однозначної моральної оцінки вчинку Каї, а відтермінування інформації про її причетність до злочину спонукає ретроспективно переосмислити події крізь призму її травматичного досвіду.

Важливу роль у наративній організації роману відіграє перехід від дитячої історії Каї до сцен роботи шерифа Еда Джексона. Якщо у «дитячих» розділах переважає емоційна фокалізація, то в детективній лінії домінує когнітивна. Шериф аналізує факти, простір, матеріальні сліди. Його увагу привертає не стільки саме тіло, скільки відсутність доказів: «*Біля тіла немає слідів. … Поглянь, які глибокі відбитки лишили ми в цьому багні, утім інших слідів тут нема*» (Овенс, 2021, с. 32). Таким чином, один і той самий художній простір отримує різне семантичне навантаження залежно від суб'єкта фокалізації. Для Каї болото є домом і територією безпеки; для шерифа – місцем злочину; для мешканців Барклі-Коува – простором соціального відчуження.

Особливістю наративної стратегії є відсутність прямої авторської оцінки більшості персонажів. Навіть жорстокість батька не супроводжується моральними коментарями. Авторка демонструє його поведінку через конкретні дії, дозволяючи читачеві самостійно сформувати оцінку: крики, спалення маминих речей («*яскраво палає багаття. Батько кидав у нього мамині картини, сукні й книжки*» (Овенс, 2021, с. 22)), постійне пияцтво, зникнення з дому і залишення дитини наодинці. В епізоді зі спаленням авторка акцентує увагу на тому, що вогонь знищує не лише матеріальні предмети, а й останні видимі сліди щасливого дитинства – «*спогади Каї про те, як вони із мамою танцювали джитербаг, перетворилися на попіл*» (Овенс, 2021, с. 52). Саме завдяки внутрішній фокалізації читач переживає цю втрату як особисту драму героїні.

Упродовж роману поступово трансформується перспектива сприйняття Каї: якщо на початку її світосприйняття визначається досвідом покинутої дитини, то в міру дорослішання воно набуває виразного дослідницького характеру, ґрунтуючись на систематичному спостереженні за природним середовищем. Вона уважно спостерігає за птахами, мушлями, припливами,

навчається читати природні знаки. Отже, система фокалізації в романі Делії Овенс формує психологічну перспективу твору, забезпечує емпатійне сприйняття головної героїні та організовує взаємодію між психологічним і детективним наративами. Постійне чергування внутрішньої та зовнішньої фокалізації дозволяє авторці одночасно підтримувати інтригу й глибоко розкривати внутрішній світ персонажів.

5. Висновки та перспективи дослідження

Роман Делії Овенс «Там, де співають раки» постає як багаторівнева наративна система, в якій взаємодіють ознаки психологічного роману, детективної оповіді, роману виховання та екологічно зорієнтованої прози. Їхнє поєднання визначає специфіку наративної стратегії твору, спрямованої на послідовну репрезентацію життєвої історії Каї Кларк, на розкриття причин її вчинків, особливостей світосприйняття та процесу формування особистості в умовах соціальної ізоляції, травматичного досвіду та тісної взаємодії з природним середовищем. Композиційна організація твору ґрунтується на паралельному розгортанні двох взаємопов'язаних часових ліній – минулого Каї та подій, пов'язаних із розслідуванням смерті Чейза Ендрюса. Їхнє чергування створює ефект взаємного доповнення: сучасна сюжетна лінія формує детективну інтригу, тоді як ретроспективні епізоди поступово відкривають життєвий досвід героїні та забезпечують психологічну мотивацію подій. Наративна стратегія забезпечує цілісність цих різнорідних компонентів і визначає багатовимірність художньої інтерпретації твору.

Отримані результати розширюють можливості застосування інструментарію постклассичної наратології до аналізу сучасної англомовної літератури та окреслюють перспективи подальших досліджень, пов'язаних із взаємодією наративних структур та екокритики.

Література

1. Білик Ольга – Демчук Ю. 2023. Відтворення стилістичних засобів у романі Делії Овенс «Where the Crawdads Sing» в українському перекладі. *Folium* 1: с. 12–17. https://doi.org/10.32782/folium/2023.1.2
2. Копистянська Нонна 2005. *Жанр, жанрова система у просторі літературознавства*. Львів: ПАІС.
3. Кушнірова Тетяна 2018. *Наративні стратегії у романних формах кінця XX – початку XXI століття: монографія*. Полтава: Видавництво «Сімон».
4. Овенс Делія 2021. *Там, де співають раки* / пер. з англ. О. Жильникової. Харків: Віват.
5. Тичініна Альона – Нікоряк Наталія 2024. Екзистенціали самотності в романі Д. Овенс «Там, де співають раки». *Наукові праці Міжрегіональної*

Академії управління персоналом. Філологія 12/2: с. 89–94. https://doi.org/10.32689/maup.philol.2024.2.14

6. Ananthi, M. – Vanitha, S. 2022. The amalgamation of human and natural world: A study of Delia Owens' novel "Where the Crawdads Sing". *ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts* 3/2SE: pp. 55–61. https://doi.org/10.29121/shodhkosh.v3.i2SE.2022.257
7. Genette, Gérard 1972. *Figures III*. Paris: Seuil.
8. Genette, Gérard 1980. *Narrative discourse: An essay in method*. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca: Cornell University Press.
9. Kraft, Corin 2021. An ecocritical reading of the marsh as a liminal space in Delia Owens's "Where the Crawdads Sing". *The Southern Quarterly* 58/3: pp. 131–150.
10. Kimura, Marianne 2021. An ecological allegory in Delia Owens' "Where the Crawdads Sing". *Essays & Studies* 67: pp. 1–11.
11. Lăpădat, Maria-Magdalena 2023. Between nature and law: Analysing plural narratives in "Where the Crawdads Sing" for multicultural EFL instruction. *Limba și literatura – repere identitare în context European* 33: pp. 232–240.
12. Rida, Fatima – Mir, Abdul Rehman – Naseem, Muhammad – Hussain, Altaf 2025. Ecocritical analysis of "Where the Crawdads Sing" by Delia Owens. *Social Science Review Archives* 3/2: pp. 761–770. https://doi.org/10.70670/sra.v3i2.664
13. Salisbury, Annika 2023. *Voice, agency, and urgency: Three ecocritical readings of nature and the protagonist in "Where the Crawdads Sing" by Delia Owens*. Karlstad University.
14. Tychinina, Alyona – Nikoriak, Natalia – Matiychak, Aliona 2026. The anthropological code of Delia Owens' novel "Where the Crawdads Sing" and its film adaptation. *Germanic Philology. Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University* 858–859: pp. 280–291. https://doi.org/10.31861/gph2026.858-859.280-291

References

1. Bilyk, Olha – Demchuk, Yu. 2023. Vidtvorennia stylistychnykh zasobiv u romani Delii Ovens "Where the Crawdads Sing" v ukrainskomu perekladi [Rendering stylistic devices in Delia Owens's novel "Where the Crawdads Sing" in Ukrainian translation]. *Folium* 1: pp. 12–17. https://doi.org/10.32782/folium/2023.1.2 (In Ukrainian)
2. Kopystianska, Nonna 2005. *Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva* [Genre and the genre system in the context of literary studies]. Lviv: PAIS. (In Ukrainian)
3. Kushnirova, Tetiana 2018. *Naratyvni stratehii u romannykh formakh kintsia XX – pochatku XXI stolittia: monohrafiia* [Narrative strategies in novel forms of the late twentieth and early twenty-first centuries: a monograph]. Poltava: Vydavnytstvo «Simon». (In Ukrainian)
4. Owens, Delia 2021. *Tam, de spivaiut raky* [Where the Crawdads Sing] / translated from English by O. Zhylnykova. Kharkiv: Vivat. (In Ukrainian)
5. Tychinina, Alona – Nikoriak, Nataliia 2024. Ekzystentsialy samotnosti v romani D. Ovens "Tam, de spivaiut raky" [Existentials of loneliness in D. Owens' novel "Where the Crawdads Sing"]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi*

Akademii upravlinnia personalom. Filolohiia 12/2: pp. 89–94. https://doi.org/10.32689/maup.philol.2024.2.14 (In Ukrainian)
6. Ananthi, M. – Vanitha, S. 2022. The amalgamation of human and natural world: A study of Delia Owens' novel "Where the Crawdads Sing". *ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts* 3/2SE: pp. 55–61. https://doi.org/10.29121/shodhkosh.v3.i2SE.2022.257
7. Genette, Gérard 1972. *Figures III*. Paris: Seuil.
8. Genette, Gérard 1980. *Narrative discourse: An essay in method*. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca: Cornell University Press.
9. Kraft, Corin 2021. An ecocritical reading of the marsh as a liminal space in Delia Owens's "Where the Crawdads Sing". *The Southern Quarterly* 58/3: pp. 131–150.
10. Kimura, Marianne 2021. An ecological allegory in Delia Owens' "Where the Crawdads Sing". *Essays & Studies* 67: pp. 1–11.
11. Lăpădat, Maria-Magdalena 2023. Between nature and law: Analysing plural narratives in "Where the Crawdads Sing" for multicultural EFL instruction. *Limba și literatura – repere identitare în context European* 33: pp. 232–240.
12. Rida, Fatima – Mir, Abdul Rehman – Naseem, Muhammad – Hussain, Altaf 2025. Ecocritical analysis of "Where the Crawdads Sing" by Delia Owens. *Social Science Review Archives* 3/2: pp. 761–770. https://doi.org/10.70670/sra.v3i2.664
13. Salisbury, Annika 2023. *Voice, agency, and urgency: Three ecocritical readings of nature and the protagonist in "Where the Crawdads Sing" by Delia Owens*. Karlstad University.
14. Tychinina, Alyona – Nikoriak, Natalia – Matiychak, Aliona 2026. The anthropological code of Delia Owens' novel "Where the Crawdads Sing" and its film adaptation. *Germanic Philology. Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University* 858–859: pp. 280–291. https://doi.org/10.31861/gph2026.858-859.280-291

Наративна стратегія роману Делії Овенс «Там, де співають раки»: композиція, фокалізація та часова організація

Журба Світлана, кандидат філологічних наук, доцент. Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, кафедра слов'янської та романо-германської філології, доцент. zss69@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6090-7742.

У статті проаналізовано специфіку наративної стратегії роману сучасної американської письменниці Делії Овенс «Там, де співають раки». На основі теоретичних положень наративної концепції Ж. Женетта розкрито взаємодію ключових складників архітектури твору: композиційної побудови, часової організації та фокалізації. З'ясовано, що роман вибудувано як складний поліфонічний наратив, який синкретично поєднує жанрові ознаки психологічного роману, детективу, роману виховання та екокритичної прози. Композиційна структура твору ґрунтується на паралельному розгортанні двох часових ліній: ретроспективної історії дитинства, травматичного досвіду та дорослішання Каї Кларк і детективної лінії, пов'язаної з розслідуванням смерті Чейза Ендрюса. Така

організація художнього часу формує ефект анахронії та своєрідного «часового маятника», який підтримує читацьку інтригу й забезпечує поступове розкриття причинно-наслідкових зв'язків між минулим і теперішнім героїні. Проаналізовано роль експозиційного часопростору, повторюваного мотиву очікування та предмета-символу (блакитної валізи) у моделюванні травматичного досвіду героїні. Акцентовано на перспективній структурі роману: визначено механізми переходів між внутрішньою та зовнішньою фокалізацією, зокрема емоційно-асоціативними та когнітивно-аналітичними способами сприйняття. Зазначено, що внутрішній світ персонажів вербалізується переважно через «мову природи». Обґрунтовано багатофункціональність хронотопу болота (маршів) – від простору захисту й самоідентифікації до місця злочину та концептуального символу гармонії. Доведено, що наративна стратегія у творі реалізується через взаємодію композиційної організації, системи фокалізації та часової структури, які забезпечують поступове розгортання детективної інтриги, формують читацькі очікування й водночас розкривають психологічну еволюцію головної героїні.

Ключові слова: *наративна стратегія, композиція, часова організація, ретроспекція, фокалізація, наратор, психологізм, екокритика, Делія Овенс.*

Narrative strategy in Delia Owens' novel "Where the Crawdads Sing": composition, focalisation, and temporal organisation

Svitlana Zhurba, candidate of philological sciences, associate professor. V. I. Vernadsky Taurida National University, Department of Slavic and Romano-Germanic Philology, associate professor. zss69@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6090-7742.

The article analyses the distinctive features of the narrative strategy in "Where the Crawdads Sing" by the contemporary American writer Delia Owens. Drawing on the theoretical principles of Gérard Genette's narratological framework, the study examines the interaction between the key components of the novel's narrative architecture: compositional structure, temporal organisation, and focalisation. The study demonstrates that the novel is constructed as a complex polyphonic narrative combining elements of the psychological novel, detective fiction, the Bildungsroman, and ecocritical prose. Its compositional structure is based on the parallel development of two temporal strands: the retrospective account of Kya Clark's childhood, traumatic experiences, and coming of age, and the detective storyline centred on the investigation into the death of Chase Andrews. This organisation of fictional time creates an effect of anachrony and a distinctive 'temporal pendulum', sustaining narrative suspense while gradually revealing the causal relationships between the protagonist's past and present. The article also examines the role of the expository chronotope, the recurring motif of waiting, and the blue suitcase as a symbolic object in representing the protagonist's traumatic experience. Particular attention is paid to the novel's perspectival structure and to the mechanisms governing shifts between internal and external focalisation, including emotional-associative and cognitive-analytical modes of perception. It is shown that the characters' inner worlds are articulated primarily through the 'language of nature'. The multifunctionality of the marsh chronotope is also explored, ranging from a space of refuge and self-identification

to the scene of a crime and a conceptual symbol of harmony. The study demonstrates that the novel's narrative strategy is realised through the interaction of compositional organisation, focalisation, and temporal structure. Together, these elements ensure the gradual development of the detective plot, shape readers' expectations, and simultaneously reveal the psychological evolution of the protagonist.

Keywords: *narrative strategy, composition, temporal organisation, retrospection, focalisation, narrator, psychologism, ecocriticism, Delia Owens.*

Delia Owens „Ahol a folyami rákok énekelnek" című regényének narratív stratégiája: kompozíció, fokalizáció és időbeli szerveződés

Zsurba Szvitlána, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. V. I. Vernadszkij Tavriai Nemzeti Egyetem, Szláv és Román–Germán Filológiai Tanszék, docens. zss69@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6090-7742.

A tanulmány Delia Owens kortárs amerikai írónő „Ahol a folyami rákok énekelnek" című regényének narratív stratégiáját és annak sajátosságait vizsgálja. Gérard Genette narratológiai koncepciójának elméleti alapvetéseire támaszkodva a kutatás a regény narratív architektúrájának kulcsfontosságú összetevői, vagyis a kompozíciós szerkezet, az időbeli szerveződés és a fokalizáció közötti kölcsönhatást elemzi. A vizsgálat rámutat arra, hogy a regény összetett, polifonikus narratívaként épül fel, amely a lélektani regény, a detektívregény, a fejlődésregény és az ökokritikai próza műfaji jegyeit ötvözi. A mű kompozíciós szerkezete két idősík párhuzamos kibontakozására épül: egyrészt Kya Clark gyermekkorának, traumatikus élményeinek és felnőtté válásának retrospektív történetére, másrészt a Chase Andrews halálának kivizsgálásához kapcsolódó detektívtörténetre. A fikcionális idő ilyen szerveződése az anakrónia és egy sajátos „időbeli inga" hatását kelti, amely fenntartja az olvasói feszültséget, miközben fokozatosan tárja fel a főhős múltja és jelene közötti ok-okozati összefüggéseket. A tanulmány elemzi továbbá az expozíciós kronotoposz, a visszatérő várakozásmotívum, valamint a szimbolikus tárgyként megjelenő kék bőrönd szerepét a főhős traumatikus tapasztalatainak megjelenítésében. Kiemelt figyelmet fordít a regény perspektívaszerkezetére, valamint a belső és külső fokalizáció közötti váltások mechanizmusaira, beleértve az érzelmi-asszociatív és a kognitív-analitikus észlelési módokat is. A vizsgálat rámutat arra, hogy a szereplők belső világa elsősorban a „természet nyelvén" keresztül verbalizálódik. A tanulmány bemutatja a mocsár kronotoposzának többfunkciós jellegét is: a menedék és az önazonosság terétől a bűncselekmény helyszínén át a harmónia fogalmi szimbólumáig. A kutatás bizonyítja, hogy a regény narratív stratégiája a kompozíciós szerveződés, a fokalizáció és az időstruktúra kölcsönhatásában valósul meg. E tényezők együttesen biztosítják a detektívcselekmény fokozatos kibontakozását, alakítják az olvasói elvárásokat, és egyúttal feltárják a főhős pszichológiai fejlődését.

Kulcsszavak: *narratív stratégia, kompozíció, időbeli szerveződés, retrospekció, fokalizáció, narrátor, pszichologizmus, ökokritika, Delia Owens*.

© Журба Світлана, 2026

УДК 821.111-31:791
DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-318-347
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 20.06.2026
Схвалено до друку: 05.08.2026
Опубліковано: 30.10.2026

Клименко (Синьоок) Ганна

Кіноадаптації роману Емілі Бронте «Буремний перевал» як інтермедіальний дискурс: на перетині англійської літератури XIX століття та візуальної культури

1. Формулювання проблеми

Взаємодія літератури й кіномистецтва слугує одним із аспектів інтермедіальності як відгалуження компаративістики. Позаяк в основі кінематографу лежать рух (динаміка) і зображення, кіно належить до візуальної культури, поміж царин якої вирізняють також живопис, фотографію, телебачення, медіа в контекстах мистецтва, реклами, новин, науки та права (Sturken–Cartwright, 2025). Тим часом М. Ремплі пропонує розширене розуміння візуальної культури, залучаючи до її горизонтів не лише зображення, а й інші візуальні медіа та форми вираження – архітектуру, моду, дизайн і навіть людське тіло (Rampley, 2005). А. Л. Бойлен схиляє до думки, що візуальна культура є важливою сучасною мовою (Бойлен, 2021). Не можемо не помітити, як візуальну культуру наділяють суб'єктністю, коли «програмують» її на дослідження зображень та візуальних репрезентацій, які формують розуміння довколишнього світу, а також на студіювання способів, якими «візуальна комунікація впливає на наші сприйняття, переконання та поведінку» (URL1). Цілком логічно, що межі візуальної культури розгортатимуться, тож актуальність студій, які більше чи менше торкаються означеного поняття, лише увиразнюватиметься. Поширення освітніх курсів, з'ява книг у полі теми «література й візуальна культура» підтверджують *актуальність і перспективність.*

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Разом із тим варто зауважити, що кіно розглядають не лише як феномен візуальної культури, а і як аудіовізуальне мистецтво, яке синтезує візуальний і акустичний компоненти.

Англійський жіночий прозопис XIX століття, зокрема романи представниці «регентської доби» (*Regency Era*) Джейн Остен, сестер-вікторіанок Бронте, ба навіть життєписи цих та інших (хай навіть менш відомих) авторок постають привабливим матеріалом для творців кінематографу. У попередніх студіях ми звертали докладнішу увагу на байопіки про родину Бронте, екранізації роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр». Не менш вдячним видається роман Емілі Бронте «Wuthering Heights» (українською «Буремний перевал» або «Грозовий перевал»). Це потверджують десятки (понад 30) кіноверсій за мотивами твору. У липні 2024 року режисерка Еміральд Фіннелл заявила про свій задум щодо створення сценарію та нової екранізації, вихід якої відбувся у лютому 2026 року. Отже, крапку в цій історії кіноадаптацій годі ставити: роман Емілі Бронте й досі викликає інтерес як читачів, так і митців, критиків і науковців.

Принципово важливо наголосити, що п'ять обраних для аналізу кіноадаптацій 1939, 1970, 2009, 2011, 2022 років розглядаємо передовсім як кінематографічні інтерпретації та медіатрансформації літературного першотексту. Водночас кожну екранізацію трактуємо і як самостійний аудіовізуальний твір, акцентуючи увагу на специфічно кінематографічних засобах творення смислу: композиції, операторській роботі, візуальних і звукових деталях, жанрових кодах, акторських типажах, режисерських стратегіях. Такий підхід дає змогу увиразнити мистецьку своєрідність кожної кіноадаптації. Поєднання компаративної та інтермедіальної перспектив забезпечує комплексний аналіз і відповідає методологічним засадам дослідження. Кожна кіноадаптація розглядається не лише як індивідуальна режисерська інтерпретація, а й як художній документ своєї культурної доби.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Література й візуальна культура з різних перспектив є об'єктом дослідницької уваги Дагні Кріст'янсдоттіра (Kristjánsdóttir, 2006), яка ставить за мету віднайти нове розуміння взаємодії та єдності образу й тексту в сучасну добу.

Проблема інтермедіальності здобула широкий резонанс як у вітчизняному, так і зарубіжному наукових ареалах. Теоретиками інтермедіальності позиціонують Вернера Вольфа (розробив типологію інтермедіальності), Ірину Раджевскі (систематизувала форми інтермедіальності, важливі для аналізу адаптацій; запропонувала концепцію «medial transposition»), Ларса Еллестрьома (розвинув теорію медіумів і медіатрансформації). В. Вольф,

зокрема, вдається до дефініції «інтермедіальний злам» (Wolf, 2014). На думку дослідника, така трансформація властива гуманітарним наукам, передовсім літературознавству. Саме медіальність та інтермедіальність – ключові поняття зламу такого кшталту й рівночасно релевантні питання в царинах літературної компаративістики й культурних студій. Разом із тим В. Вольф запевняє, що літературознавство не має перетворюватися на медіа- чи культурологію. І. Раджевскі розглядає інтермедіальність як невід'ємний компонент сучасного наукового дискурсу про літературу, інші види мистецтва та медіа. Попри «відносний консенсус» щодо її широкого розуміння, дослідниця наголошує на складності чіткого формального розмежування, а також конкретизації та визначення окремих концепцій інтермедіальності. Враховуючи новітні підходи, І. Раджевскі виокремлює три її підкатегорії – медіатрансформацію (*medial transposition*), медіакомбінацію (*media combination*) та інтермедіальні референції (*intermedial references*). У цій науковій розвідці особливо продуктивною є категорія «medial transposition», яка дає змогу осмислювати кіноадаптацію як перенесення літературного твору з одного медіуму до іншого, що супроводжується трансформацією його художньої форми, способів репрезентації та смислотворення (Rajewsky, 2005).

Ченчжоу Хе та Йорґен Брун під інтермедіальністю розуміють гібридні та змішані медіальні практики комунікації; інтермедіальні студії позиціонують академічною галуззю, до того ж відносно новою і такою, що розвивається в гуманітаристиці: йдеться про дослідження взаємин і взаємодії між усіма формами комунікативних медіатипів, причому акцент падає на художні медіатипи (He–Bruhn, 2023). Ч. Хе та Й. Брун оперують двома пов'язаними термінами (трансмедіація та медіатрансформація) на позначення процесів, коли «аспекти форми та/або змісту одного медіапродукту передаються в інший медіапродукт: так відбувається, коли наукові результати переносяться з наукової статті в документальний фільм, або коли роман перетворюється на фільм (чи ж навпаки), або коли найпопулярніші атракціони в парку розваг адаптуються в комп'ютерну гру» (He–Bruhn, 2023). У книзі есеїв авторства А. Петьо (Pethő, 2011) поняття «інтермедіальність» подане як одне з найскладніших у медіатеорії, але про брак таксономій і дефініцій, далебі, не йдеться. Дослідниця оскаржує традицію осмислення інтермедіальності через аналогію з інтертекстуальністю й має на меті перевизначити інтермедіальні зв'язки (Pethő, 2011).

В українському науковому вимірі Г. Савчук артикулює інтермедіальність не тільки як культурне явище, а й методологію літературознавчого аналізу, опертого на типологію міжмистецьких зв'язків (Савчук, 2019, с. 17). Натомість В. Просалова позиціонує інтермедіальні дослідження напрямом

інтертекстуального аналізу, спершу звужуючи розуміння студій такого кшталту до «висвітлення літературою інших видів мистецтва», а згодом звертаючи увагу на розмитість поняття «інтермедіальність», що потребує конкретизації. Дослідниця відзначає, що, з одного боку, інтермедіальність – це «спосіб висвітлення художньою літературою інших видів мистецтва», а з іншого – ще й «методологія порівняльного аналізу художнього твору і культури загалом» (Просалова, 2013, с. 47). Г. Приходько, О. Приходченко, Р. Василина позиціонують інтермедіальний метод аналізу міждисциплінарним і вважають його таким, який успішно взаємодіє з іншими методами сучасної лінгвістики, розробленими в структуралізмі, наратології, семіотиці, теорії комунікації (Prihodko та ін., 2024, с. 95). «Інтермедіальна техніка дозволяє виявляти специфіку літературного тексту, зосереджуючи увагу на взаємодії творів різних видів мистецтва, особливостях стилю конкретного автора чи національної літератури певного періоду, не втрачаючи зв'язку із загальними законами розвитку літератури й мистецтва загалом» (Prihodko та ін., 2024, с. 95). Дослідники артикулюють інтермедіальність концептом і водночас методологічним інструментом, що дозволяє «аналізувати світ сучасних творів мистецтва, який сьогодні не відає кордонів»; переконують, що інтермедіальність «охоплює мультисенсорний досвід і не обмежується лише візуальним простором, як у традиційних мистецьких сферах, а відкриває можливість ширшого визначення того, що є мистецтвом» (Prihodko та ін., 2024, с. 95). Оперуючи поняттям «семіотична співмірність» (або співрозмірність), Г. Приходько та ін. висновують: «Завдяки зовнішньому семіотичному середовищу семіосфери та запозиченим кодам літературний текст постійно реконструює й активно розширює свою інтермедіальну організацію, корелюючи з іншими знаковими системами» (Prihodko та ін., 2024, с. 99).

Що ж до наукових візій діалогу «література – кіно», то, приміром, О. Пуніна увиразнює вплив кінематографічного мистецтва на словесне, акцентує потребу прокреслити демаркаційну лінію між «кінематографічністю прози» та «кінематографічністю в прозі» (Пуніна, 2012). Ю. Пушак розглядає кінотранскрипцію як процес і результат перенесення літературного твору на кіноекран; в аспекті типології кінотранскрипцій надає перевагу класифікації Е. Дадлі; артикулює транскрипцію як симптом сучасної культури (Пушак, 2011).

Тамар Какхетелідзе відзначає, що трансформація літературного твору у фільм пов'язана зі складнощами перетворення сюжетів, адже в ході екранізації «часто-густо відбуваються зміни щодо оригінального тексту, які пояснюються різними причинами» (Kakhetelidze, 2024, с. 412). Дослідниця звертає увагу на два чинники: 1) скорочення дії під час створення фільму (йдеться про редукцію окремих сюжетних ліній та епізодів, що залишає

глядачеві простір для самостійної інтерпретації лакун); 2) масштабність літературного твору і насупроти так званий принцип економності, який нерідко «призводить до скорочення або змін окремих пасажів, що викликає у глядача відчуття, ніби «книга гірша за фільм»» (Kakhetelidze, 2024, с. 413). Т. Какхетелідзе торкається відмінностей рецептивного потенціалу літератури й кінематографу. На думку авторки, кіномистецтво надає ширші можливості для візуалізації художнього світу, оскільки «певні образи стають наочними, і глядач бачить їх прямо, що посилює ефект уяви» (Kakhetelidze, 2024, с. 413). Водночас дослідниця наголошує й на перевагах літератури: її сила полягає в тому, що «читач може створювати власні образи», тоді як кінематограф пропонує глядачеві художньо переконливе аудіовізуальне втілення авторського задуму (Kakhetelidze, 2024, с. 413). Окрім того, Т. Какхетелідзе виокремлює способи кінематографічної репрезентації подій (через перспективу камери, монтаж і часово-просторову організацію) та розрізняє дві основні форми адаптації літературного твору: пряме перенесення сюжетних елементів і персонажів із подальшою їх візуалізацією та інтерпретаційну трансформацію (Kakhetelidze, 2024, с. 413). Водночас співвідношення рецептивних можливостей літератури й кіномистецтва не має однозначного розв'язання, адже кожен із цих медіумів реалізує власні способи художньої репрезентації та взаємодії з реципієнтом.

Знаковою для осмислення феномену адаптації вважаємо працю Лінди Гатчен «A Theory of Adaptation», у якій дослідниця розглядає адаптацію не як виняткове явище кінематографу, а як універсальний культурний механізм переходу творів між різними медіумами. Апелюючи в передмові до культурних практик XIX століття, Л. Гатчен звертається саме до вікторіанської доби, сучасницями якої були сестри Бронте. На думку дослідниці, ця епоха «вирізнялася схильністю адаптувати майже все й у найрізноманітніших напрямах»: сюжети поем, романів, п'єс, опер, картин, пісень, танців і навіть «живих картин» (*tableaux vivants*) перманентно переходили з одного медіуму в інший, а згодом знову поверталися до попередніх форм (Hutcheon, 2006, с. 11). Відтак кіноадаптації роману Емілі Бронте постають не як ізольоване явище, а як закономірне продовження тривалої традиції міжмедійних трансформацій художніх творів.

У контексті нашої теми мають цінність візії французького кінокритика й теоретика кіно Андре Базена, який зіставляв літературу й кіномистецтво, не оскаржуючи унікальності жодної з двох царин. А. Базен розвивав теорію адаптації, заперечував копіювання як метод інтерпретації, схиляючи до творчого переосмислення (Bazin, 2022). До того ж А. Базен нам цікавий і як автор відгуків на екранізації, зокрема за мотивами романістики сестер Бронте. Так, на думку кінокритика, адаптації «Буремного перевалу» (1939,

реж. Вільям Вайлер) і «Джейн Ейр» (1943, реж. Роберт Стівенсон) не є абсолютно вдалими – навпаки такими, що здатні посіяти розчарування.

Книга В. В. Газетт «Wuthering Heights on Film and Television» (Hazette, 2016) у культурологічному просторі виконує функцію першого глобального аналізу кіно- й телеадаптацій роману Емілі Бронте. Йдеться про історичне й транснаціональне студіювання адаптацій, розгляд «постжиття» твору як низки культурних подорожей, фокусування уваги не лише на драмах, а й читачах, кінорежисерах, глядачах. Автор охоплює широкі адаптаційні овиди: британський німий фільм, французькі, мексиканські, японські версії, британські телесеріали тощо.

У дисертації С. Катанії (Catania, 1996) реалізовано спробу «відновити баланс на користь екранізацій» роману Емілі Бронте. Науковицею здійснено компаративний аналіз відповідних кіносцен і літературних аналогів, досліджено перспективи «Буремного перевалу» на екрані шляхом оцінки «деяких кінематографічно недорозвинених аспектів ключових пташиних епізодів» Емілі Бронте та «імпліцитного інцестуального мотиву», який зазвичай ігнорується в кіноінтерпретаціях взаємин Кетрін і Гітклiфа (Catania, 1996). Поміж п'яти екранізацій С. Катанія надає перевагу фільмам Луїса Бунюеля, Йосішіге Йошіди та Пітера Космінскі як таким, що більшою мірою, послідовніше відповідають тексту. Авторка іншої дисертації Гіла Шахар (Shachar, 2009) ще дужче звужує об'єкт свого дослідження – до чотирьох кіноадаптацій (1939, 1985, 1992, 2003), що дозволяє їй зосередитися на деталях кожної з них. Науковиця оперує терміном «вікторіанське постжиття», запозиченим зі збірки критичних есеїв «Victorian afterlife: Postmodern culture rewrites the nineteenth century» (Kucich–Sadoff, 2000), адже роман Емілі Бронте теж має багату «постжиттєву» долю: зазнав багатьох адаптацій для кіно, телебачення, театру, пісні, опери й балету, породивши тим самим «численні романістичні похідні» (Shachar, 2009). У контексті студіювання репрезентації маскулінності в телеадаптаціях романістики сестер Бронте (Шарлотти й Емілі) Е. Феннінґ спирається, зокрема, на двосерійну версію 2009-го (режисер Кокі Ґідройк) і висновує зі своїх спостережень, що в телеверсіях XXI століття Гітклiф наділений більшою свободою «виражати чутливі емоції», які дослідниця схильна трактувати не як вияв слабкості чи тим паче безсилля, а навпаки як позитивну силу маскулінності (Fanning, 2017). Більше того, Е. Феннінґ наполягає, що подібні адаптації «беруть участь у ширших ідеологічних дискусіях про становище чоловіків у постфеміністичному світі» (Fanning, 2017), а відтак виконують ширшу культурологічну програму. Науковиця вважає здобутком, що образ Гітклiфа як ґотичного антигероя чи розбійника нарешті зруйновано і глядач має змогу чи то шанс відчувати співчуття до персонажа. Йдеться також про

центральне розташування на екрані, пом'якшення контурів вікторіанської маскулінності, що мали місце в попередніх адаптаціях. Е. Феннінґ відстоює думку, що «поведінка героїв (мовиться не лише про Гітклiфа, а й Рочестера з роману Шарлотти Бронте – Г. К.-С.) переосмислюється як предмет співпереживання, що певною мірою послаблює хмару антипатії, яка зазвичай переслідувала їх на екрані» (Fanning, 2017).

Моніка Пєтжак-Франґер, апелюючи до «стриманої» екранізації «Буремного перевалу» 2011 року (реж. Андреа Арнольд), відзначає поетику скла та риторику віконних композицій. Резюмує: «Хоча така зміщена перспектива могла стати причиною невдоволення рецензентів поміркованістю фільмів, вона також підкреслює наші смаки та сформовані уявлення про те, якою має бути адаптація вікторіанського тексту» (Pietrzak-Franger, 2012). Аналізуючи й зіставляючи думки кінокритиків, М. Пєтжак-Франґер акцентує інноваційний, нестандартний, оригінальний, ба навіть приголомшливий підхід А. Арнольд.

С. Гул, Т. Лагарі, А. Р. Ланджвані ставлять за мету визначити розбіжності між романом «Буремний перевал» та кіноверсією 2012 року (тут варто додати примітку, що, вочевидь, ідеться про адаптацію 2011-го); аналізують процеси редукції, доповнення та модифікації літературного тексту у фільмовій адаптації, що за спостереженнями науковців зумовили трансформацію низки внутрішніх компонентів у художніх творах – першотексті й кіноінтерпретації (Gul та ін., 2023).

Безперечної уваги заслуговують студії Патсі Стоунмана (Stoneman, 2018) та Патрісії Інґем (Ingham, 2006). П. Стоунман звертає увагу на динаміку культурних значень у різні історичні періоди (Stoneman, 2018). Тим часом П. Інґем досліджує взаємодію адаптацій із культурними та соціальними контекстами свого часу (Ingham, 2006).

Як шедевр зарубіжного письменства XIX століття, вужче – вікторіанської доби, роман Емілі Бронте «Буремний перевал» досі постає у фокусі уваги науковців світу. Причому йдеться і про його художню цінність як самостійного та довершеного літературного твору, і про численні адаптації. Зосібна Дж. Джордано аналізує романістику Шарлотти («Джейн Ейр») і Емілі Бронте («Буремний перевал») у світлі фройдівської теорії (Giordano, 2020). Про популярність твору на орієнтальному терені свідчить стаття Цінцін Чжан, Чаріті Лі, Хузайни Абдул Халім, де однією з причин успіху роману в Китаї артикульовано поширення кіноадаптацій, яке стартувало 1939 року (Zhang та ін., 2023). Як висновують авторки, екранізації «Буремного перевалу» дозволяють «отримати сутність оригінального тексту за кілька годин, сприяючи його поширенню: після перегляду фільму

чимало глядачів починають читати оригінал або проводити академічне дослідження на його основі» (Zhang та ін., 2023, с. 381).

3. Мета й завдання дослідження

Представлена студія є продовженням статті на тему «Сув'язь літератури й кіно: атмосфера доби й динаміка візій (на матеріалі життєпису й романістики сестер Бронте)», об'єктом якої постали біографічні кінострічки про родину Бронте, екранізації роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» у межах 1934–2011 років.

Тож тут маємо на меті зосередити увагу на п'яти відомих екранізаціях роману Емілі Бронте «Wuthering Heights» («Буремний перевал»), здійснити компаративний аналіз кінорецепцій, визначити спільні та специфічні риси кіноадаптацій, що дозволить увиразнити культурно-естетичні тенденції часу їх створення та особливості режисерських візій.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань: 1) окреслити теоретико-методологічні засади вивчення взаємодії літератури й кіномистецтва як одного з аспектів інтермедіальності та специфіки кіноадаптацій літературного твору; 2) простежити місце роману Емілі Бронте «Буремний перевал» у контексті візуальної культури та адаптаційних практик XX – початку XXI століть; 3) проаналізувати особливості репрезентації сюжетної структури та образної системи роману Емілі Бронте в кіноадаптаціях 1939, 1970, 2009, 2011 і 2022 років; 4) здійснити компаративний аналіз режисерських інтерпретацій образів Кетрін і Гіткліфа; 5) звернути увагу на специфіку відтворення атмосфери доби, ґотичних мотивів, психологізму та візуально-акустичних засобів у кіноверсіях; 6) визначити спільні й відмінні риси досліджуваних екранізацій та окреслити основні тенденції сучасного переосмислення роману Емілі Бронте засобами кіномистецтва.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом дослідження стали 5 кіноадаптацій роману Емілі Бронте «Wuthering Heights/Буремний перевал», а також літературний першотекст в оригіналі (URL2) та українськомовному перекладі Елли Євтушенко (Бронте, 2018).

Для аналізу обрано кіноадаптації 1939, 1970, 2009, 2011, 2022 років, які репрезентують різні етапи розвитку кіномистецтва та охоплюють майже дев'ять десятиліть екранної рецепції твору Емілі Бронте. Вибір зумовлений кількома критеріями: художньою значущістю й резонансністю екранізацій, їх належністю до різних часових відтинків, відмінністю режисерських стратегій, а також доступністю фільмів у належній технічній якості. Така вибірка не

претендує на вичерпне охоплення всіх кіноадаптацій роману, однак дає змогу простежити основні тенденції його інтермедіальної рецепції.

Чотири обрані кіноадаптації (1939, 1970, 2009, 2011) проаналізовано в українському озвученні (офіційний дубляж або багатоголосе закадрове озвучення залежно від конкретного фільму), тоді як екранізацію 2022 року – мовою оригіналу (англійською), позаяк на момент підготовки дослідження українськомовної версії цієї кіноадаптації виявити не вдалося. Ймовірно, це пов'язано з обмеженим міжнародним прокатом стрічки та специфікою її дистрибуції. Водночас предметом дослідження є не особливості аудіовізуального перекладу, а інтермедіальні трансформації літературного першотексту, тому мовна версія не впливає на результати дослідження. Щоправда, наявність українськомовної версії робить стрічку доступнішою для української аудиторії, що також було враховано під час формування корпусу дослідження.

5. Методи дослідження

Методологічну основу наукової студії становить *інтермедіальний підхід*, який дозволяє розглядати кіноадаптацію як результат взаємодії літературного й аудіовізуального медіумів. Для реалізації поставленої мети застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів: 1) *порівняльно-типологічний* (для зіставлення роману Емілі Бронте з його кіноверсіями, а також із метою виявлення спільних і відмінних рис між екранізаціями різних років); 2) *історико-культурний* (для осмислення кіноадаптацій у контексті культурно-естетичних тенденцій відповідних часових відтинків, що дало змогу простежити еволюцію режисерських інтерпретацій і способів репрезентації образів та атмосфери твору); 3) елементи *наратологічного аналізу* (для дослідження особливостей трансформації сюжетної структури, системи персонажів і наративних стратегій під час переходу від літературного тексту до кіно); 4) *семіотичний метод* (для інтерпретації візуальних, акустичних і символічних кодів кінотексту). Також застосовано *описовий метод*, який уможливив систематизацію спостережень та формулювання висновків щодо специфіки режисерських інтерпретацій роману Емілі Бронте «Буремний перевал».

6. Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Емілі Бронте, як і її сестри Шарлотта й Енн, увійшла в літературний світ під чоловічим псевдонімом (Ellis Bell/Елліс Белл) і оскаржила патріархальну консервативну візію про виняткову «чоловічість» (маскулінність)

мистецтва слова. Її єдиний роман «Буремний перевал» був виданий 1847 року й отримав неоднозначні оцінки. Побутувала думка, що автором твору може бути не Емілі, а її брат Бренвелл, проте згодом цю версію було оскаржено.

За кількістю екранізацій «Буремний перевал» перевершив роман Шарлотти Бронте «Джейн Ейр»: за його мотивами створено десятки (понад 30) кіно- й телевізійних адаптацій.

Попри стовідсоткову «дорослість», складну психологічну проблематику й виразну ґотичну образність роману, його нерідко рекомендують до читання вже у старшому підлітковому віці (близько 16 років). Написаний жінкою, твір виходить за межі канону так званої «жіночої» літератури. «Буремний перевал» викликає полярні читацькі оцінки, що, ймовірно, стало одним із чинників його тривалого культурного життя й обумовило численні екранізації. Порівняно з романом Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» «Буремний перевал» характеризується значно складнішою системою персонажів і драматичних конфліктів. На тлі всього цього увиразнюються двоє – Catherine/Кетрін (Кейт, Кеті, Катрина) і Heathcliff/Гітклiф. Їхні дикі й вільні душі не можуть бути роз'єднані ніким і нічим. Зв'язок між ними виявляється сильнішим за просторові, часові й навіть смертні межі.

Оповідач (наратор) містер Локвуд (Mr. Lockwood), орендар маєтку «Thrushcross Grange» / Трашкрос-Ґрейндж («Гніздо дрозда»), опиняється в будинку Гітклiфа (найменування садиби відповідає назві роману) і не розуміє застережень економки Зілли (Zillah) щодо кімнати, в якій йому доводиться зупинитися на ніч у зв'язку з негодою (снігова буря). Видряпані на підвіконні написи, нотатки на сторінках книг, що нагадують щоденникові записи, вкрай зацікавлюють містера Локвуда. Чоловік не вірить у містику, аж доки крізь сон чи марення не відчує на руці чиїсь крижані пальці й не розчує благальний жіночий голос.

Історія з вуст місіс Дін/Mrs. Dean (Неллі/Nelly, рідше Еллен/Ellen) як «вбудований сюжет» (сюжет у сюжеті) видається стрижневою – такою, що розкриває інтригу, розв'язує драматичний вузол «Буремного перевалу» і примушує цілком зануритися у чтиво – свіже, як англійський північний буревій, вогненне, як блискавка, холодне, як злива, магічне, як вересове пустище.

Два роди, Ерншоу/Earnshaw і Лінтони/Linton, переплітаються дивним чином. Якось містер Ерншоу привозить додому з Ліверпуля маленького хлопчика, схожого на циганча. Біологічний батько двох дітей, сина Гіндлі/Hindley і доньки Кетрін, бере на виховання «підкидька», якого згодом наділяють іменем Гітклiф: «так звали сина, який помер у дитинстві, і відтоді це було його іменем і прізвищем» (Бронте, 2018, с. 45). Якщо Гіндлі відразу сприймає Гітклiфа як чужинця-конкурента, нерівню собі, то Кетрін навпаки (хоча й поступово) зближується з хлопчиком, заступається за нього.

Після смерті містера Ерншоу ситуація для Гітклiфа різко погіршується, адже господарем дому стає Гіндлі.

Твердження про інцестуальний мотив у романі видаються дискусійними, позаяк Кетрін і Гітклiф не перебувають у кровній спорідненості: йдеться радше про символічний інцестуальний мотив, адже герої лише соціумом сприймаються як представники однієї родини, але ні генетично, ні юридично такими не є. Щодо інших персонажів, то тут можемо говорити про трансгенераційне повторення: проєктування Гітклiфом своєї травми на Гертона/Hareton Ерншоу – сина Гіндлі; примусове одруження Кетрін молодшої з Лінтоном Гітклiфом – сином Гітклiфа та Ізабелли Лінтон; моделювання історії кохання Кетрін і Гітклiфа у взаєминах Кеті (доньки Кетрін) і Гертона (останні, між іншим, є кузенами, але це не фіксація інцесту, радше в романі має місце тенденція до ендогамії), Зрештою, фінальний союз Кеті Лінтон і Гертона Ерншоу символізує завершення трансгенераційного конфлікту.

Кетрін Ерншоу й Гітклiфа єднає почуття, значно потужніше за земне, щось направду замежове, як буревій на вересовому пустищі. Тож не дивно, що саме їхня історія слугує ядром усіх екранізацій, попри суб'єктивні візії режисерів, що передбачають деякі різночитання або відмінні акценти.

Особливо цікаво простежити, як трансформується Гітклiф: від високого чорнявого хлопчини/чоловіка (1939) до типажу Тарзана (1970). Особливо привертає увагу те, що в кіноадаптації 2011 року образ Гітклiфа втілює темношкірий актор («dark-skinned»), попри подану в першотексті характеристику малого знайди: «black-haired child», «gipsy brat» (оригінал) – «чорняве дитинча», «циганське щеня» (переклад). Разом із тим репліка містера Ерншоу («it's as dark almost as if it came from the devil» – «хоч воно й таке чорне, наче сам диявол його прислав») могла стати своєрідним імпульсом до расово маркованого кастингового рішення в екранізації 2011 року. Водночас ця цитата в першотексті виконує іншу функцію: насамперед маркує демонізацію Гітклiфа, окреслюючи його як «чужого» й носія потенційної загрози. Саме тому репліка активно вербалізується в більшості кіноадаптацій, хоча в інтерпретації Андреа Арнольд набуває додаткового смислового виміру, пов'язаного з расовою інакшістю героя. Саме з'ява Гітклiфа як соціокультурного Іншого виконує в романі функцію конфліктотворчого чинника, визначаючи подальший розвиток драматичних колізій.

Милосердний вчинок містера Ерншоу обертається для його дітей втратою обіцяних дарунків. Гітклiф дослівно з першої миті стає жертвою ненависті з боку Гіндлі й Неллі. Первинна антипатія Кетрін поступово переростає у симпатію, далі дружбу, а в період юнацтва обох охоплює одержимість одне одним, почуття, що виходить за межі традиційної романтичної любові.

Літературно-кінематографічні мандри пропонуємо розпочати з чорно-білої **екранізації 1939 року,** що вийшла під однойменною з літературним першотекстом назвою «Буремний перевал» (реж. Вільям Вайлер, США, 104 хв.; у дослідженні використано українське багатоголосе закадрове озвучення). Головні ролі виконують Мерль Оберон (Кетрін) і Лоуренс Олів'є (Гітклiф).

Екранізація 1939 року демонструє медіатрансформацію роману «Буремний перевал», за якої літературний наратив набуває нової аудіовізуальної форми зі збереженням ключових смислових домінант.

Якщо порівняти кіноадаптації романів Емілі Бронте й Шарлотти Бронте 1930-х років, то «Буремний перевал» залишає більш виразне художнє враження й надовго закарбовується в пам'яті. Більше того, серед численних екранізацій роману Емілі Бронте ця версія не лише не губиться, а й помітно вирізняється навіть на тлі новітніх інтерпретацій, попри значно ширші технічні й виражальні можливості сучасного кіномистецтва. Невипадково стрічка була відзначена премією «Оскар». Високий художній рівень фільму забезпечила злагоджена робота режисера В. Вайлера та оператора Грегга Толенда, чия операторська майстерність відіграла важливу роль у визнанні кінострічки. Єдину премію «Оскар» фільм здобув саме за операторську роботу Г. Толенда, що засвідчує винятковий рівень її візуального вирішення.

Якщо екранізація роману Шарлотти Бронте 1934 року зорієнтована передусім на відтворення основної сюжетної канви, а перша й друга частини твору істотно скорочені (редуковані), то адаптація «Буремного перевалу» 1939 року вирізняється значно послідовнішим відтворенням композиційної логіки першотексту. На відміну від багатьох пізніших екранізацій, вона зберігає експозицію з містером Локвудом, яка вводить читача й глядача в художній світ роману та обрамлює подальшу розповідь про появу Гітклiфа в родині Ерншоу. Водночас фільм увиразнює низку деталей — природні стихії (заметіль, дощ), атмосферу епохи, побутові реалії (зокрема павичів на подвір'ї, костюми Кетрін та Ізабелли), а також психологічні колізії персонажів.

Екранізація 1939 року відступає від першотексту, демонструючи, що містер Ерншоу привозить дітям подарунки. Натомість у романі поява Гітклiфа фактично позбавляє Кетрін і Гіндлі обіцяних дарунків, що підсилює конфлікт між новоприбулим хлопчиком і дітьми Ерншоу. Згідно з першоджерелом Гітклiф з'являється в домі як своєрідний замінник очікуваних презентів, а відтак постає ще й джерелом утрати й розчарування. У кіноадаптації В. Вайлера цей психологічний акцент помітно згладжено, тим-то з'ява Гітклiфа сприймається як менш конфліктна. Такі нюанси засвідчують, що екранізація не лише відтворює сюжет роману, а й переакцентовує окремі смислові домінанти першотексту. Помітними є й інші трансформації: прагнення Гіндлі відібрати у Гітклiфа коня (в романі

навпаки Гітклiф постає ініціатором обміну кіньми), а також заміна епізоду, в якому Гіндлі жбурляє в нього залізну гирю, сценою з каменюкою.

Показовими є окремі репліки персонажів, які поглиблюють їхню психологічну характеристику, підсилюють напругу. Так, погроза Гітклiфа: «Я засиплю вас руїнами цього будинку» — засвідчує деструктивну силу його помсти, тоді як звернення до Ізабелли: «Чом твоє волосся не пахне вересом?» — увиразнює нездатність героя позбутися емоційної залежності від Кетрін. Прикметно, що в цій кіноінтерпретації особливо виразно акцентовано і взаємну ворожість Ізабелли та Кетрін.

В екранізації 1939 року образ Зілли зазнає редукції, натомість функціонально посилено образ Джозефа. Порівняно з літературним першотекстом Гітклiф на початку фільму демонструє більшу стриманість і тактовність у спілкуванні з орендарем містером Локвудом. Однак після нічного епізоду з привидом Кетрін (чи то сну, чи марення) його поведінка різко змінюється, набуваючи виразних ознак агресії. Якщо в романі ініціатором оповіді про родини Ерншоу й Лінтонів постає містер Локвуд, то в кіноадаптації не лише наративну функцію, а й ініціативу перебирає на себе Неллі Дін. Редукції зазнає й образ місіс Ерншоу, тоді як смерть містера Ерншоу стає окремим драматичним епізодом. Після смерті містера Ерншоу аналізована кіноадаптація посилює акцент на жорстокому ставленні Гіндлі до Гітклiфа, підкреслює соціальну дистанцію між Кетрін і Гітклiфом.

М'який характер Едґара Лінтона суголосний задуму Емілі Бронте, проте рання характеристика персонажа як плаксивого хлопчика в екранізації відсутня. Важливу композиційну роль у кіноадаптації, на відміну від першотексту, виконують сцени балів, які увиразнюють соціальне розмежування персонажів. Натомість відповідно до задуму Емілі Бронте родини Ерншоу і Лінтонів живуть у відносній ізоляції на йоркширських пустищах. Навіть більш заможні Лінтони не ведуть такого світського життя, як лондонська аристократія. Танці згадуються радше як домашня розвага, а не офіційні бали. Отже, бал – це винятково інтерпретаційне доповнення сценаристів, що наближає кіноадаптацію до традиції костюмних мелодрам. Деталі на кшталт вишивання Кетрін янголяти чи гри Ізабелли на фортепіано поглиблюють характеристику героїнь і відтворюють атмосферу англійського побуту зламу XVIII–XIX століть.

Попри драматизм і трагічний патос, екранізація 1939-го, як і кіноадаптація «Джейн Ейр» (1934), зберігає виразну романтичну домінанту. Її формують образ вересового пустища, яке в уяві закоханих постає палацом, їхні взаємні обіцянки, а також останній діалог Кетрін і Гітклiфа перед смертю героїні. Романтичне забарвлення має й фінал стрічки, попри його виразний трагізм. «Вони лише почали жити...» – мовить Неллі, прощаючись із обома. Час від

часу у фільмі звучить голос нараторки Неллі (тут – Еллен) Дін. На відміну від роману Неллі в кіноадаптації 1939 року достоту симпатизує Кетрін і Гітклiфу. Особливо це увиразнюється у фіналі, коли вона фактично благословляє їхнє посмертне возз'єднання, що надає кінцівці баладного звучання.

У кіноверсії 1939 року акцентовано соціальну відстань між Кетрін і Гітклiфом: перша її настійно підкреслює репліками і вчинками, рівночасно відчуваючи внутрішній конфлікт між почуттям і статусом. Стосунки Кетрін і Гітклiфа вибудовуються як перманентне коливання між емоційною близькістю та соціальним дистанціюванням. Кульмінацією стає репліка Кетрін: «Я і є Гітклiф», яка символічно стирає межу між героями. Водночас Гітклiф не чує цих слів, усвідомлюючи їхній сенс лише після смерті Кетрін. «Тепер вона моя», – мовить гірко. І читає молитву, як прокляття: «Не залишай мене в цій пітьмі, в якій я тебе не зможу знайти…». Прикметно, що лише в цій екранізації і всупереч першотексту Гітклiф б'є Кетрін по обличчю «парою брудних рук».

Причини хвороби Кетрін у романі Емілі Бронте чітко не окреслені: можна говорити радше про нервове виснаження, психосоматичний розлад або поступове згасання героїні (щось подібне стається з Ізабеллою). Вагітність також не подається як безпосередня причина смерті. Натомість у кіноадаптації 1939 року сценаристами конкретизовано діагноз: Кетрін помирає від запалення легень. Разом із тим сюжетна лінія вагітності і пологів повністю редукована, що зумовлює завершення історії смертю героїні – без переходу до другого покоління персонажів. Окрім того, редукції зазнає мотив помсти Гітклiфа. Така медіатрансформація генерує гуманізацію образу героя: порівняно з першотекстом він утрачає демонічні риси й постає значно менш деструктивною постаттю.

Епізод із Кетрін і Гітклiфом на вересовому пустищі виконує функцію своєрідного рефрену, композиційно єднаючи ключові смислові вузли оповіді. Обрамлення нарації зимовими пейзажами – кінематографічний прийом, який посилює емоційний та символічний ефект кіноадаптації.

Екранізація 1970 року (реж. Роберт Фуест, Велика Британія, 104 хв.; у дослідженні використано українське багатоголосе закадрове озвучення) репрезентує режисерське прочитання роману, в якому відчутні жанрові уподобання Р. Фуеста. Позаяк останній працював переважно у жанрах фентезі, горору та саспенсу, у стрічці можна простежити елементи кожного з них. Виконавцями головних ролей постають Анна Колдер-Маршалл (Кетрін) і Тімоті Далтон (Гітклiф).

Композиційно екранізація 1970 року подібна до багатьох інших повнометражних кіноадаптацій роману «Буремний перевал»: сюжет охоплює шлях від з'яви хлопчика-чужинця в родині Ерншоу до трагедії –

смерті Кетрін, а згодом і відходу Гітклiфа. Водночас режисер удається до композиційного порушення хронології, вводячи своєрідну преамбулу: церемонія прощання з Кетрін, раптова поява на горизонті вершника на коні. Такий прийом не лише руйнує лінійну послідовність подій, а й одразу задає трагічний тон усій кінострічці. Разом із тим це не надто суперечить роману, адже в ньому нелінійна нарація також визначає спосіб розгортання подій. Особа вершника в аналізованій кіноадаптації розкривається лише згодом, що створює ефект інтриги.

Певні композиційні відступи видаються цілком умотивованими: екранізація зазвичай вимагає «ущільнення» тексту, увиразнення окремих моментів. Згідно з літературним оригіналом Гітклiфу випадає жити у тривалих душевних муках після втрати коханої, а тут усе стається стрімко: одна трагедія зумовлює іншу.

Історія родини Ерншоу та кохання Кетрін і Гітклiфа розгортається з оповіді Неллі Дін одразу після сцени прощання з Кетрін і прологового епізоду з вершником. На відміну від екранізації 1939 року, тут редуковано сцену з містером Локвудом. Містер Ерншоу, суголосно сюжетній канві роману, не ощасливлює дітей дарунками, а привозить Гіндлі зламану скрипку, чим викликає вибух синового гніву й посилює неприйняття малого прибульця. У цій екранізації збережено образ місіс Ерншоу, яка не лише стає на рішучий захист родини й дому від чужинця, а й прямо звинувачує чоловіка у зраді, натякаючи, що хлопчик є не приблудою, а втіленням його гріха (натяк на позашлюбні зв'язки містера Ерншоу вербалізовано і в екранізації 2009 року). Таке трактування можна розглядати як результат сценарної медіатрансформації, що конкретизує походження Гітклiфа, залишене Емілі Бронте навмисно невизначеним. Акцентовано також особливий зв'язок Гіндлі й Неллі: у літературному першотексті вони є «молочними» братом і сестрою. Щоправда, після повернення Гіндлі додому з дружиною вже в ролі господаря, по смерті містера Ерншоу, Неллі фактично прирівнюється до звичайної прислуги й не отримує жодних привілеїв. Відхід містера Ерншоу постає одним із виразних драматичних епізодів стрічки. Це передовсім переживання втрати Гітклiфом, хоча в романі батька оплакує й Кетрін. У кіноадаптації сльози Гітклiфа стають знаком передчуття майбутньої життєвої трансформації, зумовленої домінуванням Гіндлі. Останній виявляє гостру агресію до Гітклiфа, переносячи на нього образу за батькове нехтування, а після смерті Френсіс (образ дружини Гіндлі в цій екранізації не редукований) узагалі прагне звільнити свій простір від жіноцтва.

Редукція другого покоління персонажів (Ерншоу і Лінтонів) засвідчує, що для режисерів і сценаристів важить передовсім сюжетна лінія «Кетрін –

Гітклiф», яка набуває рис шекспірівської моделі трагічного кохання, що зближує її з історією Ромео і Джульєтти. Це стосується й кіноадаптації 1970 року.

Не можемо не звернути уваги на явні паралелі з екранізацією 1939-го на кшталт репліки Кетрін «Я і є Гітклiф» (в романі – розділ 9) або молитви-прокляття Гітклiфа (звісно, не йдеться про запозичення – лише про спільні акценти у прочитанні). Однак є чимало й розбіжностей. Так, на відміну від кіноадаптації 1939 року, де фізичне насильство Гітклiфа щодо Кетрін обмежене легкими ляпасами, у версії 1970 року його поведінка набуває виразнішої брутальності. Разом із тим епізод у конюшні засвідчує не агресію щодо Кетрін – радше стихійність і нестримність його натури. Так кіноінтерпретація перегукується з романом, де містер Ерншоу неодноразово наголошує на дикій вдачі Кетрін, спорідненій із внутрішньою природою Гітклiфа.

І все ж дехто закидає виконавцю ролі Гітклiфа надмірне благородство, яке, на думку критиків, суперечить літературному образу з його різкою трансформацією після його трирічної відсутності. Натомість акторська гра виконавиці ролі Кетрін отримує схвальні відгуки. Попри критичні оцінки, «тарзанський» типаж Гітклiфа виявляється художньо вмотивованим. По-перше, циганська зовнішність відповідно до задуму Емілі Бронте не оскаржена, по-друге, його гарячий погляд у новому амплуа змушує героїню жалкувати про вчинок (заміжжя з некоханим). Така інтерпретація сприяє більшому співпереживанню Гітклiфові. На відміну від першотексту, де фізична близькість Кетрін і Гітклiфа майже не вербалізована, екранізація 1970 року увиразнює інтимний вимір взаємин Кетрін і Гітклiфа, проте він позбавлений відвертої еротизації й підпорядкований розкриттю емоційного зв'язку героїв. Не менш промовистими, ніж сцени їхньої близькості, постають словесні баталії Кетрін і Гітклiфа.

Екранна інтерпретація образу Ізабелли в обох екранізаціях, 1939 і 1970 років, суголосна авторському задуму Емілі Бронте. Образ сестри Едґара Лінтона розкриває амбівалентність її натури: від романтичної закоханості до емоційних зривів, ревнощів і відвертої ненависті. Джерелом такої психологічної нестабільності стає її почуття до Гітклiфа. Втеча Ізабелли з Гітклiфом спричинює нервовий зрив Кетрін. Рівночасно лікар Кеннет (Dr. Kenneth) повідомляє Едґарові про вагітність дружини та загрозу її життю. Саме ця сюжетна лінія відрізняє кіноадаптацію 1970 року від попередньо проаналізованої екранізації 1939 року.

Ще одна відмінність полягає в тому, що у стрічці Р. Фуеста увиразнено руйнування ілюзій Ізабелли щодо шлюбу з Гітклiфом, що зближує цю медіатрансформацію з першоджерелом.

Якщо в адаптації 1939-го увиразнено гру Кетрін із Гітклiфом, то тут гру останнього з Ізабеллою: Гітклiф вистрибує з балкона будинку Лінтонів, на

ходу цілує Ізабеллу й вискакує на коня, що є одним із прийомів романтизації образу. Едґар Лінтон спершу демонструє більше занепокоєння дверима кімнати, ніж станом дружини, аж доки не дізнається про її вагітність. Попри тугу за Гіткліфом, Кетрін обіцяє Едґарові Лінтону подарувати щастя. Роль останнього виконує Іан Огілві.

Епізод, коли Гітклiф головою б'ється об стовбур дерева, дізнавшись про смерть коханої, стає одним із найсильніших візуальних засобів репрезентації його відчаю. Сила його дикого крику – як доказ невимовних страждань, утрати сенсу буття. Хоча сенс життя Гітклiф утрачає значно раніше – після почутого уривка розмови Кетрін і Неллі. Той епізод присутній і в аналізованій вище адаптації 1939 року, і в низці інших кіноверсій.

У кіноадаптації 1970 року мають місце ґотичні мотиви, зокрема сцена розривання голіруч могили Кетрін Гіткліфом (це один із тих епізодів, який викликає неоднозначні оцінки). У розділі 29 роману Емілі Бронте з розповіді Неллі дізнаємося, що Гітклiф вирішує підкупити гробаря, який копає могилу для Едґара Лінтона, аби той відкрив труну Кетрін, а потім просить його відсунути домовину з думкою про співбуття з коханою бодай по смерті. У день прощання з Кетрін Гітклiф, як зізнається він згодом Неллі, справді йде на цвинтар і вирішує розкопати могилу коханої, але робить це не голіруч, а заступом. Така медіатрансформація посилює фізичний вимір трагедії, тоді як роман акцентує психологічний драматизм епізоду. Читацька уява масштабує описані події, тож драматизм літературного епізоду не поступається кінематографічному.

Наголосимо, що в екранізації Р. Фуеста смерть Гіткліфа ніби «розмита»: чутно постріл, однак що саме сталося, залишається незрозумілим, вивільняючи простір для глядацьких домислів. Така невизначеність перегукується з першотекстом, у якому причина смерті Гіткліфа також не конкретизована й оповита містичним серпанком. У фільмі є лише привид Кетрін, за яким сліпо й божевільно слідує Гітклiф, намагаючись торкнутися коханої. Здається, Кетрін допомагає Гіткліфу вивільнитися з тілесної оболонки. Кінцівка романтизує мотив посмертного возз'єднання героїв, міфологізуючи їхню історію кохання, що загалом відповідає першотексту.

З'ява вершника у фіналі формує кільцеву композицію стрічки, повертаючи глядача до її початкової сцени та завершуючи історію символічним обрамленням.

Кіноадаптація 2009 року (реж. Кокі Ґідройк, Велика Британія, 137 хв.; у дослідженні використано українське двоголосе закадрове озвучення) реалізована у форматі мінісеріалу, що складається з двох серій. Екранізація здобула численні схвальні відгуки, чому значною мірою сприяли акторські роботи Тома Гарді (Гітклiф) і Шарлотти Райлі (Кетрін). Після інтерпретації екранізації 1970 року, де Гітклiф постає високим чорнявим чоловіком,

рецепція Тома Гарді може видатися несподіваною: його герой світловолосий і нижчий на зріст. Однак саме ця відмінність формує індивідуальність кінообразу й засвідчує прагнення режисера та сценариста запропонувати нове прочитання персонажа. Цікаво, що 2014 року Том Гарді й Шарлотта Райлі одружилися. Цей позакадровий факт нерідко згадують у контексті обговорення їхньої екранної взаємодії.

Поміж переваг адаптації 2009 року – вихід за межі історії Кетрін і Гітклiфа. До сюжетної канви повноцінно введено друге покоління Ерншоу і Лінтонів. Така медіатрансформація розширює смисловий горизонт твору, актуалізуючи проблему трансгенераційного повторення, циклічності людських доль та успадкування травматичного досвіду.

Зачіска Гітклiфа (Тома Гарді), його в'юнке довгувате волосся все ж допомагають герою вирізнятися в середовищі, а отже, цей типаж стає «родзинкою» кінострічки, унікальністю рецепції. Це ще раз засвідчує, що кожна екранізація формує власний екранний типаж Гітклiфа. У кожному разі циганська вдача Гітклiфа виявляється і в особливому поводженні з кіньми, і в ореолі забобонної демонізації (репутація людини, здатної наврочити, накликати прокляття).

На відміну від вище аналізованих екранізацій, кіноадаптація 2009 року починається епізодом із Гітклiфом, який у напівбожевільному стані, зі свічкою в руках, прикликає Кетрін. Повернення до цього мотиву у фіналі створює ефект композиційного обрамлення, підкреслюючи циклічність наративу та незавершеність духовного зв'язку між героями.

Далі розгортається мотив помсти: Гітклiф прагне одружити свого сина Лінтона Гітклiфа з Кеті молодшою. Неллі передає Кеті роман «Айвенго» як материнський спадок і рівночасно знаковий текст доби романтизму. Уже в експозиції наголошено на драматичному збігові смерті Кетрін і народження Кеті, що стає одним із композиційних маркерів трансгенераційного повторення, наскрізного для цієї кіноадаптації.

Після прологу розгортається сюжетна лінія дитинства і юності Гітклiфа й Кетрін. Неллі виявляє особливу прихильність до Гітклiфа й не виправдовує знущань Гіндлі – свого «молочного» брата. Якщо в екранізаціях 1939 і 1970 років акцентована соціальна дистанція між закоханими, то кіноадаптація 2009 року зміщує акцент на проблему особистісної й соціокультурної ідентичності. Це, зокрема, стосується і походження Гітклiфа, і трансформації Кетрін під впливом Лінтонів. «Я пам'ятаю іншу Кеті, але ти на неї не схожа <…> Тієї маленької дикунки більше немає, а я кохав її», – заявляє Гітклiф. Вербалізована в кожній кіноадаптації репліка Кетрін «Я є Гітклiф» також слугує прямим виразом тотожності. Окрім того, юний Гітклiф в екранізації 2009 року наділений свободолюбністю. Тому його вчинки вже не

імпульсивні вияви, а результат пригнічення чи загрози втрати свободи. Кетрін теж підкреслює власне зневолення. «Тільки твоя [клітка] золота», – відказує Гіткліф. Саме в цій кіноадаптації Кетрін озвучує причину одруження з Едґаром безпосередньо Гіткліфу, однак це не нівелює конфлікту між ними двома – радше навпаки.

На відміну від попередніх екранізацій тут заторкнуто питання гендеру. Коли Гіткліф неодноразово спонукає Кетрін до втечі і заявляє про свою неготовність ділити її з іншим (тут передовсім про загрозу зміни ідентичності – місіс Лінтон), героїня мовить: «Я ризикую своєю репутацією. А без неї жінка ніщо». У такий спосіб сценаристи актуалізують гендерний аспект роману, акцентуючи залежність соціального статусу жінки від її репутації.

Як і в екранізації 1970 року, в кіноадаптації 2009 року присутній інтимний вимір. Він стосується не лише взаємин Кетрін і Гіткліфа, але й Ізабелли та Гіткліфа, причому з елементами еротизації.

Порівняно з першотекстом посилюються ґотичні мотиви, що дає підстави говорити про медіатрансформацію жанрової домінанти роману в бік горору. Приміром, Гіткліф розкриває домовину Кетрін, що розходиться з літературним першоджерелом, але є безпосереднім виявом жанрової поетики горору.

Добачаємо містичне як вияв жанрової домінанти фентезі: світи живих і мертвих взаємопроникають, що перегукується з медіатрансформацією в екранізації 1970 року.

Має місце відносний «happy end»: попри виразну демонізацію образу Гіткліфа, перед смертю він проживає своєрідний катарсис. Важливим імпульсом до внутрішньої трансформації стає, зокрема, його остання розмова з Гертоном, яка оприявнює абсурдність і безплідність помсти.

Якщо Гіткліф/Том досить органічно вписується в контекст кінця XVIII – початку XIX століть, попри певні вищезгадані розходження в зовнішності, більше того, йому вдається бути переконливим у демонстрації дивацтва, божевілля, ба навіть демонізації зрілого героя, то екранний образ Кетрін/Шарлотти тяжіє до сучасної естетики, що створює певний дисонанс із культурно-історичним середовищем роману. Утім, зі зміною зачіски, поступовим дистанціюванням від Гіткліфа (після перебування в будинку Лінтонів) Кетрін потроху адаптується до відповідної часової площини.

Звернемо увагу на ще одну важливу деталь. Молодша Кеті (донька Кетрін та Едґара Лінтонів) і Гертон (син Гіндлі й Френсіс Ерншоу, роль якої виконує Сіа Берклі) дивним чином нагадують відповідні типажі Кетрін і Гіткліфа з екранізації Р. Фуеста. Більше того, помилки першого покоління (бодай на цім світі) виправляють Кеті Лінтон і Гертон Ерншоу (виконавці ролей – Ребекка Найт і Ендрю Хоулі). Отже, саме друге покоління отримує шанс подолати руйнівний сценарій своїх попередників. У такий спосіб екранізація 2009 року,

подібно до роману Емілі Бронте, актуалізує перспективу розірвання трансгенераційного кола насильства, помсти і взаємного знищення.

Екранізація 2011 року (реж. Андреа Арнольд, Велика Британія, 129 хв.; у дослідженні використано українське багатоголосе закадрове озвучення) з усіх переглянутих чи не найдужче шокує (за винятком *horror*-мотивів із мінісеріалу 2009 року). Далебі, не йдеться про руйнування логіки подій чи «переписування» сюжету. Тим паче немає підстав стверджувати, що твір Емілі Бронте зіпсовано чи спаплюжено. Насамперед приголомшує образ Гітклiфа. Якщо мінісеріал 2009 року вже запропонував нетрадиційне прочитання цього персонажа, то кіноверсія 2011 року радикалізує такий підхід: тут персонаж постає темношкірим. Разом із Олівією Гітрід А. Арнольд постала також сценаристкою стрічки, тож відповідальність за таку кіновізію лежить передовсім на ній. Виконавцями головних ролей Кетрін і Гітклiфа є відповідно Кая Скоделаріо та Джеймс Гаусон.

Якщо в романі інакшість Гітклiфа має передусім соціокультурний характер, то в інтерпретації А. Арнольд вона набуває ще й виразної расової маркованості завдяки кастинговому рішенню. Така медіатрансформація радикалізує мотив відчуження героя: він стає чужим не лише через своє походження й соціальний статус, а й через колір шкіри. Унаслідок цього конфлікт зі середовищем набуває нових смислових вимірів, актуалізуючи проблематику расової дискримінації, яка не була експлікована в романі Емілі Бронте.

У ході перегляду кінострічки всі побоювання, застереження, упередження нівелюються. Ба більше, адаптація здобуває прихильність авдиторії. Саме ця екранізація видається напрочуд чуттєвою. Дехто закидає мінімалізм діалогів, добачає так званий ефект німоти. Натомість стрічка вибудовує художню оповідь через систему зорових, слухових і тактильних деталей. Кожна макрозйомка щось увиразнює, надто завдяки повторам, тим самим фіксуючи увагу глядача на певному образі: вбитий заєць, підвішений за ошийник пес, гусяче пір'я, рукавички Гітклiфа, червона сукня Кетрін та її волосся, що розвіюється, дикий свист північного вітру, дзижчання комах, гра сонця перед зустріччю Гітклiфа з Кетрін після розлуки тощо.

Уже на початку стрічки, після появи Гітклiфа в будинку Ерншоу, А. Арнольд трансформує модель його поведінки. На відміну від мовчазного героя роману та попередніх екранізацій, він активно реагує на приниження, зокрема після того, як Кетрін плює йому в обличчя. Такий протест стає одним із перших маркерів опозиції «свій / чужий», яку режисерка послідовно розвиває впродовж фільму. Прикметно, що носієм приниження є не відвертий ворог, а та, котра згодом стане найближчою для нього людиною. Завдяки расовій маркованості образу конфлікт «свій / чужий» набуває більшої виразності та психологічної напруги.

На відміну від попередніх екранізацій, де після перебування Кетрін у будинку Лінтонів вона й Гіткліф з'являються вже дорослими, молодими людьми, у стрічці 2011 року герої ще залишаються підлітками. Саме така вікова рецепція найближча до авторського задуму Емілі Бронте й забезпечує більш органічне розгортання психологічної еволюції персонажів.

Щодо атмосфери, то вона направду вишукана й оригінальна в кожній адаптації. Чи то заслуга тексту Емілі Бронте, чи то вміння команд (від режисера до акторського складу включно), але кожна кінострічка за мотивами роману «Буремний перевал» – особлива, жива, різнобарвна (навіть якщо чорно-біла), поліфонічна (насичена співом птахів, шумом вітру або дощу, дзенькотом води), а також унікальна сильними кадрами й експресивними епізодами. Так, якщо в екранізації 1970 року Гіткліф розриває могилу Кетрін голіруч, то в адаптації 2011-го кіногерой розкопує лопатою, намагаючись розкрити забиту труну, та це йому не вдається (близькість до авторського задуму й опозиція до медіатрансформації 2009 року). Дикий крик Гіткліфа повторює художню стратегію попередньої екранізації. Самоскалічення героя увиразнює граничний ступінь його душевних страждань.

Кінострічка А. Арнольд демонструє, що природа – не просто тло, а повноцінна учасниця наратії, тоді як у попередніх адаптаціях природа переважно романтизована. Екранізація 2011 року може слугувати тренінгом на тему «Вчимося інтерпретувати деталі» або «Коли промовляють деталі...». У кожному разі вона перевершує попередню (2009) за атмосферністю, чуттєвістю, хоча й поступається за частотою реплік і діалогів. Ніби закликає: вчіться бачити незриме й чути мовчазне. Саундтрек від гурту «Mumford & Sons» із вимовною назвою «The Enemy» («Ворог») множить констатовану чуттєвість.

В емоційному пориві Кетрін спроможна вискубти чуприну з голови Гіткліфа й розвіяти її вітром і рівночасно має дивовижну силу зцілювати рани на тілі коханого своїми вустами. Ця молода жінка може придавити черевиком обличчя Гіткліфа або дати йому ляпаса, але дослівно вмиратиме на руках коханого, символічно прокреслюючи перспективу їхнього посмертного возз'єднання.

Екранізація 2022 року (реж. Браян Феррітер, США, 154 хв.; у дослідженні використано англійськомовний оригінал) – наразі одна з найновіших адаптацій роману Емілі Бронте, що пропонує доволі своєрідне режисерське прочитання твору. Виконавцями ролей Кетрін і Гіткліфа є відповідно Джасмин Жандро і Браян Феррітер, який поєднав функції режисера й виконавця головної ролі.

Якщо в попередніх кіноадаптаціях відчутне прагнення максимально репрезентувати історичну епоху, то тут вона радше слугує тлом для

розгортання людських драм, конфліктів і психологічних трансформацій персонажів. Минуле інтерпретується крізь призму сучасності, а проблематика роману набуває універсального звучання. Внаслідок цього дія сприймається так, ніби вона розгортається не лише наприкінці XVIII — на початку XIX століть, а й у сучасному світі. Навіть будинок Лінтонів видається радше модерним простором із ледь помітним серпанком архаїки.

Як і екранізація Кокі Гідройк, кіноадаптація Б. Феррітера не зосереджується винятково на історії Кетрін і Гітклiфа, а відтворює також долі другого покоління родів Ерншоу та Лінтонів – Кетрін молодшої, Гертона, Лінтона Гітклiфа.

Початок кінострічки позначений рисами психологічного трилеру: містична атмосфера, приховане обличчя персонажа, музичний супровід, ненав'язливі спецефекти формують відчуття таємничості. Подальший розвиток психодрами Гітклiфа підтримує це враження якнайдовше.

Голос Неллі Дін як нараторки значною мірою перебирає на себе функцію оповіді, зменшуючи потребу в розлогих діалогах. Разом із тим активно задіяно музичний супровід, який генерує певний настрій. Кетрін і Гітклiф гармонійно поєднані зовнішньою експресивністю, що перегукується з традиційною інтерпретацією Гітклiфа як «циганкуватого» героя в романі. Шалик вересового відтінку на плечах героїні «заповнює» оголену порожнечу скелястого пустища.

Маємо підстави стверджувати, що адаптація 2022 року сконцентрована на образі Гітклiфа, його психодрамі, яка і визначає композицію стрічки. Інші персонажі функціонують передовсім як засіб розкриття характеру й еволюції головного героя. Упродовж фільму Гітклiф переживає дві виразні внутрішні трансформації: вперше по смерті Кетрін, еволюціонуючи до руйнівника, який прагне помсти ворогам через посередництво їхніх дітей (Гертона, Лінтона, навіть Кеті-молодшої, народження якої символізує для нього смерть коханої); вдруге – наприкінці життя, коли усвідомлює, що помста, яка вже не приносить полегшення, втрачає своє первинне призначення (тут простежується певна аналогія з медіатрансформацією 2009 року).

Отже, попри деструктивну природу героя, відбувається його внутрішня еволюція – хай навіть запізніла. Відхід Гітклiфа в цій кіноверсії, з одного боку, набуває символічного звучання, а з іншого – фактично є найближчим поміж усіх аналізованих кіноадаптацій до літературного першоджерела (тиха смерть, розплющені очі, сцена дощу). Рецепція смерті Гітклiфа й легенди про нього та Кетрін демонструє одну з найточніших інтермедіальних репрезентацій авторського фіналу, зберігаючи відкритість смислів і властиву роману невизначеність між містичним і реальним.

Створені у XXI столітті екранізації «Буремного перевалу» Емілі Бронте, як і роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр», загалом меншою мірою

зосереджені на відтворенні сюжету, ніж низка адаптацій XX століття, натомість більше уваги приділяють психології персонажів, переосмисленню літературного першоджерела, історичної доби й сучасних культурних контекстів, відкриваючи широкий простір для творення нових смислів.

7. Висновки та перспективи дослідження

Проведене дослідження засвідчило, що кіноадаптації роману Емілі Бронте «Буремний перевал» не обмежуються відтворенням сюжетної канви першотексту, а репрезентують різні моделі його інтермедіальної рецепції. Кожна з проаналізованих екранізацій формує власну систему художніх акцентів, переосмислюючи композицію, характери персонажів, жанрову домінанту твору, символіку та психологічний вимір роману.

Екранізації XX століття, зокрема 1939 і 1970 років, переважно тяжіють до сюжетної концентрації навколо історії Кетрін і Гітклiфа, зберігаючи основні композиційні вузли роману, проте по-різному акцентують романтичний, драматичний або готичний складники першотексту. Уже в адаптації 1970 року помітне прагнення до психологізації персонажів і посилення візуальної експресії.

Натомість кіноадаптації XXI століття (2009, 2011, 2022) демонструють зміну рецептивної стратегії. Вони дедалі менше орієнтовані на буквальне відтворення сюжету й дедалі більше — на психологічну рецепцію персонажів, жанрове перекодування роману, актуалізацію сучасних соціокультурних проблем, а також розширення простору для глядацької інтерпретації.

Показово, що саме екранізації XXI століття, на відміну від більшості кіноверсій XX століття, виходять за межі сюжетної лінії «Кетрін – Гітклiф», увиразнюючи представників другого покоління обох родів – Ерншоу і Лінтонів. Така медіатрансформація наближає кінорецепцію до композиційної моделі літературного першотексту, де історія дітей є не менш важливою, ніж трагедія їхніх батьків. Найпослідовніше ця тенденція реалізована в екранізаціях 2009 і 2022 років.

Компаративний аналіз дав змогу простежити, що режисерські візії змінюють не лише композицію чи систему персонажів, а й безпосередньо жанрову природу роману. В аналізованих кіноадаптаціях актуалізуються елементи романтичної драми, готичного роману, психологічної драми, горору, фентезі, психотрилеру. При цьому трансформації художніх деталей, кольорової символіки, звукового оформлення, просторової організації кадру та акторської гри стають важливими інструментами інтермедіального перекодування літературного тексту.

Перспективними видаються подальші студії, присвячені аналізу найновішої екранізації Еміральд Фіннелл (2026), а також орієнтовані на

розширення корпусу кіноадаптацій роману Емілі Бронте «Буремний перевал», на дослідження особливостей аудіовізуального перекладу українськомовних версій фільмів і його впливу на рецепцію твору. Цікавим напрямом може бути осмислення трансформації жіночих образів роману в різних кіноадаптаціях, зокрема в контексті еволюції уявлень про жіночу суб'єктність і гендерні моделі різних історичних епох.

Література

1. Бойлен Алексіс Л. 2021. *Візуальна культура*. Київ: ArtHuss.
2. Бронте Емілі 2018. *Буремний перевал* / пер. з англ. Елли Євтушенко. Київ: Знання.
3. Просалова Віра 2013. Інтермедіальність як явище мистецтва і метод аналізу. *Філологічні семінари. Парадигма сучасного літературознавства: світовий контекст* 16: с. 46–53.
4. Пуніна Ольга 2012. *Кінофікація українського літературного дискурсу (20–30-ті роки XX століття)*. Донецьк: ДонНУ.
5. Пушак Юлія 2011. Література і кіно: (не)залежність мистецтв? *Парадигма* 6: с. 49–58.
6. Савчук Григорій 2019. «Інтермедіальність» як категорія літературознавства й медіології. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»* 81: с. 15–18. https://doi.org/10.26565/2227-1864-2019-81-02
7. Bazin, André 2022. *André Bazin on adaptation: Cinema's literary imagination*. Berkeley: University of California Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv2ks6tv3
8. Catania, Saviour 1996. *A thematic-semiotic comparison of five "Wuthering Heights" film adaptations. Doctoral dissertation.* University of Malta.
9. Fanning, Sarah E. 2017. "A Soul Worth Saving": Post-feminist masculinities in twenty-first-century televised adaptations of *Jane Eyre* and *Wuthering Heights*. *Adaptation* 10/1: pp. 73–92. https://doi.org/10.1093/adaptation/apw043
10. Giordano, Giuseppe 2020. The contribution of Freud's theories to the literary analysis of two Victorian novels: *Wuthering Heights* and *Jane Eyre*. *International Journal of English and Literature* 11/2: pp. 29–34. https://doi.org/10.5897/IJEL2019.1312
11. Gul, Sanober – Laghari, Tania – Lanjwani, Abdul Razzaque 2023. Investigating the difference between novel and film 'Wuthering Heights': An ecranisation theory. *Journal of History and Social Sciences* 14/1: pp. 113–125.
12. Hazette, Valérie V. 2016. *Wuthering Heights on film and television: A journey across time and cultures.* Bristol: Intellect.
13. He, Chengzhou – Bruhn, Jørgen 2023. Introduction to re-considering intermediality across disciplines: New direction. *European Review* 31/1: pp. S1–S6. https://doi.org/10.1017/S1062798723000467
14. Hutcheon, Linda 2006. *A theory of adaptation*. New York: Routledge.
15. Ingham, Patricia 2006. *The Brontës (authors in context)*. Oxford: Oxford University Press.
16. Kakhetelidze, Tamar 2024. Film adaptation of a literary work from the perspective of linguistics and intermediality. In: Ratiani, Irma ed. *Contemporary issues of literary*

criticism. Literatures of small countries and challenges of the modern global world. Kutaisi: TSU Press, pp. 412–417. https://doi.org/10.62119/cils.17.2024.8800
17. Kristjánsdóttir, Dagny 2006. *Literature and visual culture*. Reykjavík: Iceland University Press.
18. Kucich, John – Sadoff, Dianne F. eds. 2000. *Victorian afterlife: Postmodern culture rewrites the nineteenth century*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
19. Pethő, Ágnes 2011. *Cinema and intermediality: The passion for the in-between*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
20. Pietrzak-Franger, Monika 2012. Adapting Victorian novels: The poetics of glass in *Jane Eyre* and *Wuthering Heights*. *Adaptation* 5/2: pp. 268–273. https://doi.org/10.1093/adaptation/aps019
21. Prihodko, Ganna – Prykhodchenko, Oleksandra – Vasylyna, Roman 2024. Intermedial relations in a literary text. *Cognition, Communication, Discourse* 28: pp. 91–101. https://doi.org/10.26565/2218-2926-2024-28-06
22. Rajewsky, Irina O. 2005. Intermediality, intertextuality, and remediation: A literary perspective on intermediality. *Intermédialités: Histoire et théorie des arts, des lettres et des techniques* 6: pp. 43–64. https://doi.org/10.7202/1005505ar
23. Rampley, Matthew ed. 2005. *Exploring visual culture: Definitions, concepts, contexts*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
24. Shachar, Hila 2009. *Wuthering Heights: screen adaptations and cultural afterlives*. *Doctoral dissertation*. University of Western Australia.
25. Stoneman, Patsy 2018. *Bronte transformations: The cultural dissemination of Jane Eyre and Wuthering Heights*. Brighton: Edward Everett Root Publishers.
26. Sturken, Marita – Cartwright, Lisa 2025. *Practices of looking: An introduction to visual culture (4th edition)*. New York: Oxford University Press.
27. Wolf, Werner 2014. (Inter)mediality and the study of literature. In: Totosy de Zepetnek, Steven – Mukherjee, Tutun eds. *Companion to comparative literature, world literatures, and comparative cultural studies*. Foundation Books, pp. 205–216. https://doi.org/10.1017/UPO9789382993803.016
28. Zhang, Qingqing – Lee, Charity – Halim, Huzaina Abdul 2023. The reception of Wuthering Heights in China: English–Chinese translation, dissemination, and adaptation. *World Journal of English Language* 13/2: pp. 374–383. https://doi.org/10.5430/wjel.v13n2p374
29. URL1: *Visual Culture – Definition, Examples, History & More – Art Theory Glossary*. Visual Arts, 2026. https://jerwoodvisualarts.org/art-theory-glossary/visual-culture/ (Дата звернення: 15.07.2026).
30. URL2: Brontë, Emily 1996. *Wuthering Heights*. Project Gutenberg eBook. https://www.gutenberg.org/ebooks/768 (Дата звернення: 20.05.2026).

References

1. Boilen, Aleksis L. 2021. *Vizualna kultura* [Visual culture]. Kyiv: ArtHuss. (In Ukrainian)
2. Brontë, Emily 2018. *Buremnyi pereval [Wuthering Heights]* / translated from English by Ella Yevtushenko. Kyiv: Znannia. (In Ukrainian)

3. Prosalova, Vira 2013. Intermedialnist yak yavyshche mystetstva i metod analizu [Intermediality as an artistic phenomenon and a method of analysis]. *Filolohichni seminary. Paradyhma suchasnoho literaturoznavstva: svitovyi kontekst* 16: pp. 46–53. (In Ukrainian)
4. Punina, Olha 2012. *Kinofikatsiia ukrainskoho literaturnoho dyskursu (20–30-ti roky XX stolittia)* [The cinematisation of Ukrainian literary discourse (1920s–1930s)]. Donetsk: DonNU. (In Ukrainian)
5. Pushak, Yuliia 2011. Literatura i kino: (ne)zalezhnist mystetstv? [Literature and cinema: The (in)dependence of the arts?]. *Paradyhma* 6: pp. 49–58. (In Ukrainian)
6. Savchuk, Hryhorii 2019. «Intermedialnist» yak katehoriia literaturoznavstva y mediolohii ["Intermediality" as a category of literary studies and media studies]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Filolohiia»* 81: pp. 15–18. https://doi.org/10.26565/2227-1864-2019-81-02 (In Ukrainian)
7. Bazin, André 2022. *André Bazin on adaptation: Cinema's literary imagination*. Berkeley: University of California Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv2ks6tv3
8. Catania, Saviour 1996. *A thematic-semiotic comparison of five "Wuthering Heights" film adaptations. Doctoral dissertation*. University of Malta.
9. Fanning, Sarah E. 2017. "A Soul Worth Saving": Post-feminist masculinities in twenty-first-century televised adaptations of *Jane Eyre* and *Wuthering Heights*. *Adaptation* 10/1: pp. 73–92. https://doi.org/10.1093/adaptation/apw043
10. Giordano, Giuseppe 2020. The contribution of Freud's theories to the literary analysis of two Victorian novels: *Wuthering Heights* and *Jane Eyre*. *International Journal of English and Literature* 11/2: pp. 29–34. https://doi.org/10.5897/IJEL2019.1312
11. Gul, Sanober – Laghari, Tania – Lanjwani, Abdul Razzaque 2023. Investigating the difference between novel and film 'Wuthering Heights': An ecranisation theory. *Journal of History and Social Sciences* 14/1: pp. 113–125.
12. Hazette, Valérie V. 2016. *Wuthering Heights on film and television: A journey across time and cultures.* Bristol: Intellect.
13. He, Chengzhou – Bruhn, Jørgen 2023. Introduction to re-considering intermediality across disciplines: New direction. *European Review* 31/1: pp. S1–S6. https://doi.org/10.1017/S1062798723000467
14. Hutcheon, Linda 2006. *A theory of adaptation*. New York: Routledge.
15. Ingham, Patricia 2006. *The Brontës (authors in context)*. Oxford: Oxford University Press.
16. Kakhetelidze, Tamar 2024. Film adaptation of a literary work from the perspective of linguistics and intermediality. In: Ratiani, Irma ed. *Contemporary issues of literary criticism. Literatures of small countries and challenges of the modern global world*. Kutaisi: TSU Press, pp. 412–417. https://doi.org/10.62119/cils.17.2024.8800
17. Kristjánsdóttir, Dagny 2006. *Literature and visual culture.* Reykjavík: Iceland University Press.
18. Kucich, John – Sadoff, Dianne F. eds. 2000. *Victorian afterlife: Postmodern culture rewrites the nineteenth century*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
19. Pethő, Ágnes 2011. *Cinema and intermediality: The passion for the in-between.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

20. Pietrzak-Franger, Monika 2012. Adapting Victorian novels: The poetics of glass in *Jane Eyre* and *Wuthering Heights*. *Adaptation* 5/2: pp. 268–273. https://doi.org/10.1093/adaptation/aps019
21. Prihodko, Ganna – Prykhodchenko, Oleksandra – Vasylyna, Roman 2024. Intermedial relations in a literary text. *Cognition, Communication, Discourse* 28: pp. 91–101. https://doi.org/10.26565/2218-2926-2024-28-06
22. Rajewsky, Irina O. 2005. Intermediality, intertextuality, and remediation: A literary perspective on intermediality. *Intermédialités: Histoire et théorie des arts, des lettres et des techniques* 6: pp. 43–64. https://doi.org/10.7202/1005505ar
23. Rampley, Matthew ed. 2005. *Exploring visual culture: Definitions, concepts, contexts*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
24. Shachar, Hila 2009. *Wuthering Heights: screen adaptations and cultural afterlives*. *Doctoral dissertation*. University of Western Australia.
25. Stoneman, Patsy 2018. *Bronte transformations: The cultural dissemination of Jane Eyre and Wuthering Heights*. Brighton: Edward Everett Root Publishers.
26. Sturken, Marita – Cartwright, Lisa 2025. *Practices of looking: An introduction to visual culture (4th edition)*. New York: Oxford University Press.
27. Wolf, Werner 2014. (Inter)mediality and the study of literature. In: Totosy de Zepetnek, Steven – Mukherjee, Tutun eds. *Companion to comparative literature, world literatures, and comparative cultural studies*. Foundation Books, pp. 205–216. https://doi.org/10.1017/UPO9789382993803.016
28. Zhang, Qingqing – Lee, Charity – Halim, Huzaina Abdul 2023. The reception of Wuthering Heights in China: English–Chinese translation, dissemination, and adaptation. *World Journal of English Language* 13/2: pp. 374–383. https://doi.org/10.5430/wjel.v13n2p374
29. URL1: *Visual Culture – Definition, Examples, History & More – Art Theory Glossary*. Visual Arts, 2026. https://jerwoodvisualarts.org/art-theory-glossary/visual-culture/ (Accessed: 15.07.2026).
30. URL2: Brontë, Emily 1996. *Wuthering Heights*. Project Gutenberg eBook. https://www.gutenberg.org/ebooks/768 (Accessed: 20.05.2026).

Кіноадаптації роману Емілі Бронте «Буремний перевал» як інтермедіальний дискурс: на перетині англійської літератури XIX століття та візуальної культури

Клименко (Синьоок) Ганна, кандидат філологічних наук, доцент. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, кафедра української літератури та компаративістики, доцент. anna.syniook@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6962-1978.

У статті здійснено інтермедіальний аналіз п’яти кіноадаптацій роману Емілі Бронте «Буремний перевал / Wuthering Heights» (1939, 1970, 2009, 2011, 2022) у зіставленні з літературним першотекстом. Метою дослідження є зосередження уваги на п’яти відомих екранізаціях роману Емілі Бронте «Wuthering Heights»

(«Буремний перевал»), здійснення компаративного аналізу кінорецепцій, визначення спільних та специфічних рис кіноадаптацій, що дозволяє увиразнити культурно-естетичні тенденції часу їх створення та особливості режисерських візій. Авторкою виявляються особливості медіатрансформації художнього твору в кіномистецтві та визначаються режисерські стратегії рецепції роману впродовж майже дев'яти десятиліть. Методологічну основу становлять інтермедіальний, компаративний (порівняльно-типологічний), герменевтичний, наратологічний, семіотичний та історико-культурний підходи.

З'ясовано, що кожна екранізація пропонує власну модель прочитання роману, акцентуючи різні аспекти авторського задуму: романтичний, готичний, психологічний, соціальний чи екзистенційний. Простежено закономірну еволюцію кінорецепції: від переважно сюжетно орієнтованих адаптацій середини XX століття до психологізованих і концептуальних інтерпретацій XXI століття. Встановлено, що медіатрансформація охоплює композицію, систему персонажів, хронотоп, жанрову домінанту, характер конфлікту, символіку та систему художніх деталей. Особливу увагу приділено способам інтерпретації образу Гітклiфа, рецепції Кетрін, ролі другого покоління персонажів, трансформації готичних мотивів, опозиції «свій / чужий», а також специфіці фінальних сцен у різних кіноверсіях.

Доведено, що кіноадаптації не лише репрезентують роман іншими художніми засобами, а й формують самостійні смислові моделі, актуалізуючи проблематику ідентичності, пам'яті, травматичного досвіду та трансгенераційної спадковості. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання його результатів у студіях з інтермедіальності, рецептивної поетики, історії екранізації та компаративістики.

Ключові слова: *Емілі Бронте, «Буремний перевал», кіноадаптація, інтермедіальність, медіатрансформація, рецепція, екранізація.*

Film adaptations of Emily Brontë's "Wuthering Heights" as intermedial discourse: at the intersection of nineteenth-century English literature and visual culture

Hanna Klymenko (Syniook), candidate of philological sciences, associate professor. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, associate professor. anna.syniook@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6962-1978.

The article presents an intermedial analysis of five film adaptations of Emily Brontë's novel "Wuthering Heights" (1939, 1970, 2009, 2011, 2022) in comparison with the literary source text. The aim of the study is to focus on five well-known screen adaptations of Emily Brontë's novel, to conduct a comparative analysis of their cinematic receptions, and to identify the common and distinctive features of the adaptations, thereby highlighting the cultural and aesthetic tendencies of the periods in which they were produced as well as the specific characteristics of the directors' visions. The study examines the particularities of the media transformation of a literary work into cinema

and identifies the directorial strategies employed in the reception of the novel over a period of almost nine decades. The methodological framework combines intermedial, comparative (comparative-typological), hermeneutic, narratological, semiotic, and historical-cultural approaches.

It is established that each film adaptation offers its own model of interpreting the novel, foregrounding different aspects of the author's conception: romantic, Gothic, psychological, social, or existential. A consistent evolution of cinematic reception is traced, from the predominantly plot-oriented adaptations of the mid-twentieth century to the more psychological and conceptual interpretations of the twenty-first century. It is demonstrated that media transformation encompasses composition, the system of characters, chronotope, genre dominance, the nature of the conflict, symbolism, and the system of artistic details. Particular attention is paid to the ways in which Heathcliff is interpreted, the reception of Catherine, the role of the second generation of characters, the transformation of Gothic motifs, the opposition between "self" and "other", and the distinctive features of the final scenes in different film versions.

The study demonstrates that film adaptations not only represent the novel through different artistic means but also construct independent models of meaning, bringing to the fore issues of identity, memory, traumatic experience, and transgenerational inheritance. The practical significance of the study lies in the possibility of applying its findings to research on intermediality, reception poetics, the history of film adaptation, and comparative literary studies.

Keywords: *Emily Brontë, Wuthering Heights, film adaptation, intermediality, media transformation, reception, screen adaptation.*

Emily Brontë „Üvöltő szelek" című regényének filmadaptációi mint az intermediális diskurzus példái: a 19. századi angol irodalom és a vizuális kultúra metszéspontján

Klymenko (Syniook) Hanna, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Cserkaszi Bohdan Hmelnyickij Nemzeti Egyetem, Ukrán Irodalmi és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, docens. anna.syniook@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6962-1978.

A tanulmány Emily Brontë „Üvöltő szelek" című regénye öt filmadaptációjának (1939, 1970, 2009, 2011, 2022) intermediális elemzésére irányul, összevetve azokat a szépirodalmi forrásszöveggel. A kutatás célja Emily Brontë regénye öt ismert filmadaptációjának vizsgálata, filmes recepciójuk összehasonlító elemzése, valamint az adaptációk közös és sajátos vonásainak feltárása, ezáltal pedig a keletkezésük időszakára jellemző kulturális és esztétikai tendenciák, továbbá az egyes rendezői látásmódok sajátosságainak bemutatása. A kutatás az irodalmi mű filmművészeti médiumba történő transzformációjának sajátosságait vizsgálja, és feltárja a regény közel kilenc évtizedet átfogó recepciójának rendezői stratégiáit. A kutatás módszertani alapját az intermediális, komparatív (összehasonlító-tipológiai), hermeneutikai, narratológiai, szemiotikai és történeti-kulturális megközelítés együttes alkalmazása képezi.

A vizsgálat megállapítja, hogy minden filmadaptáció a regény sajátos értelmezési modelljét kínálja, és a szerzői koncepció eltérő aspektusait – romantikus, gótikus, pszichológiai, társadalmi vagy egzisztenciális vonatkozásait – helyezi előtérbe. Jól kirajzolódik a filmes recepció következetes fejlődése: a 20. század közepének túlnyomórészt cselekményközpontú adaptációitól a 21. század pszichologizálóbb és konceptuálisabb értelmezései felé. A tanulmány rámutat arra, hogy a mediális transzformáció kiterjed a kompozícióra, a szereplők rendszerére, a műfaji dominanciára, a konfliktus jellegére, a szimbolikára és a művészi részletekre. Kiemelt figyelmet kap Heathcliff alakjának értelmezése, Catherine recepciója, a szereplők második generációjának szerepe, a gótikus motívumok átalakulása, a „saját–idegen" oppozíció, valamint a különböző filmváltozatok zárójeleneteinek sajátosságai.

A kutatás igazolja, hogy a filmadaptációk nem csupán más művészi eszközökkel jelenítik meg a regényt, hanem önálló jelentésmodelleket is létrehoznak, előtérbe állítva az identitás, az emlékezet, a traumatikus tapasztalat és a transzgenerációs öröklődés problémaköreit. A kutatás gyakorlati jelentőségét az adja, hogy eredményei felhasználhatók az intermedialitás, a recepciópoétika, a filmadaptáció-történet és az összehasonlító irodalomtudomány területén végzett kutatásokban.

Kulcsszavak: *Emily Brontë, Üvöltő szelek, filmadaptáció, intermedialitás, mediális transzformáció, recepció, megfilmesítés.*

© Клименко (Синьоок) Ганна, 2026

Рецензії

Reviews

Szemle

DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-351-354
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.08.03.
Elfogadva: 2026.10.05.
Megjelent: 2026.10.30.

Hogyan kutassuk a nyelvpolitikát?

Csernicskó István: A nyelvpolitika kutatása. Elmélet, módszertan és integrált kutatási modellek

Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, 2026, 224 o.

Csernicskó István *A nyelvpolitika kutatása. Elmélet, módszertan és integrált kutatási modellek* című kötete 2026-ban, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem gondozásában jelent meg. Már a cím is pontosan jelzi, hogy a könyv jóval többre vállalkozik egy elméleti összefoglalónál. Nemcsak azt mutatja be, mit tudunk ma a nyelvpolitikáról, hanem elsősorban azt vizsgálja, hogyan lehet ezt a rendkívül összetett jelenséget módszertanilag megalapozottan kutatni. A kötet ezért egyszerre elméleti áttekintés, módszertani kézikönyv és gyakorlati segédanyag.

A nyelvpolitika mindannyiunk életében jelen van, még akkor is, ha ezt nem mindig érzékeljük közvetlenül. Megjelenik abban, milyen nyelven tanulhatunk, milyen nyelven intézhetjük ügyeinket, milyen feliratokat látunk a köztereken, milyen nyelven szólnak hozzánk egy hivatalban, iskolában vagy digitális platformon. A nyelvpolitika tehát nem csupán törvények és rendeletek összessége, hanem a nyelv, a hatalom, az identitás és a társadalmi részvétel találkozási pontja.

A könyv egyik legfontosabb felismerése éppen az, hogy ezt a jelenséget nem lehet egyetlen nézőpontból megérteni. Ha csak a jogszabályokat vizsgáljuk, még nem tudjuk, hogyan valósulnak meg a gyakorlatban. Ha csak a mindennapi nyelvhasználatot figyeljük, nem feltétlenül látjuk az azt alakító intézményi és politikai erőket. Ha pedig kizárólag a közéleti diskurzusokra összpontosítunk, háttérben maradhatnak az egyéni tapasztalatok és döntések.

Csernicskó István kötete ezért a módszertani integráció szükségessége mellett érvel. A különböző kutatási hagyományokat nem egymással versengő, egymást kizáró irányzatokként kezeli, hanem olyan perspektívákként, amelyek együtt adhatnak teljesebb képet. A kötet logikusan felépített útvonalon vezeti végig az olvasót. A fogalmi alapok tisztázása után bemutatja a nyelvpolitika kutatásának

© 2026 A szerző(k). Ez egy nyílt hozzáférésű recenzió, amely a Creative Commons Nemzetközi Licenc (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) feltételei szerint terjeszthető.

tudománytörténeti fejlődését. A klasszikus nyelvtervezési modellek elsősorban az állami beavatkozásokra és a hivatalos szabályozásra összpontosítottak. A szociolingvisztikai fordulat a figyelmet a társadalmi nyelvhasználatra, a nyelvcsere és a nyelvmegtartás folyamataira irányította. A kritikai megközelítések pedig arra mutattak rá, hogy a nyelvpolitikai döntések sohasem teljesen semlegesek: összefonódnak a hatalommal, az ideológiákkal és a társadalmi egyenlőtlenségekkel. A szerző azonban nem áll meg a klasszikus irányzatoknál. A könyv tárgyalja az oktatási és családi nyelvpolitikát, a nyelvi jogokat és a nyelvi akadálymentesítést, a nyelvi tájkép kutatását, valamint a digitális nyelvpolitika kérdéseit is. Különösen időszerű annak felismerése, hogy ma már algoritmusok és digitális platformok is alakítják egy-egy nyelv láthatóságát és használati lehetőségeit. A nyelvpolitika szereplői tehát nemcsak államok és intézmények, hanem közösségek, egyének, vállalatok és akár nem emberi, algoritmikus rendszerek is.

A könyv legfontosabb elméleti és módszertani hozzájárulása az integrált kutatási modell. Ennek egyik kiindulópontja Bernard Spolsky hármas felosztása (Spolsky, 2009, 2012). A nyelvpolitika három, egymással szorosan összefüggő dimenziója a nyelvi gyakorlat, a nyelvi ideológia és a nyelvmenedzsment. A nyelvi gyakorlat azt mutatja meg, hogy az emberek ténylegesen milyen nyelveket használnak a családban, az iskolában, a munkahelyen vagy a hivatalokban. A nyelvi ideológiák a nyelvekről kialakított társadalmi elképzelések és értékítéletek: például az, hogy melyik nyelvet tekintik modernnek, hasznosnak, tekintélyesnek vagy éppen veszélyesnek. A nyelvmenedzsment pedig a nyelvhasználat tudatos szabályozását jelenti: ide tartoznak a törvények, oktatáspolitikai döntések és intézményi előírások. A modell ereje abban rejlik, hogy nem engedi elszigetelni egymástól ezt a három dimenziót. A kutatónak azt is vizsgálnia kell, hogyan viszonyul egymáshoz a hivatalos szabály, a nyelvekről szóló társadalmi gondolkodás és a tényleges nyelvhasználat.

Az integráció másik tengelyét az ötszintű modell adja. A szerző geopolitikai, állami, intézményi, közösségi, valamint egyéni szintet különít el. A geopolitikai szint a történeti és nemzetközi folyamatokat, az állami szint a jogalkotást és a hivatalos nyelvpolitikát, az intézményi szint például az iskolák, hivatalok és médiaszervezetek működését vizsgálja. A közösségi szint a társadalmi diskurzusokra és ideológiákra összpontosít, az egyéni szint pedig a beszélők döntéseit, attitűdjeit és hétköznapi nyelvi gyakorlatait tárja fel. Ez a felosztás különösen alkalmas arra, hogy megértsük: egy állami döntés nem mechanikusan jut el az egyénig. Az intézmények értelmezik és alkalmazzák, a közösségi diskurzusok jelentéssel ruházzák fel, az egyének pedig elfogadják, módosítják, megkerülik vagy akár elutasítják. A nyelvpolitika éppen ezekben a kölcsönhatásokban válik társadalmi valósággá.

A kötetben kiemelt szerepet kap a nyelvi tájkép. A köztereken látható feliratok, utcanévtáblák, intézményi névtáblák és reklámok egyszerre őrzik a törvényi szabályozások és a mindennapi gyakorlat nyomait. Egy felirat megmutathatja, mit ír elő az állam, milyen nyelvet választ egy intézmény vagy vállalkozás, és milyen nyelvekhez milyen társadalmi jelentések társulnak. Ezért a nyelvi tájkép a könyv értelmezésében nem pusztán egy újabb kutatási téma, hanem empirikus tér: láthatóvá teszi a különböző elemzési szintek kapcsolódását. Kárpátalja többnyelvű, történetileg változó közegében ennek különös jelentősége van.

A könyv helyi beágyazottsága nem szűkíti, hanem gazdagítja a nemzetközi elméleti perspektívát. Kárpátalján a nyelvpolitika nem távoli elméleti kérdés, hanem az oktatás, a közigazgatás, a nyilvános tér és az egyéni életutak mindennapi tapasztalata. A kötet ezt a tapasztalatot nem elszigetelten kezeli, hanem összekapcsolja a nemzetközi szakirodalommal. Különösen fontos a válság- és háborús helyzetek elemzése. A könyv hangsúlyozza, hogy a háború nem pusztán háttérkörülmény, hanem a nyelvpolitikai folyamatokat strukturáló tényező. Ennek kutatása fokozott érzékenységet és tudatosságot követel.

A kötet egyik nagy erénye a következetes didaktikai szemlélet: nem csupán bemutatja a módszereket, hanem segít kutatási kérdéseket megfogalmazni, adatforrásokat választani, kutatási tervet készíteni, valamint felismerni az egyes módszerek korlátait. A könyv végén található feladatok egyetemi kurzusokon és önálló kutatói munkában egyaránt jól használhatók. Fontos üzenete a kötetnek továbbá, hogy egyetlen módszer sem adhat teljes képet, az adatforrások torzíthatnak, a kutató saját helyzete pedig befolyásolja a kérdésfeltevést és az értelmezést. Ez az önreflexív szemlélet különösen nélkülözhetetlen érzékeny témák, kisebbségi viszonyok vagy konfliktushelyzetek vizsgálatakor.

A bemutatott kötet egy olyan hiánypótló munka, amely rendszerezi a szakterület sokféle elméleti és módszertani hagyományát, ugyanakkor önálló, integrált keretet is kínál. Legfontosabb tétele talán így foglalható össze: a nyelvpolitika nem statikus szabályrendszer, hanem dinamikus társadalmi folyamat. Egyszerre van jelen a jogban, az intézményekben, a közbeszédben, a nyilvános térben, a digitális világban és az emberek mindennapi döntéseiben. A könyv arra világít rá, hogy e komplexitás nem egyszerűsíthető le egyetlen módszerre vagy elemzési szintre. A nyelvpolitika kutatásához többféle adatot, több társadalmi szintet és több tudományterület szemléletét kell párbeszédbe hoznunk. Éppen ebben rejlik a kötet legnagyobb értéke: nem kész válaszokat kínál minden kérdésre, hanem olyan gondolkodási és kutatási keretet ad, amelynek segítségével jobb kérdéseket tehetünk fel.

A kötetet ezért jó szívvel ajánlom hallgatóknak, oktatóknak, kutatóknak, valamint mindazoknak, akiket érdekel, hogyan formálják a nyelvek társadalmunkat, és hogyan formálja a társadalom a nyelvek helyét, szerepét és jövőjét.

Irodalom

1. Spolsky, Bernard 2009. *Language management*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511626470
2. Spolsky, Bernard ed. 2012. *The Cambridge handbook of language policy*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511979026

References

1. Spolsky, Bernard 2009. *Language management*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511626470
2. Spolsky, Bernard ed. 2012. *The Cambridge handbook of language policy*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511979026

Máté Réka, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató. mate.reka@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-3598-4057.

Матей Рейка, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. Науково-дослідний центр імені Антонія Годинки, дослідниця. mate.reka@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-3598-4057.

Réka Máté, PhD. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. Antal Hodinka Research Centre for Linguistics, researcher. mate.reka@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-3598-4057.

© Máté Réka, 2026

DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-355-357
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.09.02.
Elfogadva: 2026.10.09.
Megjelent: 2026.10.30.

Nyelvi játék és nyelvi játékosság a nyelvelsajátításban

Hatvani Zsófia (szerk.): Gyerekmondókák. 550 dajkarím, kiolvasó, kiszámolósdi, csúfoló, nyelvtörő és köszöntő

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2024, 160 o.

Minden ember gyermekkori emlékében ott van egy dallamos kis versecske, egy mondóka, egy iskolában tanult nyelvtörő, egy kiolvasó, mellyel eldöntötték, hogy ki legyen a fogó. Ezek a gyermekkorban hallott, tanult mondókák a népszokásaink részeként öröklődtek generációról generációra. A gyermek kezdetben befogadóként találkozik ezekkel az egyszerű, ritmikus-rímes szövegekkel, később maga is használni kezdi őket, felnőttként pedig továbbadja saját gyermekének.

A könyv nem tekinthető módszertani vagy tudományos monográfiának, csupán magyar gyermekmondókák gyűjteménye, mely a magyar népi gyermeklíra, a magyar népköltészet és a gyermekek játékos szóbeli kultúráját tárja az olvasó elé. Népköltészeti jellegükből fakadóan a mondókák gyakran életbölcsességeket és hagyományos ismereteket is közvetítenek, ezáltal szinte észrevétlenül gazdagítják a gyermekek tudását. Az egyszerű, könnyen megjegyezhető szövegek pedig a gyors memorizálást segítik elő.

A könyvben szereplő mondókákban a népszokások és hiedelmek nyomai is fennmaradhattak, ezért a kötet nemcsak pedagógiai, hanem folklorisztikai szempontból is érdekes tartalommal bír. A kötet a mondókákat nem egyszerűen „gyermekversekként" mutatja be, hanem kiemeli a játékban, a szerepek kiosztásában, a tréfálkozásban, a szórakoztatásban és a különböző népszokásokban betöltött szerepüket.

A kötet koncepciója szerint a mondókázás egyszerre lehet játék, nyelvi tevékenység és zenei-ritmikai gyakorlat, hiszen fejleszti a ritmusérzéket és a zenei képességeket, közös szülő–gyermek tevékenységként pedig elősegíti a személyiség fejlődését és a szülő–gyermek kötődés erősödését. Az előszóban erre – a mondókák zenei nevelésben és szellemi fejlődésben betöltött fontos szerepére

© 2026 A szerző(k). Ez egy nyílt hozzáférésű recenzió, amely a Creative Commons Nemzetközi Licenc (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) feltételei szerint terjeszthető.

– maga a szerkesztő is felhívja a figyelmet. Az előző sorok alapján a könyv nemcsak gyerekeknek és szülőknek szól, hanem egyaránt haszonnal forgathatják óvodapedagógusok, kisgyermeknevelők, tanítók, pedagógusjelöltek, de akár gyermekirodalommal vagy folklórral foglalkozók is.

A kötet 550 mondókát tartalmaz, amelyeket a szerkesztő 15 kategóriába rendezett. A gyűjteményben a legkisebbeknek szóló dajkarímektől a nagyobb gyermekeknek szánt kiolvasókon, játékmondókákon és nyelvtörőkön át a beugratókig számos műfaj és tematikus csoport megtalálható.

Az első részben a dajkarímek találhatók, melyek további témakörökre bontva a gyermeki élettel kapcsolatos mindennapi tevékenységekhez igazodnak: altatók és ringatók, ébresztők, mosdatók, öltöztetők, etetők, arcsimogatók, arcmutogatók, állítgatók, kézjátékok, hintáztatók, óvók, gyógyítók, ugráltatók, guggócskák, táncmondókák. Ezek olyan tevékenységekhez kapcsolódnak, amelyek elősegítik az anya–gyermek kapcsolat erősödését és meghittebbé válását. A mondókák emellett a bölcsődei és az óvodai nevelésben is hasznos eszközök lehetnek a nevelők számára.

A konyha, evés témakörben a gyermekek olyan mondókákkal találkoznak, melyek az ételkészítéssel és az evéssel kapcsolatosak. Az állatok témakörben főként a háziállatokkal s azok „beszédével" ismerkedhetnek a gyerekek, de emellett olyan vadon élő állatok tulajdonságai is rímbe fogódnak, mint a medve, a róka, a mókus stb., melyek számos gyermekmese főszereplői is. A következő témakörben a növényvilághoz kapcsolódó mondókák a gyermek közvetlen környezetéhez kapcsolódó növények, gyümölcsök és virágok jellemzőiről szóló rigmusokat tartalmaz. Ezt követően a tárgyak hangjaival megismertető rímes, tréfás versikék következnek a tárgyak beszéde témakörben.

A kiolvasókat, számolósdikat és játékmondókákat az óvodai középső és nagycsoportos gyerekek önállóan is szívesen ismétlik és alkalmazzák játék közben. De ezek a témakörök az iskolai életben – az általános iskola alsó és felső tagozatán is – sokszor felcsendülnek, hiszen a fogócska, a bújócska, a szembekötősdi, párválasztó játékokban a gyerekek szívesen alkalmazzák a döntéshozatalban.

A tréfás mondókák, mondókamesék, ismételgetők és felelgetők lehetőséget teremtenek a gyermekek számára az anyanyelvvel való játékra, a párbeszédre és a nyelvhasználat gyakorlására. A csúfolók révén a gyermekek megtapasztalhatják a kortársaik közötti rivalizálás és a csoporton belüli hierarchikus viszonyok kialakításáért folytatott vetélkedés nyelvi megnyilvánulásait. A beugratók és a nyelvtörők olyan mondókák, melyekben a nyelvi leleményesség, a nyelvi ügyesség gyakorlása lehet a gyermek sikerélményének alapja. A kötetben varázsmondókák is találhatók, melyeknél a gyermek számára rímes „boszorkányság" látszatával játszadoznak a szavakkal.

Az idő témakörében a gyermekek a nyelvi játékosságon túl megismerkedhetnek az évszakok, a hónapok és a napok nevével, sorrendjével, valamint a jellegzetes évszaki sajátosságokkal, a természeti jelenségekkel és a népi megfigyelésekkel. A kötet zárótémakörében pedig olyan alkalmi mondókákkal találkozunk, melyek a hagyományok világába engednek mélyebb betekintést, például a karácsonyhoz, az újévhez, a húsvéthoz és a farsanghoz kapcsolódó mondókák, valamint a névnapi és anyák napi köszöntők. Ezen mondókák a jeles napok, ünnepek esetében a bölcsődei és óvodai ünnepségekhez nyújtanak segítséget a pedagógusok számára.

A kötet gazdag forrásanyagra épül, ami a szerkesztő alapos gyűjtőmunkájára utal. Ugyanakkor a könyv nem tünteti fel az egyes mondókák és rigmusok pontos forrását, így a szövegek eredete csak a forrásközlemények tanulmányozásával állapítható meg. A szövegek forrásainak pontosabb megjelölésével a gyűjtemény folklorisztikai értelmezésére és tudományos használhatóságára is lehetőség nyílt volna.

A *Gyermekmondókák* című kötet olyan gyűjtemény, mely a gyermeknevelésben a nyelvelsajátítás korai szakaszától kezdve a kisiskoláskor végéig hasznos versikéket tartalmaz. Ennek megfelelően a kötetet családi környezetben a szülők, az intézményes nevelés és oktatás során pedig a bölcsődei nevelők, az óvodapedagógusok és a tanítók egyaránt hasznosíthatják a nyelvi játékosság fejlesztésére, különböző témakörök begyakorlására, valamint az ismeretek bővítésére és elmélyítésére. Természetesen a gyűjtemény nem tartalmazza a magyar kultúrkör és gyermeklíra összes művét és azok vidékenkénti változatait, de jó kiindulópontot jelent.

Karmacsi Zoltán, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Tanító- és Óvóképző Intézet, adjunktus. karmacsi.zoltan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1483-9750.

Кормочі Золтан, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. Католицький університет ім. Кароля Естергазі, Інститут підготовки вчителів початкових класів та вихователів закладів дошкільної освіти, старший викладач. karmacsi.zoltan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1483-9750.

Zoltán Karmacsi, PhD. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. Eszterházy Károly Catholic University, Institute for Teacher and Preschool Education, senior lecturer. karmacsi.zoltan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1483-9750.

© Karmacsi Zoltán, 2026

DOI 10.58423/2786-6726/2026-3-358-362
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.09.02.
Elfogadva: 2026.10.14.
Megjelent: 2026.10.30.

Múlt, hagyomány, közösség – jegyzetek egy kárpátaljai folklórkötet kapcsán

Kész Margit – Kész Barnabás – Gál Adél – Csurman-Puskás Anikó: Adalékok a kárpátaljai magyar folklór tanulmányozásához

Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, 2026, 188 o.

A regionális folklórkutatás örök dilemmája, hogyan lehet egyszerre dokumentálni a még fellelhető hagyományanyagot, feltárni annak társadalmi és kulturális összefüggéseit, továbbá átadni mindezt egy új kutatói generációnak. Kész Margit, Kész Barnabás, Gál Adél és Csurman-Puskás Anikó *Adalékok a kárpátaljai magyar folklór tanulmányozásához* című kötete mindhárom feladatot egyetlen munkába foglalja. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem kiadásában 2026-ban napvilágot látott könyv oktatási segédletként határozza meg önmagát, valódi jelentősége azonban ennél szélesebb: egyszerre kézikönyv, forrásgyűjtemény és egy sok évtizedes helyi kutatási-oktatási műhely lenyomata.

A címben szereplő „adalékok” kifejezés híven tükrözi a vállalkozás jellegét. A szerzők nem arra törekszenek, hogy megírják a kárpátaljai magyar folklór minden részletre kiterjedő monográfiáját. A népszokások, a mese- és mondavilág, a néphit és népi vallásosság, valamint a kéziratos népi írásbeliség egyes területeiből válogatnak, eközben jelentős mennyiségű helyben gyűjtött anyagot tesznek elérhetővé az olvasó számára. Ez a látszólagos töredékesség azonban inkább a kötet erénye, mintsem korlátja. A könyv nem kíván olyan lezártságot sugallni, amelynek sem a kutatástörténeti előzmények, sem a jelenleg elérhető forrásanyag nem felelne meg. Ehelyett pontosan megmutatja, mit tudunk, milyen anyag áll rendelkezésünkre, és hol húzódnak a további kutatás lehetséges irányai.

A kötet szemléletének egyik legfontosabb sajátossága, hogy a folklórt nem változatlan kulturális maradványok gyűjteményeként kezeli. A bemutatott szokások, elbeszélések, hiedelmek és kéziratok inkább egy folyamatosan változó kulturális rendszer elemeiként jelennek meg. Ez különösen fontos Kárpátalja

© 2026 A szerző(k). Ez egy nyílt hozzáférésű recenzió, amely a Creative Commons Nemzetközi Licenc (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) feltételei szerint terjeszthető.

esetében, ahol a 20. század politikai és társadalmi átalakulásai nem csupán egy-egy hagyomány eltűnését idézték elő, hanem alapvetően változtatták meg a hagyományos falusi társadalom működési feltételeit. Az államfordulatok, a szovjet modernizáció, a kollektivizálás, a vallásgyakorlás korlátozása, majd a későbbi társadalmi mobilitás és migráció mind befolyásolták azokat a közösségi közegeket, amelyekben a folklór korábban továbbörökítődött.

A kötet érdeme, hogy e folyamatot nem egyszerű veszteségtörténetként beszéli el. A rendelkezésre álló anyag sokkal inkább arról árulkodik, hogy a helyi közösségek folyamatosan válogattak a kulturális repertoárjukból: bizonyos elemek eltűntek, mások új jelentéssel gazdagodtak, megint mások pedig megváltozott társadalmi környezetben is fennmaradtak. Ebből a szemszögből a folklór nem a modernizáció ellentéte, hanem önmaga is alkalmazkodó kulturális gyakorlat.

Külön figyelmet érdemel a kötet forrásbázisa. Az anyag nagy része terepmunkából származik, és a szerzők saját gyűjtései mellett jelentős szerepet töltenek be a Rákóczi Egyetem, illetve az intézmény elődje, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar szakos hallgatóinak dialektológiai és folklórgyakorlatain lejegyzett szövegek is. Ennek a jelentősége túlmutat az oktatásmódszertani kérdéseken. A hallgató itt nem csupán a már kanonizált tudás befogadója, hanem maga is közreműködik a kulturális örökség dokumentálásában. Az oktatás és a kutatás így nem különül el egymástól: a terepmunka egyben forrásfeltárás, a forrásfeltárás pedig a szakmai szocializáció része.

A forrásközlések használhatóságát növeli, hogy a kötet gyakran rögzíti az adatközlő személyét, a gyűjtés helyét és idejét, a lejegyzések pedig megőrzik az élőbeszéd és a helyi nyelvjárás számos jellemzőjét. Ez a megoldás a folklorisztikán kívüli kutatások számára is különösen fontossá teszi a munkát. A közölt szövegek kiindulópontjai lehetnek dialektológiai, társadalomtörténeti, mikrotörténeti vagy emlékezetkutatási kérdéseknek.

A népszokásokról szóló fejezet jól példázza a kötet módszerét. Az ünnepi ciklusok, a munkához kapcsolódó közösségi alkalmak és az emberi élet fordulóihoz kötődő rítusok bemutatásakor az általános értelmező részeket helyi példák követik. A téli ünnepkörben éppúgy helyet kapnak a karácsonyi kántálás és betlehemezés változatai, mint a salánki és nagyberegi disznótorok hagyományai vagy a farsangi szokások emlékei. Hasonlóképpen, a húsvéti ünnepkör bemutatásakor a vallási előírás, a hiedelem és a ténylegesen megélt gyakorlat egymásra rétegződése válik láthatóvá.

Különösen tanulságosak azok a részek, amelyek a munkavégzéshez kötődő közösségi gyakorlatokat – a szüretet, a lekvárfőzést, a kukoricahántást vagy a disznóvágást – mutatják be. A kötet érzékletesen világít rá arra, hogy ezek a tevékenységek nem választhatók szét gazdasági és kulturális funkciókra. A munka megszervezése, az étkezés, a közös éneklés, a humor és a rítus ugyanannak a

társadalmi eseménynek voltak a részei. E példákon keresztül a hagyományos falusi társadalom működéséről is képet kapunk.

A mese- és mondavilágot tárgyaló fejezet egyik erénye, hogy nem engedi gyermekirodalmi műfajjá szűkíteni a népmesét. A közölt anyagból olyan narratív kultúra rajzolódik ki, amelyben szórakoztatás, normaközvetítés, konfliktusfeldolgozás és egyéni előadói teljesítmény egyaránt szerepet kapott. Kiváltképp szemléletes példa erre Kenéz Anna salánki mesemondó hagyatéka. A tőle lejegyzett szövegek arra hívják fel a figyelmet, hogy a folklór közösségi természete nem zárja ki az egyéni alkotókészséget. Egy-egy történettípus minden elmondással némileg új művé alakul, s az előadó egyénisége és nyelvi ügyessége a hagyomány működésének szerves részét képezi.

Kárpátalján a vallás, a néphit és a népi vallásosság kérdése különösen bonyolult kutatási területnek számít. A régió felekezeti sokszínűsége, valamint a keleti és nyugati kereszténység együttélése eleve többféle kulturális hagyomány találkozásához vezetett. A kötet egyik jelentős módszertani erénye, hogy az egyházi tanítást, a laikus vallásosságot és a mágikus-hiedelmi gyakorlatot nem mossa össze, de nem is választja szét mesterségesen. A betegséghez, gyógyításhoz, rontáshoz, születéshez vagy halálhoz kapcsolódó hiedelmek olyan kulturális eszközökként jelennek meg, amelyek segítségével az emberek értelmezni, s bizonyos értelemben irányítani igyekeztek életük nehezen befolyásolható helyzeteit.

Különösen nagy forrásértékkel bírnak az archaikus népi imádságok. Ezekben keresztény, apokrif és mágikus elemek, valamint helyi nyelvi sajátosságok fonódnak össze. A kötet szerzői jogosan hívják fel a figyelmet arra, hogy ez a szövegtípus napjainkra gyorsan visszaszorulóban van. A gyűjtés így már nem csupán kutatói tevékenység, hanem a szó szoros értelmében vett dokumentációs mentőmunka.

A folklór fogalmát hajlamosak vagyunk elsősorban a szóbeliséghez kötni, holott az írásbeliség terjedésével a paraszti és falusi társadalmakban sajátos kéziratos kultúra alakult ki. A kötetben bemutatott parasztversek, élettörténetek, vőfélykönyvek, halottas énekeskönyvek, imádságos füzetek, katonakönyvek és fogságban készült feljegyzések olyan határterületen helyezkednek el, ahol a személyes dokumentum és a közösségi hagyomány alig választható el egymástól. E kéziratok történeti forrásértéke kiemelkedően jelentős. A fronton, katonai szolgálatban vagy fogságban született versek, levelek és naplószerű feljegyzések természetesen nem pótolják az intézményi vagy állami forrásokat. Más kérdésekre viszont gyakran ezek adnak jobb válaszokat. Megmutatják, hogyan értelmezte a háborút az, aki átélte; milyen nyelven szólt a félelemről, az otthonról, a családról vagy a halálról; s mely tapasztalatokat tartotta érdemesnek leírni és megőrizni. Ugyanez érvényes az élettörténeti feljegyzésekre és a vallási használatban lévő kéziratokra is. A szöveg mellett a használat története, a tulajdonlás, a másolás és a generációk közötti továbbadás is kutatás tárgyává válik.

Ebből a szempontból különösen szemléletes a kötet záró része, amely egy 2005-ben keletkezett kéziratos imádságos füzetet reprodukál. A közlemény révén az olvasó nemcsak az átírt szöveget érzékeli, hanem magát a dokumentumot is: a kézírást, a lapok egymásutánját és a kézirat tárgyi mivoltát. Az, hogy egy ilyen füzet a 21. század elején keletkezett, már önmagában is megkérdőjelezi azt a felfogást, amely a népi írásbeliséget csupán egy letűnt paraszti világ maradványának tartja. A hagyomány itt nem változatlanul megmaradó archaikumként, hanem az új környezethez alkalmazkodó gyakorlatként jelenik meg.

Oktatási segédletként a könyv akkor működik a legjobban, ha az elméleti magyarázatot szorosan összekapcsolja a konkrét forrásanyaggal. A hallgató nem csupán folklorisztikai fogalmakkal szembesül, hanem azok alkalmazását is azonnal látja. Emellett azt is megtanulhatja, miért fontos az adatközlő, a hely és az idő pontos rögzítése, milyen nehézségeket okoz a nyelvjárási szövegek lejegyzése, és mennyire lényeges a forrás keletkezési és használati környezetének dokumentálása.

A kötet felépítése ennek következtében nem mindenhol egységes. Egyes részei inkább tankönyvszerűek és összefoglaló jellegűek, másutt a hosszú forrásközlések kerülnek előtérbe. Egy tisztán tudományos monográfiában ez aránytalanságnak tűnhetne, itt viszont nagyrészt a vállalt kettős funkcióból fakad. Ugyanakkor éppen ez jelöli ki a munka továbbfejlesztésének lehetőségeit is. A jövőben érdemes lenne a gyűjtések földrajzi lefedettségét kiterjedtebbé tenni, a meglévő hanganyag egy részét nyelvészeti és fonetikai szempontból újra feldolgozni, továbbá a kéziratos anyagot egységes leírási elvek alapján katalogizálni és digitalizálni.

A kötet további kérdése éppen ebből adódik: hogyan őrizhető meg hosszú távon az a nagy mennyiségű anyag, amely az egyetemi gyűjtőmunka során az elmúlt évtizedekben keletkezett? Az egyes tanulmányok és forrásközlések mellett egy kereshető digitális folklórarchívum létrehozása lehetne logikus folytatása annak a munkának, amelyet ez a könyv dokumentál.

Az *Adalékok a kárpátaljai magyar folklór tanulmányozásához* legfontosabb teljesítménye végső soron nem egy-egy ritka szokás, mese vagy kézirat közzététele. Sokkal inkább az, hogy érzékelhetővé teszi azt a folyamatot, amelyben a kulturális tudás keletkezik, módosul, feledésbe merül és továbbadódik. A kötet lapjain mesemondók, imádkozók, vőfélyek, parasztköltők, katonák, családi emlékezetet őrző adatközlők és az őket kérdező egyetemisták hangja találkozik. Ez a többszólamúság egyben a könyv legerősebb vonása.

A munka ezért jóval szélesebb olvasóközönség számára lehet hasznos, mint azt oktatási segédlet jellege első pillantásra sejtetné. A folkloristák mellett történészek, nyelvészek, antropológusok, helytörténészek és az emlékezetkutatás művelői egyaránt találhatnak benne továbbgondolásra érdemes anyagot. Legfőképpen arra szolgál példaként, hogyan válhat egy regionális egyetem tanítási gyakorlata egyszerre források feltárásává, kulturális dokumentálássá és a tudományos

utánpótlás nevelésévé. Ilyen értelemben a címben megjelenő szerény „adalékok” egy jóval nagyobb vállalkozás körvonalait is kirajzolják.

Mádi Gabriella, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

Маді Габріелла, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

Gabriella Mádi, PhD. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

© Mádi Gabriella, 2026

Редакційна колегія

Головний редактор:

Берегсасі Аніко, доктор наук з галузі мовознавства, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, професор)

Заступник головного редактора:

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, доцент)

Редакційна колегія:

Бене Аттіла, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Клузький університет імені Бабеша-Бойяї, м. Клуж-Напока, Румунія, професор)

Ванчо Ільдіко, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Університет Костянтина Філософа в Нітрі, м. Нітра, Словаччина, професор)

Вільчинська Тетяна, доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна, професор)

Дудич Катерина, доктор філософії (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, доцент)

Контра Міклош, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Реформатський університет імені Каролі Гашпара, м. Будапешт, Угорщина, професор)

Лайхонен Петтері, доктор габілітований (Університет Ювяскюля, м. Ювяскюля, Фінляндія, старший викладач)

Леврінц Маріанна, доктор педагогічних наук, професор (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, професор)

Навračіч Юдіт, доктор наук з галузі мовознавства (Університет Паннонії, м. Веспрем, Угорщина, професор)

Парапатич Андрея, доктор габілітований (Університет Паннонії, м. Веспрем, Угорщина, професор)

Тодор Еріка-Марія, доктор філософії (Угорський університет Трансильванії «Сапієнція», м. М'єркуря-Чук, Румунія, доцент)

Черничко Степан, академік, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, професор; Університет Паннонії, м. Веспрем, Угорщина, професор)

Шарманова Наталя, кандидат філологічних наук, доцент (Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна, доцент)

Відповідальні секретарі редакційної колегії:

Барань Єлизавета, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, доцент; Ніредьгазький університет, м. Ніредьгаза, Угорщина, доцент)

Вараді Крістіян, доктор філософії (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, старший викладач)

Editorial Board

Editor-in-Chief:

Beregszászi, Anikó, habilitated doctor, associate professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, full professor)

Deputy Editor-in-Chief:

Gazdag, Vilmos, PhD, associate professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, associate professor)

Editorial Board:

Benő, Attila, habilitated doctor, professor (Babeș–Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania, professor)

Csernicskó, István, academician, doctor of sciences in linguistics, professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, professor; University of Pannonia, Veszprém, Hungary, professor)

Dudics, Katalin, PhD (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, associate professor)

Kontra, Miklós, doctor of sciences in linguistics, professor (Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Budapest, Hungary, professor)

Laihonen, Petteri, habilitated doctor (University of Jyväskylä, Jyväskylä, Finland, senior lecturer)

Lőrincz, Marianna, doctor of pedagogical sciences, professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, professor)

Navracsics, Judit, doctor of sciences in linguistics (University of Pannonia, Veszprém, Hungary, professor)

Parapatics, Andrea, habilitated doctor (University of Pannonia, Veszprém, Hungary, professor)

Sharmanova, Natalia, candidate of philological sciences, associate professor (Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine, associate professor)

Tódor, Erika-Mária, PhD (Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, Romania, associate professor)

Vančo, Ildikó, habilitated doctor, professor (Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia, professor)

Vilchynska, Tetiana, doctor of philology, professor (Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine, professor)

Executive Secretaries of the Editorial Board:

Bárány, Erzsébet, PhD, associate professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, associate professor; University of Nyíregyháza, Nyíregyháza, Hungary, associate professor)

Váradi, Krisztián, PhD (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, senior lecturer)

Szerkesztőbizottság

Főszerkesztő:

Beregszászi Anikó, habilitált doktor, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, professzor)

Főszerkesztő-helyettes:

Gazdag Vilmos, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, docens)

Szerkesztőbizottság:

Benő Attila, habilitált doktor, professzor (Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia, egyetemi tanár)

Csernicskó István, akadémikus, a nyelvtudományok doktora, professzor (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, professzor; Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország, egyetemi tanár)

Dudics Katalin, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, docens)

Kontra Miklós, a nyelvtudományok doktora, professzor (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország, egyetemi tanár)

Laihonen Petteri, habilitált doktor (Jyväskyläi Egyetem, Jyväskylä, Finnország, egyetemi adjunktus)

Lőrincz Marianna, a pedagógiai tudományok doktora, professzor (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, professzor)

Navracsics Judit, a nyelvtudományok doktora (Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország, egyetemi tanár)

Parapatics Andrea, habilitált doktor (Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország, egyetemi tanár)

Sharmanova Natália, a filológiai tudományok kandidátusa, docens (Krivij Rih-i Állami Pedagógiai Egyetem, Krivij Rih, Ukrajna, docens)

Tódor Erika-Mária, PhD (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia, egyetemi docens)

Vančo Ildikó, habilitált doktor, professzor (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia, professzor)

Vilchynska Tetiana, a filológiai tudományok doktora, professzor (Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetem, Ternopil, Ukrajna, professzor)

Felelős szerkesztők:

Bárány Erzsébet, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, docens; Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza, Magyarország, főiskolai docens)

Váradi Krisztián, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, adjunktus)

УДК 001.891:81'(05)
DOI журналу: 10.58423/2786-6726
DOI випуску: 10.58423/2786-6726/2026-3

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica: наук. журн. Вип. V, №3 (2026) / редкол.: *Берегсасі А.*, *Газдаг В.* та ін. Берегове: Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, 2026. – 368 с. – Текст: укр., англ., угор.

ISSN 2786-6726 (online)
ISSN 2786-6718 (print)

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – науковий журнал, заснований у 2021 році Закладом вищої освіти «Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II». Мета видання – висвітлення та популяризація результатів сучасних наукових досліджень у галузі української, угорської та зарубіжної філології, а також поширення наукових здобутків України в галузях мовознавства та літературознавства.

Журнал індексується:
Реєстр наукових видань України (https://data.nauka.gov.ua/dashboard-journals/)
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (https://nbuv.gov.ua/)
CrossRef (https://www.crossref.org/)
DOAJ – Directory of Open Access Journals (https://doaj.org/toc/2786-6726)
ERIH Plus (https://erihplus.hkdir.no/journal?id=506961)
Google Scholar (https://scholar.google.com/citations?user=Pw6k_k8AAAAJ&hl=en)
Index Copernicus (https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=130598)
MATARKA (https://matarka.hu/szam_list.php?fsz=2348)
MTMT – Magyar Tudományos Művek Tára (https://m2.mtmt.hu/api/journal/20110243)

Відповідальність за зміст і достовірність публікацій покладається на авторів.
Погляди авторів публікацій можуть не збігатися з позицією редакційної колегії.

Відповідальний за випуск:
Берегсасі Аніко

Суб'єкт у сфері друкованих медіа з присвоєнням ідентифікатора «R30-05813» в державному Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: *Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №507 (Протокол №7 від «13» березня 2025 року) і №2657 (Протокол №26 від «04» грудня 2025 року)*

Контактні дані редакції
90202, Закарпатська обл., м. Берегове (пн), вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2

Офіційний сайт журналу
https://aab-philologica.kmf.uz.ua/

A kiadvány megjelenését az MTA (KMAT) támogatta.

Гарнітура *Sitka Display*. Папір офсетний.
Формат видання 70x100/16.
Умовн. друк. арк. 23,51.
Видавництво: Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II
90202, м. Берегове, пл. Кошута, буд. 6.
Електронна пошта: *aab-philologica@kmf.org.ua*